

लव । ता पसौददु भयवती, परित्ताहि इमादो जीविदमरणादो
पिअसहीं, तवावि एषा दुहिदा ज्ञेय्व । (प)

काम । अयि, सरले ! किमत्रभवत्या मया शक्यं कर्तुम् ?
प्रभवति प्रायः कुमारीणां जनयिता दैवञ्च । यच्च किल कौशिकी
शकुन्तला दुष्मन्तः अम्भराः पुरुरवसञ्चकमे, इत्याख्यानविद आचक्षते,
वासवदत्ता च राज्ञे सञ्जयाय पित्रा दत्तमात्माननुदयनाय प्रायच्छत्
इत्यादि, तदपि साहसिक्यमित्यनुपदेष्टव्यकल्पः, (२६) सर्वथा,—

(प) ततः पसौददु भयवती, परित्तादन्न एकाञ्चोवितनरणात् मियसखीं, तवाये वा दुहितैव ।

(प) लवेति । जीवितं जीवनेव नरकं तस्मात् । निष्फलदुःखवदुल्लासं दृष्ट्वा
जीवितस्य नरकइत्यत्रादिति भावः । दुहितैव चत्वार्युत्पैव । तद्याचापचनिर्विघ्नयस्य हेन
कल्पया वा ददात्ता नन्दनार्थं न भवेत्तथा दत्तित्यनिति भावः ।

(२६) कामेति । वित्यनन्ये तदपि न नावगच्छतीति सूचयितुमानन्वयति—सरले इति ।
अत्र प्रकृतिके इत्यर्थः । अत्र अस्मिन् नन्दनार्थविषये, अवभव्याः निरतिशयानन्द्य-
चदगुणादिभिः सर्वजनपूज्यायाः मालत्या इति शेषः, किं कर्तुं मया शक्यं न किमपि प्रक-
नित्यर्थः । एवाकारप्रदं येष नन्दनानुवर्तिने किं कर्तुं मया शक्यम् ? न किमपीवर्तिने
धन्यः । एवमन्ते हेतुनाह—प्रभवतीति । कुमारीपानिति दातादाविति शेषः । नाश्व-
विवाहे कन्यावरणीरपि प्रत्यक्षमस्तीति विदितुं प्रायःपदनुपासनम् । साहसे नति निवेदयितुं
प्रसङ्गान् पुराहणं संलेपतः कौर्त्तयति—यज्ञेति । कौशिकस्य विद्वानिदमन्त्यं कौ- कौशिकी ।
दुष्मन्तिनिति चकमे इत्यादिनिदानम् । अम्भरा उर्वरी पुरुरवसं तन्माननं चन्द्रवंशीयराजानं
चकमे चन्द्रवंशीयस्य आनयति छ । आख्यानविदः पुराणसाक्षादिनारदरिषः आचक्षते
कौशिकेति । दत्तं दातुमर्हति । प्रायश्चदित्यादौति आचक्षत इत्यनेवावेति । साहसिक्यं
साहसिकस्य कर्म, इति हेतुः । अनुपदेष्टव्यकल्पं नाश्ववेरुपदेष्टव्यं आहसिक्यमित्यत्रादिति

(प) सर । अहं एव उग्रवती आपनि अम्भरा इहेन, अहं मरीच एहे
आमं एवमहा इहेन एवा चकमे । मरीचो उ आपनार कलाह युवा ।

(२७) काम । अहि सरले ! अनेकाजोदव मलजनपूजा मरीचो
मलजानपूजाय आनि किं करिउ पावि ? ये हेतु कुमारीनिधेय दानादिदिवस
निधेय एव हेतुहे अहं चकमे । उव विद्वानिदमन्त्यं चकमे इत्यर्थः ७

दुर्हंशेनेन घटतामिगमप्यनेन,

धूमग्रहेण शशिनो विमला कलेव ॥ २७ ॥

माल । [सास्त्रं स्वगतं ।] हा ताड ! तुमन्मि सम नाम एव्वंत्ति
सञ्जवा जितं भोगतिह्राए । (फ)

(क) हा ताव । त्वमपि सम नाम एवमिति नन्ददा जितं भोगरुपदा ।

२७ । साहसनाशेकरणाय विदे प्रकरं विदुः स्वर्थाभिव्यं वरस्य च दीपमद्रा प्रतिपादयति
—राज इति । अमासः भूतिवत् । कार्येभ्यः स्वीयाभीष्टमाधनानुरोधाय राज्ञः करपतेः विद्याय
भौतिनिलशायं सङ्गते मोहाद्वैकालिने प्रियमृजुदोर्नक्षत्रे अपाकं भावप्रकाशे । वद—

“सत्यरागाजैववतिरुपकुर्वन् प्रियं वदन्

भक्तने वः स्वयं प्रीतिं प्रियं न परिकीर्तितः ॥

दाम्य विदति नक्षत्रे कार्यकालादप्येव च

प्रियाय यो च श्रितकृत्यः महत् मोक्षमिदमेव” ॥

काम । श्रूयतां, अस्ति विदर्भाधिपतेरमात्यः, समग्रधुर्यपुरुष-
प्रकाण्डचक्रचूडामणिर्देवरातो नाम, यम् अशेषभुवनमहनीयपुण्य-
महिमानम् आत्मनः सतीर्थं पितैव ते जानाति योऽसौ यादृश-
श्चेति (३०) अपि च—

व्यतिकरितदिगन्ताः श्वेतमानैर्यशोभिः,

सुकृतविलसितानां स्थानमूर्जखलानाम् ।

अकलितमहिमानः केतनं मङ्गलानाम्,

कथमपि भुवनेऽस्मिन् तादृशाः सम्भवन्ति ॥ ३१ ॥

(३०) कामेति । परि कार्यभारे माधवी धुर्यां मन्त्रिणः, समयाणां समन्तानां
धुर्यपुरुषाणां यत्प्रकाण्डचक्रं—श्रेष्ठमसृष्टः तस्य चूडामणिः चूडामणिरिव सर्वगोष्ठ इत्यर्थः ।
अशेषभुवनेः सर्वभुवनवासिन्लोकैरित्यर्थः, महनीयो पूजनीयो पुण्यमहिमानो यस्य तं आत्मनः
स्य सतीर्थं 'महाध्यायिन' (ममानं तीर्थं) उपाध्यायो यस्येति सतीर्थं शब्दात् यत्प्रत्ययः)
“सतीर्थास्ते कगरव” इत्यमरः । ते तव मातुल्या इत्यर्थः । महाध्यायितया बहुकालमेकतावस्थानेन
तव पितेवास्य वंशश्रुतस्यभावादीनि सर्वाणि जानातीति मत्कथनेनात्ममिति भावः ।

(३१) तथापि यथागदः क्वचित् श्रूयतामित्याह—व्यतिकरेति । श्वेतमानैः (श्वितावर्णै इति
वितधातोरानगि रूपम् । शुभीभवद्भिः यशोभिः व्यतिकरः सम्बन्धः सन्नते एवामिति व्यतिकरिताः
तारकादित्वादितश्च, दिगन्ता येषां ते व्यतिकरितदिगन्ताः यशोव्याप्तदिग्विभागा इत्यर्थः ।
ऊर्मखलानां प्रखलानां सुकृतविलसितानां शुभादृष्टप्रकाशानां अथवा सुकृतानां पुण्यानां
विलसितानां विलासमानानां स्थानमाप्यदम् । तथा अकलितः अपरिच्छिन्नः महिमा प्रभावः
येषां ते तथोक्ताः । एवं मङ्गलानां मण्डलीनां केतनं निवासः । “केतनन् ध्वजे कार्यं
निमन्त्यनिवासयो” इति विश्वः । तादृशाः देवराजपुत्र्याः पुरुषाः अस्मिन् भुवने सर्वलोके

(३०) काम । अथन कर । समग्र धुर्यपुरुष इति चूडामणिरूपं
देवराजमात्रे विदर्भाधिपतिर एक अनाडा आह, किञ्चनमनादृष्ट पूजाप्रकाश-
मानो दादे देवराजदेक देवानां पितादे निजैव महाध्यायिक्रमे कामेन, तेनि येन
गतम् ।

(३१) कामदे काम । तादृशैव नून यमः समग्र विषय परिव्याप्त, वाक्ता

মাল । [সহর্ষ] সহি ! তং ক্বু ভগবদীগহিৎদনামধেত্রং
সম্বদা তাদৌ সুমরেদি । (ল)

লব । সহি ! সমং ক্বু ভগবদৌ গুরু স আসাদৌ বিজ্ঞাহৌ-
গমৌ কিদৌত্তি, তৎকালসংবেদিণৌ মন্ত্রমন্তি । (ব)

(ল) সহি ! তং ক্বু ভগবতৌগহীতনামধেত্রং সম্বদা তাত : পরতি ।

(ব) সহি ! সমং ক্বু ভগবত্যা গুরুচকায়াঃ বিজ্ঞাধিনম : কৃত ইতি তৎকালসংবেদিণৌ
মন্ত্রমন্তি ।

কদম্বি কদম্বিত্ শূনাদিমি : কদম্বিৎদনং : সম্ভবন্তি তদ্ব্যয়নে । সর্গিৎসাঃ
নদ্ব্যয়না নদ্ব্যয়নীয়ে শূনাদিমিৎগদ্যঃ : কদম্বিত্ সম্ভবন্ত্যপি বিরলা ইতি ভাব : । অথ
স্থানকেতনশ্চ্যোতাঃ ইত্যস্ব বিশেষণতঃ ইপি 'বেদা প্রমাণ'মিত্যবত্ বিশেষপ্রাধান্যাত্
নত্ সত্বলমেকলত্ব বোধ্যম্ ।

অথ দেবরাতস্ব প্রাধান্যসম্পাদনরূপকাব্যং প্রতি বহুনাং কারণানাং প্রদর্শনাত্ সমুদয়ঃ ।
তত্র সৎ যদা দর্শ্যে—“সমুদয়ঃ কদম্বিত্ সতি কাব্যে সাধকৈ । খলৈঃ কপোতিকান্যায়-
মত্কার : স্যাত্ পরোঃ চিত্ । গুপ্তকিযে বা যুগত্ স্যাতাং যদা গুপ্তকিযে” ইতি । মালিনী ইত্যম্ ।

(ল) মালতি । ভগবত্যা কানন্দকা গৃহীতং চত্বারিত্তি নানধেত্রং নান যস্ব তাঃ তং
দেবরাতনিত্যং : । মালত্যা দেবরাতস্ব ভাবি যয়রত্ সম্ব্যয় যয়রনানদহপস্ব চ শাস্তাচার-
বিরুদ্ধতয়া দেবরাতনিত্যমুদ্যে “ভগবত্যা গৃহীতনামধেত্রং”নিত্যেবৌষ্যমিহিতমিতি নন্তম্ ।

(ব) সবতি । সমনমিতি দেবরাতমুখিবনুমানমিতি শ্রিয় : । তৎকালসংবেদিন : তৎসমনাধিকার :
নন্তমন্তি কদম্বি । তথাচ সাতীষ্যদেতেশাং পরস্পরং বাচ্যমিহত্বং, প্রত্যয়ঃ, করণত্ব
সংসুদপন্নমিতি ভাব : ।

প্রবল পুণ্য বিলাসের আশ্রয়রূপ, বীহাদের প্রভাব অপরিজ্ঞিত ও বীহারা
মঙ্গলের নিবাসরূপ দেবরাতের জার তাদৃশ নহাশুদব এ জগতে অল্পই সম্ভূত
হইয়া থাকে ।

(ল) মাল । ভগবতী বীহার নাম করিলেন, সেই নহাশুদবকে দলদাই
আনার পিঠা খরদ করেন ।

(ব) লব । মালি ! ভগবতীও বীহারের সাহেব উদয়কালে বিভাজন
করিয়াছিলেন, সেই ভগবদানন্ডিক ব্যক্তির বসিঃ করেন ।

मान । [मानन्दं जगत्सिद्धम् ।] सति ! सुखं तुष्टिः ? (३)

नम । सति ' कुटी वा मङ्गोदङ्गिं वलिञ्च पारिजादम्
उपलब्धोति । (४)

[नेपथ्ये गङ्गाधरः ।]

मान । ' यत्र ' ता-नातिपातः ! (१५) सन्ध्याति डि -

लिपिभिद्रामुद्रां मदनकलहञ्छेदसुलभाम्
अवाप्तोत्कण्ठानां विहगमिदुनानां प्रथमतः ।

दधानः सौधानामलघुपु निकुञ्जेषु घनताम्

असौ सत्याशङ्कानिरनिभृतः खे विचरति ॥ ३६ ॥

तदुत्तिष्ठामः * (३७) । [इत्युत्तिष्ठति (३८) ।]

(२६) चिद्व्रिति । एषौ युवनाथः अनिश्चितः अगुप्तः इति विस्पष्ट इति यावत्, सन्ध्यायङ्-
 भ्रमः प्रतिदिननियमितः सन्ध्यामूलकः अग्रयणः, अवाता सन्निहितविरहभावनाया लब्धा
 उत्पत्त्या शैत्यमुत्सृज्यिषी र्देहेषां विहगमिद्युनानां चक्रवाकदम्पतीनां मदनकलहच्छेदेन
 मृतावसानेन मुग्धभां एनाथासम्प्रातां निद्रामुद्रां स्वापजनितमुद्रितावस्थां प्रयततः एतौ
 चिदपि विरहहेतुमृतरागुदम्भितिज्ञानेनापसारयन् । ततः अनङ्गु विमालेषु सौधानां
 प्रासादानां निकुञ्जेषु मण्डपेषु घनतां गाढतां प्रतिध्वनिना बहुलतामिच्छन्, दधानः धारयन्
 ये प्राकाशे विचरति प्रसरति । तदाय सन्ध्या समागतेति नात्र विचलः कर्तव्य इति भावः ।

एत एववाकनिष्ठानामिति विशेषे वक्तव्ये विहगनिष्ठानामिति सामान्ययोगात् विहग-
विशेषादधीयः । निकृष्टमन्त्रस्य लतानम्रपत्राविलेपि सौधनप्रमाणस्य निकृष्टमन्त्रस्य-
लघुनाथ मन्त्रमात्रावधिकनिकृष्टमन्त्रयोगाच्च नैवाहत्वदीर्घं, अन्तया लादधिकमन्त्रमात्र एव
तदोपपत्त्याम् ।

एकलङ्कः—कस्यैव जलवाक्यं वीर्यमभ्यस्यते विवर्तते । पद्माब्जः ।
तत्र तत्र—“कश्चिद्विद्वानेकस्मिन्नेकैकं ज्ञातम् । भवति विद्वान् वा ज्ञेया
पद्माब्जः ॥” निरुद्धो ज्ञानम् ॥

(३८) तत तद्धात कान्तसेपादित्यर्थः ।

(१८) अवलोकितया सह कामन्दकीति शेषः ।

(৩৬) দক্ষাঞ্চল নিম্নলিখিত প্রচেষ্টা জাতি বিশেষ এই প্রযুক্তি প্রয়োগ :
 ১. "দক্ষাঞ্চল উন্নয়ন চন্দ্রকান্তের সুবর্তনামণ্ডল নিম্নলিখিত প্রচেষ্টা
 করিয়া : "ল সৌন্দর্য্যভাষ্য প্রত্যাহার করিয়া : "ল সৌন্দর্য্যভাষ্য প্রত্যাহার করিয়া : "

(৩৭-৩৮) চব্বি কানন। উই, (এই কানন) পিলা আনুপমিতার পিলা
কাননকী উইলেন)।

माल । [अपवार्य्य ।] कथं उवहारौकिदस्त्रि रादणो तादेण,
राआराहणं क्व तादस्स गुरुअं ण उणं मालदी । [सास्सं ।]
हा ताद ! तुमस्मि णाम मम एव्वं त्ति सब्बधा जिदं भीअतिह्वाए ।
[सानन्दं ।] कथं महाकुलपभवो वि सो महाणुभाओ, सुभण्णिदं
पिअसहीए कुदो वा महोदहिं वज्जिअ पारिजादस्स उग्गमोत्ति ।
अवि णाम तं पुणोवि पेत्तिस्सं (ह)

लव । अबलोइदे ! इदो एहि, एदिणा सोवाणेण । ओदरह्म (च) ।

(ह) कथमुपहारीकृतास्मि राज्ञस्तातेन, राजाराधनं खलु तातस्य गुरुकं, न पुनर्मालती ।
हा तात ! त्वमपि नाम ममैवमिति, सर्वथा जितं भोगदृश्या । कथं महाकुलप्रभवोऽपि स
महानुभावः, सुभणितं प्रियसख्या, “कुतो वा महोदधिं वज्रयित्वा पारिजातस्योद्गम” इति ।
अपि नाम पुनरपि तं प्रेक्षिष्ये ।

(च) अवलोकिते ! इत एहि एतेन सोपानेनावतरावः ।

(ह) अपवार्य्ये व्रणितग्रीवं परावृत्य निभृतमिति यावत् । “निगूढभावसंयुक्तमपवारितकं
भवे”दिति भरतः । पूर्वोक्तमपि दुःखेन पुनः कथयति—कथमित्यादि । महाकुलप्रभवोऽपि
प्रसिद्धवंशसम्भूतोऽपि न केवलममानान्यरूपनावयवपाण्डित्यादिमस्यत्र इत्यपेक्षः । स साधवः,
महानुभावः महाप्रभावः । अपि प्रश्ने, नाम सम्भावनावानं, तं साधवं पुनरपि प्रेक्षिष्ये इति इतः
परमैकवारदर्शनेऽपि जीवनं सार्थकं भवेदिति भावः ।

(च) लवेति । इत अस्यां दिशि एहि आगच्छ । अतः केवलावलोकिताया आशानातया मम
लवङ्गिकायाः किञ्चिदगुप्तसम्पन्नमस्तीति सूचितम् ।

(उ) माल । (औवा किराहेया निवृत्ते) केन राज्ञाक्षेपेण पिता आमाके
उपहृतं निजनेन ? राज्ञः कृष्टिमाधनेन पिता गुरुतर इहेन, मालतो नहे !
(अत्र निदर्शनं कवित्रा) हा तात ! त्वमिदं आमात्रं प्रति एकपक्षं दाकण इहेण ?
पुत्रताः जोगदृश्याहे नर्त्तनां जत्र लाउ कविन । (आनन्देन सहित) केन
महाकुलप्रसूत इहेताउ त्विनि महाप्रभावमालो, अतएव प्रियमनो जगहे वणित्राहे,
“नरोत्तमविभिन्नं कोणा इहेहे पारिजातकूटमेव उरुपदि इव” ? ए दिक्के एत,
इहे मोदानवावा अवउत्तरन करि ।

१ “संज्ञमनेन” इति क्वचित् पाठः, संज्ञमनेन चतुःशालमनेति तदर्थः । “मंजवनमिदं” चतुः
शालमनेति ।

काम [अत्रार्थः ।] साधु, सम्प्रति मया तटस्थैव, मालतीं
प्रति निष्ठष्टार्थदूतकृत्यस्य लघूक्तो भारः । तवाहि (३८)

वरऽन्यस्मिन् द्वेषः, पितरि विचिकित्सा च जनिता,
पुरातृत्तोद्धारैरपि च कथिता कार्यपदवी ।

सुतं तन्माहात्म्यं, यदभिजनतो यच्च गुणतः

प्रसङ्गात् वत्सस्येत्यथ खलु विधेयः * परिचयः ॥ (४०)

(३८) कामेति । तटस्थैव उदासीनैव, न तु कृतनाशवपवपातत्रैवेवकारार्थः ।
निष्ठष्टार्थदूतकृत्यस्य “निष्ठष्टार्थदूतकृत्यस्य कृत्यव्ययम्” इति पूर्वप्रतिज्ञाततादृशदूतीकाव्यस्य,
भारः कर्तव्यत्वेन गुरुत्वं लघूक्तः कर्तव्यस्य प्रायः साधिततया स्वस्योक्तः । निष्ठष्टार्थदूती-
कृत्यस्य दंपत्योक्तं पूर्वमेव प्रदर्शितं । भरतौक्तं तत्रचणं यथा—“स्त्रीपुंसयोरायवनादधाना
स्वयं कार्यं प्रतिपादयन्तो । दृष्टार्थिका सा परदारयोगे दूती नियोज्या बहुधा सुधीभि-
रिति । मातृतो प्रतीत्यनेन नट्यव्ययं प्रति न लघूक्त इति सूचितम् । कृत्यां सङ्गलयाभि-
धातुं कर्तव्यं यच्च दर्शयितुमाह—तदाहीति ।

(४०) प्रथमं कृत्यां दर्शयति—वर इति । अन्यस्मिन् वरं नन्दने वंशः कुलपादद्वेष
कथनेन मालत्या वैवर्णा जनिताः उत्पादितः (जनिनेत्यस्मैव निष्ठष्टार्थद्वेषनाम्नः) । पितरि
जनके मुखिवसो विचिकित्सा भोगवशावगादृष्टानुगोधेन मग्नमुखानि मनसो वा नन्दनाय
मानस्येयं कल्याणं हृषारवश्येन वा राजसन्तोषमनस्येयं साधवशः मानस्येयं दिव्यं कल्याणं
जनिता सकौशलवाक्योपन्यासेन मया उत्पादिता । यथाच पितरि वैवर्ण्यं जायेतत्याशयः ।
तथा पुत्राणां शकुन्तलादिप्रतापानामुद्गमोक्तदृष्टान्तः कार्यपदवी कर्तव्यपद्वितिः दिवा द-
नरपदं वा मिलितवशात्मानापेक्षया सुखीरिति यावत्, कथिता वाचिता मध्येति शब्दः । एवं
वत्सस्य साधवस्य अभिजनतो मुदप्रसन्नः यन्माहात्म्यं तया गुणतः कथनावश्यविशानुगम्य

(४०) कामः । सम्प्रति उदासीनं याकदाही आनि मालतीं प्रति निष्ठष्टार्थ-
दूतीकायां भारं ज्ञातत्वेन लघू कथयामि । (३८)—

(४०) अत्र वरं नन्दने वंशं च निष्ठष्टार्थद्वेषे मग्नं उत्पादितं करिष्यामि,
पुरातृत्तोद्धारैरपि च कथिता कार्यपदवी यन्माहात्म्यं । एतत् प्रसङ्गः २२२२

* “विधेयः” इति शब्दोपात्तः, सम्प्रदायः इति तदर्थः ।

[इति निष्क्रान्ताः सर्वेः । (४१)]

इति मालतीमाधवे द्वितीयोऽङ्कः । (४२)

यन्माहात्मां महाभाग्यं वत्तं त इति शेषः । तदपि प्रसङ्गात् लवङ्गिकाजिज्ञासाप्रसङ्गेन सुत-
प्रेषंसितम् । प्रसङ्गं विनाभिधाने माधवपक्षपातित्वाशङ्कया विद्यासयोग्यं न स्यादिति भावः ।

एतेन वात्स्यायनकामशास्त्रानुसारित्वं दूतीकृत्यस्य प्रतिपादितम् । तथाहि वात्स्यायनश्चान-
शस्त्रे — कन्यासंप्रयुक्तकाधिकरणे निरुद्धार्थदुतीकृत्यनिरूपणप्रकरणे सूत्राणि — “अन्यवरपितृणां
दोषानभिप्रायविरुद्धान् प्रतिपादयेत् ।” मातापितृव्य गुणानभिज्ञतामनपेक्षतां लुब्धतां शठतां
चपलतां वान्धवानां” । “याद्यान्या अपि समानजातीयाः कन्याः शकुन्तलायाः स्वरूपा भक्तारं
प्राप्य मोदन्ते स्म तायास्याः प्रदर्शयेत् ।” तस्याः स्वरूपा नायकगुणान् भूयिष्ठान् परिवर्णयेदिति ।

कृतांशमभिधायावशिष्टं कथयति — अथेति । अथ अनन्तरं परिचयः समागमसाधने-
नीभयोः परस्परविशेषविज्ञानं विधेयः कर्तव्यः अस्माभिरिति शेषः ।

अनेन प्रकृतसमागमोद्यमकथनात् करणं नाम सुखसन्धेरङ्गम् । तल्लक्षणं यथा दर्पणे—
“...करणं पुनः । प्रकृतार्थसमारम्भ” इति । अडावतारोऽपि सूचितः ।

अव भारलघू करणरूपकार्यं प्रति अन्यवर्दोषोपन्यासादिवहुतरकारणोपन्यासान् सप्त-
यथालङ्कारः । शिखरिणी वृत्तम् ॥

(४१) जना इति शेषः, तथाच—पुंस्त्वं बहुत्वञ्च न विरुद्धम् । तथा लिखनकारणत्वं
पूर्वमेवोक्तम् ।

(४२) कृचित् पुस्तके “धवलगृहो नाम”त्यधिकः पाठः । तथात्वे धवलगृहोपलक्षितत्वा-
त्तथानाम कृतमित्यनुसन्धेयम् ।

इति काव्यतर्कतीर्थोपनामक-श्रीकुत्रविहारितर्कसिद्धान्तभट्टाचार्यकृतायां तत्त्वोपनि-

समाख्यायां मालतीमाधवव्याख्यायां द्वितीयाङ्कविवृतिः समाप्ता ।

वन्मन्त्रः उ उन्मन्त्रः नाशोद्यात्र व्यसना करिशाहि, अनश्वर ममांशवद्वारा उड्डेश्वर
पत्रम्पत्र पत्रिष्ठर करिशा नेउग्रा वाकि वशिशाहे । (मङ्गले निष्क्रान्त १२१)

मालतीमाधवेन द्वितीयाङ्क समाप्तः ।

तृतीयोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।] (१)

बुद्ध । [परिक्रम्याकाशे ।] अवलोइदे ! अवि जाणासि
कहिं भगवदीति ? (क)

[प्रविश्य अवलोकिता] बुद्धरक्षिदे ! किं प्पमुडासि ? कोवि
अकालो भगवदीए पिण्डवादवेलं वज्जिअ मालदीं अणुवत्त-
माणाए (ख) ।

(क) अवलोकिने ! अपिनाम जानासि क्व भगवतीति ?

(ख) बुद्धरक्षिदे ! किं प्रमुखासि ? कोऽपि अकालो भगवत्याः पिण्डपातवेलं
वज्जयित्वा मालतीमनुवर्त्तमानाया

(१) सम्प्रति कविरडान्तरावताराय प्रवेशकं प्रणीति—तत इत्यादिना । “निमुक्तेव नया
बुद्धरक्षि”ति प्रयत्नाद्वाक्येन बुद्धरक्षितायाः प्रवेशः स्पष्टं सूचितः ।

(क) बुद्धेति । परिक्रम्य पादविशेषं कृत्वा । आकाशे स्थिते अप्रविष्टानवलोकितान्
संवीक्ष्यत्यर्थः । कथयतीति क्रियः “अप्रविष्टैः सहानाद्यो भवेदाकाशभाषित” इति त्रिपुरारि-
धृतनाकादभाषितलक्षणेन ।

“तदास्मत्तां किञ्चिदाप्यानुकानाद्यो”त्यादिनाः “यदि तद्विषयोऽनुरागयन्” इत्यन्तेन
स्ववृत्तिकया कानन्दकया च मालतीनामधर्मीश्वरद्वन्द्वविकारस्य वर्णनात् तयोः परस्परसमागमोपाय-
भूतानुरागस्य लक्ष्यया नन्दनविवाहनिवृत्तेनावस्थातया च इतः प्रभृति चतुर्धाऽऽसनातिं यावत्
“प्रतिमुखसन्धिः” । तद्वक्ष्यं यदा दर्शये —

“फलप्रधानोपायस्य मुखसन्धिनिर्वहिनः ।

लक्ष्यालक्ष्या इवोदभेदी यत्र प्रतिमुखश्च तदिति ॥”

(ख) प्रविश्येति प्रमुखासि मोहं प्राप्तवन्निन, कदमकस्या विशेषतः परिज्ञातविषये

बुद्धरक्षितार आवेशः ।

(क) बुद्ध । (परिक्रम्य कदमः अप्रविष्टे अदमकितार प्रति) अद-
मकितार ! इमि जान कि, भगवदी कोवाइ (वाहेन) ?

(ख) अदमकितार । (आवेश करिअ) बुद्धरक्षित ! इमि कि मोह

বুড়। হুঁ, তুমি উণ কহিঁ পলি়দাসি ? (গ)

অব। অহঁ ক্বু ভগবদৌ মাহবসআসং অণুপ্পে সিদা, সন্দিট্ অ তস্স, জধা শঙ্করঘরসম্বড়ং কুসুমাঅরং ণাম উজ্জাণং গদুঅ কুজ্জঅণিউজ্জ-পেরন্ত রক্তাশীঅ-গহণে চিট্ঠতি, গদৌ অ তত্থ মাহবৌ (ঘ)।

(গ) হুঁ, তুঁ পুনঃ ক্বু প্রস্থিতাসি ?

(ঘ) অহঁ খলু ভগবত্যা মাধবসকাক্ষনমুপেখিতা, সন্দিট্ অ তস্স, যথা শঙ্করঘরসম্বড়ং কুসুমাঅরং নামোদ্যানং গতা। কুজ্জকনিকুজ্জপথ্যন্তরক্তাশীকুগহণে তিট্ঠ ইতি, গতয় তথ মাধবঃ।

প্রশ্নঃ সম্ভবেদিত্বি ভাবঃ। জ্ঞাতমপি যদি যৌতুমায়হলদা কথয়ামীত্যভিপ্রায়েণাহ—কৌপি চেতি। পিণ্ডপাতবেলাং নির্দিষ্টভোজনকালং বর্জয়িত্বা পরিত্যজ্য মালতীং অনুবর্তমানায়াঃ মালতীমনুসরন্ত্যুঃ কৌপি চ অনির্বচনীয়ঃ কালঃ সময়ঃ ভোজনকালান্তিরিক্তঃ সর্বং এব কালইত্যর্থঃ, গচ্ছতীতি শ্লেষঃ। ভোজনসময়াতিরিক্তে সর্বস্মিন্নেব সময়ে ভগবতৌ মালতী-সমীপে এব বর্তন্ত ইতি সম্মত্ব্যপি তত্রৈবেত্যর্থঃ।

(গ) বুড়ি তি। হুমিত্যনুমতী। “হুঁ-বিতর্কে-চাতুর্মতী” ইতি ত্রিকাষ্টশ্লেষঃ।

(ঘ) অবৈতি। তস্স মাধবস্স, শঙ্করঘরসম্বড়ং শিবালয়সংলগ্নম্। কুজ্জকঃ “কুজা” ইতি খ্যাতৌ বৃচবিশেষঃ তস্স যৌ নিকুজ্জঃ তদ্ব্যাপ্তস্থানং তস্স প্রথ্যন্তে প্রান্তভাগে যত্ন রক্তাশীক-গহণং রক্তাশীকানাং বনং তব। কুজ্জশ্চম্পত্যাদিনা—তদস্থানস্ব-দুঃসম্ভারত্বাভিজ্ঞানত্ব-মুচিতমিতি মন্যম্।

প্রাপ্ত ইদেয়াছ ? নির্দিষ্টে ভোজনকাল ভিন্ন এই সুদীর্ঘ কাল (ভগবতীর) মানতীর অশ্রুভর্জনে অভিযাচিত ইহেভেছে।

(গ) বুদ্ধ। তাই, তুমি তব ক্রোধান্ন শিখাছিলে ?

(ঘ) অব। ভগবতী আমাকে মাধবের নিকটে পাঠাইয়াছিলেন এবং তাঁহার নথকে আদেশ করিয়াছিলেন যে, “শিবান্নগ্রন্থলগ্ন কুশ্মাকরনানক উদ্যানের বাইরা কুজ্জককৃকপরিব্যাপ্ত কুঞ্জের প্রান্তভাগে রক্তাশীকবনে অবস্থান কর।” মাধবও তথায় গিয়াছে।

বুড । কিংচি তচ্চি মাভবো অণুপ্পেসিদো ? (উ)

অব । অজ্জ কসণ্ণবড্ধসোত্তি, ভগবদৌ সমং মালদৌ সঙ্করঘর
গমিস্সদি, তদৌ কিল এষ্ম' মোহগ্গং বট্ঠদিত্তি দেবদারাহণ-
ণিমিত্তং মহত্ত্বকুসুমাভবচয়' উদ্বিসিঅ, লবঙ্গিআদুদৌআং মালদৌ,
ভগবদৌজ্জ্ব কুসুমাঅরুজ্জাণং আণদস্সদি, তদৌ অণোসুদংসণং
ভবিস্সদিত্তি । তুমং ত্ণ কচ্চি পত্তিদা ? (চ) ।

(উ) কিমিতি তত মাধবোঃ অনুমেয়িত ।

(চ) এষ জপচতুর্দশীতি, ভগবত্যা সমং মালতী শঙ্করঘর' গমিষ্যতি, ততঃ কিল एवं
সৌমাগ্যং বভেত ইতি, দেবতারাদধননিমিত্তং স্বধনকুসুমাভবচয়দ্বিগ্ধ লবঙ্গিকাভিতীয়াং
মালতীং ভগবদ্যেব কুসুমাভবচয়ানমানয়েদ্যতীতি, ততোঃ স্ত্রীন্দর্শনে ভবিষ্যতীতি । তং পুনঃ ক
প্রশ্নিতা ?

(উ) বুডেতি । কিমিতি কিমর্থং কেন হেতুনেতি যাবত্ । তত কুসুমাভবচয়ানি ।

(চ) ববেতি । ইতি হেতৌ : (জপচতুর্দশীয়াং শিবার্হ'নল প্রসক্তাৎ শঙ্করঘরগমন-
হেতুতয়া তদুপন্যাসী যুক্ত ইতি নন্যত্বত্) ভগবত্যা কামন্দ্যত্যা । ততঃ শঙ্করঘরগমনানন্তর' ।
কিলিদলীকৌ সৌমাগ্যভক্তিগদনল সন্ধ্যাজলত্বাৎ । এব—স্বহস্তারচিতকুসুনার্হ'নে ক্রতে ।
ইতি एवं বোধদিলেতি ঙিষঃ দেবতানাং আরাধন' নিমিত্ত' হেতুর্নল তাড়য়' স্বহস্তে ন
কুসুমানাং পুষ্পাণাং ভবচয়' উত্তীর্ণন' উদ্বিগ্ধ নিমিত্তৌক্লয়, লবঙ্গিকাভিতীয়াং লবঙ্গিকা-
মালানুযাযিকাং । স্ত্রীন্দর্শনদর্শনং মালতীমাধবদ্বয়ঃ পরস্পরনির্জনসাম্প্রদায়কায়ঃ ভবিষ্যতি ইতি
হেতৌ : মাধবলত্যানুমেয়িত ইত্যর্থঃ । মালতীমাধবদ্বয়তর্কিতবিজনদর্শনেন পরস্পরানুরাগঃ
সমতীভব বহু'তানিতি ভগবত্যা আশয়ঃ ।

(উ) বুড । কি বচ মাধব দে স্থানে প্রেরিত হইয়াছে ?

(চ) অব । আজ কৃষ্ণচতুর্দশী (স্মৃতরাঃ) ভগবতীর সহিত মালতী শঙ্কর-
গৃহে গমন করিবে । পরে ভগবতীই স্বহস্তোক্তোক্তিত কুসুমে দেবতার্চন করিলে
সৌভাগ্য বৃদ্ধি পায় (ইহা মালতীকে বুঝাইয়া) দেবতার্চনের নিমিত্ত স্বহস্তে
কুসুমস্তবনের উদ্দেশ করিয়া নাত্র লবঙ্গিকার সহিত মালতীকে কুসুমাভবোক্তানে
আনয়ন করিবেন । পরে মালতী ও মাধবের পরস্পরসন্দর্শন ঘটবে । তুমি
আবার কোথায় বসিয়াছ ?

मु३। पञ्चं त्रु, नङ्गस्वरं जेज्व पयिःशए विषमःशेए मः-
 यस्तिषाए पानन्तिःश। ततो मयःशेए पादवन्दनं कुरुष, तर्हि
 जेज्व नक्तमि (६)।

प३। इमं त्रु, मयःशेए जमिं पयोषणे पिउत्ता, तत् तौ
 दुत्तसो (७)।

मु४। मयं त्रु, मयःशेए समावेयेण, तासु तासु विष्मभ
 क्मासु, रेविमा तारितीति मयःशेए उपरि विषमःशेए मःशेए-
 पार मुहे पादावेये पराजानुसथी एमा प ये मणोरजा, पवि
 जःशेए नक्तमि (८)।

अव । साहु बुद्धरक्षिते ! साहु । (ज)

बुद्ध । एहि गच्छ । (ट) [इति परिक्रम्य निष्क्रान्तः]

प्रवेशकः । (२)

[ततः प्रविशति कामन्दकी ।] (३)

(ज) साहु बुद्धरक्षिते ! साहु ।

(ट) एहि गच्छ ।

पारोपितः इति प्रापितः । अस्या नद्यन्तिकाया "अपि नान् किं तं नकरन्दं प्रेक्षे साचात्-
पय्यानि" एष नदीरथः अभिवाषः समभूदिति शेषः । मद्यादाितानुरागेण नद्यन्तिका
सम्प्रत्येवमभिभूता यत् सर्वदेव साचात्मकरन्दे चपमाकाङ्क्षतीति । इत्यात्मकान् ज्ञात
इति भावः ।

(ज) अवेति : साहु मद्यादितमिति शेषः । अनेन तया भयवशाः कार्यभारी लघु-
कृत इति भावः ।

(२) द्वितीयाङ्कप्रवेशकस्याप्याद्यानेव प्रवेशकलवचनमिहितम् । अदृष्ट प्रवेशकः
हस्य कुसुमाकरीदानी मधुवर्गनटस्य कामन्दकीनिर्दयेन मकरन्दे नद्यन्तिकाया गाढानुरादीत्-
पादनस्य वनिष्पन्नानस्य च नालकादीनां गडगदहसमनादिनिर्दण्डक इत्यनुसन्धेयम् ।

(३) कामन्दक्याः प्रवेशः अवलोकितया सूचितः ।

एतद्वैषम्यं नावगम्यन्तः, अतश्च आदिता दीर्घोदायायां एतद्वैषम्यं प्रजाडनयाका
दन्तिना वकरन्देन उपरि प्रियमदीर एतद्वैषम्यं अथवसुवराग इति आद्यादिहाहि ये,
द्वारा उदाहर (वरद्विहार) एतद्वैषम्यं वनिष्पन्नान वनिष्पन्ने ये, उदाहर
(वरद्विहार) आद्या निरीक्षण करिष्ये ?

(अ) अद । बुद्धरक्षिते ! बुद्धि (२) सम्पन्न करिष्ये ?

(ट) बुद्धि : अस आद्यादि ।

(बुद्धरक्षिता उ अवलोकित निष्क्रान्तः)

कामन्दकीर आद्या ।

इदञ्च साधीयस्तत्र सम्प्रत्याशानिवन्धनम् । (६)

शाकुन्तलादीनितिहासवादान् प्रस्तावितानन्यपरैर्वचोभिः ।

श्रुत्वा सद्गुणैर्निवेशिताङ्गी चिराय, चिन्तास्तिमितत्वमेति ॥ (७)

निर्जने नन्मावडितोये म्याने इत्यर्थः, रनते नन्मावापैन्मेया सह कीडति । प्रीत्या प्रमयेन वाचं ददाति न कदाचिदपि परुषं भाषत इत्यर्थः । (वाचनित्यत्र "दायं देयं" मिति च पाठान्तरं दृश्यते, तत्र दायं सोऽनुष्ठुननुत्तरं देयमिति वा "देयं दाने च दायः स्यादायः सोऽनुष्ठुभाषण" इति मेदिनी । देयं उपहारयोग्यं कर्पूरादिकं वस्तुत्यर्थः । तथा अनुवर्तते प्रियसम्भाषणाभ्युत्थानासनदानादिभिर्बन्धनैः, यदा गमनमनये अनुवर्तते मानगुणवृत्तित्वार्थः । एवं गमनमनये तत्तन्मोक्षान्तरं प्रति गमनावसरे कष्टं नष्टा नदीशंसन्यन्त्रादृशा सा निरुध्य निरुध्य वश्यो नम गमनप्रतिरोधं जनयित्वा प्रसज्य पादवन्दनं कृत्वा च उपधेः यदि नेदानीमागच्छमि तदा गुरुहन्वापापेन निवृत्तिं, अथवा नम नक्तकं ग्राहनीत्याद्यनतिक्रमयोग्यपथवाक्यैः सपदि तत्तुल्यवादेव प्रत्याहतिं नम प्रत्याहजनं श्रावने प्रार्थयति । सर्वं मानतीति शेषः ।

एव व्रजति प्रमोदति इत्याद्यनेकान् क्रियासु मानतीरूपमेकं कर्तृकारकमिति दीपकानुसारः, यदात्मनि सखीगुण्यवहार-प्रतिपादनरूपकार्यं प्रति विरहि वैचिन्त्यपानादिवक्त्राद्याना-मुपमानात् समुच्चयानुसारः, इत्यनयोः सङ्गः । हरिषो उत्तम

(६) इदमिति । सम्प्रति इदानीं तत्र नावतोनाधवयो. समागमसाधने इदं वचानाश्रय साधीयः इदतरं आयायाः नियतमित्यं नदृक्कनाचरिष्यतीत्येवंरूपायाः प्रत्यागायाः निबन्धनं हेतुः ।

(७) किन्तदाशानिवन्धननिव्याह—शाकुन्तलादीनितिः । अन्यपरैः—नाल्लुपदेष्टुभिर्वाता-पथकैः वसुती नाल्लुपदेष्टाय प्रयुक्तेरपि अन्योद्देशेन प्रयुक्तवदवभासनामैरित्यर्थः, वचोभिर्वाक्यैः प्रस्तावितान् तथा नदिद्वितर्जने सखीजनने वा वत्यापितान् शाकुन्तलादीन् शकुन्तलाहानाल-

प्रमद्विडिता इव । निष्कृते नन्मावापैन्मेया आनार मडित क्रीडा करे, मर्स्या प्रिय कथा वने ७ मष्टावणनिवारि आनगता शोकार करे । एतैः गमनमनये आनार कर्तव्या इहेहा बारवार आनारक निरुक्त करिष्या ७ प्रणय करिष्या नाना-विध नपनद्वारा उपकरण आनार प्रतागमन डिक्का करे ।

(७) अनश्वर राहा वलितेहि उहा ७ नानतीनासदर समागमसाधने सम्प्रति दृढतर प्रतागनार कारण ।

१। अत्र केन ७ प्रमद्विडित प्रतावित नद्विडित इतिहासकथा श्रवण

लव । सहि ! एसो कतु मङ्कुर-मङ्कुरसाह-मञ्जरी कवलण-
केलि-कल-कोइल-उल-कोलाहलाकुलिद-सहभार-सिहरुडीण-
चडुल-चञ्चरीअणिअर-अदिकरुइलिद-दल-कराल-चम्प-आहिवास-
मणोहरो, मराल-मंसल-जहण-परिणाहुअवहणमन्वरोरुभर-विसंहुल-
खलिद-चलण-संचलणोव-णोद-सेअसीअर-सुहाविंदुज्जल-मुह-मुह-
चन्दणाअमाण-सीअलप्फरसी, तुमं परिअअदि कुसुमाअरुज्जाण-
मारुदो, ता पविसल्ल (ठ) [इति परिक्रम्य प्रविशतः ।]

(३) सखि ! एष खतु मङ्कुरमङ्कुरसाहं मञ्जरीकवलणकेलिकलकोकिलकुलकोलाहला-
कुलितसहकारमिखुरीउडो-चटुचचरीकनिकरअतिकरो-इलिन-दलकरावचम्पकाधिवामनो-
हरो, मरालनासलजवनपरिणाहोइहननदोकरुभरविउडुलउलितचरणचञ्चलनीपनीतखेद-
भीकरसुधाविन्दुअवमुग्धमुखचन्दचन्दनाशनरोतलमयः तां परिअअति कुसुमाकरीयान-
मारुतः, तत् प्रविशतः

कवित् पुनरे “कधं उवहारीकिदस्मि” इत्यादि । “कविनाम तं पुरोवि पविश” इत्यन्तः
सर्वे एव सन्दर्भः पुनर्लिखितो दृश्यते । आख्या तु पूर्वमेव प्रदर्शिता ।

(३) लवेति । सखि ! एष कुसुमाकरीयानमारुतः तां परिअअति पविशतीत्यन्वयः ।
ततः कुसुमाकरीयानमारुतं विस्मरति—मधुरेत्यादि । मुरीषंसनासचटितप्रदनासपदद्वयेन,
तदप्येव मधुरेव मुखादना मधुरत्वेन पुनर्निर्दिष्टद्वयेण आद्यायां मिथ्यायां मञ्जरीयां चतुर्वज्जरीयां
कवलणे रासने या केलिः क्रीडा तथा कल्पेन मङ्कुरास्तुटेन कोकिलकुलस्य चिकचमूहस्य कोला-
हलेन कलकलेन पाकुलितान् आनात् सहकारमिखुरात् अतिमुरमिद्वतप्रवात “सहकारीति-
सोम” इत्यमरः । उडोनेत्य वासिदीपवतितस्य चटुलस्य चञ्चलस्य चञ्चरीकनिकरस्य वनर-
समूहस्य “चञ्चरीकोइलिदीतयो” रिति धरणिः । अतिकरेव समकेष तज्जनितविमर्शेनेति
यावत् । उद्विग्नतनूतिविकासितव्यापि, अत एव करावामि दन्तुरादि “करावीदन्तुरे पुनः”

(४) लव । सहि ! मङ्कुर पूजनिवासमाहं हृत्तमङ्कुरोऽहं करनमञ्जरीकाहाडा-
मङ्कुरास्तुटे ये कोकिलकुलस्य कोलाहल उअडिराण अति सुडाकि हृत्तमङ्कुर
इहेउ उअडिराणः उडोने उअडिराणमङ्कुराहं मङ्कुराहं मङ्कुराहं मङ्कुराहं मङ्कुराहं
इहेउ उअडिराणमङ्कुराहं मङ्कुराहं मङ्कुराहं मङ्कुराहं मङ्कुराहं मङ्कुराहं मङ्कुराहं

[दृष्ट्वा ।] अये ! लवङ्गिकाद्वितीया मालव्यपि । (१४)

आश्चर्यमुत्पलदृशो वदनामलेन्दु-

सान्निध्यतो मम मुहुर्जडिमानमेत्य ।

जात्येन चन्द्रमणिनिव महीधरस्य

सम्भार्यते द्रवमयो मनसा विकारः ॥ (१५)

नालयाः प्रदमं आविर्भवन्ती इयं कामन्दकी सत्पाददम्बस्य कामानलतापतस्य मनः कलःकरणं मनः सौन्दर्यं प्रियागमनसूचकतया सजीवं करोति ।

यदा दृष्टेः प्रदमं आविर्भवन्ती विमुद्भूतेः सूचकतया योभीतापतस्य मयूरयूनी मनः समुच्छ्वितं करोति, तथैव प्रियायाः प्रदमनाविर्भवन्तीयं कामन्दकी प्रियागमनसूचकतया तद्विरहानलतापतस्य मनः मनः समुच्छ्वितं करोतीति सरलायः ।

एव पुनरदोषादानकपुटार्पणदोषप्रदमनाय । अचिरप्रभवेत्युपनालङ्कारः, तेन च योभीतापतस्य प्रियुष्टियून इव कामानलसक्तस्य मर्मरुपनापि व्यज्यत इत्यलङ्कारिपालङ्कार-भूतिः । इन्द्रवज्रा इत्यम् । द्वितीयाङ्गतेन मन्दनाय नालवीदानवचालेन प्रकृतकाव्यादे-विच्छेदे प्राप्ते एव पुनर्योषधस्य नाचतीर्दशनसम्भवनं तस्या च्छेदहेतुरिति विन्दुनामादंशः । तत्रापि यदा दृश्यते—“अवाकराद्यविच्छेदे विन्दुरच्छेदकारण” इति ।

(१४) (दृष्ट्वा लवङ्गिकाया सह नालवीनवलीक) अये इत्यादिप्रसङ्गमिति । न केवलं कामन्दकी लवङ्गिकाद्वितीया मालव्यपि परादत्तस्यः । तस्मादतः परं कामानन्दकारण-मिति भावः ।

(१५) आश्चर्यमिति । उत्पलदृश्यः इन्दोवलीचनायाः नालयाः वदनं वनलेन्दुः निम्बपत्रं इव अथवा वदननिवामलेन्दुः तस्य सान्निध्यतः सान्निध्यार्थं वा, आर्ता साधुः आश्रयः तेन अभिवनवता इत्यर्थः, मनः मनसा जात्येन उत्कृष्टेन महीधरस्य अथवा चन्द्रमणिना

नन उच्छ्वसित करः, हेमिऽ हेमन प्रियाया प्रदम आविर्भूत इहेम कामानलनसुख आनन्द नन उच्छ्वसित करिदेहेम ।

१४ । (दृष्ट्वा) लवङ्गिकार सह नालवीऽ आदिशब्दः ।

१५ । एहे इन्दोवलीचनोऽयं वनमन्दः मालव्य सान्निध्यात्तः उत्कृष्टे आनन्दे उच्छ्वसन्ति हेमन विरहित इहेम प्रदम विकार दान करः, आनन्द ननऽ हेमन

सम्प्रति रमणीयतरा मालती । (१६)

ज्वलयति मनोभवाम्निं, मदयति हृदयं, कृतार्थयति चक्षुः ।

परिभृदितचम्पकावलिविलासलुलितालसैरङ्गैः ॥ (१७)

चन्द्रकान्तमणिनेत्र सुदुः सातिशयं जडिमानं जडत्वं क्रियासु अघाटकंपक्षे जलप्रकृतिवत्त्वं
य पाप्य द्रवमयो विहारः अन्यथाभावः सत्सार्थ्यते श्रुत्यभ्यासे इत्याशयम् । मङ्गोधरस्य
चन्द्रमणिनेत्रेण सस्यापि मङ्गोधरसाय्यपतीनेरचलवज्जीरस्यापि मनो द्रवोभवतीत्याशयेमिति
॥ १॥

अत्र जायतेत्यत्र "जायते"ति कचित् पाठः, तत्र जायते जडिष्येति करणे तृतीया । एवं
नमंयत मनसः इत्यपि कचित् पाठः, तत्र च जडिमानं एव स्थितस्य मनसो विहारः अन्ये
भाष्यते भिद्योयत इत्यर्थस्याध्याहारण कथञ्चिद्विवादेऽपि चन्द्रमणिनेत्रव्युपमायाः सङ्गते
मालतीयतया न भोगिस्त्वं तस्येति चिन्तनीयम् ।

अत्र उत्पलपङ्क्ति इत्यत्र कदनामनेन्द इत्यत्र च नृप्रोपमानहारः, चन्द्रकान्तमणिनेत्रव्युपमानहारः,
न मङ्गोधरस्य च नमंयुपमापि व्युपगत इत्यल्लङ्कारिणालङ्कारध्वनिः । एवं मनसो द्रवमयत्वस्य
चन्द्रकान्तमनेन्दं समपात्वस्य नाशतो येनजलपङ्क्ति यं येष तदभेदाध्यवसायावृत्तिमयीतिशालहार
त नपातल्लङ्कारोभावेन सङ्गः । समन्ततिष्ठते उक्तम् ॥

॥ १६ ॥ सम्प्रतीतः । रमणीयतरा पूर्वोक्तदावध्यातः समाधिकमौन्दग्यानिनी । कामभावस्य
न मङ्गोधरस्योत्पलस्य स्थानवत्त्वतया अपारम्याय पूर्वतो रमणीयतरत्वावधारणं युज्यत एवेति भावः ।

॥ १७ ॥ रमणीयतरा । आरम्यादता स्थानमापन्ना या तस्य कावलिः ताम्यं तद्व्युपमानमात्रा
कावलिः च द्रवोभवतीति । रमणीयतरा ताम्यं तदा व्युपमानां तद्व्युपमानां पान्दोपमानां पूर्व
रमणीयतरा कदापि चक्षुः, ज्ञानं च तः तदामृतं । (परमुरस्यविशेष्यत्वविवक्षया भिद्यो कर्मधारय
कर्म च कर्म लक्षणादः प्र कर्तृत्वान्न लान्यार्था दीयसीत, इदमेव मनः मदयति त्रिपदस्य
विशेषः, अत्र इति नमने कर्मधारयेन इदमेव रमणीयतमं चरितं च कर्तृत्वं, मर्त्यं समति

॥ १७ ॥ रमणीयतरा । रमणीयतरा कर्मधारय

माल । सहि ! इमस्मिं कुञ्जप्रणिउञ्चे कुसुमाइं अवचि-
णुल्ल (ड) ।

माध । प्रयमप्रियावचनसंभवस्फुरत्पुलकेन सन्प्रति मयावलम्ब्यते ।

घनराजिनृतनपयःसमुत्तणत्तणत्रडकुड्मलकदम्बडम्बरः ॥ (१८)

(ड) मलिः । अस्मिन् कुञ्जकनिकुञ्चे कुसुमानि अवचिन्वः ।

अथानर्निविष्टकर्मकथातीरकर्मकलनियमान् कथं चयुरिति ज्ञातव्यतीत्यस्य कर्मद-
मिति तु नाशङ्कीयं, नचानर्निविष्टकर्मकथात एवाकर्मकाः, परन्तु तथानर्निविष्टकर्मपा
कर्मकाङ्गाणिवर्तते तववानर्निविष्टकर्मकथातीः कर्मान्तरं न तिडेत्, यदा कलयति
कलयतीत्यादि, यत्र चोद्देष्टव्येनावादिनाहिका कर्मतादयं भावते, तव विधेयकर्मपाङ्कनि-
विष्टत्वेऽपि तेनाकाङ्क्षाया अनिश्चयेऽहं ग्रादिकपं कर्मान्तरं स्यादेव । अत एव विदूषयति पद्यान्,
रात्रिति भावात्तिष्ठता दृष्टेन नुम्यशति घटं युज्यतीति कलानवस्थकृता च प्रदर्शितं ।
“वाचाद्येकानिनिवेशनमस्य शब्दं न वचोऽकदादीनान् । रथं दकनित्वा गङ्गाप्रवाहपातः
परिवयती”त्यादिकं वाचस्पतिः कर्मवाचस्पतिनिश्चादिवाक्यमर्थतत्त्वमर्थकं बह्वचस्पतिः । तस्मा-
दत चक्षुषः कर्मत्वेऽपि न कश्चिद्विरोधः इति ध्येतम् ।

नालतीरैककर्मकारकाया जलप्रतीकाद्यनेकक्रियायां प्रयोगाद्देवकालद्वारः । नलीमवाप्ति
मिति वचकं । द्वितीयाद्देवकालपना वेति एतेषानङ्गादिभावेन सङ्गरः ।, वाचो ज्ञेयः ।

(ड) मालेति । कुञ्जकत्रयस्य नातिदीर्घं तदा स्वहस्तेन तत्कुञ्जमवचनस्य सम्भाष्यमानत्वा-
त्तवाभिलाषो नादत्ता दुज्यत एवेति भावः ।

(१८) प्रदमेति । प्रदमः आदिमः यः प्रियाया नालया वचनसंभवः “सहि” इत्यादि
वाक्यसाहचर्येण तेन स्युक्तं आविर्भवनाः पुनश्च सोनाडा इत्यनेन तादृशेन नदा सन्प्रति

विरहात्कलितः ५ कलस्य यज्यतः आमाव कावादि प्रवृत्तिः करिः, तत्र, यत्र
इत्युक्तं करिः, तत्र ५ ५ कृताव करिः, तत्र ।

(ड) माल । सहि ! एहं कुञ्जकनिकुञ्चे कुसुमं ज्ञानं करि ।

१८ । माध । प्रियाया प्रयमं वाक्यमन्यते प्रेमात्कलित इत्येव सन्प्रति मया
नित्येव नृतनं जलं मेघनकल्पेऽद्वैतं कर्मपातः नाना भावेन करिः, तत्र ।

लव । सहि एब्बं करेह । (ढ) [पुष्पावचयं नाटयतः ।]

माध । अपरिमैयाश्चर्यमाचार्यकं भगवत्याः (१८)

माल । सहि ! इदोवि अस्सस्सिं अवचिण्ह । (ण)

(ढ) सखि ! एवं कुर्वः ।

(ण) इतोऽप्यस्मिन् अवचिनुवः ।

घनराजिर्जलदजालस्यै यानि नूतनपथांसि सद्योविगलितजलानि तैर्यत् समुच्चयं 'संचितं' तत् तत्समये वज्रानि धृतानि कुट्टमलानि सुकुलानि येन तस्य तथाभूतस्य कदम्बस्य नौपङ्गु-
डम्बरः साम्यं अवलम्ब्यते प्रोथते ।

यथा जलदजालनवजलमैचनचण एव कदम्बतरुर्मकुलितो भवति, तथैव प्रथमप्रियावच-
यवणसमये एवाहं रोमाञ्चितो जात इति सुरलाभः ।

अतार्था-उपमालङ्कारः, स च केकानुप्रासेन संमृज्यते । मञ्जुभाषिणी व्रत्तम् । "सम्बद्ध-
कुट्टमलकदम्बडम्बर" इति चरणञ्चाविफलान्तररामचरितेऽपि दृश्यते । आशयेमिन्यादि श्लोक-
वयेण मालत्या सुखावलोकनवचनयवणतदलोपसर्पणादि-चेष्टायाः प्रतीयमानतया रतिभोगायांशः
समीक्षायाः प्रतीतेः विलासो नाम प्रतिमुखमन्धेरङ्गम् । तद्वचनं यथा दर्पणे—

“समीक्षारतिभोगार्थं विलास इति कथ्यते ।”

(ढ) लवेति । एवं कुञ्जकनिकुञ्जे पुष्पावचयम् ।

(१८) माधेति । भगवत्याः कामन्दकाः आचार्यस्य उपदेष्टुर्भावं आचार्यकं कार्यमाधनो-
पदेष्टुकौशलं अपरिमेषाणि परिक्रैत्तुमशक्यानि आशयेणि यत् तादृशम् । राजानुरोधेन
नन्दनापङ्गस्यैव सम्भाव्यमानत्वादलभ्यदर्शनामप्ये नां यत् प्रभावादयः कुमुदमन्धेरङ्गोदनाथोन्नमित-
इत्यन्तेन खलसन्नायुकामप्यन्तर्हितो निःशङ्कमवलोकयितुं प्रभवामीति भावः ।

एतेन पूर्वमवलोकितायाः पथादन्तरितदर्शनायाः मालत्याः पुनरनुसर्पणात् परिसर्पं नाम
प्रतिमुखमन्धेरङ्गं दर्शितम् । तद्वचनं यथा दर्पणे—“परिसर्पत् वीजस्य इदमटानुसर्पणम् ।”

(ण) मालेति । इतोऽपि प्रदेशात् अन्धस्मिन् प्रदेशे अवचिनुवः पुष्पावोति श्रेयः ।

(३) नमः । नमि ! उड्डाडे कवि । (उड्डाडेव भूषणव्रतम्) ।

२२ । नमः । उड्डाडेव काव्यापदेश-कोमल अड्डाव आनन्दवाधनक ।

(१) नमः । नमि । उड्डाडेव अन्धस्मिन् प्रदेशे अवचिनुवः पुष्पावोति श्रेयः ।

काम । [मालतीं परिव्रज्य ।] अयि ! विरम, निःसहासि
जाता । (२०) तथाहि—

खलयति वचनं ते, संव्रयत्यङ्गमङ्गम्
जनयति मुखचन्द्रोद्भासिनः खेदविन्दून् ।
मुकुलयति च नेत्रे सर्वथा सुम्भु ! खेद-
स्त्वयि विलसति तुल्यं वल्लभालोकनेन ॥ (२१)

(२०) प्रकृष्टावस्थापितमाधवो यदा निर्व्याधं सान्त्वनीयवतीकथितुं प्रभवति, तदा सत्पादनाद्यैव पुष्पावचयनव्याजेन तदानीताया मालत्या अन्यतः मनने तद्भाषातो भवेदिति मन्यमाना कामन्दकी पुष्पचयनार्थमन्यत्र श्रिमिषन्ती तां तद्वैवावस्थापयितुं कृततः प्राह—अयति । विरम निवर्तस्व कुमुदचयनादिति शेषः । यतो निःसहा पुष्पचयनजनितमनसङ्गनासमर्था अस्मि भवति ।

(२१) एतद्वचनं । हे सुम्भु ! शोभनमुपगते ! यदः पुष्पचयनजनितः मनः "मनः शरीरयोः खेदः क्रियातिशयतः यम" इति कथः । ते तव वचनं एतद्वचनं दृष्ट्वा करोति, तदा अङ्गं अङ्गं प्रवचययं संव्रयति, सर्वान् अवयवान् व्याप्य वर्तते । "संव्रयती" निपाते तु अवसादयतीत्यर्थः । मुखचन्द्रोद्भासिनः मुखचन्द्रस्य शोभाविशिष्टसत्पादनशोभायां खेदविन्दून् धर्मजलकणान् जनयति । एवं नेत्रे मयने मुकुलयति निर्गोचयति च । अत एव वल्लभालोकनेन वल्लभकर्मेकैव दृष्टाभिनायकामिनीजनकर्मकैव दर्शनेन तुल्यं समानं यदा व्यापयता त्वयि सर्वथा विलसति सर्वतोभावेन वर्तते । वल्लभालोकनमपि पुष्पावचनं दृष्ट्वा करोति, अवयवानवसादयति वदने धर्मविन्दून् जनयति, आनन्दान्तरप्रसङ्गदर्शने नेत्रे च निर्गोचयतीति तुल्यविलासाभिधानं युज्यत एवेति मलम्यम् ।

२० । काम । (मालतीं परिभ्रम्य कथितुं) अयि ! पुष्पावचनं करोति
विरम २७ । कुम्भि पुष्पचयनजनितमनसङ्गनासमर्था इति ।

२१ । (वचनं, हे सुम्भु !) अयि पुष्पावचनजनितं मनः प्रवचययं संव्रयति, सर्वान् अवयवान् व्याप्य वर्तते । "संव्रयती" निपाते तु अवसादयतीत्यर्थः । मुखचन्द्रोद्भासिनः मुखचन्द्रस्य शोभाविशिष्टसत्पादनशोभायां खेदविन्दून् धर्मजलकणान् जनयति । एवं नेत्रे मयने मुकुलयति निर्गोचयति च । अत एव वल्लभालोकनेन वल्लभकर्मेकैव दृष्टाभिनायकामिनीजनकर्मकैव दर्शनेन तुल्यं समानं यदा व्यापयता त्वयि सर्वथा विलसति सर्वतोभावेन वर्तते । वल्लभालोकनमपि पुष्पावचनं दृष्ट्वा करोति, अवयवानवसादयति वदने धर्मविन्दून् जनयति, आनन्दान्तरप्रसङ्गदर्शने नेत्रे च निर्गोचयतीति तुल्यविलासाभिधानं युज्यत एवेति मलम्यम् ।

[मालती लज्जते ।] (२२)

लव । सीहणं भगवदीए आसत्तम् । (त)

माध । हृदयङ्गमः परिहासः । (२३)

(त) शोभनं भगवत्याज्ञप्तम् ।

अत्र वल्लभावलोकनमिव खेदस्त्वयि विलसतीत्यसौ वार्यसिद्धतया आर्वो पूर्णप्रमालङ्कारः । एवं खलयतीत्यादिवाक्यानां विलसतीतिवाक्यार्थहेतुतया वाक्यार्थहेतुकं — काव्यलिङ्गं, खेद इत्येककर्तृकानां खलयतीत्याद्यनेकक्रियाणां प्रयोगाद्दीपकयालङ्कार इति तेषां सङ्करः । एवंमत्र श्लेषेण लतान्तरितवल्लभकर्तृकावलोकनेन सह तव पुष्पचयनजनितः श्रमो विलसतीत्यर्थोऽपि व्यज्यत इति सहोक्तिरपि ध्वन्यत इत्यनुसन्धेयम् । मालिनो वृत्तम् ।

सानुरागं कान्तमवलोकयन्त्या ये अनुभावा जायन्ते यमवशात्त्वय्यपि ते दृश्यन्त इति परिहास-
गर्भोक्त्यात् नम्यनाम सम्यङ्गम् “परिहासवज्रो-नम्यं” इति दर्पणीकं तल्लक्षणम् । अथात्र सुभूशब्दस्यावस्थानीयत्वे नाड्यवति नदीत्वाभावेन कथं सम्बोधने ऋक्षः सिलीपथेति प्रश्ने “विमानना सुभू कुतः पितुर्गृहे” इत्यादि महाकविप्रयोगदर्शनादिति केचिदावचचिरे । केचिच्च “जाता सुभू मनोरमे तदवशे”ति रुद्रटप्रयोगवत् सामान्योपक्रमेणेत्याहुः । वस्तुतस्तत्र दुर्गसमाधानमेव साधोयः । तथाहि—“ऋक्षश्च डवती”ति सूवटीकायां दुर्गोक्तं—“कथं विमानना सुभू कुतः पितुर्गृहे” इति ? मतान्तरेणास्त्रीवचन इत्यस्य व्यावर्त्तनात्, अस्त्रीवचने भवति नदीवद्भावः स्यात्, अभवति न भवति । स्त्रीवचने तु सत्त्वं नदीवद्भावेति न विरुध्यत” इति । “न समासे पुंसि ऋक्षे युवनदी”ति सूवं विदधता श्रीपतिनाम्ये तदेव समर्थितम् । “सुभू विधानलोचने !” इति परमपण्डितदण्डिवचनमप्येव नमर्थं समर्थयतीति स्त्रीवचने सुभूशब्दस्य नदीत्वमस्तीवेति स्थितम् । तस्मान्नाव श्रुतसंस्कारतादोषोऽपीति ।

(२२) लज्जते लज्जा नाटयतीत्यर्थः, क्वचित्तथैव पाठः ।

(त) लवेति । भगवत्या यदाज्ञप्तं पुष्पावचयाविरमेति यदनुज्ञातं तत् साधु युक्तियुक्तम् । यतो मयापि श्रमलक्षणं लज्जत इति विराम एव विधेय इति भावः ।

(२३) माधेति । परिहासः खलयतीत्यादि नम्यवचनं हृदयङ्गमः मनोशः ।

२२ । (मालती लज्जां भाव प्रकाशिते लागिन) ।

(त) लव । भगवती डाल आछाई करिआछैन ;

२३ । माध । एहे गरिहास अतीव श्रमप्रथम ।

काम । तदास्यतां, किञ्चिदाख्येयमाख्यातुकामास्मि । (२४)

[सर्वा उपविशन्ति ।]

काम । [मालत्याच्चिवुकमुन्नमय्य ।] शृणु विचित्रमिदं,
सुभगे ! । (२५)

माल । अवहृदिद्वि । (५)

काम । अस्ति तावदेकदा प्रसङ्गतः कथित एव मया
माधवाभिधानः कुमारो यस्त्वमिव मामकीनस्य मनसो द्वितीयं
निबन्धनम् । (२६)

(५) अवहृतास्मि ।

(२४) कामेति । तत्तस्मात् सास्यतां उपविशतां ; किञ्चिदल्पमेव सास्येयं वक्तव्यं—
साख्यातुकामा वक्तुमभिलषन्ती अस्मि—अहमिति शेषः ।

(२५) कामेति । चिवुकं वदनाधीभागं उन्नमय्य लज्जावनतत्वादुत्तोल्य, प्राहेत्यध्याहृत-
क्रियैककर्णकत्वात्तत्पूर्वकाले ज्ञापयत्यर्थः । विचित्रं सादृश्यं, सुभगे ! सौभाग्यशालिनि !
अनेन माधवचित्ताकर्षकत्वात्तवासानान्यं सौभाग्यमिति धनितम् ।

(५) मालेति । अवहृता अवयवे दत्तावधाना ।

(२६) कामेति । प्रसङ्गतः “सख्यस्यारीरो माधव” इत्यवलोकितवाक्यप्रसङ्गात् मया
कथित, तवान्तिके उक्तः माधवाभिधानः माधवनामा कुमारः अविवाहितः कदिदस्तीत्यन्वयः ।
यः माधवः त्वमिव नामकीनस्य नदीयसा (मनेदमित्यर्थे—मनःक-नीन) । मनसो वेतसः,
निबन्धते खेडेनावबध्यते अस्मिन्निति निबन्धनं आलम्बनम् । मन मनसस्त्वं यदैकनालम्बनं
तदा माधवी द्वितीयनालम्बनमित्यर्थः ।

२४ । काम । तवे उपवेशन कर, किञ्चिद वक्तव्य दिश्य रनिष्ठ हेतु
करिउछि ।

(मरुजैर उपवेशन)

२५ । काम । (नागडीर रनैर अर्कोराग डेडानिउ करिया) अवि
सौभाग्यशालिनि ! एहे दिडिउ कथा अरग कर ।

(५) नाग । यानि अरहिउ इरेछाहि ।

२६ । काम । नाधवनिक एक ह्वादेव कथा अरगकरेन एक दिन

लव । सुमरामो । (८)

काम । स खलु मन्मयोद्यानयात्रादिवसात् प्रभृति दुर्मनायमानः,
परवानिव गरीरोपतापेन । (२७)

यदिन्दावानन्दं प्रणयिनि जने वा, न भजते,

व्यनक्त्यन्तस्तापं तदयमतिधीरोऽपि विषमम् ।

प्रियङ्गुः श्यामाङ्गप्रकृतिरपि, चापाण्डुमधुरम्

वयुः क्षामं क्षामं वहति, रमणीयश्च भवति ॥ २८ ॥

(८) क्षरामः ।

(८) लवेति । क्षरामः भवत्या कथितस्य माधववृत्तान्तस्येति शेषः ।

(२७) कामेति । स माधवः दुर्मनायमानः दुर्मनाः दुःखितान्तःकरण इव आचरन्,
गरीरोपतापेन कामजदेहदाहेन परवान् पराधीनः इव जात इति शेषः ।

(२८) विषयतो मदनदशा दर्शयति—यदिन्दाविति । यद् यस्मात् इन्दो चन्द्रे सर्वलोकाद्वाद-
करेऽपीत्यर्थः प्रणयिनि निरतिशयम् माम्पदे जने वा दृष्टे स्तुतीति शेषः । आनन्दं आनन्दविषयं
न भजते न भजते, तत्तस्मात् अतिधीरोऽपि निरतिशयस्यैव्याली अपि अयं माधवः विषमं
दुःखं अन्तर्नापं उदयनिहितमन्तापं व्यनक्ति प्रकटयति, मुहुःमुहुः मन्तापमात्रे सर्वादादृक्
मुवाहः प्रणयिनं जनं वा समानोद्यानान्दाप्रकाशनं नैव सम्भवेदिति भावः । अनेनारति-
मन्तापमिधानं मदनावस्थे दर्शितं । तथा—“प्रियङ्गुः फल्गुनीलता” तत्रत् श्यामा ग्लामवर्णा चङ्-
प्रकृतिः मरीचकप्रतिरूपं सः, तथाविधस्यानाकृतिरपीत्यर्थः, चापाण्डु विरहेणैवत् येतवर्णं, तथापि
सर्वं माधुर्यगुणवत् (“सर्ववस्त्राणु चेदानीं माधुर्यं मुहुःकारिते”ति माधुर्यलक्षणम्) । क्षामं क्षामं

दोनात्र निकटे वलिवाहि । ये नाथव दोनात्रहे जात्र आनात्र ननेत्र विशेष
आलयनवक्षण ।

(९) नव । नव नाथव दृढाव अथव आह ।

२९ । काम । ये (नाथव) मरणाद्वानवाद्याव विपत्त उदेष्ट उर्मनायमान
इति । येन कामज मरीचकप्रतिरूप अनेन उद्वेग आत्रिवारहे ।

३० । प्रियङ्गुः स (प्रियङ्गुनीलता) इत्ये वा निताव जेनाथव अनेन नैव विपत्त
अनेन नैव विपत्त नैव, अथवा ये अति प्रियङ्गुनीलता इति नैव अति विपत्त नैव

लव । एदंवि तस्मिं अवसरे भगवदीं तुवराग्रन्तीए, अवन्ती-
इदाए उदोरिटं आसि, जधा अस्सत्यगरीरो माहवोत्ति (ध) ।

काम । यावदशृण्वं, मालत्ये वास्य मन्थोन्मादहेतुरिति, ममापि
स एव निश्चयः । कुतः—(२८)

(ध) एतदपि तस्मिन् अवसरे भगवतीं त्वरयन्त्या अवन्तीकृतयोदोरितनामीत्, यदा अस्मत्प्र-
गरीरो माधव इति ।

अतिमपङ्गवे वपुः प्रसीधं वहति धारयति, रमणीयः कान्तिमावावयेदेष लनीहरय भवति । तदास्य
नेत्रं पाण्डुता दीपता ना रोगजनिता, तदात्र रमणीयत्वमश्ववादिति भावः । अनेन काव्यं
नाम मदनावस्था दर्शिता ।

अथ प्रथमाहं इत्युपपद्यिन्ननावन्तीकनरूपकारणे सत्यपि आनन्दनामकपतनकलाभावा-
विशिष्टोक्तिः, तत्कलाभावेन च अललापद्वयमाध्यानुमानादनुमानदातृत्वात् । विनीताहं च
स्मृत एव विविधाभास इत्येतेषां परस्परनैरपेक्षाय संसृष्टिः “सति हेतौ मलाभावे विनिर्दिष्ट-
मथा विधे”ति विविधोक्तिवदप्यम् । अनयोन्मु लब्धे प्रीति । शिखरिणी इत्यम् ।

(ध) लवति । एतदपि तस्य प्रीतिपदनापवत्त्वमपि तस्मिन् अवसरे माधवकलावहेनैव
कावे ।

(२८) कामिति । अयमवम् कथां कथयिष्यामि श्रुतवती । ननु योऽप्यस्मदादौ अर्थं वदति, वि-
निष्ठापि भवेद्विद्यामहानिरासार्थमाह—ममापििति । स एव अयं कालीन्मादः, स लवोन्मादः
इत्येव निश्चयः अवधारयन् । तादृशवधारणे कारणं दर्शयितुमवतरादिकं यत्तद्वत्—इति ।

महाप प्रकाश करिछेह । एतः से कलिनो लताए छह आनन्दनामो १४३
(निरहरणतः) छेदः पाण्डुरं मधुव उ अतिमर उल लवो १४३ करिछेह—
अयं कश्चिन्मायावत्त्व एवित्ता मलाएव इहेछेह ।

(२) लव । तुमहेव लवोन्मादनाम कथा उ अतिमर उल कलशान
आपनाके उवाह वाउवाह छह अयमपि उ अतिमर उल, एतः—“तादृशे लवो
निष्ठाए अयम्” ।

२२ । लोकापह्मणा उ निष्ठाए २२, माउहे २२, अहे मन्थोन्मादनाम कथा,
आपनाके उवाह वाउवाह छह अयमपि उ अतिमर उल, एतः—“तादृशे लवो
निष्ठाए अयम्” ।

अनुभवं पदतेन्दुवपायस्त्रिगतमेव यदस्य मजात्मनः ।

तुभ्ये गृह्यतेने सातद्वे मजाः पयः ३४ । क्षामितस्य मजोपपीः ३५

मजाः । पदतेः ३४ यदनुभवं, पदो मजामिज्ज्जारीयणे यनः ३५

पदतेः

पदतेः ३४ मजाः पयः ३४ मजाः पयः ३४ मजाः पयः ३४

मजाः पयः ३४ मजाः पयः ३४ मजाः पयः ३४ मजाः पयः ३४

काम । अतस्तेन जीवितादुद्विजमानेन दुष्करमपि न किञ्चिन्न
क्रियते । असौ हि,—(१३)

[illegible][illegible]

(२५) मानसि. शब्दः कर्मणि. ईतिरादिनाहोतिः तस्य मानसिक इतिवत्त्वं प्रतीयते. परिजनानेव तदा विद्या प्रवेष्टव्या इत्यनयोः ३ अक्षरानि वि. कर्मणः, तुल्यं तुल्यमानसि विहितम्. साहो' ए विहित इति च, कर्मणि विहित इति नमः.

[illegible]

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

যক্ষা, কোলু কাল কি বসিতে হত, তাহার অবসরপরিচয় এং প্রতিশোধিত
এই মকল প্রণয়নই করিয়া প্রতিশোধসম্পাদক হত। (ইহাও মকলই দেবীতে
বিদ্যান ভাণ্ড, সুতরাং ইহাও কংগ্রেসবাসকর যে বিতরিত হইবে, তাহাতে ভাণ্ড
বিদ্য কি ?)।

[illegible]

ଧତ୍ତେ ଚକ୍ରମୁକୁଳିନି ରଞ୍ଜିତକିଲି ବାଳଚୂତେ

ମାର୍ଗେ ଗାତ୍ର ଚିପିତ ବକୁଳାମୋଦଗର୍ଭସ୍ୟ ବାସୀଃ ।

ଦାବପ୍ରେମ୍ଣା ସରସବିସିନୀପଦମାତ୍ରାନ୍ତରାୟ-

ସ୍ଥାମ୍ୟନ୍ମୂର୍ତ୍ତିଃ ଅୟତି ବହୁଶଃ ମୃତ୍ୟୁବେ ଚନ୍ଦ୍ରପାଦାନ୍ ॥ ୩୪ ॥

(୩୪) ଧତ୍ତେ ଇତି । ମୁକୁଳିତେ ସମ୍ରାଟକୋରକେ ରଞ୍ଜିତକିଲି ଶୟ୍ୟମାନପିକେ ବାଳଚୂତେ ବାଳତାତ୍ ମନୋହର ସହକାରତରୀ ମୃତ୍ୟୁବେ ମରଣାୟ ବହୁଶଃ ବାରଂ ବାରଂ ଚକ୍ରମୁଖେ ପାତୟତି । ଏବ ମୁକୁଳିତେ ଇତ୍ୟନେନ କାନୟାୟକବଚ୍ଚଂ ରଞ୍ଜିତକିଲି ଇତ୍ୟନେନ ଚ କାମସୈନ୍ୟସାନ୍ନିଧ୍ୟାନୁଗଂ, ତଥାଚ କୌକିଳକୁଳସମାକୁଳିତାଦିଷ୍ଟାତୁତ୍ତରାନ୍ନିଧ୍ୟାନୁଗଂ କୌରକନାରାଚମବୟସଂ ମମ ଚକ୍ରମୁଖେ ପ୍ରାଣନାୟ ବିଧାୟତୀତ୍ୟଭିପ୍ରାୟେ—ଘଟିବିଷୟମ୍ ଇବ ବିରଞ୍ଜିତନାତିତୁଃସହେପି ସହକାରତରୀ ମରଣାୟ ପୁନଃ ପୁନଃ ଘଟି ପାତୟତୀତି ଭାବଃ । ତଥା—ବକୁଳାମୋଦଃ କେଶରକୁମୁଦସୌରଭଂ ଗର୍ଭେ ମଧ୍ୟେ ଯସ୍ୟ ତସ୍ୟ ବାସୀଃ ଚିପିତାନିତ୍ୟ ମାର୍ଗେ ନିଗେମପଥେ ମୃତ୍ୟୁବେ ବହୁଶଃ ଗାତ୍ରଂ ଦେହଂ ଚିପିତମିତ୍ୟୁକ୍ତିଃ । କିମନେନ ଦୁଃଖାନୁଭବଦୁର୍ବଳଦେହେନ ? କାମନାରାଚଧାରାପାତସମୁତ୍ପାଦୟଂ ବାସୁରେନମ୍ ଚୂର୍ଣ୍ଣୟତୁ ଇତ୍ୟଭିପ୍ରାୟେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଚନ୍ଦନାଘଳମନ୍ଦଗନ୍ଧବହୁସ୍ୟ ବିରଞ୍ଜିତନାତିତୁଃସହତଥା କାମନାଘପାତସମୁତ୍ପାଦକତ୍ବନ ନାଶକତ୍ବକତ୍ବନ ଚ ନ ବିରୁଦ୍ଧମିତି ମନ୍ତବ୍ୟମ୍ । କିଞ୍ଚ—ସରସଂ ଶାନ୍ତଂ ଯତ୍ ବିସିନୀପଦଂ ବିରଞ୍ଜିତଦାହଶମନାୟ ପରିଜନୀପନୀତଂ ସରୋଜପଦଂ ତନ୍ମାତ୍ରଂ ଅନ୍ତରାୟଃ ଦାହପ୍ରତିବନ୍ଧକୀ ଯସ୍ୟ ସଃ, ସରସସରୋଜ-ପଦାଭାବେ ବିରଞ୍ଜିତଦାହେନେବ ନାଶସମ୍ଭବାଦାବପ୍ରିତିନଂ ସ୍ଥାଦିତି ଭାବଃ । “ପଦମାତ୍ରୋତ୍ତରୀୟ” ଇତି ପାଠେ ତାହସ୍ୟ ପଦମାତ୍ରଂ ଉତ୍ତରୀୟଂ ପ୍ରାବରଣଂ ଯସ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଥା ତାମ୍ୟନ୍ତୀ ସ୍ଥାନିଂ ପ୍ରାପ୍ତବନ୍ତୀ ମୂର୍ତ୍ତିରାହ୍ନତିର୍ଥସ୍ୟ ସ ତାହସ୍ୟ) ଗଦାସ୍ଥିତାସାବିତ୍ୟସ୍ୟ ବିଶେଷଣମ୍ । ଦାବପ୍ରେମା ସନ୍ତାପକୃତାଶୁକ୍ତିକିନ୍ତୁପୁ ଦାବାଘଳବୁଝା ମରଣସାଧକତଥା ତତ୍ପଦପାତନେତ୍ୟର୍ଥଃ, ମୃତ୍ୟୁବେ ମରଣାୟ ବହୁଶଃ ବାରଂ ବାରଂ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ପାଦାନ୍ କିରଣାନ୍ ଅୟତି ଶେବତି । ବିରଞ୍ଜିତନାନାଂ ନିରତିଶ୍ରୟସନ୍ତାପକଂ ଯଦୟତ୍ ତତ୍ ସର୍ବମିବାସୀ ମରଣାୟାବଳମ୍ବୀତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । “ଦବଦାବୀ ବନାରଞ୍ଜବଜ୍ରୀ” ଇତି ॥ ପାଦାଂ ରଞ୍ଜିତଶୃଙ୍ଗାଂ ଇତି ଶାମରଃ ।

୩୪ । ଏହି ମାଧବ ମରଣେର ଜଣା ମୁକୁଳିତ ଓ ଅକାଶମାନ କୌକିଳଧୃତ ନବ ସହକାର ଶୁକ୍ଳ ବାର ବାର ଘଟି ମିଶ୍ରେଣ କରିତେଛେ । ବକୁଳଖୁଞ୍ଜିକାମୋଦିତ ବାସୁର ଅକ୍ଷୟପଥେ ମରଣେର ଜଣା ବାରବାର ଗାତ୍ର ପାତିଶା ଗ୍ରାସିତେଛେ । ଏବଂ ନିତାଶୁଣ୍ଠାନ-ମୂର୍ତ୍ତି ହେଉ ଅରିଜନସମାମୌତ ମରମ କୁମ୍ଭାଗିନୀପଦକେହି ଏକମାତ୍ର ଦିଗହାନନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନାହେଁ ବିଷୟରୂପ ମନେ କରିବା ଅତି ମତାପକଟନିବନ୍ଧନ ନାବାମଲବୋଧେ ମରଣେର ଜଣା ବାରବାର ଚକ୍ରବିଗ୍ନେର ସେବା କରିତେଛେ ।

মাধ । অন্য এব অচ্যুতঃ কথ্যপ্রকারো ভগবত্যাঃ । (৩৫)

মাল । [স্বগতং ।] অতিদুষ্করং কৰেদি । (ন)

কাম । তদেবং প্রকৃত্যা সুকুমারঃ কুমারঃ কদাচিদপি অন্যত
অপরিলিষ্টপূর্বস্তপস্বী, যতোঽধুনা শক্যমনেন মরণমপি অনু-
ভবিতুং । (৩৬)

(ন) অতিদুষ্করং কৰোতি ।

এব সুকৃততানোত্যাদিবিশেষণানাং সামিপ্রায়ত্বাৎ পরিকরালঙ্কারঃ । তথা সন্তুলচৰ্য্যে—এক-
জিন্ কাম্যে ধনে ইত্যাদি বহুক্রিয়াণাং সাধনত্বেনোপন্যাসাত্ সন্তুলশালঙ্কারঃ । তাसां क्रियाया-
नसावित्येककर्तृकत्वाद्दोषकाङ्क्षलङ्कारश्चेति तेषामङ्गाङ्गिभावेन सङ्करः । मन्दाज्ञाना इत्यम् ।

(৩৫) মাধেতি । অর্থ এব সাধারণীকৃতপ্রকারাভিলক্ষণ এব অনন্যসাধারণ ইতি যাবত,
অচ্যুতঃ অচ্যুতঃ, কথ্যপ্রকারঃ কথনজনঃ ।

(ন) নালিতি । অতিদুষ্করং নরপাশ্বসায়ং নরসাধ্যনিত্যর্থঃ, কৰোতি স মাধব ইতি শ্রেষ্টঃ,
জাতিত্ পুস্তকে “স” ইতি নুলোক এব পাঠঃ ।

(৩৬) কামেতি । যতী যজ্ঞাত্ জনৈন মাধবেন তদেবং উপকরণে মরণমপি অধুনা অনুভবিতুং
শক্যং, অতঃ প্রকৃত্যা স্বভাবেন কুমারঃ সচনসৌকুনাখ্যেয়াস্বী “সৌকুনাখ্যং” বিধামিত্রং
শ্রেষ্টন্যাধনজনাত্ । প্রত্নপল্লবস্বয়ংসহং যত্ স্মৃতিতুচ্চনম্ । কুমারঃ অল্পবদারঃ (এতেন
বিশেষতী যুবতিজনবরপৌদলং চ্চিতবম্) । অন্যত্র তদ্বিত্রায়াং তরুণাং অপরিলিষ্টপূৰ্ব্বঃ পূৰ্ব্বং
অলিষ্টঃ পূৰ্ব্বমীদৃশকরমরাচনাবিশয়ীভূত ইত্যর্থঃ । (অনেনাননুভূতপূৰ্ব্বত্বাৎ ত্রৈলোক্যতিদুঃসহত্বং
ত্বনৈব প্রদমানুরাগবিষয় ইতি ধন্যা ত্বনিতি চ ধন্যত্বে) । অর্থ মাধবঃ তপস্বী অনুকম্পনীয়ঃ
“তপস্বী তাপসে চানুকম্প্যে চ” ইতি বিদ্যঃ । ত্বমপ্যজিত্রনুরক্তে অনুরাগযোগ্যে জনে অনুরক্তা
সতী এনং রতস্বীতি ভাবঃ ।

৩৫। মাধব । ভগবতীর কথার উপরূপ সর্বভোজাবেই বিনয় ও নির্দোষ ।

(ন) নান । (স্বগত) অতি দুষ্কর করিতেছে ।

৩৬। কাম । স্বভাবতঃ অতি কোনন অবিবাহিত এই মাধব বেহেতু কখনও
কোন ঔদবন্ধে এরূপ রূপে অনুভব করে নাই, কাজেই ইহার পক্ষে মরণও
অসম্ভব নহে ।

অথিষ । বিষমিষারবিন্দমপরন্দণিমন্দ-সুন্দরেণ, দর-
দলিষ-কুন্দমাণন্দ-মধুবিন্দুসন্দোহভাষিণা, মমণুজাপেরনামাকরণে
উত্তমমি । (ব)

অণং অ জদোষ্যহুদি তন্মি জতাদিষহে গিষমজ্জমবাব্ভূদম-
টমণ-পডিষণরুবন্ম মমবটৌ কামন্ম বিষ, কামকাণণালহার-
প্রারিণৌ তন্ম, বিবিহবিব্ভমমাজিরামং, মণুরুপ্রাণুরাপ্রাণুবন্মমহ-

(ব) অথিষ । বিকসিতারবিন্দমহরন্দণিমন্দ-সুন্দরেণ কুন্দমাণন্দমধুবিন্দুসন্দোহভাষিণা
মবনোজানবদ্যেনামাকরণে উচ্যাম্যতি ।

(ম) অমম, যতঃ প্রযতি তন্মিণ্ণ নাতাদিষে, নিজমকৌস্তম্যদ্বয়দর্শনপ্রতিপন্নপদ্য
মমবতঃ কামন্মিষ, কামকাননানুহারকারিণঃ তন্ম, বিবিধ-বিমমামিগামমনুদ্যানুরাগানু-

(ব) অথিষেতি । বিকসিতানাং পরবিন্দানাং মহরন্দণিয়ন্দ্রেণ নিখ্যোমদ্রবেণ তৎ
সংঘর্ষেণৈবঃ, সুন্দরঃ সম্বন্ধেণ ননৌহরঃ তেন, তথা দরবিদলিতৌ ইন্দ্রবিদলিতৌ (‘‘ইন্দ্রদে-
দরায়্য’’নিত্যমরঃ) । যৌ কুন্দমাণন্দৌ কুন্দবৃত্তকুমুদে (‘‘নাণন্দঃ মজ্জকারিণৌ ধাতোনব-
মেদ্যৌ’’রিতি মেদিনী) । তথ্যেপুবিন্দুসন্দোহং মধুজমমূহং বহতি ধারয়তীতি তেন তথ্যমূনেন
পৃথনিখ্যাসম্বন্ধাদিতমোরমেষৈবঃ । মবনোজানস্ব পুরংসিটৌপবনস্ব পদ্যেনামাকরণে তত্প্রাক-
সম্ভারিণা বায়ুনৈবঃ, উচ্যাম্যতি অতীবাধীরা-মবতি । (‘‘বনোজৌপনবিভাবনাজনিত-
বেদনামিহিতা) ।

(ম) অমমহেতি । নিজস্ব স্নেহ যৌ মকৌত্মবঃ স এব অমুদ্যঃ হৃদিঃ তস্য-দর্শনায়
প্রতিপন্নপদ্য অনন্ততঃপি স্রমভাবেন সাগহনকৌকুতবিগড়ন মমবতঃ কানস্ব নদনস্নেহ
কামকাননানুহারকারিণঃ স্নেহান্বা নদনোজানযোমামিহিবিধাযিনঃ তস্য নাধবস্ব বিবিধ-
নাঁনাপকারৈঃ বিমমৈর্বিলাসৈঃ অমিরানং মনোরমং অনুরপস্ব সমুচিতস্ব প্রিয়জনামিলাপবিমেষস্ব

(ব) অপর এই বে, বিকসিত নির্গানসংস্রবে নগন্ধুদু ও দ্রববিকসিত
কুল এবং চূতকুমুদের মধুকণবাহী জনোজানপ্রায়নকারী বায়ুদ্বারা যে অতীব
অধীরা হইতেছে ।

(ভ) আরও এই বে, সেই বাত্মাদিগনে যে নব্র হইতে নিজনহোৎসবরূপ
অনুদনব্রদর্শনের ভ্রম শরীরধারী কানদেবের ভ্রম ননোজানের অলঙ্কারকারী
সেই নাধবের বিবিধবিনান-ননোহরনমুচিতভ্রমরাগানুদনকারী যৌবনারম্ভের

ग्वीकिदजोव्वणारम्भं असोखदिद्विविणिवादवच्चणावसरखिज्जमाण-
चित्ततुवरन्तकोदूहलं समुल्लसिद-सइसत्यम्भमन्यरावअवपडिलगसेअ-
पुलअसक्कम्प-सुन्दरं, आणन्दिदसहीअणं प्रियसहीए परम्परावलीअण-
सुहं समासादिदं, तदो पडुदि, सविसेस-दूसहाआसविजिम्भमाणूहाम-
देहदाहदारुणं दसापरिणामं अणुभवन्ती, सुहुत्त-मेत्तसम्पत्तपुस-
चन्दोदआ बालकमलिणी विअ पम्मलाअदि । (भ)

वधमहावर्धितयौवनारम्भमन्योऽन्यदृष्टिविनिपातवञ्चनावसरखियमानचित्तलग्नापकौतूहलं, समु-
ल्लसितसाधसक्तम्भमन्यरावयषत्रतिलग्रस्त्रेदपुलकोत्कम्पसुन्दरं, आनन्दितसखीजनं, प्रियसख्या
परम्परावलोकनमुखं समासादितं, ततः प्रभृति, सविशेषदुःसहायासविजृम्भमाणीहामदेह-
दाहदारुणं दशापरिणाममनुभवन्ती तुहर्त्तमात्रसम्प्राप्तपूर्णचन्द्रोदया बालकमलिनीव प्रस्नायति ।

अनुवन्नेन अनुवर्त्तनेन महावर्धितः आधोक्तः यौवनारम्भो येन तत् तद्योक्तं, तथा अन्योन्यदृष्टि-
विनिपातः परस्परदृष्टिनिक्षेप एव वञ्चना विरहकालदुःखदत्वात् प्रतारणा तस्या अवसरे सनये
खिद्यमानं कामभावोदयेन सन्तप्तं यच्चित्तं तस्मिन् त्वरमाणं सत्वरं कौतूहलं अवलोकनस्यैव
कौतुकं यस्मिन् तत् एवं समुल्लासितेन उत्पन्नेन साधसेन भयेन यः कम्भः सक्थीभावः तेन
मन्यरेषु निश्चेष्टेषु अवयवेषु हस्तपदादिषु प्रतिलग्नः उत्पाद्य वर्त्तनानाः ये स्त्रेदपुलकोत्कम्पाः
चक्षुरोमाञ्जकम्पाः सात्त्विकभावविशेषाः तैः सुन्दरं अत एव आनन्दिताः सखीग्यजनालोकन-
कनितातुरागेवेवमवस्थेति सन्नुष्टाः सखीजना येन तत् तथाभूतं परम्परावलोकनमुखं यतः
प्रभृति प्रियसख्या मालत्या समासादितमित्यन्वयः । ततः प्रभृति सविशेषः सातिशयः अत एव
दुःसहः य आयासः कामजखेदविशेषः तेन विजृम्भमाणी वर्त्तमानः उद्दामः महान् यो देहदाहः
शरीरसन्तापः तेन दारुणं भीषणं दशापरिणामं अवस्थापरिणतिं अनुभवन्ती इयं मालतीति
शेषः । तुहर्त्तमात्रं अत्यल्पसमयमात्रं सम्प्राप्तः अर्धादृष्टः पूर्णचन्द्रोदयो यथा सा तथाभूता सती
यर्धाक्तविशेषणा बालकमलिनी नवनलिनीव (बालग्रहणमतिक्रान्ततापोत्तमार्थः) । प्रस्नायति
अवसौदति, पक्षे सुद्रिता भवति । यथा पूर्णचन्द्रोदयदर्शनमतिथैव बालकमलिनी सङ्कुचिता

मादाम्प्राप्तक परम्परा दृष्टिनिक्षेपरूप प्रतारणावसरे कामजावोदयनिवर्त्तन
छिन्न मन्त्रं हृदये अद्विष्टरात्र नष्टकोदूहलजानी, मन्त्रेण उद्विग्नित उद्विग्न
वपुः निरुद्धोदयेन अद्विग्न वपुः, बोनास ७ कम्पवरा ननाह ७६९ मही-

তদ্বাবিশ্র, মুহুত্তমেত্ত-হিঅশ্রবিগিহিদিগিঅ-বল্লহ-সমাগমা,
নিব্ভর-সলিলাসারসিচ্চমাণেব মেদ্বণী সীদলাঅদিত্তি জাণামি ।
জেণ পপ্পুরিদ-কন্তদসণক্কদুচ্ছলন্তদন্তমুত্তিআবলিকন্তি সবিষেস-
সোচ্ছিতং, নিরন্তরল্লসিত-পুলঅ-পচ্ছলকবোলবোলন্তসুদদানন্দবাহত্য়-

(ম) তথাপি চ, মুহুত্তমাভদ্রদয়বিনিহিতনিজবল্লভসমাগমা নির্ভরসলিলাসারসিচ্চমানৈব
মেদিনী শ্রীতলায়ত ইতি জানামি । যেন প্রস্কুরত্কান্দয়নশ্চদৌজ্জ্বলদন্তমৌক্তিকাবলিকান্তি-
সবিশেষশোভিতং, নিরন্তরল্লসিতপুলকপচ্ছলকবোলধূর্ণমানসন্ততানন্দবাপ্যসবকমৌপহিকসিত-

भवति, तथैवमपि मालती तद्विहरवेदनामनुभवन्ती चन्द्रोदयदर्शनमात्रेणातितरमवसादं लभत
इति सरलार्थः । विरहिणीनामतिदुःखप्रदत्वाच्चन्द्रदर्शनस्येति भावः । अथवा यथा पूर्वंचन्द्रोदय-
दर्शनमात्रेणैव कमलिनी स्नानं भजते, तथैव तादृशातिदुःखं दशापरिणाममनुभवन्ती मालती
स्नानं भजत इत्यर्थः । एवञ्च—सुहृत्तेत्यादि विशेषणं कमलिनीपञ्च एव योज्यम् ।

(म) अथैवमवसत्रा चेत् कथं जीवतीत्याह—तथापि चेति । तादृशकामदशापरिणामा-
वसत्रापि चेत्यर्थः । सुहृत्तमात्रमवसत्रकालं हृदये विनिहितः कल्पनया निम्नितः निजवल्लभस्य
स्नप्रियस्य माधवस्य समागमो यथा सा, अत एव निर्भरेण अतिशयितेन सलिलासारेण वर्णधारा-
सम्पातेन सिच्यमाना आद्रीक्रियमाणा—मेदिनी पृथिवीव श্রীतलायते कथञ्चिदुपशमितमदन-
सत्कापा श্রীतलीव आचरति, इति जानामि अनुमिनोमि । सङ्कल्पोपनीतप्रियसमागम एवास्याः
सञ्जीवनीपधिरिति भावः । एतेन सङ्कल्प उक्तः । सङ्कल्पोपनीतप्रियसमागमानुमाने हेतुं
दर्शयति—येनेति । तत्र समागमाद् प्रियचुम्बनानुभवं दर्शयितुं मुखं विशिनष्टि—प्रस্কुरदौ-
त्यादिना । प्रस্কुरद्व्यां स्पन्दमानाभ्यां रद्वत्कदाभ्यां शोभाधराभ्यां लज्जवलन्ती प्रकाशमाना या
दन्तमौक्तिकपंक्तिः दन्तद्वयमौक्तिकश्रेणिः तस्याः कान्त्या शोभया सविशेषं सातिशयं शोभितं
भूषितम्, तथा निरन्तरल्लसितैः घनभावेनोत्पन्नेः पुलकैः रोमाञ्चैः पच्छलयोः कण्ठकितयोः—

অনেক অনিন্দনক পরম্পরাবলোকনস্থ প্রিয়মথী অশ্রুভব করিগাছিল, সেই
হেতেই অতিশয় দুঃসহ কামজ খেদে পরিবর্ত্তমান দেশদৃষ্টারা ভীষণ অবস্থা-
পরিণাম অশ্রুভব করতঃ অতি অল্পকালমাত্র চোঁড়াপ্রদর্শনে নব নবিনীর ন্যায়
জ্ঞানভাব ধারণ করিতেছে ।

(ন) তাৎপন জাননাপরিণামে অবসত্রা ইহেত্রাও মুহূর্ত্তমাত্র হৃদয়ে মাধব-
সমাগমের কল্পনা করতঃ অতিশয় বর্ণধারায় আর্দ্রীভূত মেদিনীর ন্যায়

বস্রং ইন্দি-বিম্বসিদ্ধিণিপ্ফন্দমন্দতারুত্ৰাণমসিণমউলাঅন্তণেত-
ণীলুপ্পলং, অবিরলুন্মিস্ব-সেঅজলবিন্দুসুন্দর-ললাটপটং ণবচন্দলেহা-
মণোহরং সুভসুহপুণ্ডরীঅসুস্বহন্তী, বিঅদৃসহঅরীচিত্ত সংসদ-
কোমারভাবা ভোদি । (ম)

নিপন্দতারোত্তানমসুপুজলায়নানবনীলোপলং, অবিরলোদ্ভিন্নস্বং দজলবিন্দুসুন্দরললাটপটং নব-
চন্দ্রেখানমোহরং সুগুপুপুণ্ডরীকন্ম উদহন্তী বিদগ্ধসহচরীচিত্তসংযতকৌমারভাবা ভবতি ।

কপোলযোঃ গল্লযোঃ উপরীতযঃ, চূর্ণনানঃ স্নিগ্ধজ্ঞানানঃ সন্ততঃ অবিরলধারঃ স্নানন্দনাশসবকঃ
চুস্বনানন্দাশ্রুভবচসুত্যানুজলস্নূহঃ যব তন্ম তথোক্তন্ম । সঙ্কল্যোপনীতবহনং প্রতি—দর্শনপ্রকারং
দর্শয়িতুং বিশিনতি—ইংগদিত্যাদিনা । ইংগদিকসিতে বলবদ্বিটচাসস্বং ইপি লজ্জাবস্যাৎ কিঞ্চি-
দিকসিতে নিপন্দে সৌন্দর্য্যোতিগয়চিন্তয়া ক্বচিদ্ভিন্নস্বং মন্দতারে সখীতুল্যদর্শনাগ্ননতিবিক-
সিততারাহয়ে স্তন্যানে জহং দেয়দর্শনাং কদাচিদুভয়নিত মসুপে সোনস্বং সুজলায়নানে সুজলে
ইবাচরলী কুটমলসহয়ে ইত্যং, নেত্রোপলে নয়নেন্দ্রীবরে যব তন্ম তদামৃতন্ম । সঙ্কল্যোপস্থাপিত-
প্রিয়েষ সহ রতিশ্রমানুভবং দর্শয়িতুং বিশিনতি—অবিরলিত্যাদিনা । অবিরলং অবিস্রান্তং যদা
স্নানন্দা উদ্ভিন্নৈঃ স্তন্যদ্বয়ে দজলবিন্দুभिः স্নানন্দিককপৈঃ সুন্দরং ললাটপটং কপালদেশে যচ্চিন-
তন্ম তদামৃতং एवं নবচন্দ্রেখানমোহরং নবোদিতেন্দুকট্যামিরামং-সুগুপু নমোহরং সুপুপুণ্ডরীকং
বদনসরীজং উদহন্তী ধারয়ন্তী জাতিয়ৈন কারটেন দনচ্ছদস্কুরদ্যাদিনা সংযমচিহ্নেন
বিদগ্ধাभिः পঞ্চিবাभिः সুচতুরাভিরিত যাবত্ । সহচরীभिः সখীभिः চিত্তে সসংযতি
সংযতিঃ সন্দেহমোচরীকৃতঃ কৌমারভাবঃ অদরিপীতাবস্থাত্বং যস্মা স্মা তদামৃতাম্ ভবতি,—
তেনৈবকারটেন সুস্বর্ণনামহদয়নিহিতবস্ত্রমসন্যাসনং যনিত জানাতীত্যন্যয়ঃ ।

শৌভলভাব ধারণ করিতেছে বলিয়া আনি অহুমান করি । যে হেতু ওঁকারের
অনন্দরসভাঃ প্রকাশনান দত্ত নৌতিকশ্রেণীর কাতিধারা বিশেষরূপে পরি-
শোধিত, নিদ্রাহরোৎপন্ন রোনাকধারা কণ্ঠকিত, গওলগে অবিরলধারে অতিস্ন-
মান (চুখনাশ্রুভবজনিত আনন্দাশ্রুপরিবাণ্ড, প্রৈবদিকনিত নিশাস নাতিদিকসিত-
তারাহযুক্ত উন্নতিত কোনন এবং কুটমলের নাশ্রু পরিদৃশ্যমান নেত্রদুর্ল-
লানী, অবিশ্রান্ত উৎপন্ন বহুবিদ্যুদ্বারা সূন্দর ললাটপটপুঞ্জ ও নূতন স্তন্যের
নাশ্রু মনোহর, সুগুপুওরীক ধারণ করিয়া সুচতুরা সখীদিগের চিত্তে এইরূপ
সন্দেহ বনারেতেছে যে, এমনও অবিবাহিতা অথবা আচ্ছ কি না ?

कधंवि उवललणिहासुहा सेदपप्फुरिदपाद-पल्लवुव्वन्तपिण्डालत्त-
अरसा धरधराअन्त-पीवरोरुमूलपासविसंवादिणीविवन्धना उक्खुव्व-
भन्त-हिअअन्तरुत्तरंगणीसासविसमसमूच्छसन्तपल्ल-पओहरोवरि-
णिहितवेवन्तभुअलदावेद्वनवन्धना भन्ति पडिबोधवेलाविसज्जिदु-

(१) कथमपि उपलब्धनिद्रासुखा स्वेदप्रसन्नपादपल्लवोद्धान्तपिण्डालककरसा, धरधराय-
नानपीवरोरुमूलपार्श्वविसंवादिनीविवन्धना, उत्तुचुभ्यमाणदद्यान्तरोत्तरङ्गनिश्वासविषमसमुच्छसत्-
पल्लवपयोधरोपरिनिहितवेषनानभुजलतावेदनवन्धना, भटिति प्रतिबोधवेलाविसर्जितोद्दिग्दृष्टि-

न च कमलिनीपत्रस्य तालहन्तासम्भवादयोग्यनिर्देशं वाक्यमिति शङ्कनीयं, तालहन्तपदस्य
अजनमात्र एव कृत्वात् । अत एवामरसिद्धेनापि—“व्यञ्जनं तालहन्तक”मिति व्यञ्जनसामान्य-
परत्वमेवोपदिष्टं । “सञ्चालयामि नलिनीदलतालहन्त”मित्यादिकालिदासादिवाक्यमपि तथैव प्रति-
पादयतीत्यनुसर्षयम् ।

(२) स्थाभाविकनिद्राविगमेऽपि चिन्ताजनिता निद्रा दर्शयति—कथमपीति । “दौर्बल्य-
मस्यचिन्तादैर्निद्रा स्यात् कथमपि वे”ति निद्रायाश्चिन्ताजनितत्वे प्रमाणम् । कथमपि प्रसन्न
दुःखितया इत्यर्थः । उपलब्धं निद्रैव सुखं स्वप्नेन प्रियसमागमसम्पादकत्वात् परमानन्दरूपं
यथा सा, अत एव स्वेदेन सुषुप्त-सुरतश्चमज्जितधर्मजलेन प्रसृतायां व्यातायां पादायां
चरणयोः उद्धान्तः द्रवीभूय पतितः पिण्डालककरसः पिण्डोभूतो लाघाद्वी यस्याः सा, धरधराय-
नार्ण स्वप्ने वल्लभीरुगुलकमणानुभवान् कम्पमानं यत् पीवरं महत् उरुमूलं तस्य पार्श्वान्
समीपात् विसंवादि वल्लभाकर्षणभावनायां यत्कलितं नीविवन्धनं यस्याः सा, (धरधरायनादेति
शब्दो ग्राह्यः कम्पाद्यं कः) तथा उत्तुचुभ्यमाणस्य कानसनापेन धुब्धीक्रियनाएव हृदयस्य चतुर्ध्वं
उत्तरङ्गाः निरुद्धवेगतया समुद्दिग्दिताः ये निश्वासा स्तः विषमं-व्यातिर्यकं यथा स्नातया समुच्च-
लङ्घिः समुद्रसङ्घिः पुलकः रोमाधेः पङ्कजं कण्टकितो धी पयोधरो स्त्रीयस्त्री तदीयपरि-
निहिततायां वल्लभमुजभावनायां स्थापितायां भुजलतायां स्त्रीयस्त्रीवर्द्धायां यत् चावेदनं
तदेव वन्धनं वल्लभादिजनं यस्याः सा । तादृशस्वप्नमङ्गलावीनावस्ता कथयति—भटितितीति ।

(३) अति शक्तिशालिनः कर्माणि निद्राश्रयमात्रं करिष्येति श्रद्धां कुरुत-
श्चननित शर्मजलगाथं चरणद्वयं हरेत् उरु कण्ठकं वनजमि (वनजमेव उरु
हरेत्) करितं हरेत् पादकं । (वनजं उरुद्वयं आक्रमणं करिष्येति, एवेकं
श्रद्धां कुरुत) वरं वरं कम्पानितं दूतं उरुद्वयं समीपजननं हरेत् (काठ-

इति नन्दितमप्यवस्थयाऽस्या हृदयं दारुणया विदार्यते मे ॥ (३८)

इमे च नातिदूरवर्धिनः, उल्लसिता उद्दीप्ता दुग्धसिन्धुपूरवत् चौरसमुद्रप्रवाहवत् भवला यथा उज्ज्वला दीप्तिमती च या ज्योत्स्ना सैव जलं तेन प्रचालितं विधीतं तनोपसारणेन निर्मली-
कृतमिति यावत्, नभोऽङ्गनं आकाशप्रदेशो येषु ते । तथा परिमलितानि सञ्जातपरिमलानि
(तारकादित्वादितच्) यानि पाटलावकुलानि कुसुमविशेषाः तेषां निर्मयनेन विमर्दनेन
यो बहुलानां प्रभूतानां परिमलानां सौरभाषां उदगार उदगमः तेन यत् संवलनं मिश्रीभावः
तेन सृष्टः कोमलः मांसलायमानः मांसलः पुष्ट इवाचरन् यो मलयमारुतः दक्षिणानिलः तेन
उड्डूनायितानि उदगतधूमायमानानि कृतानि (उदगता धूमा येषु तानि उड्डूनानि, उड्डूनाणी-
वाचरन्तीति उड्डूनायानि आयन्तात् पचादित्वादच्, तानि कृतानीति करोत्यर्थे—उड्डूनाय-
यद्वादिन्, तत उड्डूनायोतीनन्तधातोः कर्मणि क्तप्रत्ययेन उड्डूनायितानीति सिद्धम्) दग्ध-
दिङ्मुखानि सकलदिक्चक्षाणि येषु ते तथाभूताः वसन्तरजनीपरिषाह्या वसन्तकालीन-
विभावरौविशालताः विरहवशादतिदीर्घवत् प्रतीयमाना वसन्तविद्याना इत्यर्थः । प्रियसंख्या
मालत्याः कथं कीदृशा अनर्थकारिणः विपत्तिसम्पादिनः भविष्यन्ति । इति च भगवती प्रेक्षता-
नित्यन्वयः ।

अत्र कथं वि उवलङ्घनिहानुष्टा इत्याद्ये तदन्तवाक्यैः दारुणकथननिवारणोपायादर्शनात्
“तापनं” नाम प्रतिसुखसम्भेरङ्गम् । तल्लक्षणं यथा दर्शये—“उपायादर्शनं यत् तापनं नाम
तद्वभवे” इति ॥

(३८) यदीति । अनुरागवन्धः मालत्या गाढानुरागः यदि तद्विषयः स नाप्यत्र एव
विषयो यस्य तादृशः माधवालम्बन इति यावत् अभवदिति शेषः, तदा एतद्वि एतदेव गुणप्रतायाः
गुणपचपातस्य स्फुटं व्यक्तं फलम् । माधवः समतीव गुणवानिति तद्वानुरागो युक्त एवेति भावः ।
इति द्वितीः अस्मादनुरागादतिदीर्घवत्, नन्दितमपि आत्मादितमपि मे ननु उदयं कृत्वा नापत्याः

एवं सञ्जातपरिमलपाटला कुसुमेर विमर्दनवधतः बहुलसौरभाषावर्धनसंनिधौ
मन्थनं च परिपूरीकारौ भक्तिगानित्वा निरुसन्सहके हन्युक्तं तत्र कविता वाक्के,
विरहवधतः दीर्घवत् अतीवमान अद्भुतदिनी सैव वसन्तवर्धनीह वा प्रियसौर
पक्षे किङ्कण अनर्थकारिणी इत्येव, रेशा च उदगती तद्विद्या विविधेन ।

(३८) कान । मन्थिके ! नानदीर एव पाटलावर्धनं यदि नाप्यत्र प्रतिह
इत्येव वाक्के । तदे रेश निताह्ये उदगताव अवाङ्क वन । एव अद्भुतवर्धनी

মাধ । [মসৃজ ।] (৪২)

জিতমিব ভুবনে ত্বয়া যদৃশ্যঃ,

মপি বক্তৃত্বানি ! মঙ্গলমি জাতা

পরিণতবিসঙ্গাগুপাণ্ডুমুখ-

স্থানপরিণাভবিলাসমবেজয়ন্তো ॥ (৪২)

লব্ধনে ত্রৈলোক্যায়তনঃ । জীবনে জীবনভেদলাজীবনভাষ্যে, কাণ্ডে কালব্যয়ীরমৈশ্বর্যাদিত মাধ ।
তৎসং মানব্যা মাধব প্রয়নরামে ন তিচ্ছদ্যপি মনস্যা মময়িতব্যমিতং যদাতব্যমিতং মম্মে-
লনোদয়াঃ যৌগমবপারণ্যে ইত্যর্থঃ ।

(৪২) মানসুজ্ঞাপনপনেন মানসৌগন্ধদ্বয়নাৎ মসৃজলম্ ।

(৪২) জিতমিতি । তে মমি ! (মানবনরমাণুশৃঙ্গতরঙ্গাৎ) তৎসংপ্রদে !
বক্তৃত্বানি ! বক্তৃত্বানি ! বক্তৃত্বানি মংগরে ত্বয়া ত্বয়েব জিতং মম্মেয়া মম্মিয়া উতম্ ।
যদৃশ্যনাৎ তং পরিণতঃ প্রীঃ যৌ বিসঙ্গাগুঃ যদ্যনন্দকঃ তদাৎ বাণ্ডুং যৌ তদার্থী মূল্যে মনোযৌ
যৌ মনো ক্রমৌ তথোঃ পরিণাভৌ বিমলতা তদ্যৌ বিলাসঃ ঘৌন্দ্যে তদ্যৌ বৈজয়ন্তৌ পদাভা-
লদ্বয়া মনৌ তদ্যৌ মানব্যা বক্তৃত্বা বচসি ম্যাপনাৎ প্রিয়তমস্বানীয়া জাতা অসি । যদ্যনন্দো-
মানসদ্যাদিদুঃখং ময়া মততমামাশ্রিতে স্থানমণ্ডলমণ্ডনমুতয়া ত্বয়া তদৃশুসমবিতং লব্ধত
ইত্যভৌ মদন্তে গীমায়মিতি মাধ ।

“বয়ং তচ্ছাস্ত্রোদ্যানপুস্তক । চিত্রাঙ্গং চানু ক্রীতৌ” ত্বনয়কৃত্যনন্দী কানুদ্যৌঃপ্রমিতি মনস্বিন্ ।

অস ত্বয়েব জিতং ন ময়েতি প্রতীয়মানত্বাদার্থৌ পরিচংগ্ৰা, বিলাসমবেজয়ন্তৌতি । যদং তদ্যৌ
ত্বয়া মুবনে জিতমিতি বাস্তব্যং প্রতীয়মানত্বাদার্থৌ ভিত্ত্বাৎ কাব্যলিঙ্গং, যতীযদ্বয়ে ভিক্রান্ত-
প্রাচ্যাপদ্বার ইত্যেতদ্যৌ মিতৌ নৈবৈত্যাৎ সংশ্লিষ্টঃ ।

ফলকে (মালতীর শুনাঃতরু সরাইয়া) এবং সেই মাধবের সহগুনির্মিত বলিয়া
কণ্ঠাবলম্বিত এই বকুলমালাই (এখন) প্রিয় সখীর জীবনবরূপ ।

(৪২) মাধ । (মৃগ হইয়া)

(৪৩) মখি । বকুলমালা ! তুমিই জগতে সর্বথা স্নেহাভ করিয়াছ । যে
হেতু প্রৌঢ় মৃগালদণ্ডবৎ শুভ্র ও মনোহর শুভ্র-বিশালতার বিজয়পতাকাবরূপ
হইয়া এই মালতীর বস্ত্রভস্থানীয় হইতে পারিয়াছ ।

[नेपथ्ये कलकलः । (४४) सर्वे आकर्णयन्ति ।]

[पुनर्नेपथ्ये ।] रे रे शङ्करधराधिवासिणो जाणवदा ! एसो कवु, जोव्वणारम्भ-गज्वसम्भरिद-दुव्विसहामरिसरोस-ज्वदि-अर-बलामोडि-विहडिदुहाडिद-लोहपञ्जर-पडिलग-संगलिअ-णिअलोः-णिअलीला-विलासुव्वेलिअवल्लहत्तुङ्गलङ्गूलविअडवेजअन्तिआ-विसमडामरुहाम-सरीर-सखिवेसो, मडादो अवक्कमिअ, तक्खणसतिह्वक-वलिदाणे-अदेहि देहावयवमज्झणिट्ठुरअत्थिखण्डखण्डनटङ्गार-कडकडा-अन्त-करवत्तकठिणदादा-करालमुहकन्दरो, पअण्डवज्जणिग्घाद-दारुण-

(व) रे रे शङ्करसहवासिनो जाणवदा ! एष खलु यौवनारम्भसंभवतदुर्विपद्मानर्प-रोषव्यतिकरबलात्कार-विघटितोद्घाटितलोहपञ्जरप्रतिलघुसङ्कलितनिगन्तः, निजजीवाविलासी-

तथा रमणीयत्वेन नालतोकुचनखलायकाङ्काङ्काप्रतीतेः “स्यूहा” नाम नाय्यालङ्कारः । तत्रचचं यथा दर्पये—“काकाङ्का रमणीयत्वाद्भूतो या स्यूहा तु सा” ।

“पुष्प” नाम प्रतिसुखसन्धेरङ्गम् । तत्रचचं यथा दर्पये—“पुष्पं विशेषवचनं नत” निति ।

अथ यच्छब्दस्योत्तरवाक्यगतत्वेन तच्छब्दानपेक्षयाहिषयाविनर्गदोषाभावः । पुष्पिताया वृक्षम् ।

(४४) एवमन्योन्यानुरागव्यतिकरपरस्परवस्त्राकीर्तनेन शङ्कररसं परिपोष्य रसान्तरेषु तं विरोधानुं “चुल्लिका” नामकाव्यापत्तिपनाह—नेपथ्य इति । चुल्लिकात्रचचं यथा—“अन्तर्भवनिक्कासंस्तेषु लिकादंसं सूचना” इति ।

(व) रे रे शङ्करेति । यौवनारम्भेण यो गर्भः वलदर्थः तेन सम्भूतां पूर्वा दुर्विपद्मी चन्द्रेः सोढुमयस्वी यौ चन्द्ररोषो रथ्याकीर्षा, यदा स्थिरकीर्षतात्कालिककीर्षा (यथोक्तं

(४५) (नेपथ्ये कल कल मल इहेते नागिन ओ मरुने उनिहेते नागिन) ।

(व) (पुनर्नेपथ्ये) हे शङ्करगृहवासि-जनगण ! एहे इहे व्याघ्र दौरेनाश्रय-वर्धपूर्णं असहनोय हेया ओ क्रोधवधटः वलप्रयोगद्वारा मोहपिप्रव्र डन्न ओ

* “प्रतिषहप्रडलानिरोधनविनप्रसङ्कलिते”र्दकं कवित् पाठान्तरम् । लोहनिघ्नरे प्रतिषहया शङ्करया यो निरोधः तेन यः प्रतिनङ्गः विपरोतनङ्गः तेन समञ्जिना निजिवा या निजजीव-कादिस्पर्धः ।

[प्रविश्य वुडरजिता । सवासं ।] परित्ताग्रध, एसा णो पिअसङ्गी
अमच्चणन्दणस्स वहिणिआ मदअत्तिआ, एदिणा दुट्ठसदुदूलेण
विणिहदविहाविअसेसपरिअणा अडिभवोअदि (स)

माल । लवङ्गिण ! अहो पमादो । (इ)

माध । [ससंभ्रममुत्थाय ।] वुडरजिते ! कासी । (४५)

(स) परित्ताग्रध, एसा नः प्रियसखी यथाचनन्दनस्य भगिनो मदयत्तिहा एतेन
दुट्ठमादुलेन विनिहतविदावितायेयपरिजना अभिभूयते ।

(इ) लवङ्गिण ! अहो पमादः ।

मन्दमैत्र्य समूहेन प्रतिस्नानोऽयः प्रतिशब्दवित्सारः तेन भोषितो मयं प्रापित इत्यादि
व्याचक्षते । तत्र च एतेन वृत्त्येवादिदेशोपपन्नवित्सारप्रयोगे यथेच्छं मन्दार्थोऽयः कल्पन
नालभ्ययनाभेदमिति ज्ञेयम् । अत्र चैवं मुदोर्ध्वमासरासिमिदृष्टेन कर्कशाप्रवृत्ति-
मन्दविज्ञानेन च लोकात्मोदने भवमुनेरमदमिनिर्वेय इति स एव ज्ञाताति, यतो निरङ्कुशा
कर्मदाने ।

यथा कर्कशाः कर्कशता, लज्जयाः लज्जाः, कपेयाः शिरोस्थानीय तदाकर्मणेन तत्परादिषु
निर्दिष्टनिर्दुष्टायां तत्रादारात्वेभ्यः विदारितव्या जन्तुवावाचकव्येभ्यः प्राप्तिवरादस्तदायत्तव्यः
मन्दमैत्र्यैरुक्ते भोग्यतेः कर्कशिताः पङ्क्तिर्भूयते नतिपद्यो नमनमानो देन मः । मुदो
इति नमः कर्कशता च ज्ञात, दुष्टितकृतान्तर्भावित कुटुम्बान्तर्भावित इति ।

(४५) लोकात्मोदने । शिरोस्थानीय विदाविता विदाविता प्रमर्दताय प्रवेष्टाः निवेष्टाः
नमनमानाः भोग्यते । एतेन परित्ताग्रधोऽहो पमादोऽयं भवति । अभिभूयते व्याचक्षते ।

इति लोकात्मोदने । अहो पमादोऽयं भवति । अहो पमादोऽयं भवति । अहो पमादोऽयं भवति ।

(४५) लोकात्मोदने । अहो पमादोऽयं भवति । अहो पमादोऽयं भवति । अहो पमादोऽयं भवति ।

मालतीमाधवे ।

माल । [दृष्ट्वा सहर्षसाध्वसं आत्मगतं ।] अस्महे ! एसोवि
इहत्यो स्मिन् (च)

माध । [स्वगतं ।] हन्त ! पुण्यवानस्मि, यदहमतर्कितोपनत-
दर्शनोक्तसितलोचनया अनया । (४६)

अविरलमिव दाम्ना पौण्डरीकेण नदः,
स्रपित इव च दुग्धस्रोतसा निर्भरेण ।
कवलित इव कृतस्त्रवक्षुषा स्फारितेन,
प्रसभममृतवर्षेणैव सान्द्रेण सिक्तः ॥ (४७)

(च) एषो ! एषोऽपि इहस्य एव ।

(४६) भावति । सतताभिव्यथितवत्प्रमत्तात्किंतायदोचनात् हर्षः, 'अस्महे' इत्यनेन
समिधिता सा यदि कश्चिद्वादेवनीकयेनदा किं मन्तेत्यत्र इत्यादि साध्वसः, एषोवि इह
यदा स्नातया दृष्ट्वा साधवमिति शेषः । "अस्महे" इति मन्त्रादायनार्थकः अस्महे इति
मातृभाषायां व्यवह्रियते—तदुक्तं—

“विनाया मुद्रमादाया अस्महे इति कल्पितम् ।

मन्दरप दिग्गेष मन्त्रोक्तम् मन्त्रोक्तम् ॥” इति

संज्ञते पुनरेतदपेक्षेकमन्त्रावच्छेदोदयमन्त्रेणैवास्मानुवादः, 'अहम्' इत्यादि मन्त्राणां
साधिविषयः ।

(४७) भावति । हन्त इति, अतोऽहं पुनराचार्यत आह्वयं अहम्, अहम् इति मन्त्रं
विनाह्वयं तत्र सप्तमिन् आलोच्यते तेषामेव यदुक्तं अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं
इत्यादि लोकेष्वप्युक्तवदेवत्यः ।

(४८) भावति । अतोऽहं मन्त्रादुक्तं, अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं, अहम्
इत्यादि (४८८८) अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं, अहम्

(४९) भावति । अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं, अहम्
इत्यादि (४९९९) अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं, अहम्

(५०) भावति । अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं, अहम्
इत्यादि (५०००) अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं, अहम् इति मन्त्रं, अहम्

बुद्ध । महाभाग ! उज्जाण-बाहिरत्था-सुहे । (क)

[माधवः साटोपं परिक्रामति ।] (४८)

काम । वत्स ! अप्रमत्तो भूत्वा विक्रमस्व । (४९)

(क) महाभाग ! उद्यानवाह्यरथ्यासुहे ।

सात्तथा नहो बुद्ध इव । निर्भरेण अतिमात्रेण दुग्धस्रोतसा दुग्धान्नःप्रवाहेण च सप्रितः आप्नोत इव । “दुग्धस्रोतसां निर्भरेणे”ति पाठे तु निर्जम्भरेण प्रवाहेणेत्यर्थः । क्लृप्तः निःशेषः अहं सर्व्याणि मम अज्ञानीत्यर्थः, कवलितः यस्तु इव । तथा सान्द्रेण घनेन अमृतवर्षेण सुधासिकेन प्रसभं यत्नात् सिक्त इव । अनेन लोलाग्नौ दृष्टिव्यापारः प्रदर्शितः । यथोक्तं—“धारावाहिकसुधारी यस्य तद्गोलमुच्यते” इति ।

अथ दुग्धस्रोतसा इत्यनन्तरमेव चकारस्य युक्तत्वात्तत्पूर्वविन्यासेन प्रथमचतुर्थेवशब्दयोः नञ्सिक्तपदयोः पूर्वविन्यासेन च “अक्रमता” दोषः ।

नह इवेत्यादि क्रियोत्प्रेक्षाचतुष्टयस्य परस्परनैरपेक्षेण संसृष्टिरलङ्कारः । मालिनोत्पन्नम् ।

(क) बुद्धेति । “क्लामा”विति माधवप्रशस्योत्तरमाह—महाभागेति । अथ मालती-माधवयोर्व्याकृत्यस्य स्वगतत्वेन न कथाविच्छेद इति मन्तव्यम् । उद्यानवाह्यरथ्यासुहे उपवनवद्विर्ज्वलितवल्गायै शाङ्खलेनाक्रान्ता मदयन्तिका वृत्तं इत्यर्थः ।

(४८) माधव इति । साटोपं सदर्थं परिक्रामति, तत्र गमनाय पादविशेषं करोति ।

(४९) कामेति । अप्रमत्तः अनवधानतारहितः सावहित इति यावत् । विक्रमस्व मदयन्तिकारचार्यं विक्रमप्रकाशाय, नृत्तसहस्र । “वृत्तुत्साहतायनेषु क्रम” इति दृष्टादित्यादात्मनेपदम् ।

नानाशता आनाके गाढभावे आनक कविदेहे । अतिमात्रदुग्धस्रोतसादेनाग्रेण देन आनाके आप्नोत कविदेहे उ आनात्र नर्सीत्र देन ग्राम कविदेहे । एतत् प्राक् अमृतवर्षवारा देन आनाके नयने निरु कविदेहे ।

(१) बुद्धः महाभाग ! उद्यानवाह्य रथेन सुखे (नववर्षिका आक्रान्ता इतिवाह) ।

(२) (माधव नशस्ते आननिक्रम कविदेह गामिनेन) ।

(३) कामः वत्स ! नानाशत शरीरा दिक्कन यनयन कविदेह ।

माल । [जनान्तिकं ।] लवङ्गिण ! इहो ! इहो ! संसप्तो ऋ-
जादो । (ख) [सर्वास्त्वरितं परिक्रामन्ति ।] (५०)

माध । [अग्रे दृष्ट्वा नवीभक्तं ।] अहह ! (५१)

संभक्तवृष्टिविवर्तितान्वजाल-

व्याकीर्णस्फुरदपवृत्तखण्डवग्दः ।

कीलालव्यतिकरगुल्फदघ्नपङ्कः

प्राचण्ड्यं वहति नग्नायुधस्य मार्गः ॥ (५२)

અહો પ્રમાદઃ । (૫૩)

વયં વત વિદૂરતઃ ક્રમગતા પશોઃ કન્યકા (૫૪)

સર્વાઃ । હા મદઅન્તિ ! (ગ)

[કામન્દકીમાધવૌ સહર્ષાકૂતં ।] (૫૫)

કથં તદભિપાતિતાદધિગતાયુધઃ પૂરુષાત્ ।

કુતોઽપિ મકરન્દ એત્ય સહસૈવ મધ્યે સ્થિતઃ ॥ (૫૬)

(ગ) હા મદયન્તિકે ।

(૫૩) અહો ઇતિ । પ્રમાદઃ અનવધાનતા રત્નિપુરુષાણામિતિ શેષઃ, યત એતાદૃગ્વિપ-
યાપિ તે ઉદાસત ઇતિ ભાવઃ ।

(૫૪) મદયન્તિકા વિપદઃ પ્રતીકારામામર્થ્યં દર્શયતિ—વયમિતિ । વયં વિદૂરતઃ દૂરવર્તિનિ
દેશે વર્તમામહે ઇતિ શેષઃ, કન્યકા મદયન્તિકા પશોઃ શાહૂલસ્ય ક્રમં પાદવિષ્ણુ' ગતા પ્રાતા,
એકમાત્રપાદવિષ્ણુપલભ્યસ્યાને વર્તન્ત ઇત્યર્થઃ । તથાચામ્નદગમનાત્ પૂર્વમેવ મદયન્તિકા શાહૂલ-
કવલગતા ભવેદિત્યસ્યા કથં વિપત્તિર્નાશ્વત્પ્રતિકારસાધ્યેતિ ભાવઃ ।

(ગ) સર્વા ઇતિ । અથ હાશન્દ આત્મીયજનવિપત્તિચોતકઃ ।

(૫૫) કામેતિ । ઉપયુક્તરક્તકોપસ્યિત્યા મદયન્તિકાયા રક્તસમ્ભાવનાદુભયોદ્દર્પઃ ।
આક્રુતમભિપ્રાયઃ । તથાહિ મકરન્દો યદિ મદયન્તિકાં રત્નિતુ' ચક્તુ યાતદા 'તસ્યાતીવ યૂરત્વ-
સુદૃઘાપ્યત ઇતિ માધવસ્યાભિપ્રાયઃ । પ્રાણદાનેન કૃતજ્ઞાયા મદયન્તિકાયા મકરન્દે ન સહ
સંયોજનં અનાયાસસાધ્યં ભવેદિતિ ચ કામન્દક્યા અભિપ્રાયઃ । દર્શિતસહર્ષાકૂતાભ્યાં સહ
યથા સ્વાત્તથા કથયત ઇતિ શેષઃ ।

(૫૬) કથનિતિ । અથ કથંગ્રન્થો હર્ષે । “કથં હર્ષે ચ ગદ્યાં પ્રકારાર્થે ચ સમ્પૂર્ણ

પેશ્વણિ (નુશ્ચિત્ત હૈટેહે એન્ડે પોગિતમ્પર્કે છુન્કપરિમાન કર્મમ હૈગ્રાહે ।
ચુત્રાઃ એપેપ અતિ ડોવળ ડાન ધારણ કરિગ્રાહે ।

(૩૦) અહો નગરવ્રજકર્મિણેર કિ અનવધાનતા (એ હેતુ ડાશરા એનડ
નિન્ડે બાહે)

(૩૧) આનરા એનડ દુરે આહિ, નવગ્રથિકા પ્રાગ વ્યાધેર આક્રમનગતા,
(ચુત્રાઃ આનાત્રારા વ્રજા અનચુન)

(ગ) નકલે શ ! નવગ્રથિકે !!

(૩૩-૩૭) કામન્દકી ડ નાવર । (૩૪ ડ અતિપ્રાપ્તેન નશિત) એકિ એ હે વ્યાધ-

कामन्दकौमाधवौ । [सहर्षः ।]—प्रमथितञ्च दंष्ट्रायुधः ॥ (५८)

(ड) अत्याहितनत्याहितम् ।

(৫) কাননকৌ ও নাদব । (সংর্বে) নঃভ্রোহুধ (বাঘ) নকরনকভূক
নিহত হইয়াছে ।

इतराः । [सानन्दं ।] दिष्ट्या परिहृतं दुष्कादं (च)

કામ । [સાકૂતં ।] કથં વ્યાલનચરપ્રહારનિઃસૂતરક્તપ્રવાહઃ,
ચિતિતલનિપક્તચુલ્લતાવંટભનિચલઃ, સંભ્રાન્તમદયન્તિકાવલમ્બિતઃ
તામ્યતીવ વત્સો મે મકરન્દઃ । (૫૯)

(च) दिष्ट्या प्रतिहतं दुर्जातम् ।

વક્ત્ર્ય પગ્નકન્યકયોઃ સામાન્યયોરુપાદાનાત્, હિતીવે અમિરૂપાયુધવિગેષે વક્ત્ર્ય અધિગતાયુધ-
મિતિ સામાન્યોપાદાનાત્, ચતુર્થેઽપિ વ્યાગ્રરૂપપગ્નવિગેષે વક્ત્ર્ય પગ્નેતિ સામાન્યતઃ ઉપાદાનાત્
ચત્વારો વિશેષે અવિગેષાણ્યદોષાઃ, એવં પ્રથમે પાદે મેદયોધકક્તિત્વાદિગદ્યસ્ય વક્ત્ર્યલેઽપિ
તદનુભિધાનાદવાચ્યાનભિધાનતાદોષઃ, તથા ત્રીયપાદે અટનાચરે પૃથ્વીજતનિયતસ્ય પદચ્છેદ-
સ્યાભાવેન યતિમદ્દોષયઃ । યતિમદ્દસ્ય દોષત્વમુક્તમ્ । યથા કાવ્યાદર્શ—

“ક્લોકેષુ નિયતસ્થાનં પદચ્છેદં યતિઃ વિદુઃ ।

તદપેતં યતિષ્ઠં ચવળોદ્દે જનં યથા ॥”

પૃથ્વીજતમ્ । “યમો-યસયલા-વસુગદ્યતિય પૃથ્વીગુરુ”રિતિ તત્ત્વચળમ્ ।

(च) इतरा इति । दुर्जातं-व्यसने “दुर्जातं व्यसने क्लोवमसम्यग्जातवस्तुनी”ति केशवः ।
दिष्ट्या भाग्येन प्रतिहतं नाशितं मकरन्दे न शाङ्खल्य वधादिति शेषः ।

(૫૯) કામીતિ । સાકૂતેન “મદયન્તિકામકરન્દયોદ્દેવમમ્પત્રોઽયં પરસ્પરસંસ્પર્શ
પ્રયોક્તોત્તરાનુરાગસંવર્ઙકો ભવિષ્યતી”ત્યભિપ્રાયેણ સદૃશ યથા સ્થાત્તથા । કથમિતિ સમ્પન્ને ।
વ્યાલસ્ય દ્વિસપ્તયોઃ “અર્થવ્યવસદૃશ વ્યાલસ્યથા દ્વિસપ્તયૌ સ્મૃત” રિતિ હલાયુધઃ । શાદ્-
લ-સ્થેત્યર્થઃ, નચરપ્રહારેણ નલાઘાતેન નિસૂતઃ નિર્ગતઃ રક્તપ્રવાહો યસ્ય સઃ, ચિતિતલે નિષક્તા
સંલગ્નકકોટિઃ યા ચુલ્લતા તસ્યા અવલમ્બેન અવલમ્બનેન નિચલો નિષ્પન્દઃ, તથા સંભ્રાન્તયા
સમતિલરાન્વિતયા મદયન્તિકયા અવલમ્બિતઃ પતનમયાદૃતઃ મે મમ વત્સઃ અતિચ્છેદામ્પદઃ
મકરન્દઃ તામ્યતીવ સુદ્યતીવ ।

(૮) અથ મકલમ । ભાગાક્રમે એઈ વાગન વિનાશિત હૈલ ।

(૯૦) કામ । (માહિત્રાદે) નાર્દૂનર નથપ્રશાવે મકરન્નેર ગાત્ર હૈતે
રક્તપ્રવાહ નિર્ગત હૈતેહે । ક્ષિતિતલસંગમઃ અજાલતા અવલમ્બન કરિશ્રા-વન્સ
મકરન્ન એકેવાવે નિષ્પન્ન, હૈશ્રા પડિશ્રાહે ઓ પડિશ્રા નાગ્રાર આશદાય અતિ-

इतराः । हद्दी ! हद्दी ! गाढप्यङ्गारदाए किलम्भदि
महाभाओ (छ)

माध । कयं प्रमुग्ध एव । [कामन्दकीं प्रति ।] भगवेति !
मां परित्रायस्व । (६०)

काम । अतिकातरोऽसि । तदेहि तावत् पश्यावः । (६१)

(छ) हा धिक् ! हा धिक् ! गाढप्रङ्गारतया काम्यति महाभागः ।

(छ) इतरा इति । गाढप्रङ्गारतया तीव्राघाततया महाभागः सकरन्दः काम्यति मुद्रति ।

(६०) माधेति । कथमिति सभावनायां । प्रमुग्धो मूर्ध्निः । मां परित्रायस्व निव-
न्वसनादुद्धर । अत्र 'विरोधो' नाम मुख्यसर्व्वेष्ठं । तत्रत्यं यदा दर्पयि—“विरोधो व्यसम-
प्राप्ति”रिति ।

(६१) कामेति । तत् तस्मात् निवन्वसनेनातिक्लिष्टतादित्यर्थः, एहि कामन्द, पश्यावः,
गत्वे बावलीकयावः, सकरन्दमिति शेषः ।

अत्र च अङ्गावसाने “प्रविश्य सम्भ्रान्ता बुद्धरक्षिताः ।” “परित्राप्य एसा यो पश्यमहो”-
त्यादिना पञ्चमसामिप्येकेन चन्द्रमेष बुद्धरक्षितादिभिः पालियतुयाङ्गतत्वात्ताम्रपञ्चमरेण
भूषणात् “अङ्गावतारी” नामार्धोपलक्ष्यविधिर्प्राप्तम् । तत्रत्यं प्रत्येकं चन्द्रमेष-
प्रदर्शितम् ।

पुत्रादिता हरेण मरुद्विषा उपायके संप्रदाये । अत्र अङ्गाव अत्र उपायके
मरुद्विषा दुर्गं वा भूयिष्ठं हरेण ।

(छ) अङ्क मरुद्विषा । हरेण हरेण । अङ्गाव अत्र उपायके मरुद्विषा
पुत्रा हरेण मरुद्विषा ।

(६०) माध । अत्र दुर्गं हरेण हरेण । (६१) कामेति । अत्र
अङ्गाव (अत्र विषा हरेण) उपायके ।

(६१) कामेति । अत्र अत्र उपायके हरेण, अत्र अत्र, अत्र अत्र
मरुद्विषा उपायके ।

इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे । (६१)

इति मालतीमाधवे शादूलविद्रावणो नाम तृतीयोऽङ्कः (६२)

(६१) सर्वे माधवादयः । (क्वचित् पुस्तके एतदंशो नास्ति ।)

(६२) इतीति । शादूलस्य विद्रावणं विनाशो यत्र सः । शादूलविद्रावणस्यैव प्रधानतः चङ्गेखयोग्यत्वात्तथात्वे नाङ्कतमित्यनुसन्धेयम् ।

इति काव्यतर्कतीर्थोपनामक-श्रीकुञ्जविहारितर्कसिद्धान्तभट्टाचार्यकृतायां तत्त्वबोधिनी-

समाख्यायां मालतीमाधवव्याख्यायां तृतीयाङ्कविवृतिः समाप्ता ॥

(७२) आदिविक्रमपूर्वकं मङ्गलत्रयं अत्रान् ।

मालतीमाधवेन शादूलविद्रावणनामकं तृतीयं अङ्कं समाप्तम् ।

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1

1

॥

५५

कामन्दकी । [उभौ कमण्डलूदकेन सिक्ता ।] ननु भवत्यः
पटाञ्चलेन वस्त्रौ वीजयन्तु । (२)

[मालत्यादयस्तथा कुर्वन्ति । (३)]

मक । [समाश्वस्यावलोक्य च ।] वयस्य ! कातरोऽसि,
किमेतत्, ननु स्वस्थ एवास्मि । (४)

मद । [सहर्षं ।] अस्महे ! परिवुद्धं दाणिं मकरन्दफुल्लिमा-
चन्द्रेण (ग) ।

माल । [माधवस्य ललाटे हस्तं दत्त्वा ।] महाभाग ! दिष्टिमा
बद्धसि, णं भणामि, पडिबसुचेअणो महाभागोत्ति (घ)

(ग) अहो ! प्रतिबुद्धमिदानीं मकरन्दपूर्णमाचन्द्रेण ।

(घ) महाभाग ! दिष्ट्या बद्धं ननु भणामि प्रतिपन्नचेतनो महाभाग इति ।

(२) कामेति । पटाञ्चलेन वस्त्रपान्तभागेन ।

(३) तथा—पटाञ्चलेन वीजनम् ।

(४) मालेति । वयस्येति माधवामन्तरम् । एतत् कातय्यं किम् किमर्थम् ? निजार्थं
नन्विति, अस्मिन् स्वभावे तिष्ठतीति स्वस्थः प्रकृतिस्थः एवास्मि चक्षुमिति शेषः । तयोर्चं मत्-
कृते कातय्येणालमिति भावः ।

(ग) मदेति । मकरन्द एव पूर्णमाचन्द्रक्षेपेन प्रतिबुद्धं चैतन्यमाप्तम् । निरतिशयं
नयनाद्रादकारत्वात्मकरन्दे पूर्णमाचन्द्रत्वारोपक्षेपेन च महाननुरागो व्यज्यते ।

(घ) मालेति । मूर्च्छापनोदनस्य शीतक्रियासाध्यत्वात्तदर्थमेवमाधवललाटे हस्तार्पणम् ।
नन्वित्यवधारणे । चेतनशब्दस्यावभावप्रधाननिर्देशत्वात् प्रतिपन्नचेतनः प्राप्तचेतन इत्यर्थः,
महाभागो मकरन्दः यस्य मूर्च्छादर्शनेन जीवनाग्रदुःखाद्वैकतयसां मूर्च्छितोऽसि स मकरन्द-

(२) काम । (मकरन्द उ माधवदेक कमण्डलूदकेन सिक्त करिष्या) उभौ
दशन इदंदिदेक नशाकमवात्रा नातिन नैव ।

(३) (नागडा अर्द्धेति नातिन करिष्येति नातिन)

(४) मक । (माधव इदं उ नातिन) वयस्य ! कातय इदंदाहं, उभौ
ए कातय इदंदाहं ? नातिन इदंदाहं ।

(ग) मद । (मकरन्द) अहो ! मकरन्द एव पूर्णमाचन्द्र देव इदंदाहं करिष्यादेह !

(घ) माल । (मालती) मक इदं उ उभौ न करिष्या) महाभाग ! उभौ मकरन्द

[इति मकरन्दमेव सस्पृहमवलोकयति । (८)]

काम । [स्वगतम्] रमणीयोज्जितं हि मदयन्तिकामकरन्दयोर्देवादय
दर्शनम् । [प्रकाशनम्] वत्स मकरन्द ! कथं पुनरायुष्मान् अस्मिन्नवसरे
मदयन्तिकाजीवितपरित्यागहेतोर्भवता दैवेन सन्निधापितः (८) ।

मक । अद्याहमन्तर्नगर एव काञ्चिद्वार्त्तामुपश्रुत्य माधवस्य
चित्तोद्देगमधिकमाशङ्कमानस्त्वरितमवलोकितानिवेदितकुसुमाकरो-
द्यानवृत्तान्तः परापतन्नेव शाङ्गलावस्कन्दगोचरगतामेवमभिजात-
कन्यकामभ्युपपन्नवानस्मि (१०) ।

(८) सस्पृहं स्पृहया निरतिशयानिलापेण सह वचनानं यथा स्वात्तया अवलोकयति
पश्यति । मदयन्तिका सानुरागं पुनर्मकरन्दस्यैव दर्शनं नाटयतीत्यर्थः ।

(९) कानेति । रमणीयं सन्धुनसल्लसनाद्यं युक्ततया सुस्पष्टं परस्परसौख्य-
साहित्यात्, साध्वस्यपदैरेण गाढालिङ्गनमुखायुवमित्यात् विपन्निसारकतया केनाप्यनामदनीय-
त्वाच्च मनोहरं, जोज्जितं शाङ्गलनिरासकत्वेन मन्त्रकामलं (परपदस्य विशेष्यत्वविवक्षया-
ऽनयोः कर्त्तृधारयः ।) इदं दर्शनं परस्परसाक्षात्कारः देवात् नितान्तानुकूलविधिविधाय-
कमादिव सत्प्रतिमिति शेषः । अत्रादिप्रत्यक्षदर्शनस्य सर्वदेवासम्पादनीयत्वादिति भावः ।
आयुष्मान् दीर्घायुस्तं (“आयुष्मानिति इह न वाच्यो बालः युभायथ” इति भरतः) । कथं केन
प्रकारेण, अस्मिन्नवसरे एतच्छाङ्गलावस्यसमये । मदयन्तिकाजीवितवापहेतोः सदयन्ति-
काया जीवितरचायं । सन्निधापितः समीपवर्तीकृतः ।

(१०) मकेति । अन्तर्नगर एव नगरमध्ये एव । काञ्चिद्वार्त्तां माधवस्यैववर्तुलं

मखवपत्र इव ना । (नाट्यरसक देखिडा) ! एहे नहाशब्दे नानादोड अमृताग-
सिःववर्षां व मल्लं उगडूक इहेडाहे ।

(१) (पुनराव मकरन्दकेहे मस्पृहनाऽने देखिड नातिन)

(२) कान । (श्रुतः) अति मनोहर व मनप्रकाशक एहे मनवृत्तिना-
मकरन्देन परस्परमन्दनं देवदेव एहे अत्र मन्त्र इहेडाहे । (प्रकाशे)
रस मकरन्द ! एहे शाङ्गलावस्यसमये मनवृत्तिना जीवितरकार कि प्रकारे
उपमान् शीर्षावृत्तं डोनाके मन्निहित करिगेन ?

(३०) मक । आब आनि एहे नगरमध्ये हे कोन एकटे इसाय उनिडा

यद्दालव्रणितसुहृत्प्रमोहमुग्धम्
कारुण्यात् विहितवती गतश्चयं माम् ।
तत्कामं प्रभवति पूर्णपावव्रत्या
स्वीकर्तुं मम हृदयञ्च जीवितञ्च ॥ (१३)

लव । पड़िच्छिदो खु खो पिअसहीए अअं पसादो (ज)

(ज) प्रतीकः खलु नः प्रियसख्या अयं प्रसादः ।

(१३) यदिति । इयं हि एषेव नास्तुती यदयस्मात् बालेन हिंस्रमनुना व्याप्ते चेत्यर्थः, प्रपितस्य (त्रयः सञ्जातोऽस्तेति तारकादिवादिनाम्,) विवतयरीरस्य सुहृदः प्रियस्य नवरन्दस्य प्रमोहेष मूर्च्छाया मूर्च्छादस्तेन जनितजो-वितयइत्येवार्थः, मनुग्धं मूर्च्छितं नां गतश्चयं हस्तस्यार्थ-दिना "पड़िबन्नवेदपो नहामाको" इत्यादिनिधानेन च प्रकृतिस्य विहितवती इति वती । तत् तस्मात् जानं दयेकं नन्दनुमतिं विनायेचर्तः, पूर्णपावस्य "हयांडुत्तमवकावि ददलदारां-यडादिकम् । आरूप्य मृच्छने पूर्णपाव पूर्णपावकञ्च तदिति जटाधरलवचपलचितस्य प्रिय-निवेदकेन बलादाह्वय मृच्छनापलस्य वज्राउडारादिकस्य इत्यादिप्रकारेण नन हृदयञ्च जीवितञ्च स्वीकर्तुं दहेतुं प्रभवति यत्नंति । यच्च नास्तुत्यै दानशोभ्यं नन हृदयं जीवितञ्च ययूयादि-परिदनेष नास्तुत्या पूर्वमेव तयोः सायकोऽस्तत्वापदधिकदयइत्याभावेन क्षिनिदानोत्तरं शालानोति भावः । प्रकटीतहेतुवादिद प्रजननं नान प्रतिमुञ्च चत्तेरइत्तम् । "प्रजननं वाक्यं साधुषोषर"मिति तत्त्वचपात् ।

अथ हिंस्रविदेरे माहूले बलस्यै सामान्यहिंस्रवाचक्यात्तरदीपादानात् विविधविमेषाख-दीपः । पूर्णपावकमोति सादृश्यं उपमाउडाराः । प्रकटीतोऽस्ती इत्यम् ।

(ज) लवेति । नः प्रियसख्या नास्तुत्या अयं प्रसादः तव अनुग्रहः प्रतीकः स्वीकृतः ।

(१७) नाह । उगदति । देहकृद् एहे नास्तुती मोक्कलरपडः रात्रिर्कईक

विकउमझीर प्रियशृङ्ग नरकस्तेन मूर्च्छावर्धने मूर्च्छित आनाक्रे इत्यनकान्न ७ नरकस्तेन ठेउडवादिदि दाराः प्रकटीत करिमाहे, जेहेहेहू पूर्णपावइति प्रमान-इमात्रे (अर्थात् नरकवातावापक वाक्छि रेनेन उरुवकाले वनपूर्वक रगतिकारादि ग्रहण करिमा । वाक्छि, जेहेइए वनपूर्वक) आनाक्रे वनवति वाटिरेकेहे आनाक्रे वन ७ कोरेन ग्रहण करिमाव अशिकादिदि ।

(अ) नव । आनाक्रे प्रियसखी नास्तुती आपनाह एहे वनइह मल्लो-जावे वाकाव करिरेनेन ।

[मालतीमाधवौ विमृशतः । (११)]

काम । [स्वगतम्] । वृत्तान्तेन खलु मालतीप्रदानेन भवि-
तव्यम् । [प्रकाशम्] । वत्स माधव ! दिष्ट्या सुहृद्वद्व्या
वर्द्धितोऽसि मालत्या तदयमवसरः प्रीतिदानस्य ।

माध । भगवति ! इयं हि—

अधिकं शङ्कमान इति लोकपरम्परया तदात्ताश्रयणस्यावश्यभावादिति भावः ।
भवलोचितया भिवेदितः कुसुमाकरोद्यानस्य वृत्तान्तः मालतीमाधवसंनिधानादिवार्ता यथा
सादृश्योऽहं स्वरितं सत्तरं परापतन्नेव आगच्छन्नेव ग्राह्यं लावस्तन्दगीचरगतां व्याघ्राक्रमणविषयता-
नापघ्ना अभिजातकन्यका सीमन्तसिन्दूरादिवियुक्ताकृतिविशेषानुमितकुलीनकुमारोभावा
“अभिजातः कुलीने स्यात्प्राप्यपण्डितधोस्त्रिषु” इति मेदिनी अभ्युपपन्नवान् उपगतवानस्मि ।

(११) मालतीति । विमृशतः—का मा वाचेति चिन्तयतः, निस्पन्दनयनत्वादिना तद्वायना-
भिनयत इति यावत् । माधवार्पितचित्तत्वेन समसुखदुःखभागितया माधवीवैगवशं कृत्याव-
ती मालत्या अपि भावना युक्तयेति मन्तव्यम् ।

(१२) कामेति । मालतीप्रदानेन मन्दनाय मालतीदानसंश्लिष्टेन, भवितव्यमिति तावत्तै-
माधवीवैगवशभावात् खयमपि तथैव श्रुतत्वादेवमनुमानमिति भावः । सुहृद्वद्व्या वस्तुज्ञानेन,
वर्द्धितोऽसि मालके वृद्धसंवाचनादिना चेतनोक्तोऽसि । तथ्यात् प्रीतिदानस्य पारितोषिक-
दानस्य अयं अवसरः अवकाशः, अथनेव तद्दीयतामिति भावः ।

अथैव चिन्तावैगवशेन आकाङ्क्षा करिड, अवकाशकिङ्कार निकटे कूटमा-
त्राश्रयणवृद्धाश्च अवगत इहैवा अति कृतजन्मे उपाय ग्राहेण ग्राहेणैव (गण)
आर्द्धककलगत एव कुलीन-कथात्र काद्रे आश्रित्य पण्डित्यादिनाम् ।

(११) (नागडी उ नाथन “नेरे कथाटि कि ?” ताशेन चिन्ताविनय करिडे
अश्रितेन) ।

(१२) काम । (वगत) वृद्धा उठि नलने नागडी श्रानन मयकेशे इहेने ।
अकाण्डे वरन नाथन । उभाकने वद्व्याने नागडी उठामाके उठक करिग्राहे,
उठकः श्रोत्रिनानेन एव अवनन ।

यद्व्यालत्रणितसुहृत्प्रमोहमुग्धम्

कारुण्यात् विहितवती गतश्चय' माम् ।

तत्त्वामं प्रभवति पूर्णपात्रवृत्त्या

स्वीकर्तुं मम हृदयञ्च जीवितञ्च ॥ (१३)

लव । पड़िच्छिदो खु गो पिअसहीए अअ पसादो (ज)

.. (ज) प्रतीदः खलु नः प्रियदर्श्या कथं प्रसादः।

(१३) प्रदिति । इयं हि एषेव सात्वती यद्व्यव्यात् व्याप्तिरहिंसात्मना व्याप्तेर्यथैव,
 प्रदितस्य (वयः सञ्जातोऽप्येति तारकादिवादिनश्च,) विद्यतयोरस्य मुद्रः प्रियस्य मकरन्दस्य
 प्रसीदेष मूर्च्छाया मूर्च्छोद्वेगजनितकोविनमद्वेगैः, मनुष्यं मूर्च्छितं नां नतस्यं इत्यस्या-
 दिना "पञ्चिववेदसो महाभाको" इत्याद्यभिधानेन च प्रकृतिस्य विहितवती ज्ञतवती । तत्
 तद्वात् काले यथेष्टं मदनुमतिं विनापोष्यैः, पूर्णपात्रस्य "हृषीकेशमवकाशे ददत्तद्वारा-
 यकादिकम् । आकृष्य गृह्यते पूर्णपात्रं पूर्णान्नकश्च त" इति गृहाधरलक्षणादित्यस्य प्रिय-
 निवेदकेन वलादाहृत्य गृह्यमाणस्य वस्त्रालङ्कारादिकस्य इत्या प्रकाशस्य सन इदमेव जीवितस्य
 स्वीकृतं यज्ञोत् प्रमथति प्रकृतिः । यच्च सात्वत्यै दानयोग्यं सन इदं जीवितस्य मन्त्रादि-
 परियमेव सात्वत्या पूर्वेनेव तथोः स्वाश्रयं कृतत्वात्तदधिकदेशद्वयभावेन किञ्चिदौमत्तरं
 दास्यानोति भावः । प्रकृष्टोत्तरद्वयत्वादित् प्रमथनं नान प्रतिकुल संस्तरम् । "प्रमथनं वायु-
 दास्यानोत्तर" इति तत्त्वदर्शात् ।

॥ अथ हिंस्रवेदीयं माहं ॥ श्री गणेशाय नमः ॥
 दीपः । पुष्टमावहस्यति आर्तं तमसः प्रकाशः । महतीं हि वृक्षस्य ॥

(अ) लुपेति । नः प्रियसत्या मातयाः यत्र प्रसूतं तत्र अदुःखं भवति । भवेत्कथं ।

(১০) দাখ। উপস্থিতি। যেহেতু এই সভায় উপস্থিত সকল ব্যক্তি
বিজ্ঞানময়ী শ্রমসমূহে মকরনের সুসংগঠিত হুঁত্রে পরিচয় করতঃ তা
মকরনের উৎপত্তিতে সহায়তা প্রদান করিতে পারিলে, সেহেতু সুসংগঠিত
মকরনে (অর্থাৎ মকরনোপযোগী) পণ্যের উৎপাদন ও বিক্রয়
বৃদ্ধিকরকালী প্রদান করিতে পারিলে, তাহা হইলে মকরন
ব্যবস্থাকেই কালের প্রবাহ ও উন্নতি প্রদান করিতে পারিবে।

(5) 在 1982 年 12 月 31 日以前，
在 1983 年 1 月 1 日以前，

मद । [खगतम्] जाणादि महाभागधेयो जणो अवसरे
गुरुश्रमणिज्जं मन्तिदुम् (ट) ।

माल । [खगतम् ।] किं णाम मकरन्देण उज्जेअकारणं सुदं
भविस्सदि ? (ठ) ।

माध । वयस्य ! का पुनर्ममाधिकोद्देगहेतुर्वात्ता ? (१४)

[प्रविश्य पुरुषः ।] वत्से मदयन्तिके ! भ्राता ते ज्यायान् अमाल्य-
नन्दनः समादिशति, “अथ परमेखरेण अस्मद्भव नमागत्य, भूरिवसो-

(ट) जानाति महाभागधेयो जनोऽवसरे गुरुकरमणीयं मन्त्रयितुम् ।

(ठ) किं नाम मकरन्देन उद्देगकारणं श्रुतं भविष्यति ।

तव हृदयजोषितयोर्मालवधोनत्वे नान्यत् किमपि मालया प्रार्थनीयमिति भावः । गुरुजन-
सन्निधौ स्वयमभिधाने मालया धृष्टता स्यादिति मालतीहृदगतं लवङ्गिकयेदमभिहितमिति
मन्त्रयम् ।

(ट) मदेति । महाभागधेयः परमसौभाग्यशाली जनः, अवसरे उपयुक्तकाले, गुरुक-
रमणीयं वाञ्छितार्थामूचकत्वेनातिमनोहरं, मन्त्रयितुं अभिधातुम् । तथाच यथावसर-
मुपयुक्तमेवेदमुत्तरं माधवेन दत्तमिति भावः ।

(ठ) मालेति । उद्देगकारणमिति माधवस्येति शेषः ।

(१४) माधेति । “काञ्चिद्वात्तामुपश्रुते”ति यन्मकरन्देनाभिहितं तां वात्तां श्रूयुः
पृच्छति—का पुनरिति ।

(१५) प्रविश्येति । पुरुषः कथित् कथयतीति शेषः । ज्यायान् ज्येष्ठः । परमे-
खरेण अप्रतिहतच्छत्वात् परमेश्वरतुल्येन महाराजिनित्यर्थः । तथाच तद्वचनेन कदापि नान्यथा

(ट) मदं । (यगत) अत्रम गोजागानागो वाक्किण उपयुक्त अवसर वृत्तिग्राहे
अति व्रतणीय कथा वलिते छानेन ।

(ठ) माल । (यगत) मकरन्द (माधवेव) किं उद्देगेश्वर कारण उन्निमेन ?

(१४) माध । वयस्य ! आनात्र अतिक उद्देगेश्वर हेतुजनक संवातटि किं ?

(वाश उन्निग्रा जूनि मश्व आनिग्राह ?)

(१५) कोन् एफडे पूर । (प्रवेय वविश) वसमे ! मरवधिके,

সুপরি পরং বিখ্যাসমস্তাসু চ প্রসাৎমাভিচ্ছুর্বতা, স্বয়মেব প্রতি-
পাদিতা মালতী, তদেহি সম্ভাবয়ামঃ প্রমোদ"মিতি । (১৫)

মক । বয়স্য ! সেয়ং বার্তা । (১৬)

[মালতীমাধবৌ বৈবৰ্ণ্যং নাটয়তঃ । (১৭)]

মদ । [মালতীং সহর্ষমালিঙ্গয় ।] সহি মালদি ! তুমং কথু

ভবিতব্যমিতি সূচিতম্ । भूरिवसौ मालत्याः पितरि परं निरतिशयं विश्वासं "भूरिवसुः
कथमपि नष्टवनमुत्तुङ्गयितुं न शक्नुयादिति विश्वम् । कथमन्यथा राज्ञा प्रतिपादनेऽपि
निःसंशयः स्यादिति भावः । प्रसादं अनुग्रहम् । आविष्कृत्यता प्रकटयता । अथ च
विश्वासाविष्करणं भूरिवसोरधीनत्वामित्रद्वन्द्वत्वादिप्रतिपादनेन, प्रसादाविष्करणचैतदर्थं नन्दन-
निलयगमनादिनेति मन्तव्यम् । प्रतिपादिता दत्ता दातुं प्रतिबुध्नेति यावत् । प्रमोदं आनन्दं
सम्भावयामः साङ्गতিক्रियाभिः सम्पादयामः । "प्रसाद"मिति पाठे प्रसादं तननुग्रहं
सम्भावयामः उत्सवादिभिः बहु मन्यानहे इत्यर्थः ।

(১৫) নব্বৈতি । ইয়ং প্রবৃটপুরুষেণ কথিতা নন্দনাথ মালতীপ্রতিপাদনরূপা বার্তা
সা তবাধিকৌ গহেতুত্বেন নয়া কল্পিতৈত্বর্গঃ, ইমানবোপদ্রুত্ব ত্বরিতনহনাগত ইতি भावः ।

(১৬) নালিতি । বৈবৰ্ণ্যং অপ্রতিবিধীকৃতবিপত্ন্যপাতজনিততাপচেতুকং মালিন্যাদিৰূপং
বিবৰ্ণমাবনু । তদাচৌকং—“বৈবৰ্ণ্যং বৰ্ণমোদঃ স্যাস্তাশ্চক্ৰামবাदिभिः"रिति ।

তোনার বোঠ ভাড়া কদাচনন্দন আদেশ করিগাছেন, "অত্র নহারাণ স্বয়ং
আনাদের ভবনে আনিয়া ত্বরিতনহর উপরে পরম বিশ্বাস ও আনার উপর অমুগ্রহ
প্রকটন করতঃ নানতৌ প্রকারে প্রতিশ্রুত হইয়াছেন, হতভাগ্য এস আনরা
অনন্দানুষ্ঠান করি" ।

(১৬) নক । বহুত ! এই পুরুষ রাহা বসিন, সেই নানতৌর নন্দনার্ণব-
প্রতিশ্রুতিবাক্যই তোনার অধিক উৎসাহের কারণ বলিয়া আমি বনে করিগাছি ।

(১৭) (নানতৌ ও নানব মহাপজনিত বিরূপ ভাব প্রকটন করিতে
লাগিল) ।

একগণঅরণিবাশেণ সহপংসুকোল্লণাদো পহুদি মে পিঙ্গসঙ্ঘৌ শ্রাস্তি
বহিগিগ্না অ, সম্পদং উণ গো ঘরস্য মগুণং জাদাসি । (৬) ।

কাম । বৎসে মদয়ন্তিকে ! দিষ্টয়া বর্ষসে ভ্রাতৃমালতীলাভেন । (১৮)

মদ । ভগবতি ! তুচ্ছাণং শ্রাসিসাং পহাৰিণ । সহি লবঙ্গিণ !
ফলিদা গো মণোরহা তুচ্ছাণং লাহিণ । (৮)

(৬) সখি মালতি ! তব সখ্যে একনগরনিবাসেন সহপাণ্ডকোড়নাৎ প্রভৃতি মে পিঙ্গসঙ্ঘৌ শ্রাস্তি
আশ্রিতগিগ্নিকা চ, সাম্প্রসং পুনর্যং দস্য মগুণং জাদাসি ।

(৮) ভগবতি ! যুগ্মাকমাগোঃপ্রমাৰিণ । সহি লবঙ্গিকে ! ফলিতা নো মনোরথ্যা যুগ্মাকং
লাভিন ।

(৬) মদেতি । সহ পাণ্ডকোড়নাৎ প্রভৃতি মিলিত্বা ধূলিখেলাত আরম্ভ । নঃ অস্মাকং
মুগুণং রাজানুগুহজননিষ্যমাণাশ্রমভাষ্যাত্বে নাবাসস্য ভূষণম্ ।

(১৮) কামেতি । সৌপহাস্যোক্তিৰিয়ম্ ।

(৮) মদেতি । প্রমাৰিণ মাছাত্মোক্ত মালতীলাভৌ জাত ইতি শ্রেয়ঃ । অথ প্রিয়োক্তির্নাম-
নাচ্যলব্ধম্ । যযোক্তং দর্পণে—

“স্বাত্ম প্রমাণয়িতুং পূজ্যং প্রিয়োক্তির্দ্বয়মাষণ”মিতি ।

তথা “নৌ” ইত্যস্য অস্মাকমিতিবৎ নির্ধেয়াশংকত্বস্বাপি সম্ভবেন কামন্দক্যাদিচাতুৰ্য্যাত্
যুগ্মাকং লাভেন মনোরথ্যা নো ফলিতাঃ সফলতা ন জ্ঞাতা ইতি ভবিষ্যৎপ্রধানার্থান্তরস্বাপি
সূচনাত্ পতাকাঃস্থানমিদম্ । যযোক্তং দর্পণে—

“দ্ব্যর্থো বচনবিন্যাসঃ সুশ্লিষ্টঃ কাব্যযোজিতঃ ।

প্রধানার্থান্তরাপেচঃ পতাকাঃস্থানকং পর” মিতি ॥

(৬) মদ (মহর্ষে মালতীকে আলিঙ্গন করিয়া) সখি মালতি ! এক নগরে
বসতিনিবন্ধন একত্রিত হইয়া ধূলিখেলা হইতে আরম্ভ করিয়াই তুমি আমার
প্রিয়সখী ভাগিনী ছিলা, এখন আমার আমারের গৃহের অলঙ্কারস্বরূপ হইলা ।

(১৮) কাম । বৎসে মদয়ন্তিকে ! ভাগ্যক্রমেই তোমরা-মালতীনাভে বুদ্ধি
লাভ করিলা ।

(৮) মদ । ভগবতি ! আপনারের আশীর্ষাদপ্রভাবেই (এই মালতী লাভ
ঘটিল) । লবঙ্গিকে ! তোমাদের লাভে আমার মনের অভিনাম সফল হইল । ৩

लव । सहि ! किं अह्माणन्मि अत्ति मन्तिदब्बं (ण) ।

मद । सहि बुडरक्खिदे ! दाणिं विवाहमहसवं सम्भाविह । (त) ।

बुड । सहि ! एहि गच्छह । (य) [इत्युत्तिष्ठतः ।] (१८)

लव । [जनान्तिकम्] । अभवदि ! जहा एदे हिअअभरिदुव्वित्त-
विह्माणन्द-सुन्दरा-दोलिद-धीरत्तण-मणोहरा, पडुत्थन्ति मदअन्ति-

(प) सहि ! किमस्माकनप्यसि मन्तयितव्यम् ।

(त) सहि बुडरचिते ! इदानीं विवाहनहोत्सवं सम्भावयावः ।

(य) सहि ! एहि गच्छावः !

“युष्माक”मिति बहुवचनानु नास्तत्प्रमाणे तत्परिजनलामस्याप्यवस्थाभावादुपात्तमिति मन्तव्यम् ॥

(प) लवेति । अस्माकमपि मन्तयितव्यं अस्मिन् विषये वक्तव्यं किमसि न किञ्चिदपो-
त्यर्थः । युष्मामिर्लब्धत्वादस्माकमपि मनोरथसिद्धिर्जातेति भावः । इयमपि परिहासोक्तिः ।
अत्र च “अस्माकमप्ये तन्मन्तयितव्य”मित्यर्थकमसि पाठान्तरम्, तद्यत्वे च एतत्—“फलित-
नो मनोरथा युष्माकं लामिने”ति वाक्यं अस्माकमपि वक्तव्यमित्यर्थः । परन्तु युष्माकं सपरिजनाया
भवत्या लामिने भाविना न करन्दमाप्तिरूपेण अस्माकं मनोरथाः सकला भवितार इत्येतदस्माकं
मन्तयितव्यमित्यर्थोऽपि सूच्यत इति ध्येयम् ।

(त) नदेति । विवाहनहोत्सवं नास्त्यवजयोर्विवाहस्य प्रसौदं, सम्भावयानः यथो-
चितानुष्ठानेन सम्पादयानः । अत्र “उद्यमो” नाम नाख्यालङ्कारः । यथोक्तं दर्पणे—“कार्यस्यारम्भ-
उद्यम” इति ।

(१८) उत्तिष्ठत इति नददन्तिकाबुडरचिते इति शेषः ।

(१९) लवेति । इदमे विषये भविताभ्यां आदौ रूपेणोपस्थात् उद्गृह्यान्ता इदमे स्थान-

(१) नर । मधि ! एदिहमे आनानेरहे आर कि वरुवा आइ ?

(३) नर । मधि ! बुडरकिते ! एधन यथाचित अदधाने विवाहनहोत्सव
सम्पन्न करिव ।

(४) बुड । मधि ! एम आनरा राहे । १२ (नरवृत्तिराऽ बुडरकित उक्तेम्) ।

આમઅરન્દાણં દરદલિદણીલુપ્પલદામસરિક્ષા કઢકલ્લવિક્લેવા તદ્દ
તર્કેમિ મણોરહણિબ્બુત્તસમ્બન્ધા એદેત્તિ । (૬)

કામ । [વિહસ્ય ।] નનુ ઇમૌ વિલોકનેન માનસં મુહુર્મુહુઃ
પ્રમોદમનુભવતઃ । (૨૦) તથાહિ—

(૬) ભગવતિ ! યથેતે હૃદયમરિતોદ્ગત્તવિષ્ણ્યાનન્દસુન્દરાન્દોલિતધૌરત્વમનોહરાઃ પરિવર્તન્તે
મદ્યન્તિકામકરન્દયોદંરદલિતનીલોત્પલદામસદૃશાઃ કટાચવિક્ષેપાઃ તથા તર્કયામિ મનોરથ-
નિર્ઘ્નસમ્બન્ધાવેતાવિતિ ।

માવાહ્નિમૂતાભ્યાં વિષ્ણ્યાનન્દાભ્યાં સુન્દરં યથા સ્યાત્તથા આન્દોલિતાઃ સચ્ચાલિતાઃ તથા ધૌરત્વે ન
આકારગોપનાર્યમવલમ્બિતધૈર્યેણ મનોહરાઃ સુન્દરાઃ । પરસ્પર વિશેષ્યત્વવિવચ્ચયા સંભયોઃ
કર્મધારયઃ । તથા દરવિદલિતાનાં રૂપલક્ષિતાનાં નીલોત્પલાનાં યદ્દામ માલા તત્સદૃશાઃ
તત્તુલ્યાઃ એતે મદ્યન્તિકામકરન્દયોઃ કટાચવિક્ષેપાઃ દૃષ્ટિરુન્મેદાઃ યથા યેન પ્રકારેણ પ્રવર્તન્તે
પરસ્પરં પ્રતિ નિપતન્તિ, તથા તેન પ્રકારેણ તર્કયામિ અનુમિનોમિ મનોરથેન નિર્ઘ્નૃત્તઃ સમ્પન્નઃ
સમ્બન્ધઃ પરસ્પરસમાગમરૂપસંસર્ગી યથોક્તાદૃશૌ એતૌ મદ્યન્તિકામકરન્દૌ ઇતિ ।

(૨૦) કામેતિ । નન્વિતિ લવઙ્ગિકામન્વયે । ઇમૌ મદ્યન્તિકામકરન્દૌ, માનસં
પ્રમોદં સજ્જત્વનિર્મિતસમ્ભોગજનિતાનન્દં મુહુર્વારંવારં વિલોકનેન પરસ્પરસન્દર્શનેન અનુભવત
ત્યન્વયઃ । “માનસં મોહન”મિતિ પાઠે તુ, મોહનં મુરતં, તથાચ કામશાસ્ત્ર—“મોહનં નારમે-
તાવત્ યાવન્નોત્કળિતા પ્રિયા” ઇતિ । માનસં પ્રમોદમનુભવત ઇતિ યદુક્તં હેતુપમ્યાસેન
તદ્દદ્યિતુમાહ—તથાહીતિ ।

(૬) નવ । (ઘનાશ્લોક) રૂપત્રે પૂર્ણ રહેત્રા શ્વાનાંભાવે વશિષ્ઠૃત વિષ્ણવ
અવર આનન્દવશતઃ સૂક્ષ્મરૂપાવે સજ્જાનિત ઓ ધોરતાવશતઃ મનોરથ દ્રેવશ્લિ-
કનિતનૌલોત્પલમાલામ મનુલ એઈ મદ્યશ્લિકા ઓ મકરત્વેન કટાચવિક્ષેપ
વેક્ષણ ભાવે પ્રવર્તિત રહેત્રેહ, તાશતે મને રત્ર, મને મને રેશાત્રેન પત્રપત્ર મધક
મપ્ત્ર રહેત્રાત્રે ।

(૨૦) કામ । (શાસ્ત્ર કરત્રિત્રા) . અત્રિ રવઙ્ગિકે ! ત્રાત્ર ત્રાત્ર પત્રપત્રા-
વલોકનવાત્ર રેશત્રા મત્રઃકનિત મત્રાત્રેન આનન્દ અશુભ કરિત્રેહ । નેવ—

ईपत्तिर्यग्वलनविषमं कृणितप्रान्तमेतत्
प्रेमोद्धेदस्तिमितललितं किञ्चिदाकुञ्चितम् ।

अन्तर्मोदानुभवमसृणं स्रस्तनिष्कम्पपद्म

व्यक्तं शंसत्यचिरमनयोद्दृष्टमाकेकराक्षम् ॥ * (२१)

(२१) ईपदिति । ईपत्तिर्यग्वलनेन किञ्चिद्विनीतदृष्टेन विषमं वक्रं प्रान्ते अवाङ्मये कृपितमिति कृपितप्रान्तं अवाङ्मये ध्यातव्यं सङ्घटितमित्यर्थः, राजदन्तादिवात् परनिपातः । तदा प्रेषः अनुरागस्य उद्देहेन प्रकाशेन क्वचित् स्तिमितं निषत् क्वचित् सलितं अन्तर्विकसितारं परस्य विज्ञेयत्वविवक्षया उभयोः कर्मधारयः । किञ्चिदाकुञ्चिता ईपदृष्टसन्ती सृष्टं तत् किञ्चिदाकुञ्चितम् । अन्तर्मोदस्य नाननिकानन्दस्यानुभवेन नसृष्टं अनुरागरञ्जितं, तदा सत्तानि अवस्रानि निष्कम्पानि नियन्तानि पद्मापि नेत्रलोमानि यव तमादृशं एतत् प्रयचीकृतमात्रं अनयोः नदयन्तिकामकरन्दयोः आकेकराक्षं वक्ष्यमापतद्वचनैश्चिरे ह परस्परवञ्चकनं (कर्तुं) व्यक्तं स्पष्टं दया स्थापया अचिरं अचिरजातं शंसति नाननिक-प्रमोदानुभवं कदशतीत्यर्थः ।

अथ च दृष्टस्य पूर्वोक्तैकैकविशेषेण वक्रादिदृश्यं विविधा दर्शितास्तेषां लक्षणाणि यथा—

“वन्तिती बाहुनञ्चारो यव तद्वक्रमुच्यते ।”

“भागवतस्य सङ्गीतो विद्यामस्तनरसः च ।

दस्तादृष्टेर्दिल्लेष तदि कृपितमुच्यते ॥”

“निषत् तद्वदन्वव दृष्टाद्वन्दते क्वचित् ।”

“प्रेमादन्तर्मोदविकसितारं स्रितमुच्यते ॥”

(२२) किञ्चिद्विनीतत्वात् उर्जसस्थानम् हेतु वक्रं अपाशनेष्वेव भागवत्वे नञ्छ्रुति एव अन्तराग्रेण उद्देहेन दधतः कृत्स्नं निष्कम्पं, कृत्स्नं नलितं च द्वैवङ्गुलितं च नाननिकानन्ताश्च दधतः अन्तराग्रेण कृत्स्नं, पदं वाशात् ५५५ पञ्चगुणि अरन्तं च निष्कम्पं तादृशं आकेकराक्षं एव उद्देहेन परस्परसम्पर्कनं स्पष्टेभावेनैव अतिरिक्तात् नाननिकानन्द उपजाग वाञ्छ कश्चित् ।

* “ईपत्तिर्यग्वलनविषमं कृणितप्रान्तमेतत् । प्रेमोद्धेदस्तिमितललितं किञ्चिदाकुञ्चितम् । अन्तर्मोदानुभवमसृणं स्रस्तनिष्कम्पपद्म ।” क्वचित् पुनरुक्ते पूर्वपादवये एतादृशः पात्रमेदी दृश्यते ।

पुरुषः । वत्से ! मदयन्तिके ! इतः इतः । (२२)

मद । सहि बुद्धरक्खिदे ! अविण्णाम पुणो वि दाव दीसइ एस जीविदप्पदो पुण्णरीअलोअणो ? (ध) ।

बुद्ध । जइ देवमणुकूलं भविस्सदित्ति । (न)

[पुरुषेण निष्क्रान्ते ।] (२३)

माध । [अपवार्य ।]

(ध) सखि बुद्धरचिते ! अपि नाम पुनरपि द्रव्यत एष जीवितप्रदः पुण्यरीकलोचनः ।

(न) यदि देवमनुकूलं भविष्यति ।

“एकस्या एव उत्तरेषो भूवः कुम्भनमुच्यते ।”

मद्युषं तत्तु विज्ञेयमनुरागकपायितं ।”

“आकुञ्चितपुटा याङ्गसङ्गतायेनिभीनिता ।

सुहृत्वावर्त्ततारा च उष्टिराङ्गेकरा मता ॥”

अत्रान्यवासम्भावितेद्वयदशैकपसाधनेन मनःकल्पितगम्भीरजनितानन्दातुभवज्ञानादनुमाना-
खण्डारः । व्यक्तं शंसति कथयति चेति प्रतीयमानोत्प चेति केचित् । शंसतीत्यस्य कर्म-
पदानुपन्यासात् न्यूनपदत्वदीयः । मन्दाक्षान्ता इत्यम् ।

(२२) पुरुष इति । इत इत इति आगम्यतामिति शेषः ।

(ध) मदिति । अपि नामेति सम्भावनायाः । पुनरप्येति भीतमुत्सातिशययोतनार्थम् ।
जीवितप्रदः शाङ्खनिधनेन जीवनदाता । एषः मकरन्दः, नामागम्यं भावि पतित्वगम्भावनया ।

(न) बुद्धेति । अनुकूलं साहाय्यकारि, भविष्यतीति तदा पुनर्द्रव्यत इति शेषः । इति
यन्दो मदयन्ति का बुद्धरचितयोक्तात्कानि कानापसमाप्तिशेषः ।

(२३) पुरुषेण इति मद्युषे इत्याया । निष्क्रान्ते मदयन्ति सा बुद्धरचित इति शेषः ।

(२२) पुरुषः । इतः इतः । अनर्थादिक । अनिर्दिक अनिर्दिक ।

(ध) मद । सहि बुद्धरक्खिदे ! पुरुषोक्तमिति जीवननामि एते यथापुनरुक्त
पुनरावृत्तिरिति अनिर्दिक लादेव ?

(न) बुद्ध । इति इतः इतः अथानुक्त इति (इतः इतः इतः इतः)

(२३) [पुरुषेण निष्क्रान्ते ।] (२३) [पुरुषेण निष्क्रान्ते ।]

चिरादागतन्तु स्फुटतु त्रिसिनीसूत्रभिदुरो,
महानाधिव्याधिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु ।

प्रतिष्ठामव्याजं व्रजतु मयि पारिप्लवधुरा,

विधिः स्वास्थ्यं धत्तां, भवतु कृतकृत्यश्च मदनः ॥ (२४)

अथवा—समानप्रेमाणं जनमसुलभं प्रार्थितवतो,

विधौ वामारम्भे मम समुचितैषा परिणतिः ।

(२४) अथ नालानन्दनाट्यनिर्देशनधिनतवान् माधवो नैराश्रजनितमुद्देगननरपञ्जीतु-
मसमर्थं वाह—चिरादिति । चिरात् बहुकालादनुष्ठान इत्यर्थः, त्रिसिनीसूत्रवत् संपालतनुवत्
भिदुरः (भिदेः कुरः) स्वयमेव भियनानः आयातनुः नावतोप्राप्तिप्रत्यागारूपं सूत्रं स्फुटतु इदानीं
हिद्री भवतु ; नाट्यलीलाभ्यासश्च वादिति हेतुः सर्वं योज्यः । तथा इदानीं महान् विशालः
आधिरेव नावतोलाभ्यासविगमनिबन्धना नानसी व्यथेव व्याधिः रोगः निरवधिः सीमारहितः
यावज्जीवनस्याथीति यावत् प्रसरतु विजृम्भताम् । पारिप्लवधुरा (धुरनचवस्तेति राजादित्वाद्)
अतिरूपचित्तवापत्यभारः—अव्याजं—निष्कर्षं प्रतिष्ठितं यथा स्वात्तया प्रतिष्ठां स्थितिं व्रजतु
लभताम् । तथा विधिः नदीयदुःखविधानकं देवं स्वास्थ्यं निर्हतिं विद्यानमित्यर्थः, धत्तां
अवलम्बताम् । निरवधि दुःखार्पणरूपतदीयकर्तव्यस्य संपादितत्वादिति भावः । मदनश्च कन्दर्पश्च
कृतकृत्यः निवर्तितकृत्यः भवतु । विरहिचिरदहनरूपतत्कार्यस्यापि संपादितत्वादिति भावः ।

अवायातनुरिति आधिव्याधिरिति च निरङ्गं दम्कं, त्रिसिनीसूत्रभिदुर इति तुल्योपमा, तथा
स्वकीयातिदुःखदुःखप्रतिपादनरूपैककार्यं प्रति बहुकारणमिधानात् सत्तुल्यवाक्यात् ।
मिच्छरिषीकृतम् ॥

(२५) नितानपरिततोद्यगत्या स्वयमेवात्मानं सनायास्यव्याह—अथवा सनानेति ।

(२६) नाथ । (गोपने) नृगानतश्चरं त्रायं यद्वा त्रिभुवनं बहुकालं वादं
परिपोषितं नानतौलातेर आशङ्कपश्यत एवम हिं हतेक । नानतौलात-
प्रत्याशायं हेननजनितं नानावाधायकं विशालं रोग एवम यावज्जीवनेन व्रतं
विजृम्भितं हतेक । अरतिरूपतिष्ठं ताकन्यातार अप्रतिहिततावे आनाते स्थिति-
नातं करक । आनातं इःखविधानकं विधाता एवम यावज्जीवनातं करन, एवं
कानदेव एवम हतेकार्थं हतेन ।

(२७) तुल्यगुहागं हर्षं जनके आर्चनां करिणे ७ विधि अतिकृपागर्भं

তথাপি মিত্রং দানং যশসমমগেঃ স্যাৎ প্রবিগল-

অমং প্রাতঃসুপ্তি বদনমন্তর্দেহিতি মান্ ॥ (২১)

কাম । [স্বগতম্ ।] এবমতিদুর্মনায়মানঃ পৌড়য়তি মাং কলৌ

মাধবো, বস্তু মালতী চ । দুষ্করং নিরাশা প্রাপিতীতি । [প্রকাশম্ ।]

বত্ ! পৃচ্ছামি তাবদায়ুশ্চান্তং, অপি ভবান্ অমংস্তা যথা

ভূরিবসুরেব মালতীমস্তুভ্যং দাশ্যতি ? । (২২)

সমানপ্রেমাণে মৃত্যুনামে অমলমপি পিতাশ্রমোক্তং ন দুষ্করং জনে মালতীমিত্যর্থঃ, প্রার্থিতাঃ মনসা যাবিতরতো মম বিধৌ দেবে তামারম্বে পাপেভুক্তোচ্যে মতি এবা প্রলয়চৌস্ত্রিয়মাণা পরিণতিঃ দয়াবিপল্যঃ মালতীলাভোপরোক্তেন পরমাপাদলাভ ইতি যাবত্, সমুচিতা যুক্তিঃ । বিধৌ হি প্রতিজ্ঞা মূলভমপি ন লভ্যতে কা কথ্যে দুর্জমলাভশ্চেতি ভাবঃ । ইতিয়াস-
প্যাপনেঃপি পুনঃসমধিকপরিলাপকারণং দর্শয়তি—তথাপিতি । যুক্তত্বেনোক্তপরমবিষাদলাভস্য
কথয়িতুং সঙ্কলিত্বেনোক্তত্বঃ, অপি ন দানং যশসমমগে “নন্দনাথ রাজ্যমালতীদত্তে”তদর্থক-
বাচ্যাক্ষেপনশালী প্রবিগলন্তৌ দুর্বিপল্যবিষাদবয়সাত্মকং প্রচ্ছলন্তৌ প্রমা প্রকল্পিতা যথাত্ম তত্,
অম এব প্রাতঃসুপ্তি প্রলয়মগাঃ সঙ্কটায়মমং অস্যা মালত্যা বদনং (কণ্ঠ) মাং অন্তর্দেহিতি
মমান্তর্দেহং জনয়তি । নন্দনার্পণবাস্তবমাধবোবাস্তা ইতি দয়া জাতীতি এনে পুনস্তদপণে
কিমস্যা ভবিষ্যতীত্যেব মে সম্মতি নিতরাং পরিলাপিত্বনং স্বকীয়দয়াবিপল্যঃ ইতি ভাবঃ ।

অন্যোক্তপরিণতিযুক্তত্বং প্রতি অমূলভবস্য বিধিঃ প্রতিকূলত্বস্য চ হেতুতয়া পদার্থহেতুকং
কাম্যপ্রতিজ্ঞাং, এবমন্তর্দেহং পদার্থকায়স্য মাধবগতত্বেন বিগলত্বেমবদনরূপকারণস্য মালতীগতত্বেন
চ কার্যকারণ্যমভিন্নদেয়তয়া অসঙ্গতিঃ—প্রাতঃসুপ্তি ইতি লুপ্তোপমা-চালঙ্কার, ইত্যেতদামরাভি-
ভাবেন সজ্জরঃ । শিখরিণীভবনম্ ।

(২৩) কামিতি । एवं চনেন নন্দনার্পণবাস্তবো অতিদুর্মনায়মানঃ অতিদুর্মনস্তঃ, মালতী চ
অতিদুর্মনায়মানীত্যর্থঃ । মাং পৌড়য়তি সন্তাপয়তি । তথাচ মালতীমাধবদ্বয়োর্দুর্মনায়মানত্বস্যেব

হইলে তাহার পক্ষে ঐদৃশ বিবাহলাভরূপ পরিণাম যুক্তই । কিন্তু তথাপি এই
নন্দনার্পণবাস্তবমাত্রই তৎকরণে ক্রীণপ্রভ প্রাতঃকালীন শশধরের তুল্য-
কাস্তি এই মালতীর বদন আমাকে অন্তর্দেহ করিতেছে ।

(২৪) কাম । (স্বগত) এই নন্দনার্পণবাস্তবে নিত্যই দুর্মনায়মান বৎস
মাধব ও বৎসা মালতী আমাকে সন্তপ্ত করিতেছে । নিরাশ ব্যক্তিমিগের জীবন

माध । [सलज्जम् ।] नहि नहि । (२७)

काम । न तर्हि प्रागवस्थायाः परिह्रीयसे ? (२८)

पीडनं प्रति हेतुन्तरमुपन्यस्यति—दुष्करमिति । निम्नं विद्यते आशा यस्याः सा निराशा जनतेति शेषः, तथाच निराशो जनसमूहः प्रापिति जीवतीति यत्तद् दुष्करमित्यर्थः, दुष्करमिति प्रापिति क्रियाविशेषणं वा, आशाशून्यो जनस्य जीवनधारणं नरणापेक्षयापि क्लेशावहमिति भावः । एवञ्च मालतीमाधवशोरपि चिरयोषितायाः सम्मेलनाशयाः नन्दनार्पणप्रतिश्रुतिहसान्तेन विनाशाच्चीवन-धारणमशक्यमेव भवेदित्यपि नां पीडयतीति स्थितम् । सम्प्रति आशासंप्रदानाय प्रकाशं भूमिकामारचयति—वत्सेति । “भूरिवसु”रेव अर्थात् नष्टं (वाद्यदयेति बहुवचनम्) । मालती दास्यति इति अपि किं भवान् अनन्त मनसा निङ्गोरितवान् ? इति आशुभक्तं दीर्घजीविनं भवन्तमित्यर्थः दृष्टान्तीत्यन्वयः । तथा निङ्गोरण एव त्वां परिहायान्वयै मालतीदाने भूरिवसुनाङ्गीकृत्येऽपि भवतः परितापो युज्यते नान्यथा, तुभ्यं मालतीप्रदानस्याद्यदिप्रयत्नसाध्यत्वं निङ्गोरिते तत्सम्भावनाया अधुनापि विद्यमानत्वादिति भावः । अवाशुभक्तमित्यनेन “मयि जीवन्त्यां त्वया जीवनसन्देहो न कर्तव्य” इति सूचितम् ।

(२७) माधेति । “सक्रीयचित्ताखल्यादेव भवान् मालान्माननुरक्तो, न तु मालतीप्रदानार्थं भूरिवसुनाङ्गीकृत्येऽपि समागत इति कानन्दकीवचनाभिप्रायावगतितरेवात्र सलज्जत्वे हेतुः । नहि नहि—“भूरिवसुरेव नष्टं मालती दास्यती”ति नैवाहं मनसा निङ्गोरितवानित्यर्थः । तेन नदीधनानधेयस्याप्यपरिज्ञानादिति भावः । यस्मात् प्रयत्नं न मालतीप्राप्तिसम्भावनामिदित्यर्थोऽप्यनेन व्यज्यते ।

(२८) कामेति तर्हि भूरिवसुकृतं कालान्तौदानस्य प्रत्याशान्तरात्तायाः प्रागवस्थायाः पूर्वावस्थानः न परिह्रीयसे न कदमपि विद्युतो वधसे । पूर्वत इदानीं न किञ्चिदपि हेतुसाध्यं जातमित्यर्थः । तथाहि पूर्वमपि भूरिवसुमालती दास्यतीति प्रत्याशा नासीत्, इदानीमपि नास्ति; दुवयोः परस्परानुरागोऽपि यथापूर्वं वर्तते, अस्माकं प्रयत्नोऽपि पूर्ववदेव विद्यते, तथाऽङ्गनादि कस्यचिदभिनयोऽपि गकारपदानुत्पादाद्येवाधिकः परितापः कर्तव्य इति भावः ।

शरद्व कदा अठोर छहर । (अकालो) वसु माधव ! मोक्षं तु त्वया कृतं निष्ठाया करि, तुमि कि मने तारिशा हिम ! रे, “तु”दवसुह माधवक मालती प्रदान करिसे” ।

(२९) माध । (सलज्जं तावे) तु”दवसुह रे माधवक मालती प्रदान करिसे, रे! आनि कवनड आवि नहि ।

(३०) काम । तु”दवसु कइक माडोअवसुह माधव ! करिसे माधवक एवावसु प्रत्यावस्था करिसे किछुहो विज्ञात करि नहि ।

তস্মাদিসমর্শিতম্ভ্যমেতৎ । কথঞ্চ, বৎস ! মাম্ অনবধানাং মন্যসে ।
পশ্য । (৩২) মা বা সপত্নেষ্বপি নাস্ত তদ্বৃত্ত পাপং যদস্যাং নু ময়া
বিশঙ্ক্যম্ । তত্সর্বথা সঙ্কমনায যত্রঃ প্রাণভ্যয়েনাপি ময়া
বিধেয়ঃ ॥ (৩৩)

প্রবর্তিত ন তু মন কন্যকাজনস্বে"য়েতাঃশায়াং নরাভিসম্মানেনাপি তেনাভিহিত্বাৎ । ন চেতাঃশ-
যাতুয্যেপূর্ণাভিধাননপি দূষণীয়মিতি বচনীয়ম্ । "পশ্যত্বানা ইত" ইত্যভিহিতবতা ধর্ম্মাবতার-
যুধিষ্ঠিরেণাপ্যগত্যা তাঃশায়াভিধানস্বাক্ষীকৃতত্বেন রাজানুনয়ধী-নানাত্যাভিজ্ঞানাননেতাঃশস্যলৈ
তাঃশায়াভিধানস্য প্রায়ঃ স্বभावसिद्धत्वादिति মন্তব্যম্ ।

ননু তদ্বাক্যপ্রতিপাদিতপ্রতিনিধিত্বস্থানীকৃত্যেপি রাজ্যঃ সর্বস্বানিস্বাদেবান্যদীয়কন্যাপ্রদানেইপি
স্বত এব তস্যাস্বাধিকার ইত্যামড়াং নিরাকর্তৃনাহ—কন্যাপ্রদানে চেতি । নৃত্যতয়ঃ রাজ্যঃ
প্রমাণং নিশ্চিন্তারঃ স্বতন্ত্রকর্তার ইতি যাতনু, ইত্যেবংবিধঃ একস্বকারঃ ধর্ম্মাচারসময়ঃ
ধর্ম্মশাস্ত্রশিষ্টাচারযোঃ সিদ্ধান্তঃ ("সময়াঃ শপয়াচারঃ কলমিহান্তনংবিদ" ইতি বিদ্বঃ) ন
নালৌক্যঃ । বাক্যার্থনুপসংহরতি—তস্মাদিতি । দর্শিতযুক্ত্যাভিঃ রাজ্যঃ প্রদানস্য লৌক্যশাস্ত্র-
বিরুদ্ধত্বাদিত্যর্থঃ, এতন্ রাজ্যঃ প্রদানপ্রতিশ্রুত্যাং দিক্ বিনশিতম্ বিশেষতঃ বিবেচনায় যুক্তাভি-
রिति শ্রেষঃ । তথাচ রাজ্যঃ প্রদানবাক্যানাং বিধেয়াশা ন ব্যক্তেত্যিতি ভাবঃ ।

ননু তাবতাপি নন্দনায সমর্পণে রাজ্যে যবতিশয়াৎ নাথবায সমর্পণে কস্যপি চেষ্টা-
বিরুদ্ধাৎ মাধবস্য কথং তত্প্রাপ্তিপ্রচায়েত্যাশঙ্ক্যমানাহ—কথঞ্চ ইতি । কথং কেন হেতুনা অনবধানাং
মালতীমাধবयोः সমায়নবিষয়ে উদাসীনাং মন্যসে বিনয়সি ? তথাচ মদীয়চেষ্টাযেব মালতী-
মাধবयोः সংঘটনং ভবিষ্যতীতি নানিষ্টং শঙ্কনীয়মিতি ভাবঃ । বিন্দ্যাসম্মাৎনায সাহসার-
মাহ—পশ্যতি । জানৌহীত্যর্থঃ । অত্র তুল্যতর্কানান নাশ্যলবণম্ । তথাচ দর্পণে—"তুল্যতর্কো
যদ্যেন তর্কঃ প্রকৃতগামিনা" ইতি ।

(৩২) মাধেতি । নু ভী ! অস্যাং মালত্যাং যত্ পাপং বিবাহানির্বাহে সরণরূপং যদনিষ্ট

পাপের হেতু সত্য ও মিথ্যায় ব্যবস্থিত আছে । সত্য ও মিথ্যা প্রকটন মনস্তই
বাক্যের অধীন । সুতরাং ভূরিবহুর সেই বাক্য সর্বদেব মিথ্যা । মালতী কিছু
মহারাজের নিজকর্তা নহে, রাজা যে কর্তা প্রদানের কর্তা এরূপও ধর্ম্মশাস্ত্রের
বা শিষ্টাচারের সিদ্ধান্ত নাই, সুতরাং রাজার এইরূপ প্রদানাস্বীকার যে যুক্তিযুক্ত
কি না, ইহা তোমাদের বিশেষ বিবেচনীয় । বৎস ! আনাকেই বা এবিষয়ে
উদাসীন মনে করিতেছ কেন ? দেখ—

(৩৩) তোমার সহিত বিবাহনির্লীলা না হইলে মালতীর যে অনিষ্টের আশঙ্কা

मक्त । सुतु युज्यमानमादिश्यते युष्माभिः । अपिच—(३४)

दया वा, चेहो वा, भगवति ! निजेऽस्मिन् गिमुजने
भवत्वाः संचारादिरतमपि चित्तं द्रवयति ।

अतश्च प्रव्रज्यासमयसुलभाचारविमुखः,

प्रसक्तस्ते यवः प्रभवति पुनर्देवमपरन् ॥ (३६)

मदा विमर्शः 'हेन भवति भवत्यवदेव' इति नीचा चाम्पद्वीपं तदनिष्टं चतुर्थेऽपि द्रवयति
किं पुनराह्वयेकालदायानिर्ययः । ना वा सैव (चाम्पद्वीपं) नूनं नैव भवतु । नरपादे-
रतुल्यतया नानन्दनीनकावः । तल्लघान् सर्वथा सर्वकारेण बाधयन्तेति जीवन्मुक्त्यादिनापि
किं पुनः साधारणाद्येनेत्यर्थः । सङ्गमनाय दुःखोन्मोहनाय कदा यवः विषयः करपोडः ।
तदाच लहीद्वयमेव कुतः कलकालदाय इत्यादिन न भवितुमिति भावः । यत्र 'ना' वे चव
'ना वा ननु' इत्येव 'तदि के' इति च बाधान्तरं, तदात्रे चत्तां तदि माधवे वा यन् नानं
चाम्पद्वीपं वा दुःखोः सर्वत्रापि तन्नामूदिति बाधार्थः । यवो नान विदीयावस्थेयम् । तदाच
दर्शये—'यद्वदु यथाकावौ बाधरौतिविरचितः' । यत्र किं पुनराह्वयेकालदायानिर्ययं
किं पुनः साधारणाद्येनेत्यर्थं सत्य च चत्तावो तन्नामयोरपिरवधारः । तत्रचचं दया
दर्शये—'दक्षयुनिष्ठायाददार्शनेत्येवमिति' इति । इत्यत्राह्वयम् ।

(३४) नवेति । सुतु दुःखनामं चमन् दुःखिपुलं चादिश्रवते चमन् । तदाच-
मावसाद्येकालं जाय इत्यर्थः । यथादिश्रव इति नदीनामानं पुमानिति वदुष्यन्तश्च
नौरवदोत्तरार्थम् ।

(३६) दया वेति । निजे चाम्पद्वीपे तस्मिन् गिमुजने नावयं माधवे च दया चतुर्थ्या
वा चेहो वाचस्पत्येवा (चाम्पद्वीपं, बाधयन्तेतिवदवधानि भवन्त्या इति द्योतयन्त्यम्, तदाच
भवत्या दया च चेहो इत्यर्थः ।) संसारान् खादित्येतिवद्वयोरुपरिहृयनसंचारानुचरत्वादिः
विरतनपि ब्रह्मादिव्येन निवृत्तनपि भवत्यधिकं द्रवयति चार्द्रं करोति—बाधयन्तीति वाच्यम् ।
यवश्च यव एव कारणान् ब्रह्मादिनामं सदासाधनकावे दुःखना ये बाधरौः 'यव' चत्तावति-

यानि रुद्रिच्छि, दाश येन यन्तरिच्छि न इव, श्रुद्धाः प्रायवद्धेऽ यानि
येनारिच्छि न इत्यनेन वयं नर्तकानां येन रुद्रिच ।

(३८) यद्वि द्वावति, एहे इत्येव निवृत्तन (नानदी ५ नारद) आपनाद
रदा य. येनैव आपनाद सदाच-विद्वद् रुद्रिच्छि यद्वि रुद्रिच्छि । यद्वद्व एहे

[ନେପଥ୍ୟେ ।] ଅମବଦି କାମନ୍ଦୁ ! ଏମା ଭଢ଼ିନୀ ବିଗ୍ରହେଦି, ଜହା
ମାଳତୀ ଦେଉଳ ତୁରିଦମାଞ୍ଜୁଦୁତି (ପ) ।

କାମ । ବଢ଼େ ! ଉଚ୍ଚିଠ । [ଯେଉଁ ଉଚ୍ଚିଠନ୍ତି ।] (୧୬)

[ମାଳତୀମାଧବେ ସକରୁଣାନୁରାଗମନ୍ଦ୍ୟୋଽନ୍ୟମବଲୋକୟତଃ ।] (୧୭)

(ପ) ଭଗବତି କାମନ୍ଦୁକି ! ଏମା ଭଢ଼ିନୀ ବିଗ୍ରହାପୟତି, ଯଦା ମାନତୀ ଗୃହ୍ୟତ୍ବା ତ୍ବରିତମାଗଚ୍ଛତୁ ଇତି ।

ତ୍ୟାଗୋ ବ୍ରହ୍ମବ୍ୟସମନ୍ବିତଃ । ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟତ୍ବମାବାଗେ ନୈକାଗ୍ନିନ୍ ଧୂମତିଥିର" ମିଥ୍ୟାଦି ଶାସ୍ତ୍ରନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାଃ
ସର୍ବେ ସଞ୍ଜପରିତ୍ୟାଗାଦୟଃ ତେଷାଂ ବିମୁକ୍ତା ବିରୋଧୋ ନେତବ୍ୟଃ । ମାନତୀମାଧବମମାଗମସମ୍ପାଦନେ
ପ୍ରସନ୍ନିତଃ ପ୍ରସନ୍ନଃ ଲଗ୍ନଃ ଧାପତିତ ଇତି ଯାବତ୍ । ଅପରଂ ପୁନଃ ଇତଃ ପରନ୍ତୁ ଦୈର୍ଘ୍ୟ ଅନଧ୍ୟୋଭାଗ୍ୟଂ ପ୍ରସବତି
ସମାଗମାଭିଳାପଂ ପୂରୟିତୁଂ ନାପୟିତୁଂ ବା ଶକ୍ନୋତି । ତସ୍ୟା ତୁ ଯାବତ୍ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ତାବଦେବ କ୍ରିୟତ,
ତଥାପି ଯଦି ମନାରୟସିଦ୍ଧିନଂ ଭବେତଦା ନିତରାମନଧ୍ୟୋର୍ହୃଦଫଳମିତି ଭାବଃ । ଇଦଞ୍ଚାନୁଗନ୍ଧଂ
ପର୍ଯ୍ୟୁପାସନଂ ନାମ ପ୍ରତିସୁଖସନ୍ଦେହଞ୍ଜୟଂ । ତଦୁକ୍ତଂ ଦର୍ପଣେ—“କୃତସ୍ଥାନୁଗନ୍ଧଃ ପୁନଃ । ସ୍ବାତ୍ ପର୍ଯ୍ୟୁପାସନଂ—”
ଅବାପ୍ରମୁତସ୍ୟୋର୍ହୃଦାନ୍ତେ ହୃଦୋଦ୍ରେକସତ୍ୟତ୍ୟକ୍ତିକ୍ରିୟାଭିମନ୍ବନ୍ଧାତୁଲ୍ୟଧ୍ୟୋଗିତାଳଦ୍ବାରଃ । ଶିଖରିଣୋତ୍ତମ୍ ।
ଉଭୟୋର୍ବେ ଲକ୍ଷଣସୁକ୍ତମ୍ ।

(ପ) ନେପଥ୍ୟ ଇତି । ଭଢ଼ିନୀ ରାଜ୍ଞୀ, ଯଥାହ ଭରତଃ—ରାଜନ୍ନିୟନ୍ତୁ ସନ୍ଧ୍ୟାୟାଃ ସର୍ବାଃ
ପରିଜନେନ ତୁ । ଭଢ଼ିନୀ ସ୍ଥାନିନୀତ୍ୟେବଂ ନାୟାଂ ପ୍ରାହୁର୍ଧ୍ବିଚ୍ଚକ୍ଷଣାଃ ॥” ତ୍ବରିତମାଗଚ୍ଛତୁ ବୈଦିକ
ମାତୃଲିକାନୁଷ୍ଠାନସମ୍ପାଦନାର୍ଥମିତ୍ୟାଶୟଃ ।

(୧୬) କାମେତି । ବଢ଼େ ମାଳତି ! ଉଚ୍ଚିଠ ତ୍ବରିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ରାଜ୍ଞୀ ବିଗ୍ରହାପନାବସ୍ଥା-
ପ୍ରଦର୍ଶନେ କାର୍ଯ୍ୟହାନିଃ ସ୍ବାଦିତ୍ୟାଶୟଃ । ସର୍ବେ ମାଳତୀମାଧବାଦୟଃ ।

(୧୭) ମାଳେତି । ସକରୁଣାନୁରାଗଂ କରୁଣାନୁରାଗାଭ୍ୟାଂ ସହ ଯଦା ସ୍ବାତ୍ତଥ୍ୟତ୍ବଃ । ଅବ କାରଣ୍ୟ
ପରସ୍ପରାନିଷ୍ଠାଶ୍ରୟା, ଅନୁରାଗଃ ପରସ୍ପରଭାବାଭିବ୍ୟକ୍ତିଦାୟକଂ ନ ।

ମନ୍ନାମାଶ୍ରମମନ୍ନୋଚିତ ବାବଶାରେର ବିରୋଧୋ ଯଦ୍ଵା ଆପନାର ଆପତିତ ହୁଏ ।
ଏଥନ ହିସାମେର ଅନୁଷ୍ଠିତ ବାଶା କରିତେ ମର୍ଥ ହୁଏ ।

(ପ) (ନେପଥ୍ୟ) ଭଗବତି କାମନ୍ଦୁକି ! ରାଜ୍ଞୀ ଶ୍ଚାନାହିତେଛେନ ସେ, ମାଳତୀକେ
ନିଗ୍ରା ଅତି ମଦର ଆଶ୍ରମ ।

(୩୬) କାମ । ବଢ଼େ । ଓଠ । (ମକଲେ ଓଠିନ) ।

(୩୭) (ମାଳତୀ ଏବଂ ମାଧବ କରୁଣ ଓ ଅନୁରାଗେର ମହିତ ମତ୍ତମ୍ପରକେ ଅବଲୋକନ
କରିତେ ନାଗିନ) ।

माध । [स्वगतम् ।] कष्टमेतावती लोकयात्रा मालतया समं
माधवस्य, अहो नु खलु भोः । (३८)

सुहृदिव प्रकटय्य सुखप्रदः प्रयमनेकरसामनुकूलताम् ।

पुनरकाण्डविवर्त्तनदारुणो विधिरहो विधिनिष्टि मनोरुजम् ॥३९॥

माल । [स्वगतम् ।] महाभाअ ! लोअणाणन्द ! एत्तिअं
दिट्ठेसि । (फ)

(३) महत्ताम लोचनानन्द ! एतावदहटोसि !

(३८) माधेति । , माधवल दुर्भाग्यस्य नन्दैर्दयः । मालया समं लोकयात्रा दर्शनात्ता-
दात्मकसानुरागजनोचितलौकिकव्यवहारः . एतावती इत्यती एतदवसानेति यावत् । तदेतत्
कष्टमित्यर्थः । अहो कादय, नु वितर्के, खलु निरये, भोः समौघने, तथाच हे इदम् !
कादयन्नेव दैवस्य दुर्लभसिद्धिमिति तत्त्वदानैर्दयः । अथवा “अहोनुखलुभो” इत्येकमेवाव्यर्थं
निरतिशयविषादमूचकम् ।

(३९) सुहृदिति । विधिर्विधाता सुहृदिव बन्धुविव प्रयमं कादौ एकरसां एकगुणं
कादौहेतुगुणमिति यावत् (मङ्गलौ विधि वीर्ये गुणे राजे द्वे रस इत्यमरः) । अनुकूलता
प्रसूतकाम्योनुगुणं प्रकटय्य प्रकाशं सुखप्रदः सुखविधायकः सन् अहो कादय्यं पुनः पचास्ये
अनन्तरं फलमहे इति यावत् (काखी, स्त्री दस्युवापात्रं वरांश्चमुरवाजिषु इत्यमरः) । विवर्त्तनेन
विषद्ववर्त्तनेन प्रतिवृत्त्येनेत्यर्थः, दारुणः कठिनः सन् मनस्यपि सत्त्वं योही विधिनिष्टि
विधिपेत्तुपादयति विधिरिदमतीवात्मायमिति भावः । तथाच विधिनिन्द्या विवादादिदयो
भवन्ते । उत्तररामचरितचतुर्मांडेति श्रीकौण्डिन्यविकलं परिवर्त्यते । अथ सुहृदिवेति यती
उपमालङ्कारः । द्रुतविलम्बितं इत्यन् ।

(४) माधेति । लोचनदीरानन्दो यस्मात् न लोचनानन्दः लोचनानन्दवर इत्यर्थः,

(४७) माध । (यशउ) अहा ! नानतोड महित आणपानि माहूवाण आनाउठि
वारहाइ माहएउर ए पयाउहे अविमनाउ हरेण । देवगति निआउहे आणवा
नन हरेउएहं ।

(४८) विशातः अथन काण्णअथनि मसूकुता अथान कविण सुअए हरेउए
पुनराइ अमराइ अकारण अउकुताउअने अउनि हरेउा उअनीइ उअणरन
अउिएअन ; हेअ अउेर आणवा ।

(४) माध । (यशउ) हे महाभाग ! लोचनानन्दवर ! ए पयाउहे आणवा
परिमन ।

लव । हृष्टी ! हृष्टी ! शरीररंरुअं जेव्व णो पिअरुह्णी आरोविदा
अमच्चैष (व) ।

माल । [स्वगतम्] परिणदं दाणीं मे जीविदत्तिह्माए फलम् ।
[सास्त्रम् ।] णिव्वूढं अं णिक्कणदाए तादस्सवि कावालिअत्तणं,
पडिड्ढिदो दुट्ठदेवस्स दारुणसमारम्भसरिस्सो परिणामो, कं एत्थ
उवालह्मामि मन्दभाइणी, कं वा असरणा सरणं पडिवक्कामि (भ) ।

(व) हा धिक् हा धिक् शरीरसंशयमेव नः प्रियसखी आरोपिता अमात्येन ।

(भ) परिणतमिदानीं मे जीवितदृष्ट्यायाः फलम् । निव्वूढं च निष्कृत्यतया तातस्यापि
कापालिकत्वम् । प्रतिष्ठितो दुष्टदैवस्य दारुणसमारम्भरुदृशः परिणामः । किमिहोपलभे
मन्दभागिनी, कं वा असरणा शरणं प्रतिपद्ये ।

कचिच्छयैव पाठः । एतेन लोचनयोरेवानन्दरूपा रुम्पादितः, रुनेरुस्तु—रुहती पोडै व दणेति
ध्वनिः । एतावत् इयदवसानं यथा स्यात्तथा दृष्टोऽसि नातःपरं मया दृश्यते इत्यर्थः, मम जीवना-
भावादिति भावः । इदं प्रत्यक्षनिष्ठुरत्वात्—दणं—नाम—प्रतिमुखरुन्धे रडं । तदुक्तं दर्पणे—
“प्रत्यक्षनिष्ठुरं वज्र” मिति ।

(व) लवेति । शरीरसंशयं वाञ्छितार्थविघातेन देहधारणसन्देहं, आरोपिता प्रापिता
भगवति ! अमात्येन भूरिवसुना । तस्मात् गुरुजनमनपेक्ष्य त्वमेव सख्याः प्राणरक्षणे
यतस्ते व्याश्रयः ।

(भ) मालेति । जीवितदृष्ट्यायाः प्राणधारणस्युहायाः फलं परिणतं प्रत्यवसितं ।
कापालिकत्वस्य नरवलिदानकर्तृभावः कापालिकत्वं—तद्वद्रूपसत्त्वमित्यर्थः, निव्वूढं सम्पन्नं
दुष्टदैवस्य क्रूरनियतेः दारुणः भयङ्करः यः समारम्भः मद्भिषये कायेनिष्पादनक्रमः तत्सदृशः
तदनु रूपः परिणामः परिणतिः प्रतिष्ठितः (प्रतिष्ठा समाप्तिः सञ्जाता अस्तेति तारकादित्वादितच्)
समाप्तिं प्राप्त इत्यर्थः । सरणस्याचिरभावित्वात्तदतिरिक्तस्य च परिणामस्य भावादिति भावः ।
मन्दभागिनी मन्दभागचेया अहमिति शेषः, कं उपलभे निन्दामि ? भाग्यमेव मे निन्दनीयमित्यर्थः ।

(व) लव । अहो !! अमाता आमादेव त्विन्न मथोक्क खीवनमशंभावशात्र
आत्रोपित कज्जिणेन ।

(भ) माल । (स्वगत) एणयाखुहे आमात्र आगवात्रग-अशान्नं फल पर्यावसित
इहेन । निर्द्धत्रतात्र पितात्रउ नत्रवाट्ठेवत्र आत्र नृशंसज मम्मत्र इहेन । दृष्टे नित्रतित्र

लव । सखि, इदो इदो (म) [इति निष्क्रामन्ति ।]

माध । [स्वगतम् ।] नूनमाश्वासनमात्रमेवैतत् माधवस्य सहजस्नेहकातरा करोति भगवती । [सोडेगम् ।] हन्त सर्वथा संशयितजन्मसाफल्यः संवृत्तोऽस्मि, तत्किमिदानीं कर्त्तव्यम् ।

[विचिन्त्य ।] न खलु महामांसविक्रयादन्यदुपायान्तरं पश्यामि । [प्रकाशम् ।] वयस्य ! मकरन्द ! अपि भवान् उल्काण्वते मदयन्तिकायाः ? (४०)

(न) सखि ! इत इतः ।

चरणा रचकस्य पितुरपि विनाशसाधकत्वात् रचकहीना कं वा शरणं रचकं प्रतिपद्ये प्राप्नोमि ? तदापि भगवति कावन्दकि ! २६ ३ २ ६ ६ ! दुःखं नैव तां रचकमित्याशयः ।

(न) लवेति । इत इत आनन्दतानिति शेषः । निष्क्रामन्ति नावतीकानन्दकी-लवत्रिका इति शेषः ।

(४०) नाधेति । सहजस्नेहेन तां प्रति स्वाभाविकत्वात्सत्येन कातरा मदीयदुःखभावना-दुत्कृष्टता भगवती कानन्दकी नूनं निश्चितं एतत्—“न तर्हि मयवस्थायाः परिहीयसे” इत्यादिकं माधवस्य मनः समाश्वासनमात्रं केवलं सात्वतानिब करोति । स्वयं महाराजस्य विरोधित्वात् कार्यतः किमपि कर्तुं न शक्यतीति नावपदेन सूचितम् । संशयितं राज्ञः प्रति-बन्धकत्वात् कानन्दका शत्रुकूल्याच्च सन्दिग्धं जन्मसाफल्यं नावतीप्रातिरूपं जन्मनः साधकत्वं यस्य स तादृशः संशयोऽस्ति । तदाचात नावतीप्रातिरैव जीवनसाफल्यफलवचनेन नावका

उद्भवः कारणान्तरं अत्ररूप परिणामः परिणामात् इहेन । अन्वयान्ति आनि एविषये काहाकेहे वा तिरकार करिव ? इक्करिहीन इहेन काहाकेहे वा इक्कर पाहेव ?

(न) लव । सखि ! एरिके एरिके । (कानन्दकी, नावती ३ लवत्रिका निष्क्राम्य इहेन)

(४०) नाध । (४०) सहज (सहकारः) उद्भवः (कानन्दकी) निष्क्राम्य (पूज्यतायाः सकल वन्दना) नावतेन आवास प्रश्नन नाध करिहेन । उद्भवः

माध । सुलभैव बुद्धरचिता प्रियसखी भवतः । अपिच—(४३)

प्रमथ्य क्रव्यादं मरणसमये रक्षितवतः

परिष्वङ्गं लब्ध्वा तव, कथमिवान्यत्र रमताम् ।

तथा च व्यापारः कमलनयनाया नयनयो-

स्त्वयि व्यक्तस्नेहस्तिमितरमणीयश्चिरमभूत् ॥ (४४)

मर्षोऽपि जात इति सूचितम्) । तथा वस्तुः कुतश्चित् कारणदधीतः यः एकहायनकुरङ्गः एक-
वर्षं वयस्कमगः (वर्षोऽब्दो हायनोऽस्त्री स्यादित्यमरः) तस्मैव विलोके विशेषेण चक्षुषे दृष्टौ
नयने यस्याः सा (वस्तुतः एकहायनत्वञ्च कुरङ्गस्य विशेषणं नेतयोन्नाद्यत्यातिप्रययोनार्थं)
तथाभूता नदयन्तिका असतसंवलितैः सुधाविमिश्रितैरिवाङ्गैः उरःप्रभृतिशरीरावयवैः यत्
आश्लिष्टवती आलिङ्गनं कृतवती, तत् आलिङ्गनं (कर्तुं) मे मन मनः क्षिपति आकुलयति ।
तस्मादतीवोत्कण्ठितोऽस्मीति भावः । अत्र तन्म मनः क्षिपतीत्यत्र विधेयत्वे नाभिमतस्य मनः-
क्षेपस्य यच्छब्दघटितवाक्यपूर्वपाठरूपरचनावैपरीत्येन गुणीभूतत्वात् “न्यङ्कारो ह्ययमेव मे य-
दियादिवद्वशास्त्वगतविधेयविनयदोषः, तथा क्षिपधातोराकूलीकरणायां वाचकत्वादवाचकत्व-
दोषश्च । अत्र तृतीयचरणे लुप्तेऽमालङ्कारः । चतुर्थचरणे च असतसंवलितैरिवेति
क्रियोत्प्रेक्षालङ्कारः, इत्यनयोर्नैरपेक्ष्येण संसृष्टिः । वसन्ततिलकं वृत्तम् । एतत् श्लोकीयतृतीय-
चरणं षष्ठान्तत्वमात्रेण परिवर्तितमुत्तररामचरितेऽपि दृश्यते ।

(४५) नाधेति । बुद्धरचितायाः प्रियसखी नदयन्तिका भवतः सुलभैव अवश्यं
प्राप्येव । अत्र बुद्धरचिताप्रियसखीत्वेन कथनमनुकूलदूतीसङ्गावद्योनार्थं । तथाच बुद्धरचितैव
विविधनुपायमुद्गाह्य तत्समागने साधयिष्यतीत्याशयः । सुलभत्वनेवोपपत्त्या द्रवयति—अपि-
चेति । अन्यच्च तदवाप्तौ कारणं पश्येत्यर्थः ।

(४४) किन्तु कारणमन्याह—प्रनयेति । क्रव्यं नासं अतीति (अपक्वेत्पेवेति
नियमात् कर्मण्यन्) क्रव्यादं नासाग्निर्न्याप्रनित्यर्थः, प्रमथ्य निहृत्य मरणसमये तस्याः प्राप-

ना करिष्या वे सुधाविनिमिश्रितेरं त्राय अतिशयान्न अप्रशयान् आनिमन करिष्याहे,
मेहै आनिमनहै आनार ननके आकूनित्र करिष्यतेहे ।

(४७) नाध । बुद्धरचितार प्रियसखी (नवशस्तिका) अवनाहै तोनार
अनाशसनता हैवे । आर० नेध—

(४९) नरनमनरे बाध निहत्र करिष्या तूनि तांशके रक्षा करिष्याह, सूत्राः

મક । તદુત્તિષ્ટ પારાસિન્ધુસમ્બેદમવગાહ્ય નગરીમેવપ્ર-
વિશાવઃ, । (૪૫) [ઉત્થાય પરિક્રામતઃ ।]

વિપત્તિકાલે રચિતવતઃ જીવિતપ્રદાનેનાતુલનીયમુપકારં કૃતવતસ્તવ પરિવૃક્ષં આલિંગનં લબ્ધા
કથમિત્ર કેન પ્રકારેણ મદયન્તિકા અન્યથ તદ્વિત્તે જને રમતાં અનુરક્તચિત્તા ભવેત્, અપિતુ
નૈવેત્યથઃ । તથાચ પ્રાણરક્ષણલક્ષ્ણોપકારધ્વરણાત્ એકસ્યાલિંગનં લબ્ધા પુરુષાન્તરાનુસરણસ્ય
ક્લુજાજનવિરુદ્ધત્વાચ્ચ મદયન્તિકા કથમપિ જનાન્તરં ન ભજેતેતિ તવૈવ સુલભા ભવેદિતિ ભાવઃ ।
નનુ તદોયતાત્કાલિકાલિંગનં વાસદેતુકમેવ નાનુરાગદેતુકમિતિ શઙ્કાં નિરાકરતૂં મનુરક્તિ-
નિર્દયનં વ્યક્તીકરોતિ—તથાચેતિ । તથાચ ત્વયિ તદનુરાગાનુમાનકારણકેત્યથઃ । કમલ-
નયયાયાઃ પદ્મે ચણાયાઃ મદયન્તિકાયાઃ નયનયોર્યાપારઃ દૃષ્ટિનિચેપઃ ત્વયિ વ્યક્તસ્ય દેન પરિ-
સ્ફુટાનુરાગેષ્વ સ્તિમિતઃ—નિયતઃ—અત એવ રમણીયઃ મનોહરઃ ચિરં વહુકાલં વ્યાપ્ય અમૃત્,
મદયન્તિકા વહુકાલં વ્યાપ્ય નિપ્યન્દનેચણાભ્યાં ત્વામદ્રાત્તીકીત્યથઃ ।

તથાચાત્ર તાદૃશનિપ્યન્દાવલોકનરૂપસાધનેન મકરન્દે મદયન્તિકાયા દૃઢાનુરક્તિરૂપસાધ્યસ્ય
જ્ઞાનાત્ અર્થાપત્યુપમાભ્યાં વિશિષ્ટેશ્યાનુમાનાલજ્ઞારઃ । એવં માંસાદવિશેષે વ્યાત્રે વક્તવ્યે
કથ્યાદ્ એતિ સામાન્યાભિધાનાદિશેષેઽવિશેષાઽપ્યદોષઃ । તથા યુક્તિપ્રદર્શનેનાર્થવિશેષાવધારણા-
“ઉપન્યાસી” નામ પ્રતિસુખસમ્બેદરૂપમ્ । તદ્ભવણં પ્રાચીનોક્તં યથા—“ઉપપત્તિકૃતો યોઽર્થઃ સ
ઉપન્યાસ ઓચ્યતે” એતિ તાદૃશનિયયેન મકરન્દસ્ય પ્રસવ્રતાયા અપ્યુત્પાદનાત્ “ઉપન્યાસઃ
પ્રસાદન”મિતિ દર્પણીક્તલક્ષણમપ્યથ ઘટત એતિ મન્તવ્યમ્ । શિખરિણીવત્ત્વં ।

(૪૫) મકેતિ । પારાસિન્ધુય તવત્યૌ નુટીવિશેષો તયોઃ સમ્બેદં સજ્ઞમં । અવગાહ્ય
આલોચ્ય જ્ઞાત્વેતિ યાવત્ । ક્લમયાન્ત્યર્થે શાઢૂંલસ્યાપાદનસંશ્લિષ્ટશોણિતાદિચાલનાર્થચ
જ્ઞાનાભિસન્ધાનમિતિ મન્તવ્યં । “પારે”ત્યથા“વરદેતિ”પાઠભેદઃ ।

તોમાત્ર આલિંગન લાભ કરિશ મદયન્તિકા કિણકારે પુરુષાશ્ચરે અનૂરક્તા
હશેવે ? તારા અનૂરાગેર નિર્દર્શનૌ એવે વે, મેઈ કમળનયનાર વહુકાલવાપો
દૃષ્ટિનિષ્કેપૌ તોમાતે પરિસ્ફુટેન્દ્રે નિષ્કલતારમગૌય હશેગાહિલ ।

(૪૬) મક । તવે ડેઈ, પારા ઓ મિશ્કનતોર મધનશ્લે અવગાહન કરિશ
નગરેઈ એવેન કરિ । (ઉઠિશા ઉઝરેર પરિક્રમન) ।

माध । अयमसौ महानद्योः समुदः, य एषः । (४३)

जलनिविडितवस्तव्यक्तनिम्नोन्नताभिः

परिगततटभूमिः स्नानमात्रोत्थिताभिः ।

रुचिरकनककुम्भयोमदाभोगतुङ्ग-

स्तनविनिहितहस्तस्वस्तिकाभिर्वधूमिः ॥ (४७)

(४३) नाथेति । अयं दृग्गन्तव्यः, समी लङ्कः, महानद्याः पारासिन्धोः । “समुदः” इत्यत्र “स्वस्तिकरः” इति पाठोऽस्ति, सोऽपि सङ्गनायक एव ।

(४७) जलेति । य एषः समुदः—स्नानमात्रं अङ्गाङ्गानन्तरमेव (नातदन्तेन वन-
समरपादिव्यवच्छेदः) । उत्थिताभिः तीरं उत्तोरपाभिः अत एव जलेन निविडितानि (निवि-
डितानि जलानोति करीर्यते स्नानाद्विरिडितत्वात् कर्णपि लः) । नितान्तसंस्मिततया देहे नमतीव
चंचलानि वस्त्राणि धातां ताः, अत एव च व्यक्तानि सुस्पष्ट-दृग्गन्तव्यानि निधानां नामितव्यादि-
निवेदहस्तूनां चद्रतानि सनस्युतामुच्चदेहस्तूनां च यानि तथा रुचिरकनककुम्भवत्
ननीहरसर्पचलचवत् योनयः कान्तिमयः आभरणं परिपूर्णतया (‘आभोगः परिपूर्णतया’ इत्यमरः) ।
तुङ्गा उदगाध ये स्नानाः तेषु निहिता अप्रतारिताः इत्याः पादयः स्वस्तिका इव नक्षत्रद्रव्यादीव
(“स्वस्तिको नक्षत्रद्रव्यं चतुष्पदहमेदम्, विष्टकस्य विकारश्च स्वस्तिकी रतताविक” इति
विश्वः) । इत्या एव च स्वस्तिकी दाम्भिकयोऽभिर्वधूमिः स्त्रीभिः परिगता व्याघ्रा तटभूमिः
तीरप्रदेशो यस्य तदीयः वर्णत इति धेयः । स्वस्तिकः विद्यासविधेय इति वैदिके, तदाचीर्लं
“नदिबन्धनविमल-वराहोत्थोद्भोजितौ उष्णानीवातदाहं स्त्री स्वस्तिकः परिकीर्तित”
इति । अत्र वधू निरिन्दनेन चातुर्वर्त्यसंस्नानायोक्तत्वात् “वर्णसंहारो” नाम प्रतिमुञ्चसन्-
रक्षन् । तदाचीर्लं दर्पणे—“चातुर्वर्त्यसंस्नाने वर्णसंहार इत्यन्ते” । इति ।

तथा स्नानोत्थितस्त्रीजनसन्नाहवर्णनान् स्नानाचीर्लः—जलनिविडितव्यादिनदार्पणतुङ्गत्वेन
आभ्यर्चयितुं, रुचिरकनककुम्भवीनदिति सुवीनता, हस्तस्वस्तिकेव विनिगमतामविम-
लपदीपनयोः चन्द्रे हस्तहस्तारहार इत्येतेष्वानङ्गाङ्गानां चन्द्रः लाङ्घनीयश्च ।

(४७) नाथ । एहं देहे पारा ५ निहन्तौ च मृतवत् ।

(४९) वनवारा । राक्षस निराश्र गात्रनृपः निरुक्त राक्षसस्य नाभि ५ तुल-
नङ्गावि निर्राश्रत हानुगलि सुस्पष्टेन परिदृष्टे दृश्यते, वनाश्र सुवर्ण-कनक-
ताम्र शोभन ५ परिपूर्णतया उन्नत तुल्य राक्षसः इत्यर्थं नाथिरु इत्यं नाथ

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे । (४८)]

इति मालतीमाधवे शार्ङ्गलविभ्रमो नाम चतुर्थोऽङ्कः (४९) ।

(४८) इतीति । सम्प्रति द्वयोर्निष्क्रान्तावपि सर्वशब्दस्य बहुवचनस्य चोपपत्तिं प्रयमादुपेयवद्बोद्धव्या ।

(४९) इतीति । शार्ङ्गलकृतप्रहारेण विभ्रमः मकरन्दमाधवयोर्मोहः यस्मिन् स नाम तत्राद्या प्रसिद्धः । अस्मिन्नङ्के शार्ङ्गलकृतप्रहारेण मकरन्दाय विभ्रमः तद्दर्शनेन माधवाच्च प्रधानतया वर्णित इति शार्ङ्गलविभ्रमनाम्ना प्रसिद्धोऽयमङ्क इत्यर्थः । क्वचित् पुस्तके शार्ङ्गलविभ्रमो नामेत्यंशो नास्ति ॥

इति काव्यतर्कतीर्थोपनामक-श्रीकुञ्जविहारि-तर्कसिद्धान्तभट्टाचार्यकृतायां तत्त्वबोधिनी-

समाख्यया मालतीमाधवव्याख्यायां चतुर्थाङ्कविवरतिः समाप्ता ॥

कविग्राह्ये, नानमात्रोत्थित मेहे मरुज नधूजने बाहाव तटेड्मि परिनाथः ।

(४८) (मरुजे निष्क्रान्त इति) ।

(४९) (शार्ङ्गलविभ्रमनामक चतुर्थ अङ्क समाप्त) ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति आकाशयानेन भीषणोच्चलवेशा
कपालकुण्डला । (१)]

कपा । षडधिकदशनाङ्गीचक्रमध्यस्थितात्मा,
हृदि विनिहितरूपः सिद्धिदस्तद्विदां यः ।

(१) चतुर्धाऽर्चितमहानां च विष्णोः पथो निष्ठानां वेदकं विष्णुभक्तनारभते—तत
इत्यादिना । भीषणो नरशिरोऽस्थिधारपादिना भयप्रदः, उच्चलो योगप्रभावादिना प्रदीप्य
वेशो दद्याः सा, कपाले नरशिरोऽस्थिनौ कुण्डले कपालङ्गारविशेषो यस्याः सा कपालकुण्डला
तन्नाथो काचित् कान्तचारिणी आकाशयानेन योगजसिद्धिप्रभावाद्गगननागेष खेचर
यावत्, प्रविशति रङ्गनूनिनाक्षर्य तिष्ठति ।

(२) षडधिकेति । यः षड्भिरधिका अध्याहृताः (अध्याहृत्यष्टाधिकः)
निपातः), दय षडधिका दय इत्यर्थः, या नायः इन्द्रादयः, तासां यज्ञज्ञं नष्टलाकारं हतूपा
तस्य मध्ये स्थित आत्मा स्वरूपं यस्य स तयानूतः, तथा तद्विदां तादृश्यात्वेदिनां योनिनां हृदि
हृदये विनिहितं करुणया संस्थापितं रूपं स्वकीयाकृतिर्देन तादृशः सन् सिद्धिदः मुक्तिमुक्तिप्रदः,
तथा अविचलितमनोभिः तदेकाग्रोक्तनानसैः साधकैः उपासकैः चम्बनापः अन्विष्यनापः,
शक्तिभिः इच्छाक्रियाज्ञानरूपाभिः परिपङ्क्तः व्याप्तः अथवा ब्राह्मणायटशक्तिभिः परिपङ्क्तः प्राप-
वत्तमतया परिवर्तितः, स शक्तिनाथः शक्तोनां निरुक्तेच्छादिक्रियाज्ञानरूपाणां नायः प्रयोक्ता,
अथवा ब्राह्मणायटशक्तिभिः परिपङ्क्तः प्रापवत्तमतया परिवर्तितः, स शक्तिनाथः शक्तोनां
निरुक्तेच्छादिक्रियाज्ञानरूपाणां नायः प्रयोक्ता, अथवा ब्राह्मणायटशक्तोनां पतिः नूतनाय इत्यर्थः,
यति सर्वोत्कर्षेण वर्तते ।

नाङ्गीनाननकलेऽप्यत्र षोडशलाभिधानं प्राधान्यानुसन्धानेन, प्रधानाः षोडश नाथो यथा—
“इन्द्रा च दिक्पाला चैव सुदुवा च परा कृता ।
गान्धारी हस्तिजिह्वा च पूषा वसुवशा तथा ॥

१) गगनमार्गे लोचनं च उच्चनं वेशधारिणीं कपालकुण्डलारं प्रवेश ।
२) कपा । बाह्यं रूपं ईडाग्नियनादि बोद्धुं नाङ्गीऽङ्गेन अर्थात्
नरको अवस्थित, विनि तादृश आह्वयनिपेक्ष इत्येव निवेद्य न ।

[परिक्रम्यावलोक्य गन्धमाघ्राय च ।] इदं तावत्पुंराणनिष्क-
तैलाक्तपरिमृज्यमानरसीनगन्धिभिश्चिताधूमैः पुरस्तादिभावितस्य
महतः स्मशानवाटस्य नदीयः करालायतनम् ॥ (७)

यत्र पर्यवसितमन्त्रसाधनस्य अस्मद्गुरोः अधोरघण्टस्य आज्ञया
सविशेषमद्य पूजासम्भारो मया सन्निधापनीयः, कथितञ्च मे गुरुणा,
“वत्से कपालकुण्डले ! अद्य मया भगवत्याः करालायाः प्रागुपयाचितं
स्मोरत्नमुपहर्त्तव्यम् । तदत्रैव नगरे विदितमास्तु” इति तद्विचिनोमि ।

(७) इदमेति । पुराणेन अनभिनवेन निम्बतेलेन अक्तानां अक्षितानां परिभृज्यमानानां
मर्जितुमाख्यानां रसीनानां लघुनानां (“लघुना मृग्ननारिष्टमहाकन्दरसीनक्ताः” इत्यमरः),
गन्ध ११ गन्धो येषां तैः तादृशैः चिताधूमैः पुरस्तात् अद्य एव विभावितस्य सूक्ष्मितस्य महतः
विस्तोर्पथस्य स्मशानवाटस्य स्मशानाभिमुखवित्तपथस्य (गच्छते वेष्टते अननेति वाटः,
इट् + वञ्) “पथा वाटः पथो माम्” इति भाष्यार. । नदीयः अतिसमीपवर्ति (अन्तिक
४ इत्यम, “अन्तिकमङ्गानन्दनाभा” इति अन्तिकग्रन्थस्य नदीदर्शकः), इदं दृश्यमानं करालायाः
नदीपथदर्शनाया आयतने प्रयत्नस्थानं । यत् सम गन्त्र्यमिति भावः ।

(८) यत्नमेति । यत् करालायतने । पर्यवसितं समाप्तं मन्त्रसाधनं पुरश्चरणावाक्य-
व्यापारात्मकं; यस्य तयामृतस्य सायनेषु दिनान्तराणां विशेषेण आधिक्येन मह वृत्तमानं यथा
व्यातया । पूजासम्भारः करालायतनोपकरणद्रव्यकलापः, सन्निधापनीयः उपस्थापनीयः ।
विशेषतः चिन्तयति — कथितमिति । प्राक् मन्त्रसाधनारम्भात् पूर्वं, उपयाचितं अज्ञातं
“यस्य मन्त्रसाधनस्य अनातो नात्ये स्मोरत्नमुपहर्त्तव्यामी” इति मङ्गलमिच्छार्थः (“यदीयते तु
इदं स्मोरत्नमुपहर्त्तव्यं तदा इति । उपयाचितं तत् तत् दीपदं मन्त्रवचनम् ॥” इति चारावली) । स्मोरत्नं

পঞ্চমোঃডঃ ।

[সকৌতুকময়েঃবলোক্য ।] তল্কোঃয়মতিগম্বীরসধুরাক্রতিঃ উত্তম্ভিত-
কুটিলকুন্তলঃ, কপাণপাণিঃ শ্রুশানবাটমবতরতি ? য এষঃ—(৮)

কুবলয়দলশ্যামোঃস্বয়ং দধত্বরিধূসরম্,
ললিতচরণন্যাসঃ স্রীমান্মৃগাঙ্কনিমাননঃ ।
হরতি বিনয়ং বামো यस্য প্রকাশিতসাহসঃ ।
প্রবিগলদষ্টকৃপঙ্কঃ পাণির্ললনরজাঙ্কলঃ ॥(৯)

কাচিৎকুটী স্ত্রী, (“জাতী জাতী যড়কুটং তস্মৈ রবং প্রবচত” ইতি বিদ্যঃ) । উপহস-
বলিৰূপে দাতব্যম্ । তত্ ক্লোরব শব্দেব নগরে সন্নিহিতে পলাবতী নামক জনপদে, বিদি-
স্বৰ্গজনাবগতং দ্বাভ্যে বিদ্যতে । ইতি মে গুরুপা কথিতমিত্যন্বয়ঃ । ততঃপাৎ বিচিনোনি
চন্নিয়ামি । সকৌতুক—“এতাদৃশগম্বীরনধুরাক্রতির্যং কদমসিন্ধু ভীষণে মহাশ্রমযানে
নিয়ায়াং সশ্রুতৌ” ইতি কৌতুকেন সহ বর্ণনানং যথা স্মৃতিবেদ্যঃ । শ্রুতিগম্বীরা ইদমভীষণ-
স্রোতসিঃপি বলম্বকম্বাদিবিচারমাভা নধুরা কৌন্তলা চ প্রাক্রতির্য়স্য সঃ । গাম্বীর্যমাধুর্য্যযো-
ধরীকং লক্ষণম্ ।

যদা—“বিকারাঃ সহজা যস্য হৃৎকোষমভ্যাদিষু ।
মাবৎ নোপলভ্যন্তে তদগাম্বীর্যমুদাহৃতম্ ॥
অম্বাসাত্ করণানানু স্ফিটলমুপজায়তে ।
নহৎসপি বিকারেষু তন্মাধুর্য্যমুদাহৃতম্ ॥” ইতি

তথা উত্তম্ভিতঃ জুটীকৃত্য বহুঃ কুটিলঃ বকুঃ কুন্তলমারঃ ক্রিয়কলাপী যস্য সঃ, কপাণঃ
খড়্গঃ পাণী ইভ্যে যস্য সঃ, এবম্ভূতঃ কৌশল্যঃ শ্রুশানবাটং অবতরতীত্যন্বয়ঃ । তনৈব বিধিনির্দি-
—য এষ ইতি ।

(৯) কুবলয়েতি । কুবলয়দলশ্রানোঃপি স্রমাবত ইত্যবপবব্রৌলবপাঃপি সন্-
পরিধূ সঃ বিনলম্বাদিনিষকসংস্কারাঙ্কিত্যাত্ ধূসরবর্ণং বহুং দধত্ ধারয়ন্, ললিতঃ
করুণা দেবীর নিকট পূতপ্রতিশ্রুত শ্রীরত্ন উপহার নিতে ইহেবে । সর্বজনবিদিত
দেই শ্রীরত্ন এই প্রমাবতীনগরেই আছে”, হুতরাঃ আনি অববেণ করিয়া দেখি ।
(কৌতুকের সহিত মধুকের দিকে অবলোকন করিয়া) গুচ্ছীকৃতরূপে বহু
কেশকলাপণী ও অতি গভীর নধুরাক্রতি ইনি আবার কে প্রজাহন্তে প্রশান-

পথে অবতরণ করিতেছেন ?
(১০) ইনি স্বভাবতঃ নীলোৎপলপত্রের স্তায় শানবর্ণ ইহেও বিশ্রুতপ্রাণি

सन्निहितं चेदितं स्त्रीस्वानदनद्वयं सन्पादयानि साधयानि । दयमस्य कार्यं साधयतु, दहनपि
सकार्यं साधयानीति भावः, गुवांदिष्टसाधनकालोऽप्युपस्थित इत्याह—विगन्धितप्राय इति
तत्प्राय इत्यर्थः, पदिनसन्ध्यासनागमः साधनसन्ध्यासनागमः । विगन्धितप्रायतमेव समर्पयति—
याहीति ।
(११) श्लोच इति श्लोच साक्षादस्य पूर्वोक्तं
भासनां प्रदियाः कालोऽप्युपस्थित इत्याह—विगन्धितप्राय इति

यदा मुञ्जीवत कटाहादिवर्षु लब्धुनी जलनञ्जनकावदनतः प्रानभाय एव निनञ्जति,
ततः कनयो नञ्जादिभागनञ्जनैर्न लब्धैर्वाहृश्रुता जायते. तदा हृष्टिनीनान्वर्षितया नूतन-
लघ इव प्रतीदयानो वननभाय एव प्रयनतस्तनाखुगारविजुल्फनाद्वन्कारवत्तरोकिरा जायत
इति इदिञ्जा क्वचि दयनलघ इव प्रतीदयानः पद्मैनीनूततदं एव प्रयनतस्तनवाख्यः, ततः
कनयः सन्निहितनञ्जादिभागस्य प्रयनतनवाख्यतदा पदोराभिनिनभाया इव लब्धैर्वाहृश्रुता
यम किं ? हेहात्र यदउत्तरं दृष्टेक, आदि७ (श्रीराम)

কল কি? ইহার অর্থ অর্থ হউক, আদিও (ঐহিক আনন্দরূপ) দানীহিত কর্ম সম্পাদন করি। সাধারণ্যের সনদও প্রায় অতীত হইয়াছে। যেহেতু সম্পত্তি—
(১১) আকাশের দৃষ্টদীপ্ত্যবলী প্রবেশগুলি তদানন্তরকালের ভাৱ
অনুভব নতর আচ্ছাদিত হইতেছে। পৃথিবী বেন পর্য্যন্তাগ নিম্নতর
অভিনব ভগ্নে নিমগ্ন হইতেছে এবং ত্রিধান (বাহ্য) বাহ্যিকের সংযোগ

इति परिक्रम्य निष्क्रान्ता ॥ (१२)

विष्कम्भकः ॥ (१३)

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो माधवः ॥ (१४)

[साशंसम् ।] माध ।

प्रेमाद्राः प्रणयस्युगः परिचयादुद्गाढरागोदया-

स्तास्ता सुगन्धशो निसर्गमधुराश्चेष्टा भवेयुर्मयि ।

जायते । एवं रात्रिरपि प्रदीपकाल एव वातावलिबिम्बितमण्डलाकारपरिव्याप्तस्त्रीतवनान्त-
र्वर्ति धूमराशिसदृशं स्त्रीकीयनीलत्वं निगीयतुल्यगाढावस्थां प्रापयतीति सरलायः ।

अथ तापिच्छुगच्छावलिभिरिवेत्युपमा, मञ्जतीविति क्रियोत्प्रेचा, धूम्याप्रकाशमिति
श्रुतीपमालङ्कार इत्येतेषां परस्परनेरपेक्षेण संसृष्टिः । सगंधरा इत्तम् ॥

(१२) इतीति । परिक्रम्य रङ्गभूमौ परिधम्य निष्क्रान्ता बहिर्गता कपालकुण्डलेति शेषः ।

(१३) विष्कम्भक इति । विष्कम्भकस्य लक्षणमुक्तम् । कपालकुण्डलालापेन करालायै स्त्रीरवो-
पहारदानरूपस्याघोरघण्टमङ्गलस्य तदर्थं करालायतने समाप्तपुरथरणक्रियाघोरघण्टसन्निधानस्य
महामांसविक्रयाद्यर्थं तत्र माधवप्रवेशस्य च इत्तकथांशस्य वर्तिस्यमानानाञ्च मालत्यानयनादीनां
निदर्शनादत्र तल्लक्षणसमन्वयः । कपालकुण्डलारूपमध्यमपावप्रयोजयितत्वाच्चायं “शुद्धविष्कम्भकः”
कचित् पुस्तके “इति शुद्धविष्कम्भक” इत्येव पाठः । तल्लक्षणं यथा दर्पणे—

मध्येन मध्यमाभ्यां वा पावाभ्यां सम्प्रयोजितः । शुद्धः स्यात्.....” इति ॥

(१४) तत इति । यथानिर्दिष्टः कपालकुण्डलानिरूपितरूपः गन्तुधिरः वामहस्तेन
नरमांसखण्डं दक्षिणहस्तेन कृपाणञ्च धारयन्नित्यर्थः ।

(१५) माधेति । साशंसं—आशंसया यत्कृते मांसविक्रयरूपं दुष्कारं कर्मचिकीर्षितं तत्
प्राशनया मङ्गलं यथा स्वाभया प्राडित्यर्थः ।

(१६) प्रेमेति । प्रजा अद्वुष्टितावस्थानुरागविलापेण “परस्परप्राथम्यं निरुद्धं भावबन्धनम् ।
यदेकाग्रततोपाधि तत् प्रेमेति निगद्यत” इति लक्षणलक्षितेनेति यावत् । आद्राः सरसाः, तथा

नर्तकेषु निष्ठृतं नग्राकाशे स्त्रियुक्ताः स्त्रियुक्ताः धूमममृशेरुताः निज नोलिमाके वनाशु-
प्रत्येने एतेनानकाले उक्तानानशपत्र करिदृष्टे ।

(१२) (प्रकृतिं परिचयन करिमा कपालकुण्डलां अशान) ।

(१४) (उरपत्रे वामहस्ते नग्राकाशे उ वक्षिण हस्ते यज्ञां धारण करिमा
माधवेन अयेन) ।

যাখন্তঃকরণস্য বাহ্যকরণব্যাপারোধৌ চণাৎ

আশংসাপরিকল্পিতাস্বপি ভবত্যানন্দসান্দ্রোলয়ঃ* ॥ (১৬)

প্রথমং প্রকরণাদিতং প্রেনাৎ (উপচারেতিযৌ যুনোঃপ্রাচ্যাম্ভলরাভিধৈঃ । প্রেননৌঃ প্রকরণেতৎ
স এব প্রথমঃ স্মৃতঃ ॥ ” ইতি ভরনঃ) । স্মৃশ্চন্নি ভজন্ত ইতি প্রথমস্মৃশ্চঃ, তথা পরিচয়াৎ পুনঃ-
পুনর্দর্শনস্বর্গেননম্বাপাদিভির্বিজ্ঞেয়তঃ পরিজ্ঞাতত্বাৎ চদনাৎস্ব পতিপ্রীতস্ব পনুরাগস্ব চদয়ঃ
চদ্রৌ যামু তান্তথাভূতাঃ, নিসর্গেনপুরাঃ স্বভাবরনপৌয়াঃ, স্তম্ভদৃশঃ সনৌহরদর্শনাযান্তল্লা
নালত্যাঃ তাল্লাঃ পূজ্যানুভূতাঃ চেটাঃ লীলাবিনায়কট্যচবিবেপাদিগাচারভাঃ সপি ভবেযুঃ
পুনরপি ভূতামুরিযাশংসায়াং নিজ্ । যামু চেটামু আশংসয়া আশংসানাবেপ কল্পিতামু
নিভিন্নিতামু পরনম্বাঃ কট্যচবিবেপাদিকননুভবেয়নিতি সঙ্কল্যনাবীপনীতামু অপি কা কয়া
দঘাঃপালিস্বপের্যঃ । চণাৎ তনুচণাৎ সঙ্কল্যচপাদিবেয়ঃ, বাহ্যকরণানাং বহির্নিদ্ভিয়াণাং
চলরাটীনাং (“করণং সাধকতনং চেবগাভন্দ্ৰিয়েষ্যৌ” তনরঃ) । যৌ ব্যাপারঃ কপাতিস্বলবিষয়-
গৃহপশক্তিঃ তং রৌড় কায্যাংচনং কচুং শ্রোতং যম্ব সঃ তথাভূতঃ, সান্দ্রঃ সনতীব গাঢ়ঃ আনন্দঃ
মুখং যত স আনন্দসান্দ্রঃ (অন্ব্যাহিতাদৌনীতি সান্দ্রশব্দস্য পরনিপাতঃ) । অন্তঃকরণস্য
চিত্তস্য ত্বাঃ-সীমত্বং তদেকনিষ্ঠত্বনিতি দাবন, ভবতি জায়তে ।

কল্পনানাবীপনীতামু অপি দামু নালত্যা বিবেপাদিচেটামু চিত্তস্য তনুচণাৎ তনুয়তা
জাঘত ইতি চিত্তনম্বলবিরহেপ তনুপরবরৈঃচুরাদিবহির্নিদ্ভিয়েঃ সন্নিভিতল্যপি বিপদস্য
প্রদচং ন ভবতি, পরনু কেবলনিস্বচনৌশঃ কয়িতু পবিত্তিভ্র আনন্দ এব উত্পদ্যতে স্বভাব-
রনপৌয়াস্তাচেটা যদি দঘাঃদৌ লম্বেরস্তদা কৌড়মানন্দসাগরে চিরনিনম্রঃ স্যাস্তানীতি কদমপি
বল্লু ন শক্যত ইতি তাচেটাঃ সঙ্কদেব প্রাদ্যনৌয়া ইতি ভাব্যদ্যঃ ।

অত প্রেনাদাঃ ইত্যাভিধিঃ সান্ধিপ্রাঘবিষয়ৈঃ পরিকরঃ, কল্পনোপনীতাস্বপি চেটামু
আনন্দাতিময়ী জাঘত ইতি দঘাঃপালিস্ব চণাৎ তনৌঃপাধিকতনানন্দসৌদযৌ ভবেদিত্য-
স্বাদিতঃ প্রাপ্ততয়া অঘোপতিয়াবহার ইত্যন্যৌরজ্ঞানিভাবেন সঙ্করঃ । শাঙ্কলবিজ্ঞীড়িতং তনু ॥

(১৬) ১৬) নাং । (প্রারব্ধনার সহিত) অজুরিতাবস্থানুরাগে নরন প্রণয়স্বামী
ও পরিচরনতঃ ক্রননঃ গাঢ় অজুরাগস্বরূপ এবং স্বভাবরনতঃ সনৌহরদর্শনা
নালতীর কট্যকরিকোপাদি সেই সেই চেটোগলি গাঢ়ঃ প্রারব্ধনরনতঃ কল্পিত
হইলেও কল্পনাক্রমেই চকুরানি বাহ্যেঃপ্রিয়গণের য য বিদয় গ্রহণশক্তিও নিমুখি-
কারক ও অতিশয় আনন্দযুক্ত অস্তঃকরণের উচ্ছ্বস জন্মিা থাকে ।

* অপিণ পুস্তকে “আনন্দসান্দ্রোলয়” ইতি পাঠভেদঃ ।

সানযোতসি কীলিতেব বিশিখৈষে তো ভুব: পঞ্চমি:

চিন্তাসন্ততিন্তুজালনিবিড়সূত্রেব লগ্নাপ্রিয়া ॥ (২১)

(২১) তন্ময়ত্বমেব ইদৃশতি—লীনেবেত্যাদিনা। যা মদনোদ্যানে মন্থনুরাগ' দর্শিত-
বতী সা প্রিয়া মালতী ন: অঘ্যাক' চেতসি মনসি লীনেব জললবনন্যায়েন লয়' গতেব, নন্বে ব
তস্যা দর্শনমেব ন স্যা দিত্যত আহ—প্রতিবিস্মিতেবেতি, বিমলজলে চন্দ্রমণ্ডলবতুপ্রতিফলিতেবে-
ত্যর্থ:, নন্বিদানো সন্নিবর্ণাভাবাত্ কথ' চিত্তে মালত্যা: প্রতিবিস্ম ইত্যত আহ—লিখিতেবেতি,
কন্দর্পচিত্রকরেণ স্মৃতিতুলিকয়া অনুরাগাদিবর্ণকেন মম- চিত্তপটে চিত্রিতেবেত্যর্থ:। নন্বে ব'
পদার্থান্তরগোচরপ্রত্যয়মলিলাদিনা কদাচিন্ জালনমপি স্যা দিত্যরুচেরাহ—উত্কীর্ণরূপেবেতি,
কন্দর্পশিল্পিনা মম মন:শিলায়াং শরশলাকামিরঙ্কিতসর্ব্বাবয়বেত্যর্থ:। ননু তাড়য়াক্রতেরপ্য'
সংস্কারাঙ্কিততয়া স্যা দিত্যত আহ—প্রত্যুপ্তে ব' চেতি, বিরহানলসন্তপ্তে মম চিত্তরূপাঙ্কুরীয়কে
মালতীরূপদিব্যমণিশিলা- মনোজসুবর্ণকারেণ অঙ্কুরোপিতাবেত্যর্থ:। নন্বে ব'রোপিতানাং
স্বলন' দৃশ্যত ইতি সংযোগদাড়াংয়মাহ—বজ্রলেপঘটিতেবেতি, গুড়মাষরসাদিস'নিয়নজনিত-
সুহৃৎসংযোগসম্পাদকলেপবিশেষো বজ্রলেপ: তিন ঘটতেব সংযোজিতেব, তথাচ ন স্বলনসম্ভব
ইতি ভাব:। নন্বে ব' বজ্রলেপানুরিততয়া মনসা তস্যা: সংস্পর্শে এব ন স্যা দিত্যরুচেরাহ—অন-
নিষ্টাতেব চেতি, যথা ভূতলमध्ये রত্নাদি নিধীয়তে, তথা সাপি অন্তর্ম্মম চিত্তमध्ये নিষ্টাতেব
জিহ্বিতেবেত্যর্থ:। নন্বে ব' কদাচিত্তদুচলনমপি সম্ভাব্যত ইত্যত আহ—কীলিতেবেতি, চেতী
ভুব: মনোজস্য (অত্র চে তোমু ব' ইত্যনেন তত্প্রভবস্য তস্য মন্থনুত্বং ধ্বনিতম্) পঞ্চমি: বিশিখৈ:
বাণৈ: কীলিতেব দারুদ্রয়বদুভয়তী বেধেন সংযোজিতেবেত্যর্থ:। তথাচ নানাশাসেনোচলন' সম্ভব
তীতি ভাব:। ননু কীলিততস্যাপি প্রতিকীলনাঙ্কিষণ: স্যা দিত্যত আহ—চিন্তেতি, চিন্তায়া:

যে মদনোদ্যানে আমার প্রতি অনুরাগ প্রদর্শন করিয়াছিল, সেই প্রিয়তমা
মালতী যেন আমার চিত্তে বিলীন হইয়া রহিয়াছে, অথবা (জলে যেমন চন্দ্র
প্রতিবিম্বিত হয়, সেইরূপ) মালতী আমার চিত্তে প্রতিবিম্বিত হইতেছে। অথবা
কামদেব যেন আমার চিত্তরূপ তুলিকা ও অনুরাগরূপ বর্ণ দ্বারা আমার চিত্ত-
রূপ পটে মালতীকে চিত্রিত করিয়া রাখিয়াছে। অথবা কামরূপ শিল্পী শর-
শলাকা দ্বারা আমার চিত্তরূপ শিলাতলে মালতীর সর্ব্বাঙ্গ ফোদিত করিয়া
রাখিয়াছে। অথবা আমার বিরহসন্তপ্ত চিত্তরূপ অশ্রুরীমধ্যে মালতীরূপ নশা-
নবিকে অর্করোপিত করিয়াছে। অথবা বজ্রলেপ দ্বারা গুরু ও মাঝারি রূপ জব্য-
নিশ্রণে সমুপন্ন যে জব্য দ্বারা দৃঢ়রূপে সংযোজিত করা যায়, তাহার নাম বজ্রলেপ

(নেপথ্যে কলকলঃ) (২২)

মাধ । (আকর্ণ্য) অহৌ সম্মতি ইতস্ততঃ প্রবর্ত্তমানকৌণপ-
নিকরস্য মহতো শ্মশানবাটস্য রৌদ্রতা । অব হি—(২৩)

পর্যন্তপ্রতিরোধমেদুরধনস্ত্রান' চিতাজ্যোতিষা
মৌজ্বল্য' পরভাগতঃ প্রকটয়ত্যাভোগমৌম' তমঃ ।

মালতীবিষয়িন্যাঃ ধূতে: সন্মতি: প্রবাহঃ এব তনুজাল' স্তম্ভনুহ: তেন নিভ্রিঙ্ক' ঘন' যয়া
স্মাতয়া দূতৈব সৌবন' আদিতৈব সয়া নিরন্তরানবরতস' সজ্জা ইতি সন্মৎস্নানয়: । তয়া-
শ্লোক' তন্দ্রয়ত্বং দুহন্তেবেতি ভাব: ।

অব প্রহতায়া মাতৃচা ইবমব্দে ন লপ্রবায়নেচ্ছজিয়াবল্লসুশ্রাবনায়া। জিয়োত্মেচানান্না,
বিশেষণানাং সান্নিপায়নুকৃত্বাৎ পরিবর:, চিন্মাসনবিতনুজালৈব নিরন্তরপক' ইত্যনুশ্র-
সালঙ্কারা ইতি তৈযান্ধাঙ্কিভাবে ন সঙ্কর: । শার্দ্দ'লবিক্রীড়িত' ইত্যনু।

(২২) নেপথ্য ইতি, কলকলঃ অব্যকলব্দ: পিমাচানানুতমর ইতি যেষ: ১

(২৩) মাধ ইতি, ইতস্ততঃ—বতুর্হিঁস্তু প্রবর্ত্তমানঃ ,বিয়মানঃ কৌণপনিকরঃ স্যাস্তানাং
স্তম্ভ: যব কাঙ্ক্ষস্ব শ্মশানবাটস্য শ্মশানবৎ তস্য রৌদ্রতা মৌখ্যতয়া নহতী' আতিম্য' প্রাপ্তা ।
হি যজ্ঞাৎ অব শ্মশানবাটে ।

(২৪) রৌদ্রতনৈব সনর্ঘদিতুনাহ—পথ্যানে'তি । পর্যন্তে চিতানলমানদেহে প্রতিরোধি-

আনার জিন্তে স্ফূড়রূপ নানতীকে সংবোধিত করিয়া রাখিয়াছে । অথবা আনার
চিহ্নবোধে ভূগর্ভে নিধির ত্রাণ একেবারে পুতিয়া রাখিয়াছে । অথবা কাষ্ঠবর
বেদন তীক্ষ্ণাশ্রে নোহ বিস্ত করিয়া সংবোধিত করে, সেইরূপ কাননেবের পাঁচটি
বাণবারা কাননেব নানতীকে আনার জিন্তে বিস্ত করিয়া রাখিয়াছে । অথবা
চিহ্নালস্ফূড়রূপ স্তম্ভসমূহ দ্বারা নানতীকে আনার জিন্তে সেলাই করিয়া সংলগ্ন
রাখিয়াছে ।

(২২) (রত্নবর্জিতগে পিমাচবিগের অব্যক্ত শব্দ)

(২৩) মাধ । (শ্রবণ করিয়া) অহৌ সম্মতি এই শ্মশানপ্রাঙ্গণে স্তম্ভ-
ধিক্ষে স্তম্ভসমূহ বিদ্যমান, স্তম্ভাং হেহার অতিশয় ভীষণতা । যেহেতু এই
শ্মশানক্ষেত্রে—

(২৪) . চিতানলের প্রান্ত লেগে ও দূরে নিভোষকারি শিথ গাছ ও বৃদ্ধি

संसक्ताकुलकेलयः किलकिलाकोलाहलैः सम्मदा-

दुत्तालाः कटपूतनाः प्रभृतयः साराविणं कुर्वन्ते ॥ (२४)

दृष्टिनिरोधशीलं चित्तानलप्रान्तभूमिनिष्पाद्य विद्यमानमित्यर्थः । नेदुरं चिम्बं (सान्द्रं चिम्बं च नेदुर इत्यन्तरः) वृत्तं गतं क्लान्तं वृद्धिं गतं (विशेषणद्वयोः कर्मधारयसमासस्य निष्ठात्वादवोत्तरोत्तरस्य विशेषत्वविवक्षया क्रमशः द्वयोर्द्वयोः पदयोः कर्मधारयः कर्तव्यः) एवं आसोगेन विस्तारेण बहुव्यानस्थितिसत्त्वेनेति यावत्, भीमं भीतिप्रदं तमः शब्दकारः (कर्त्तुं) परभागतः वर्णोत्कर्षतः चित्ताज्योतिषां चित्तानलानां औज्ज्वल्यं दीप्तिं प्रकटयति आतिशयेन विकाशयति । दिवाट्टपादोनां दीप्तेः चीणत्वादन्वकार एव तदातिशयं भवतीति प्रत्यक्षमिदमनुसन्धेयम् । तथा संसक्ता अविच्छेदेन संलग्नाः आकुलाः खरायुक्ताः केलयः क्रोडाः वेपां ते तथाभूताः, उत्तानाः तालसुद्धताः परम्परं दत्तताला इति यावत्, ये कटानां शवानां पूतं गटितं गलितमांसमिति यावत्, नाशने याचने इति कटपूतनाः (पृषोदरादित्वात् साधुः) पिशाचविशेषाः ननुप्रभृतयः तत्संहिताः स्मयानवासिष्ठागालादय इत्यर्थः, सम्मदात् गाढान्व-
कारोपस्थितिनिवन्धनानन्दम् किलकिलाकोलाहलैः किलकिलित्याकारकाव्यक्तशब्दैः साराविणं सर्व्वतो व्याप्तमाक्रोशं (अभिविधौ भावे इण् इतीणुनन्तात् रुधातोः सार्थं अन्) कुर्वन्ते । अद्यादेव स्मयानचे वस्यतिशयभीषणतेति सावः ।

अत्र रौद्ररसः, तल्लक्षणं यथा भरते—

“इति रौद्रो रसो दृष्टो रौद्रे रेवाङ्गचेष्टितैः ।

शम्भप्रहारभूयिष्ठभयकम्पक्रियात्मक इति ॥”

तथा तमसः प्रकाशरूपविरुद्धक्रियोत्पत्तेर्विषमः तृतीयचरणे वृत्त्यनुप्रासशालङ्कार इति तयोः शङ्करः ।

अत्र ‘कोलाहलसाराविणशब्दयोर्वन्तुगत्यायमेदाभावेऽपि विशेषसामान्यभावे नोपादाना-
न्वयगतपुनरुक्तादोष इति विभावनीयम् । शाङ्खलविक्रीडितं वृत्तम् ॥

प्रांथ एवम् बहुव्यानव्यापिज्ञनिवक्तुन अतिभीतिप्रद अकृत्तार वर्णैर् उद्गर्कता-
वशतः चित्तानन्तर दौष्टि अतिशय प्रकाशित करिजेछे । एवम् वाशान्तर श्वा-
युक्त क्रोडा अदिच्छेदेहे नग्नथ थाके, तादृश पिशाचगण ७ श्मानवासि शृगालादि
प्राणिनश्च अकृत्तारागवन खनित आनन्द उद्गुह्य इहेहा किनकिनाकार कोना-
इन द्वारा दिगम्बरापी शय करिजेछे । (अतएव एहे श्मानप्रदेश अति-
जीवन)

নদুর্ভেঁরাঘোষণামি— ভী ভীঃ শ্লগাননিকিতনাঃ কটপূতনাঃ । (২৫)

অগন্তপুতমভ্যাজং পুতপাণ্ডিপকলিতম্ ।

ধিতীয়তে মহানাসং গৃহ্যতাং গৃহ্যতামিদম্ ॥ (২৬)

(নিপথ্যে পুনঃ কলকলঃ)

সাধ । কবিতাঘোষণানন্তরমেব সর্ব্বতঃ সমুচ্চলদুত্तालवेताल-

(২৫) তদিতি, তমজ্ঞাত্ পিমাচানাং সানন্দাগমনাত্ উর্ধ্বৈরাঘোষণাং নাসবিক্রয়-
বাসানুয্যৈরাপ্য বিশদ্যমানীত্যর্থঃ, অনুর্ধ্বৈরাঘোষণে কিসকিলা কোলাহলসনাকুলত্বাৎ
নাকর্ষ্যেদুরিতি ভাবঃ । ভী ভী ইতি সসম্ভ্রুতানন্তরে । শ্লগানং নিকিতনং নিবাসস্থানং যেষাং
তে শ্লগাননিকিতনাঃ ।

(২৬) অমল্লোতি, মল্লোপ যঙ্গায়াচায়েন পুতং পবিত্রং ন ভবতীত্যশাস্ত্রপুতং, (মল্ল-
পুতনাসমস্ত পবিত্রত্বেন পিমাচাদাচ্যতাত্ তদ্যচ্যত্বেন প্রোত্সাধনায় বিশেষপনিদম্) ন বিদ্যতে
ভ্যাজঃ কাপ্রয়ং যত্র তদভ্যাজং (দযার্থবিক্রয়ার্থেনৈবানীতং ন তু তত্ প্রলোভনেন সমীপনানীয়
পুনানু গ্রহণং নানীতমিতি ভাবঃ) অথবা “ইচ্ছসিদ্ধিं ফলীকৃত্য সাহসাদ্যদুপার্জিতং” । অমল্লপুতং
নিজ্জাতনৈতদ্ভাসং বিদুর্ভুধাঃ” ইত্যুক্তলক্ষণে, পুরুষাভ্যে পুংসরীক্সৌবাগববিশেষেপ উপ-
স্থিতং সম্ভাষিতং (“লিঙ্গয়তুপদে ত্রৈলোক্যঃ পুরুষা দ্বিপদে তথা” ইত্যাদি শাস্ত্রাত্ স্তনুহটতারতা
যৌননাম বিশেষপনিদম্) ইদং নদীবহুলস্থিতং মহানাসং নরনাসং নয়া বিক্রীযতে, ইচ্ছ-
বিশেষসাধনাদ্রীকাররূপমুল্যেনেতি মতঃ । গৃহ্যতাং গৃহ্যতাং তনুল্লোনে তন্নীদতাং নীয়তাম্ ।
(সাধরতিশয়যৌননাদো বিবক্তিঃ) ।

পুরুষাভ্যেপদল্লোপল্লপরতয়া এব লোকব্যবহারচিহ্নত্বাদব্রীড়াব্যবহৃত্যেনাং “অমল্লোতনা”-
কোপঃ, সামিপ্রায়বিশেষপধটিতত্বাত্ পরিকরালঙ্কারঃ ।

(২৫) অতএব আনি উচ্চৈঃস্বরে আস্থান করিরা নাশবিক্রয়ের বাড়া
বিজ্ঞাপিত করি । হে শ্লগানবাসি পিণ্ডাশয় !

(২৬) আনি (২৫ ক্রিক্রিঃ উঠেদাধনাত্মীকাররূপ মূল্য) আনার এই
স্বতঃসিদ্ধ মহানাস বিক্রয় করিতেছি, তোমরা গ্রহণ কর, গ্রহণ কর । আনি হে
নাশ বিক্রয় করিতেছি, তাহা অল্পপুত নহে, এবং কোনরূপ কপটতাপূর্ণ নহে,
পদত্ব পুরুষের শরীর সম্পাদিত । (স্তত্রঃ তোমাদের গ্রহণে কোনও আপত্তির
কারণ নাই

মুক্ততুমুলাব্যক্তকলকলাকুলঃ প্রচলিত ইবাবির্মবদভূতসঙ্করঃ
শ্মশানবাটঃ । আশ্চর্য্যম্ । (২৩)

কর্ণাভ্যর্থবিদৌর্ণসৃষ্টকটিকটব্যাদানদীপান্নিভিঃ

দেঁষ্ট্রাকোটবিসঙ্কটৈরিত ইতো ধাবজ্জিরাকীর্থ্যতে ।

বিদুত্পুঞ্জনিকাশকেশনয়নভ্রুশ্মশুজালৈর্নভো

লচ্ছ্যালচ্ছত্রবিশুদ্ধদীর্ঘবপুধামূলকামুখানাং মুখৈঃ ॥ (২৮)

(২৩) মাধেতি, সর্ব্বতঃ সমুচ্চলন্তঃ বিচরন্তঃ উচ্চালাঃ বিকরলা য়ে বৈতালাঃ ভূতাদি-
দ্বিতযবাঃ তৈর্ম্মুক্তেন ত্যক্তেন ক্ততৈনেতি যাবত্, তুমুলেন সঙ্কীর্ণেন অব্যক্তেন স্কটং অবিভাব্যমানেন
চ কলকলেন কোলাহলেন আকুলঃ । আবির্মবদ্বিঃ তদানীমেব দেশান্তরাদুপস্থিতৈঃ ভূতৈঃ সঙ্কটঃ
সঙ্কীর্ণঃ শ্মশানবাটঃ শ্মশানপ্রদেশঃ প্রচলিত ইব কম্পমান ইব ময়া সম্ভাব্যতে ইতি শ্রেয়ঃ ।

(২৮) স্তোত্রমাখ্যং সমর্থযিতুমাচ্ছ—কর্ণেতি, কর্ণযোরভ্যর্থ মনীয়ং যাবত্ বিদৌর্ণাভ্যাং
বিপাটিতাভ্যাং সৃষ্টাভ্যাং অষ্টপ্রাণ্ভ্যাং যত্ বিকটব্যাদানং ময়ঙ্করমুখকুঙ্করপ্রকটনং তেন দীপঃ
প্রকাশিতঃ অগ্নির্যত তৈর্দেষ্ট্রাণাং দন্তানাং কোটিভিঃ অগ্নৈঃ বিসঙ্কটৈঃ আকুলৈঃ ইত ইতো ধাবজ্জিঃ
সমনন্ততী ভ্রমজ্জিঃ (মুখগতোল্লাতেজোভিমূর্খাংগমেব প্রধানতী দর্শনাত্তদপ্রচারণসুত্ৰম্) তথা
বিদুত্পুঞ্জনিকাশানি সৌদামিনীসমুচ্চতুল্যপিঙ্গলবর্ণানি কেশনখভ্রুশ্মশুজালানি যত্র তাড়য়ৈঃ
লচ্ছ্যাণি বদনব্যাদনকালে বদনমধ্যাগতোল্লাপ্রকাশৈর্দৃশ্যানি অলচ্ছ্যাণি মুখসঙ্কোচকালি
গদুল্লাপ্রকাশপ্রভাবাদম্ কারাভতলেনাদৃশ্যানি, বিশুদ্ধাণি—অতিশয়ক্লগানি দীর্ঘানি চ
বপুঁষি শরীরেণ যৈষাং তথ্যভূতানাং লল্কাসুখানাং যথার্থনামকপিষাচবিশেষাণাং মুখৈঃ বদনৈঃ
নভঃ আকাশং আকীর্থ্যতে ব্যাপ্যতে । তথাচ এবম্বিধালৌকিকদর্শনমতীবাখ্যেকরনমিতি
भावः ।

(রত্নের বহির্ভাগে পুনরাগ কোলাহল)

(২৭) মাধ । একি আনি আস্থান করিয়া রাশনবিকটের কথা বলার
পরেই কেন সর্ব্বত্র ধাবমান ভূতাদিষ্ঠিত শবগণের ভুমূল ও অব্যক্ত কোলাহলে
মনোহীন এবং বৈশাখ্য হইতে তৎকালোপস্থিত ভূতগণে মনোহীন এত অমান-
প্রদেহ বেন কম্পিত বলিতা মনে হইতেছে । আরও আশ্চর্য্য এই যে —

(২৮) কর্ণ নভোপ র্ণাখ নিপাটিত ওষ্ঠপ্রাখ দ্বারা বিকটে ব্যানান করিলে
দর্শাতে অগ্নি প্রদীপ ইয়, বাহ্যের কেন, নবন, ক ও অক্ষপাণ-বিহীনমূহের আয়

ଅପିଚ—

ଏତତ୍ ପୁତନବକ୍ରମକ୍ରମଜ୍ଞତଗ୍ରାସାର୍ଦ୍ଧମୁକ୍ତେର୍ହା-
 ନୁତ୍ପୁଞ୍ଚାତ୍ପରିତୋ ନୃମାଂସବିଷସୈରାସର୍ପରଂ କନ୍ଦତ: ।
 ଶର୍ଜୁରଢ଼ମଦଗ୍ଧଜହ୍ନମସିତତ୍ବଙ୍ଘାବିଷ୍ବକ୍ତତ-
 ଶ୍ଚାୟୁଗ୍ରନ୍ଥିସ୍ତନାସ୍ଥିପଞ୍ଚରଜରତ୍ନକଞ୍ଚାଳମାଲୋକ୍ୟତି ॥ (୧୯)

ଏବ ଶ୍ଚନାସୀତିରତ୍ନଞ୍ଚାର: । ନ ଚ ବିଦ୍ୟୁତ୍ପୁଞ୍ଜନିକାଶେଽପ୍ୟନୟା ମୟନଞ୍ଜିତୋଽସ୍ତ୍ରପ୍ୟାସ୍ତୁ-
 ପାଶେନ ତୃତୀୟବରଫଳଞ୍ଜେକାନ୍ତପାଶେନ ଚ ଚଢ଼ିୟମ୍ନେ । ଆର୍ଦ୍ଧଶୁଭିକ୍ଷୋଢ଼ିତଂ ହତମ୍ ॥

(୧୯) ଏତଦିତି । ପରିତ: ଶର୍ବତ: ଆସର୍ପରଂ ଈମନ୍ତ ଶର୍ପୁରଢ଼ୟାକାରଂ ଯଦା ଶ୍ଚାମୟା
 କନ୍ଦତ: ଆବନ୍ଦନଂ କୁର୍ବତ: ହଞ୍ଚାନ୍ ଡ଼ିକାନ୍ (ଡ଼ିକା ଈହାଶ୍ଚମୌ ଡ଼ିକା ଇନ୍ଦନର:) ଏଜନିପ (ଅତି-
 ବୁଧ୍ବସ୍ୟା ମତିନସ୍ତଦ୍ଭୟା ବା) ଦୌରପର୍ଯ୍ୟେନ ଜ୍ଞତାନ୍ ଗାଞ୍ଚାନ୍ କବଚାନ୍ ଅର୍ଦ୍ଧଶୁକ୍ତୈ: ଆଧିକ୍ଷେନ ବଦନ-
 ବିବରେ ଶ୍ଚାନନମାସ୍ତ୍ର ଧୂମୌ ପତିତାର୍ଦ୍ଧେ: ନୃମାଂସବିଷସୈ: ନରମାଂସସ୍ତ ଧୂଘାବଶ୍ରେଷ୍ଠ: (ଏସତଂ ବିଷସୌ
 ଯଜ୍ଞଶ୍ରେଷ୍ଠମୋଜନଶ୍ରେଷ୍ଠୋରିନ୍ଦନର:) ବତ୍ସପ୍ତମ୍ ପଟାନ୍ କୁର୍ବତ୍ । ଶର୍ଜୁରଢ଼ନଦନ୍ତା: ଶର୍ଜୁରଢ଼ସମନାପା
 (ଏତେନ ଜହ୍ନମାଂସନ୍ଦ୍ରିଶ୍ଚୌଲିତକର୍ତ୍ତବ୍ୟତାଶିନି ନୃଚିତାନି) ଜହ୍ନା ଯସ୍ତ ତାଢ଼ମ୍ । ତଦା ଅସିତତ୍ବଚା-
 ନାସର୍ପର୍ପଂଚର୍ମ୍ମେନା ନଢ଼ା: ବଢ଼ା: ଆସ୍ତ୍ରାଦିତା ଇତି ଯାବନ୍, ବିଷକ୍ତତା: ଶର୍ବତୋ ଗ୍ରାହାୟ ସି ଶାୟୁରନ୍ୟୟ:
 ହିରାବନ୍ଧନାନି ତସ୍ମ ଶ୍ଚନାନି ନିବିଢ଼ାନି ରଞ୍ଜନାଂଶାଦିପୁନ୍ୟନୟା ପୁଞ୍ଜିଭୂତାଣୀତି ଯାବନ୍, ଅସ୍ଥି-
 ମଞ୍ଜରାପି ମଞ୍ଜରାବତ୍ପ୍ରତ୍ୟେକମାନାନି ଅସ୍ଥୀନି ଦିପ୍ତ ତାଢ଼ନା ଜରନ୍ତ: ଶୈର୍ଷଜୌବିଚାନ୍ ଜୌପାଂ କଢ଼ାବା:
 ଶର୍ବତୋରାସ୍ଥୀନି (ଶ୍ଚାନ୍ ଧୂରୋରାସ୍ଥିକଞ୍ଚାଳ ଇନ୍ଦନର:) ଯସ୍ତ ତାଢ଼ନଂ ଏତନ୍ ପୁତନବକ୍ରଂ ପିୟାସ-
 ବିଶ୍ରେଷ୍ଠମୁହ: ଆତ୍ମିକାତେ ନୟା ହସ୍ୟତି

ପିତୃବର୍ଗଂ ନିଷାଦ୍ରମାକୃତଂ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠତଃ ଉନ୍ନତୀନଂ ଡ଼ିକାମୁଖ ନାମକପିଣ୍ଡାଦିନିଗେର
 ତାହୁଁ ନୁହେଁ ଏକ ଦାସ ଆକାଶ ପରି ଗ୍ରାସ୍ତ ହେଉଥାନ୍ତେ । ଏବଂ ଡ଼ିକା ପିଣ୍ଡାଦି ନିଗେର
 ଡ଼ିକା ଓ ଶୈର୍ଷ ଶୃଙ୍ଗର ମୁଖଦ୍ବାରା ନିଗେର ଡ଼ିକାମୁଖେ ପରିନିର୍ମିତ ହେଉଥାନ୍ତେ ଓ ମୁଖ-
 ନିଗେରକାଳେ ଉନ୍ନତୀନେ ଯତ୍ନ ହେଉଥାନ୍ତେ ।

(୨୦) ଆଶାୟା: ବର୍ତ୍ତମାନ୍ ଡ଼ିକାକାନ୍ତ ଉନ୍ନତୀନଂ ହୃକମ୍ପିତଂ ଯତି ବୃହତ୍ତା ଯା
 ଅତିମାତ୍ରକର ଆଶୟା: ବନ୍ଧତ: ଏକକାଳକୃତ ଅନେକ ଗ୍ରାମ ହେଉଥାନ୍ତେ (ବନବିଦରେ ସ୍ଥାନ
 ନା ପାଞ୍ଚାୟ) ତୁମ୍ଭିନିପାତିତ ଭୂତାବଳୀର ନିଗେର ବାବା ଯଦି ପରିନାମେ ଖୁଣ୍ଟ
 କରିଥାନ୍ତେ, ଏବଂ ବାହାରେ ଶଙ୍ଖାଦିନି ବାଜୁର ମାଛର ବୁଲ୍ଲା ଓ ଶୈର୍ଷ
 ଶୃଙ୍ଗର ଯତି ହୃକମ୍ପିତ ଓ ନିଗେରବାସ୍ତୁ ନିଗେରକାଳେ ଖୁଣ୍ଟିତ ଅସ୍ଥିମୟ

অপিচ—

নিষ্টাপস্বিদস্যুঃ কথনপরিগলনোদসঃ প্রেতকাযান্
কৃদ্ধা সংসক্তধূমানপি কুণপভুজো ভূয়সীভ্যচিতাভ্যঃ ।

উত্পক্তস্নংসিমাংসং প্রচলদুভয়তঃ সম্বিনির্মিত্তমারা-

দেতে নিষ্কৃষ্য জঙ্ঘানলকমুদয়িনীর্মজ্জধারাঃ পিবন্তি ॥ (৩৪)

কটিস্থমাংসপিণ্ডো (স্ত্রিযাং স্কিচৌ কটিপ্রোবা বিলম্বমরঃ) পৃষ্ঠপীঠং পীঠবদিশালকাযপশ্যাঙ্গাঃ
তানি আদ্যো যेषাং তথাভূতাঃ যে শ্রবয়বাঃ তেপু শরীরস্য মাংসলাবয়বে বিলম্ব্যঃ সুলভানি অনায়াস-
লভ্যানি মাংসানি জম্বু। মচয়িত্বা অঙ্কুশাৎ ক্রোড়ীকৃতাৎ করুড়াৎ (আকুণ্ঠ্যেতি ল্যবলোপে
পশ্চন্যো) মল্লিকাৎ (করুড়ী মল্লিকৈ শস্যে নারিকেলফলাস্বনোতি বিদ্রঃ) অস্থিসংস্থং অস্থিপু-
লগ্রং তথাস্থপুটগতমপি নিম্নোন্নতস্থানলগ্রমপি কথ্যং মাংসং (পিণ্ডিতং তরসং মাংসং পললং
ক্রব্যমামিষনিলমরঃ) অথ্যং চুধামান্দ্যাৎ ক্রোড়ীকৃতত্বেনান্যগ্রহণাসম্ভবাচ্চ ত্বরারহিতং
যথা স্নাত্তয়া অন্নি মচয়তি ।

অথ বীৰত্বসৌ রসঃ । অতএব পরুশবর্ণবাডুল্যাৎ স্থিতমপি দুঃশ্রবলং ন দোষঃ, প্রতাপ-
গুণ এব । তথাচৌক্তং দর্পণে—

“বক্তরি ক্রোধসংযুক্তো তথা বাচ্যে সমুদ্রতে ।

রৌদ্রাদৌ তু রসে নিত্যং দুঃশ্রবলং গুণো ভবেৎ ॥”

অথ স্বভাবোক্তিরালাঙ্কারঃ, ক্রব্যনব্যয়েত্যবচ্ছেকানুপ্রাসঃ, সর্বশ্বেব চরণেপু হৃত্যনুপ্রাস
ইতি তेषাং সংঘটিতঃ । - সঙ্গুধরাহৃতম্ ॥

(৩৪) নিষ্টাপেতি, এতে কুণপভুজঃ শব্দাশ্রিতঃ (কুণপঃ শব্দনস্ত্রিয়ানিলমরঃ) পিত্তাচ-
বিশেষাঃ ভূয়সীভ্য বহুভ্যঃ চিতাভ্যঃ নিঃশেষেণ তাপো নিষ্টাপঃ (নিসল্লপ্যনভ্যাহৃত্যবিত্তি পলম্)

(৩৪) আরও এই শব্দাংশে পিত্তাচনকন চিত্তাশ্রিত শব্দটির উত্তাপে
যাশর অগ্নি হইতে মজ্জা করিত হইতেছে ও অগ্নির পাকবশে মকন অবগ্নব
হইতে মেদ (মাংসজ মেহ প্রভাবিশেষ) বিগলিত হইতেছে, ধূমসংযুক্ত তাদৃশ
মৃত মেহমকন বহুচিত্তা হইতে আকর্ষণ করিয়া পরে উৎকট পাকবশে বিগলিত
মাংস অগ্নির উত্তাপে ককিৎ কম্পনন এবং উক্ত অধোভাগের সন্ধিস্থান হইতে
বিম্লিষ্ট জজ্বাকাও সেই মকন মৃত মেহ হইতে পৃথক্ করতঃ নিঃশেষ সমাপে
আনিয়া তাহা হইতে নিঃসৃত মজ্জাবারা পান করিতেছে ।

(विहस्य) अहो ! प्रादोषिकः प्रमोदः पिशाचाङ्गनानान् ।
तयाहि—(३५)

अन्तैः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः स्तोहस्तरत्नोत्पल-
व्यक्तोत्तंसभृतः पिनह्य सहसा हतपुण्डरीकस्रजः ।

चितानस्रस्र सन्नुत्तायेन स्थितिं चरन्मन्त्रानि अस्थिनि येषां तान् । जयनेन पाकविशेषेण
परित्यक्तं सर्वतः संस्रनानं रौदः वसनांसजवेष्टविशेष इति यावत्, येषः तान्, तथा
संस्र भूमान् दृष्टानानत्वेन संस्रधूनान अपि (न केवलं असंलघूनानिहपर्ययः) प्रेत-
कायान् वृत्तरीरापि । जज्ञा बाह्य, उत्पञ्जेन अतिशयपाकेन (उत्पूज्यात् पचधातोर्भावे क्तः)
संसि विगद्यन् नासं यच्चात् तत् प्रचलन्वर्जितपिनेपत्तन्मनानं तथा उभयतः जज्ञाधोभागयोर्थां
सन्धौ संयोगस्थाने ताभ्यां निष्कृत्तं विच्छिद्यं, जज्ञानलक्तं जज्ञाकाष्ठं भारात् सनीपे
(भाराद् रसनीपयोरित्यनरः) निष्कृत्तं तत्प्रेतकायात् प्रपञ्ज्जन्त्य समानोय उदयिनीः तच्चादेव
सवतीः नक्षधाराः अस्थिनश्चरित्तत्वे हविशेषधाराः पिवन्ति ।

अनेन वदनेन तदानो संज्ञाद्वयस्य चितानलनिर्वापपस्य च व्यवहारः प्रायो नासीदिति
प्रतिभाति, अथवा एतादृक्स्वकायाकर्षणस्य सन्ध्यादुल्लिख्यत्वादिति विभावनीयं ।

अत्रापि पूर्ववदेव बीमन्तो रसः, दुःखवत्त्व न दीपः । सुभाषोक्तिरज्जुहारः । सग-
धरा हसन् ॥

(३५) विहस्येति, अहो इत्याद्यर्थः, प्रादोषिकः रजनीमुखसन्तुल्यः प्रमोदः प्रहृष्टो
हर्षः ।

(३६) अन्तैरिति, अन्तैः नाडीविशेषैः (अन्तं पुरोतदिचरः) कक्षिताः रचिताः
नटवप्रतिसराः सधवाजवनद्वलविहङ्गपानि तादृमकरत्वापि वा (कटपे करत्वे च भवेत्
प्रतिसरोऽस्तिदानिति नेदिनोकारः) दानिसप्त, स्तोपां सवावसानान् हृत्ता एव रत्नोत्पलानि
ताभ्येव ब्रह्मान् स्रुतवदाप्रतिहर्तदर्शनान् उषंसान् कर्पमूषणानि (उषंसः कर्पपूरे स्यात्
शेखरे च वतंसवदिति विश्वः । विभवोति तयोक्ताः, तथा शीघ्रितनयाः घनीभूतसतमरीररहानि

(७३) (हास्य रुद्रिद्र) पिशाचपशोदिगेष्व अलोवसानोन दानेन वि
दाशुपञ्जनम् ।

(७४) दाशदा प्रहोड नाडी दादा अट्टेक्ष्यरूप नयनेन त्रिहृ कद्रश्च
दा कद्रन रज्ज्ना रुद्रिद्राहे, ७ हृत् अलोवसेर इत्यत्रप रज्जपत्र सूयात्त कर्पवृद्ध

এতাঃ শোণিতপঙ্ককুঙ্কুমজুষঃ সম্মূয় কান্ধৈঃ পিব-

ন্যস্থিস্তে হসুরাঃ কপালচপকৈঃ প্রীতাঃ পিশাচাঙ্কনাঃ ॥ (২৬)

(পরিক্রম্য পুনরশস্ত্রপূতমিত্যাদি পঠিত্বা) কথং নামাতিমৌষণ-

বিমৌষিকাবিকারৈঃ ঋটিত্বপক্রান্তং পিশাচৈঃ । অহো ! নিঃসত্বতা

এব কুঙ্কুমানি তানি জুপন্বে সেবন্বে ইতি তথোক্তাঃ, এতাঃ দৃষ্টমানাঃ পিশাচাঙ্কনাঃ হৃন্দি
পঙ্কজাকারাম্বন্তরবর্তিমাংসবিশেষা এব পুণ্ডরীকাণি ত্র্যৈতপন্নানি তেপাং সজ্জাঃ মালাঃ পিন্ধ্য কণ্ঠে
ধারণিত্বা সহসা হঠাত্ অথবা হাস্যযুক্তাঃ সত্যঃ কান্ধৈঃ স্বস্ত্রপতিभिः সম্মূয় মিলিত্বা প্রীতাঃ
সন্তুষ্টাঃ সত্যঃ কপালানি মাংসহীননরমস্তকোঃ ভাগাংশীনি এব চপকাণি পানপান্যণি
তৈঃ অস্থিস্তে হাঃ মজ্জানি এব সুরাঃ মদ্যানি তাঃ পিবন্তি ।

অবান্ধাদীনাং মঙ্গলপ্রতিসরাযমেদারোপাত্ রূপকালঙ্কারঃ, এব' প্রতীয়মানস্য সম্মৌগ-
শৃঙ্খাররসস্য প্রধানীভূতবীৰ্মতসরসাদ্ভাবেनावस्थानात्, রসবদলঙ্কার্যেতি তথোরঙ্গাঙ্কিভাবেন,
সঙ্করঃ । বিরুদ্ধযোঃ শৃঙ্খারবীৰ্মতসযোঃ কথমত্র সনাবেশ ইতি তু নাশঙ্কনীয়', সম্মৌলুল্য-
রূপেণাবস্থান এব' বিরোধাত্মকীকারাদ্ভাঙ্কিভাবেनावस्थाने, বিরোধবিরহাত্ । তথাচৌল্লং
ধ্বনিক্তা—

“বিস্তিতে রসে লব্ধপ্রতিষ্ঠে তু বিরোধিনাম্ ।

বাধ্যনানাম্ভাব' বা প্রাপ্তানামুক্তিরচ্ছলা ॥”

“যতিঃ সর্বত্র পাদান্বে” ইত্যনেন তৃতীয়চরণেইপি যতীরাবশ্যকত্বাত্ “পিবন্তীত্যস্য” তৃতীয়-
চতুর্থপাদগতেন যতিমঙ্গদোষোঃপ্যত্র নাশঙ্কনীয়ঃ “পূর্ব্বান্নবত্ স্বরঃসম্বৌ কবিদেব পরাদিব”-
দিত্যনে “ক্লান্তং বিশ্বায়াত্রিভুজা নিকপতি নহিৎস্যাহিতোঃস্তঃ প্রয়াস” ইত্যাদাবিব সম্বা-
দেষস্য পরাদিবভাবেন যতিমঙ্গদোষাসম্ভবাদিত্যনুসন্ধেয়ম্ । শার্দ্ধূলবিক্রীড়িত' বচনম্ ॥

(২৭) পরিক্রম্য' ইতি পরিক্রম্য বিশেষতঃ পিশাচানবলোকয়িতু' পাদৌ বিচিহ্ন্য পুনরশস্ত্র-
পূতমিত্যাদিঃ পঠন' প্রথমপঠনানন্তরোপগতানামনবধানেনানুতপূর্বাণাং বা পিশাচানানবগত্যর্থ-

রূপে ধারণ করিরাছে, এবং বাহারা ঘনোভূত মৃত শরীরের রক্ত কুঙ্কুমরূপে
ব্যবহার করিতেছে, তাদৃশ এই পিশাচপঞ্জীগণ হুংপিওরূপ শ্বেতপদ্মের মাল্য
ধারণ করিয়া মহাস্বয়ং পতির সহিত মিলিত হইয়া অতি প্রীতমনে নরকপাল-
রূপ পানপাত্রে মজ্জারূপ মত্তপান করিতেছে ।

(৩৭) (পাদবিক্ষেপ করিয়া পুনরায় “অশস্ত্রপূতমিত্যাদি শ্লোক পাঠ

পিণ্ডাচানাম্ । (পরিক্রম্য দৃষ্টা সনির্ব্বদন্ বিচিত্রযৈঃ সৰ্ব্বঃ
স্ময়ানবাটঃ ।) তথাহি খল্বিয়ং পুরত এব । (১৩)

শুভ্রত্কুল্পকুটীরকৌশিকঘটাপুত্কারসংবেহিত-
ক্রান্তফলং রবচণ্ডডাত্তজতিমৃতপ্রাগ্ভারমীমৈরুটৈঃ ।

নিতি নবায়নং । সতিমীষপাঃ নিরতিব্রতমগ্ধাঃ সিম্বিহিণা বিজারাঃ পৰ্ব্বাং ময়নু-
পাদয়িতুং হতাঃ বিহববেদধীনাভাভ্যো দেবং কাটয়ৈঃ পিণ্ডাযৈঃ জপং কটয়িতুং পদজ্ঞান-
পলায়িতং । নিঃসম্বতা দীৰ্ঘত্বং, জপনমগ্ধা নদীযকলগবনাকলপং সাংসদ্রয়নয়বিনয়স-
নদমদেবৈব পলায়িতং তৈরিতি ভাবঃ । (পরিক্রম্য পুনঃ সাদবিশেষং জপা, দৃষ্টা সৰ্ব্বতঃ পিণ্ডাব-
পরিদ্রবতানবলীক্য, সনির্ব্বদং পিণ্ডাচানাং পলায়নান্ সাংসজিহবেষাপি কামিন্তে কচিদ্ধিসম্মাব-
নেতি দুঃখিনঃ সঞ্চিতং) এষ সৰ্ব্বঃ স্ময়ানবাটঃ স্ময়ানবদৈঃ বিচিত্রঃ পিণ্ডাযৈঃ সাংসজিহবায়
সন্নিহিতঃ (জিহ্ব, জিহ্বাষি পিণ্ডাচদর্শনং ন সম্ভব ইত্যহৌ, মনঃ দুঃখং যদিতি ভাবঃ) সৰ্ব্বঃ স্ময়ান-
বাটঃ বিচিত্র ইতি যদুঃখং তত্চমনদেবায় ইত্যপং স্ময়ানবদৈঃ লালোতি দর্শয়িতুনাচ্—তদাৰ্থীতি ।
ইদং পুরত পুৰীতি পুরে স্ময়ানং সন্নিহিতমেন দীকল্যেনাবেতি ।

(১৫) শুভ্রত্বেতি, শুভ্রত্বাঃ, সৰ্ব্বতঃ সৰ্ব্বং কুৰ্ব্বনগাঃ কুভ্রকুটীরকৌশিকানাং সত্যাদি-
পিহিবীদরগ্ধহস্তবদেবজানাং (নিভুভুভুতী বাঃ কৌশি সত্যাদিপিহিবীদর ইত্যনং) ঘটয়াঃ
সমুহস্য পুত্কারেণ 'জপ' ইত্যাকারকায়কম্বদেব সন্নিহিতাঃ স্তব্ধিতা বা স্তব্ধতাং সৰ্ব্ব-
ভুজতাং স্তব্ধতাং দুৰ্ব্বাভাঃ (দুৰ্ব্বাভবুজকৌশিক বস্ত্রবস্ত্রজা ইত্যনং) চন্ডা নোনপা
ডাত্তজতিঃ "ডাত্ত" ইত্যাকারকায়কম্বদেব তদা সত্যঃ পূৰ্ণঃ বা প্রাপ্তান্য তদাচানাং তেন মীমৈঃ

করিয়া) এটি লোকের অস্তিত্বঃ সীতিপ্রব বিকটে উৎসাহাদি করিয়া সহস্রা
শিশাচরণ পলায়ন করিল কেন ? অহা ! শিশাচরণের কি দুর্ব্বলতা ?
(পুনরায় প্রাণবিক্রম করিয়াও অশান পশাচমূর্ত্ত দেখিয়া ভয়বশে দহিত)
এই অশান প্রাণেশ সবচেই অহেতু করিয়া দেখিলাম, (কিন্তু যোবাও শিশাচের
সাক্ষাৎ লাভ হইল না) অশান প্রাণেশেরও নিষ্ঠুর এখানেই থাকা, কেননা এই
অপ্রতীক—

(৩৮) বাহার তটের অগ্রভূমি ওজনসারী কুৎসিতবাহিত পেতকল্লির
দুঃখের শব্দে পরিবাহিত, শব্দকারি শূণ্যবাহিতের অব্যক্তশব্দে পূর্ণ, এবং বাহার

অন্তঃ শীর্ণকরকরকরতরতসংরোধিকুলকুল-

স্রোতো নির্গমঘোরবর্ষারপা পারি স্রগমানং সরিত্ ॥ (২২)

(নৈপথ্যে-) হা তাড়! নিষ্করণ! এমোদানিং দে নরেন্দ্র-
চিচ্চারাঙ্গণোব অরণং জগৌ বিবজ্জদ্র। (ক)

(ক) হা তাড়! নিষ্করণ! এমোদানিং দে নরেন্দ্রচিচ্চারাঙ্গণোব অরণং জগৌ
বিবজ্জদ্র।

ভীষণে; তটে: সীরপ্রদেহে: উপলব্ধিতা। তথা অন্তর্যন্তরে গোপাণী তুষ্টিতানাং করকরাণাং
কপালাণাং করকর: মগ্নাবয়ব: (করকরো মগ্নভাগেঃপি তুষ্টিঃপি তুষ্টিতেঃপি যেতি ধরলি:) যত তত,
অতএব তরতাং অবতরণযোজনাং সংরোধি অবরোধকং, তথা কুলং তোরং কয়তি মনস্তোতি কুলকুলং
(সম্যক্কলাধিকরোধেতি গুণব্ধয়:) যত স্রোত: (অথাপি পরস্পরস্য বিশেষ্যত্ববিজ্ঞাত্যা কল্পে-
ধারণ্যবয়ং করকরং) তস্য নির্গমেণ সীরাঙ্গ্যন্তরদেশাগ্নি:সরসেণ ঘোর: ময়ঙ্কর: রস: মন্দ: যন্তা:
স্রা তয়াম্বুতা সরিত্ স্রগমানস্য পারি পদ্যেনো ইতি পারি স্রগমানং (পারি মধ্যে পরমা কৈবল্যযোভাব:)
দ্রব্য়ত ইতি শेष:। তথাচ পুরত এব নয়া বর্ণমানত্বাদত: পরং স্রগমানং নাক্তোতি স্পষ্টমব-
নম্যতে, অবচ দিগাঘো নোপলভ্যত ইত্যনুপং সাহসং কুন্তোঃপি নম নাভিপ্রোতসিদ্ধিসম্ভাবনোতি
भाव:।

। চম্পররামচরিতকৌশাবতনিরবর্ণনে পল্লব শ্লোকস্য প্রচলনচরণং প্রায়স্কল্যরূপং দৃষ্টতে,
“ধ্রুতকারসংবেলিত” ইত্যম “ধ্রুতকারবতকৌচকে”তি পাউমেদ:।

অত্র শ্লোকাংশ্চ ময়ঙ্করত্বাভিঃস্বত্বং ন দোষ:, কিন্তু শব্দার্থবাচককল্পধাতো: শব্দার্থে
প্রয়োগাদবাচকত্বদোষ:। স্ত্রীকানুপ্রাসহচ্যনুপ্রাসালঙ্কারयो: সঙ্কর:। শব্দলবিকীড়িতং ভ্রমন্ ॥

(ক) নৈপথ্য ইতি, নরেন্দ্রচিচ্চারাঙ্গণোপকরণং নৃপতিনানসসন্तोদহিতমুত:, নতু তব-
সিদ্ধাস্পদ ইত্যর্থ:, এষ: মল্লচর্যো জন: বিপদ্যতে নিয়তে। (মালত্যা চক্তিরিয়ন্)

অভ্যন্তর শীর্ণ নরকপালের ভগ্নাববয়বস্বরূপ অবতরণকারি ব্যক্তিদিগের অবরোধক
ও কুলবিন্দারনকারি স্রোতের নির্গমনশব্দে অতি ভীষণ, ভাবুশ এই নরী শ্রবণের
শীমাগ্র দেখা যাইতেছে।

(ক) হা পিতঃ! নিষ্করণ! তোমার রাজচিহ্ন মস্তোবসাধনের উপকরণ-
স্বরূপ আমি এই নরিতেছি।

মাধ (সাক্ষতমাकर्ण) ॥ (৩৮)

নাদস্তাবদিকলজুররীকৃতজিতস্বিতার-

দ্বিত্তাকর্ষী পরিবিত ইব ত্রীতসংবাদমেতি ।

অন্তর্ভিন্ন' ভ্রমতি হৃদয়ং বিদ্বলত্বভ্রমাব'

গাতস্তম্ভঃ স্তবলয়তি গতি' ॥ কঃ প্রকারঃ জিমেতৎ ॥ (৪০)

(৩৮) মাধেতি, সাক্ষত' সামিপ্রায়' নিরূপণানিপ্রায়ব্যবহাৰমধ্যাদিচিহ্নিতনিতি যাবত্ ।

(৪০) নাদ ইতি, বিকলা জুতদিত্কারপাডয়বিধূলা যা কুররী কৌচবধুঃ তল্লাঃ জুজিত-
বত্ নিনাদবত্ চিগ্ধঃ স্বে হুজঃ তার উহুহেতি তদ্যোক্তঃ, অতএব চিত্তাকর্ষী ননৌহারী স্বয়ং নাদঃ
পরিবিত ইব পূর্ব'ননুভূত ইব ত্রীতযোঃ কর্ণযোঃ সংবাদ' সংগে এতি প্রাপ্তোতি । মাধু'লাক্ৰম-
সময়ে নকরন্দপাচসদে'হনরদান্দোজিতনানসায়ানালভা যঃ সজকপকপ'ধনির্যদাপূর্ব-
নাভ্যপিতসদৃশতাব্য' কণ্ঠধনিঃ সূর্যত ইতি ভাবঃ । তত্র 'স্বৈতনুশব্দযদ্যাকর' নন হৃদয়'
অন্তর্ভিন্ন' অধনরবিদ্যে সত্ সনতি অনবস্থিতনাল', তদা স্ব' স্ব' প্রব' হস্তপাদাযবয-
জাতনিতি যাবত্, বিদ্বলতি ব্যাভূত' ভবতি, কিঞ্চ যতল মরীরস্য স্তম্ভঃ নিদেয়তং গতিঃ গমন'
স্তবলয়তি স্তবলয়' করোতি । প্রকার' এতদাচেনাদস্য বিশেষঃ কঃ ? নাদবোজতল' নালতী-
মন্দসাহস' বা বিশেষ ইতি' বিতকাংধিঃ । এতন্ এতদাচেনাদীতাদস্য কারণ' কি' ?
নহি বিচিন্ত্যাপি অল কারণনবধারয়িতু' শক্যত ইতি ভাবঃ ।

বিতক'বদ্যক'বাদব "হুপ" নাম গন'সম্বন্ধ' । তদাচৌল' দর্শন—"হুপ" বাহ্য'
বিতক'বদতি । অত্র জুজিতস্বিতারীকৃত লুণ্ডীনা, পরা'বাক্যাদানো' পূর্বা'বাক্যাদেহু-

(৩৯) নাদব । (নিরূপণাভিযুক্ত অপ্রতীক্য নহিত বেদিতা)

(৪০) উদবিহুনা কৌলধধর শব্দেৰ ভাৱ দ্বিত্ব ও উক্ত বস্তুশাব্দী এই
শব্দ পরিচিত শব্দেৰ ভাৱ আনাৰ কৰ্ণে সম্ভৱ হইতেছে । (অর্থাৎ শব্দ'লাক্ৰম
কালে মকরন্দেৰ জীবন সম্বন্ধে আকুলিত চিত্ত বাস্তব' বেদন করণ কর্তৃক
তিনিহাছিন্নান এই শব্দও উক্ত ওনা বাইতেছে) অতএব এই শব্দ শ্রবণ'ই
আনাৰ স্বয়ং অতল্লীশীৰ্ণ হইয়া নিতান্ত স্কল হইতেছে, ইতপদা'ই ননু অদব
অদব হইতেছে, এবং শব্দেৰ নিশ্চেষ্টা গমনেৰ নক্ষা বটে কহিতেছে । এই
আত্মনা' বাস্তব' কি বাস্তব' নত ? এতাদৃশ আত্মনা'ৰ কাৰণই বা কি ?

* হেতুভাঃ স্তবলতি চ গতি'নিতি পাঠমেতৎ ।

রাহণোবথরণং জণো বিবজ্জই । হা অস্ব ! সিণ্ণেহমঅহিঅএ !
তুমং বি হদাসি দেবদুস্বিলসিড়েণ । হা মালদোমঅজোবিড়ে !
সম কল্লাপসাহণেকুসুহসঅলবাবারে ! মঅবদি ! কামন্দই !
চিরস্স জানাবিদাসি দুক্কখং সিণ্ণেহেণ । হা পিঅসহি ! লবজ্জি-
এ ! সিবিণঅবসরমেতদংসণা অহং দে সংবুত্তা ! (খ)

(খ) হা তাত ! নিরুপ ! এষ ইদানীং তে নরেন্দ্রচিত্তাভ্যর্থনোপকরণং জনো
বিদ্যতে । হা পুষ ! চেহনয়ইদয়ে ! তমপি হতাসি দেবদুস্বিলসিতেন । হা নালভীমঅ-
জোবিত্তে ! নন কল্লাপসাধনৈকসুখসকলআপারে ! মগবতি ! কামন্দকি ! চিরস্সা জাপিতাসি
দুঃখং চেহন । হা মিয়নখি ! লবজ্জি ! সঙ্গাবসরনাবর্জনা অহং তে সংবুত্তা ।

(খ) নাহিতি, নরেন্দ্রচিত্তাভ্যর্থনোপকরণনিবন্ধেন কাম্যতেন নথি তব চেহল্লমভাবেন
মন্দরপে তব সমধিকং দুঃখং ন ভবেদिति চ্চিৎতন্ । দেবদুস্বিলসিতেন বিভাতিরাচরণেন ।
তদাচ নথি বহুচেহায়াস্তব মন্দরপে জীবনধারণনৈবাক্ষ্যং ভবেদिति ভাবঃ । নন কল্লাপস্স
সাধনেন সহ বিবাহরূপস্স নরুত্তল সাধনং সম্পাদননৈব একং অতিতীয়ং দুঃখং সাধ্যতয়া দুঃখং
দন্ত তাহমা সকলঃ স্যানারঃ কিয়া দল্লাঃ তত্ত্বস্বীধনং । চেহন (ময়োজজ্জব্বা) (তং
ময়োজজ্জব্বা) দুঃখং স্তেযং চিরস্স জাপিতাসি অমুভাবিতাসি । (সদেয়নরুত্তলসাধননৈবৈকং
সুখতেন নন্দননায়াসাত্মনস্পাদনায়েনৈব চ সস্বৈ কায়ে কুস্সায়াস্তব মন্দরপে যদসুহনোয়ং
দুঃখং ভবেত্ব কদাচিদপি তস্সানসানং স্যাদিতি নথি নিষ্কারপস্সেহ এব তবানদেহেতুজাত
ইদমে) । সঙ্গাবসরনাব্রো কেবলং সঙ্গসমনয়ে দর্শনং প্রদর্শনং দল্লাঃ তাহমী । নানদম্বেন
কারদবস্সাব্যবচ্ছদঃ, নন নরপস্সাচিরমাণিস্সায়াপদবস্সায়াং পুনর্মদর্শনসাধনাদিতি
ভাবঃ ।

বদান্তস্যো নাম নাট্যদ্বাদাঃ । “বাক্কন্দঃ প্রদত্তিতং ভবে”তি দর্শনপঞ্চদশং ।

(৪) হা তাত নিরুপ ! তোমার রাজকিডারুদরজনর উপকরণস্বরূপ
যাযি এই নসিউহি । হা বাতঃ ! দেহনয়সরয়ে ! তুমিও বিধাতার উরাতরণ
কৃত হয়েউহ । হা নালভীমঅজোবিড়ে ! ভগবতি ! কামন্দকি ! আমার
কল্লাপসাধনাই তোমার মনস্ত ব্যাপারের একমাত্র কন ছিল । সুতরাং যেহ
তোমাকে জিরকালের ভক্ত হইব অসুভব করাইবে । হা পিঅসহি নরপিক,
একমাত্র মঙ্গলার্থেই তুমি আমাকে বেসিতে পারিবে ।

2000

1

2

3

4

5

6

7

8

9

चामुण्डे ! भगवति ! मन्त्रभाषणादा-
दुष्टिष्टानुपनिहितां भजन् पूजान् ॥ (५४)

[इति हनुमन्कृतः ।] (५५)

नाथ ! [नन्दोत्पन्नं चङ्गं प्रहोतेन दिविव ।]
भजन् ! एष प्रतिहतोऽसि कापालिकापसद ! नन्वयं न
सि । (५६)

मात ! [सहसावलोक्य ।] परित्ताग्रदु मं महापुमाश्री
वो । (५७) [इति नाथवतादिहति ।]

परिहायतां मां महापुमाश्री नाथवः ।

चामुण्डे इति । हे भगवति । चामुण्ड । मन्त्रभाषणादौ उरुहयगर्भ-
द्वारा दुष्टिष्टा स्वीकृता मन्त्रभाषणे चौरमुनकृत्यानेति प्रतिज्ञाया विमर्शकानि
निहितां मन्त्रभाषणात् इदानीमुपदीक्षिता पूजा श्रीगणेशपूजा सन्ध्या मन्त्र

માધ । મહાભાગે ! ન મેતવ્યમ્ ન મેતવ્યમ્ ।

મરણસમયે ત્યક્તા શબ્દાં પ્રલાપનિર્ગલ-

પ્રકટિતનિજસ્નેહઃ સોઽયં સઘ્વા પુર એવ તે ।

સુતનુ ! વિષ્ણુજોત્કમ્પં સમ્પત્યસાવિહ પાપ્મનઃ

ફલમનુભવત્યુયં પાપઃ પ્રતીપવિપાકિનઃ ॥ (૫૭)

જીવનાન્તસમયે અતર્કિતોપગતં પ્રાણવલ્લભં માધવં દૃષ્ટવત્યા માલત્યા જીવનભયેન ક્રુતે સમાલિન્નને લક્ષ્યાદિકં ન પ્રતિવચ્ચકં ભવિતુમર્હતીતિ તદાલિન્નનં ન સ્વભાવવિરુદ્ધમિતિ મન્તવ્યમ્ ।

(૫૭) મરણેતિ । મરણસમયે તવાચ્ચિન્ સંશ્વાસિતમૃત્યુકાલે પ્રજાપેન “હા દયિદ ! નાહ માહવ !” इत्यादि सकलशवाक्येन निरर्गलं निष्प्रतिबन्धं यथाः स्यात्तथा प्रकटितः प्रकाशितः निजः स्वकीयः स्नेहः यस्य, तथाभूतः अयं स दृष्टपूर्व इत्यर्थः, ते तव सखा शब्दां आत्मनो मरणभयं त्यक्ता परित्यज्य पुर एव सम्मुखे एव वर्त्तन्त इति श्रेयः । अत एव हे सुतनु ! गोभनाङ्गि ! उत्कम्पं क्षेदनवासज्जनितकम्पनं विष्टज विमुञ्च । असौ पापः अप्रपञ्चोऽपि बोधोपक्रममात् पापकारी कापालिकः सम्पत्ति अधुनेव इह अचिन् स्थाने तव पुरत एवेत्यर्थः, प्रतीपविपाकिनः विपरीतपरिणामयालिनः पापिनः त्वद्वधोपक्रमरूपस्य पापस्य उयं भोषणं फलं आत्मविनाशरूपं अनुभवति लभते । अधुना त्वत्पुरत एवैनमहं व्यापादयामिति तव मरणभयविगमात्सञ्जनितवेषणं विजहोह्येति भावः ।

अथ वाक्यार्थहेतुककाव्यनिर्णयकारयोः सङ्करः । इरिणीवृत्तम् ।

(૫) માળ । હે મહાશૂર્ય માધવ ! તૂમિ આમાટેક પરિજ્ઞાન કર । (એ કથા વનિશ માધવટેક આગિયન કરિન) ।

(૫૧) માળ । મહાભાગે ! તૂમિ હવે કરિઉ ના, હવે કરિઉ ના, ટોનાત્ર એ નિશાનિત મૂઠાકાલે “ શા પરિજિત માધવ ” ! હેઝાનિ મકરુન વાક્ય વાત્રા યાશંત્ર એતિ તૂમિ નિર્ભાગ ડાલે નિલેવર યેહ એ પ્રાનિત કરિવાહ, ટોનાત્ર મેહે પ્રિય નવા માધવ નિલેવર મૂઠાહવ પરિજ્ઞાન કરિશા એહે ટોનાત્ર મનુષ્યેહે વર્તમાન । યહુ ! તૂમિ નરવહવનિત કમ્પ પરિજ્ઞાન કર । એહ પાપકારો કાપાલિક વિપત્રોત પરિપાન ટોનાત્ર વધોઝનરૂપ પાપેન ફળ અફલેહે એજાને (અર્થાત્ ટોનાત્ર નવુલેહે) અશૂર્ય કરિલે ।

अधो । आः क एष पापोऽज्ञातमन्तरायः संवृत्तः ? । (५८)
कपा । मालत्या एवायमस्याः स्नेहभूमिः कामन्दकोत्तुष्टवृत्तवो,
महामांसस्य पणयिता, माधवो नाम । (५९)

माध । [सात्त्वम् ।] महाभागे ! किमेतत् ? (६०)
माल । [चिरादाश्वस्य ।] महाभावा ! अहं य किम्पि जाणामि,
एतित्रं उष जाणामि, उवरिअलिन्दे प्यसुत्ता, इह प्युडझि, तुझे

उष कहिन् ? (६१)

(६२) महाभाग ! अहं न किम्पि जानामि, एतावदेव पुनर्जानामि, उपर्योत्थिते मनुज
इह मनुजानि, दूरं पुनः क ?

(५८) अचरेति । पापः देवोपकारपरिपन्थित्वान् पापित्तेनाभिमतः । अन्तरायः वचिरे
मनुष्यः ।

(५९) कपेति । अयं बला वधाद्यन्तरीयायाः पुरोवर्तिन्याः कपदा एव स्नेह
मनुष्यासु भूमिः स्थानं एकनाथं पावमिति यावत् । तदाचार्यं प्राप्यदेवक्याया रचयार्थं
तित्यत इति भावः । कामन्दकाः सुष्ठु देवराजः तस्य पुत्र इत्यर्थः । तदाचार्यं महादेविक्या
मन्दका सततं सुरचित इत्यन्तर्गम्युक्तमायामन्त्रादिकं शक्तिन् कायेकरि मन्त्रोदाहरणः ।
मामस्य पणयिता विक्रता, तदाचार्यमतिनिर्भीकः कुर्याति न पुरस्कारं वापि निवारयितुं
इति भावः ।

(६०) साधमिति अर्थे च मालतीव्यसनादिद्वन्द्वपात्रां विधादानन्दाया अन्तर्गतवृत्तवो
यदा व्यामदा कष्टित्यर्थः । एतत्—अचकनीयं व्यसनं किं किम्पि न कर्तुं
व्यसनं तवोपगतमित्यर्थः ।

(५८) अथाह । आः ! एहं कोन पाप आगत्य वचिरे न विव इति ?

(५९) कपा । एहं वला मानसीरहे एकनाथ अन्तरायः पाप, महाभाग-
कामन्दकोत्तुष्टवृत्तवो देवराजोत्तुष्टवृत्तवो पुत्र इत्यर्थः । (मानन्द-
कोत्तुष्टवृत्तवो) ।

माध । (५९) किम्पि न जानामि, एतावदेव पुनर्जानामि, उपर्योत्थिते मनुज
इह मनुजानि, दूरं पुनः क ?

মাধ । [সলজ্জম্] (৬১)

স্বত্পাণিপঙ্কজপরিঘড়পুষ্পজন্মা

মূয়াসমিত্যমিনিবেশকদর্শ্যমানঃ ।

ভ্রাস্যন্ন মাংসপণনাথ, পরেতমুমা-

বাক্ষ্য, ভীরু ! হৃদিতানি তবাগতোঽস্মি ॥ (৬২)

(৬) মালতি । অলিন্দস্য বহির্দ্বারপ্রকোঠস্য “খাটা” ইতি স্থানস্য (প্রচাপপ্রঘণ্যানিন্দ-
বহির্দ্বারপ্রকোঠকে ইত্যমরঃ) উপরি উপস্থানেন্দ, প্রমুতা নিদ্রিতা, ইচ্ছা অখিন্ সন্মান্যে প্রমুতা
বিনতনিদ্রা অখি । অলিন্দস্যোপরি নিদ্রিতাচ্চ কেনাভানীতেতি ন জানামীত্যর্থঃ । ক কখি
ত্রিমিমে সতি যুয়ং পুনঃ অবাগতা ইতি শ্রেয়ঃ । যুয়ং কেন নিমিষেনাবাগতা ইত্যর্থঃ । (মালতী
নিদ্রিতৈব মায়াপ্রভাবেন কপালকুণ্ডলয়া সমানীতৈবযযযম্, কপালকুণ্ডলাকৃত্য কল্লীরদ্বান্নে প
স্যে ব বিস্ময়কে সূচিতত্বাৎ) ।

(৬১) সলজ্জনমিতি, পিয়াচেভ্যো নরমাংস বিক্রয়রূপস্য স্বাবলম্বিতকুতুসিতকর্মণঃ প্রকায়
ভীতলমেবাম লজ্জাচ্ছিতঃ ।

(৬২) হৃদিতি । হে ভীরু ! ভয়যৌলি ! তব পাণিপঙ্কজস্য পরিঘড়পুষ্পে পবিত্র
জন্ম यस্য তথাভূতঃ, অচ্চং মূয়াসং ইতি অমিনিবেশেন অমিসম্বন্ধেন কদর্শ্যমানঃ কদর্শ্য
ক্রিয়মাণঃ (করৌত্বর্ধেননান্নাৎ কদর্শ্যশব্দাৎ কর্মস্থানম্) পরেতমুমৌ অখিন্ সন্মান্যেভে ব্রহ্মাংস-
বিক্রয়ায় ভ্রাস্যন্ পর্যটন্ অচ্চং তব হৃদিতানি “হা তাদ ! নিক্করুণ !” ইत्याদি বিলাপ
বাক্যানি আকর্ণ্য শ্রুত্বা অগতোঽস্মি অখিন্ করালানিলয়ে উপস্থিতোঽস্মি । ত্বদীয়কন্দন-
অনিসমাকুলিতজুতপরিবাণার্থমেবাঙ্কনম সনাগত ইতি ভাবঃ । অথ পাণিপঙ্কজেতি লুপ্তপনা-
লঙ্কারঃ । বসন্ততিলকা বসন্তম্ ।

(৬) মাল । (অনেক রূপ পরে আশ্রয় হইয়া) মহাভাগ ! আমি কিছুই
জানি না, তবে এই মাল জানি যে, ঘরের ওটার উপরে নিদ্রিত হিমান এবং
এই শ্রমানে জাগিয়াছি । (স্মরণ্যঃ আমাকে কিরূপে আনিয়াছে, তাহা
আমি কিছুই জানি নাই । তুমি এখানে কি নিমিষ আনিবে ?

(৬১) (৬২) মাধ । (লজ্জার সহিত) হে ভীরু, আমি তোমার পাণি-
পঙ্কজ পরিঘর দ্বারা পবিত্রজন্মা হইব, এই অভিসন্ধানে পিশাচনিগের নিকট
নরমাংস বিক্রয়ের জন্য এই শ্রমানরূপে পর্যটন করিতে করিতে তোমার
বিলাপবাক্য শুনিয়া উপস্থিত হইয়াছি ।

माल । [स्वगतम् ।] हड्डी ! कथं मम कारणादो एवम् ए
अप्यगिरपेक्षा परिक्रानन्ति ! (च)

माध । अहो नु खलु भोः ! तदेतत्ज्ञाततालीयं नाम (६३)
सम्प्रति हि—

राहोच्चक्रलामिवाननचरो' दैवात् समासाय मे,
दस्योरस्य जपापपातविषयादाक्षिण्यतः प्रेयसीम् ।
आतङ्गाडिकलं, द्रुतं करणया, विज्ञोभितं विघ्नयात्,
क्रोधेन ज्वलितं, मुदा विज्ञप्तिं, चेनः कथं वर्तते ॥ (६४)

(५) हा धिक् ! हा धिक् ! कथं मम कारणदेवनेने क्षान्तिरपेक्षाः परिक्रानन्ति ।

(६) माधेवि । कथयन्ति सन्तवनायाः । एते माधवाः (गौरवादवदुवचनम्) न
कारणान् समासायमे एव कथेन संसर्पयतावन्वनेने क्षान्तिं स्तरकायां निर्मांति अपेक्ष
कारणः देवः तद्वन्ताः मुदाः परिक्रानन्ति, क्षान्तिं मीयपयमानाश्चैव वदन्ति । अत्रैव
होवाहविहारे कथनेकापराधिकीति भावः ।

(६३) माधेति । "अहो नु खलु भोः" इत्येवमेवाव्ययं, विघ्नविनादहंयमेवचम् ।
दैवतनिघ्नतामदर्शने' कावतालीयं' कावतामनसमकचित्ततामनसमनवदैवविभेदः ।
माधवाः तत्सर्वं समयेन न तद्वच्चै क्षान्तिं, किन्तु मुदा क्षान्तिं तदैव देव-
सामर्थ्यं वदन्ति, तदा कथन्ति विघ्ननादयन्तवन्ताय माय समुत्पत्ता, किन्तु तदेवमनसम-
ता इदंरूपमनसमिति निति दैवदेव निघ्नतामदर्शने नै सञ्जातमिति स्वभावेः ।

(६४) राहोरेति । राहोसदाखण्डस्य क्षान्तिं मुखे वरतीति क्षान्तचरो तां ("वरं")
वदन् । (२५७) हा धिक् ॥ एते माधवाः कथं माधवाः
मुद हरेण एवैवम ज्ञानं कथं अत्रिः ।

(७) माध । माध । एते विघ्नवर्जनं साधयामेवमेव वरति साध
साधनं देवः न ह्यस्य निघ्नता न हरेण न एवमेव देवः न ह्यस्य
साधनं निघ्नता ह्य, एवमेव माय एते क्षान्तिं विघ्नवर्जनात्साध
न हरेण माधवाः साधनमाधवे देवः एते विघ्न उपहित २५७४

অঘো ! রে রে ব্রাহ্মণডিম্ব ! (৬৫)

ব্যাঘ্রাঘ্রাতমৃগীকৃপাকুলমৃগন্যায়েন, হিংসারুচে:

পাপ ! প্রাণুপহারকেতনজুষ: প্রাপ্তোঽসি মে গোচরম্ ।

সোঽহং প্রাগ্ভবতৈব ভূতজেননৌমৃগ্নোমি, খজ্জাহতি-

চ্ছিন্নস্কন্ধকবন্থরন্থরুধিরপ্রাগ্ভারনিথন্দিনা ॥ (৬৬)

ইতি টপ্লয়ান্তাদীপ্রত্যয়:) সুখগতা চন্দ্রেস কলামিব তদ্বিপন্নামিত্যর্থঃ, প্রিয়সী' প্রিয়তনাং মালতী' দৈবাৎ যুভাটবগাত্ সমাসাৎ প্রাপ্য, অস্য পুরোবর্তিন: দস্যো: মহাসাহসিকস্য কাপালিকস্য কৃপাশপাতবিষয়াৎ খড়্গনিপাতগোচরাৎ আচ্ছিন্দত: প্রসঙ্গানয়ত: মে মম-
চেতয়িত্বাৎ আতঙ্কাত্ যদ্যহং চণাত্ পরতোঽপ্রাগমিত্যম্, তদা কিস্মবিষ্যদিত্যাদিত্যে, বিকল' বিঘ্নল' করুণয়া এতদদৃশাদর্শনসমুদ্বোধিতদয়য়া দ্রুতং দ্রবোভূত' বিঘ্নয়াৎ ইংগুঘটন-
সংঘটনজনিতান্বয়াৎ বিচোমিত' উদ্বেলিত' ক্রোধেন ইংদ্রযী' ললনাকুলললামভূতাং প্রত্যয়যেব-
মত্যাচার ইতি রোধেয় জলিত' উত্তেজিত' তথা সুদা অচিন্ত্যোপনতৈব' রংচণাভিজনিতানন্দে ন
বিকসিত' প্রফুল্ল' সন্ কথং কৌতুহলং চর্চতে । তদ্ব্যকীকর্তুং ন সময়োঽসীতি ভাব: ।

অন হেতুপ পদবয়' পচম্যন' পদময়স্ব তৃতীয়ান্নমিতি পচম্যনপাদোপক্রমভঙ্গানুভঙ্গ-
প্রকৃমতাখ্যাদীপ: ।

অন চন্দ্রকলামিবেতি ঐদী উপমা । দ্বিতীয়াহে দ্রুতমিত্যাদনেককিয়াণাং চেত ইত্যেককর্তৃ-
কারকত্বাভীপকালঙ্কার:, ইত্যনयोर्मিथो नैरपेक्षात् संसृष्टि: । শার্দ্দূলবিক্রীড়িত' বৃত্তম্ ॥

(৬৫) অধীরেতি । ব্রাহ্মণডিম্ব ; বিপ্রাধিক ! (পোত: পাকোভংকো ডিম্ব: পৃথুক:
শাবক: শিশুরিত্যমর:) তথাচ বিপ্রত্বাভংকত্বাচ্চ শূরত্বাদিরহিত্যর্থ: ।

(৬৬) ব্যাগ্নেতি । হে পাপ ! দেবতোদ্যেয়কবলিदानপরিপন্মিত্বাৎ পাপকারিন্ !
ব্যাগ্নেণ আগ্রাভা আক্ৰান্তা যা মৃগী হরিণী তস্যাং কৃপাকুলস তত্পরিব্রাণ্যার্থে দয়াপরবয়স্য

(৬৪) রাহুলদেহে মুখগত চক্ককলার শার বিপন্ন প্রায়সী (মালতীকে)
দৈবাৎ প্রাপ্ত হইয়া এই নশুবদ্ধিত দশার ঞ্জাপাতের গোচর হইতে নবলে
আনয়ন করায় মস্ত্যতি আনায় চিত্ত আতঙ্কে বিস্থল, দশায় জবীভূত, বিশ্বয়ে
উদ্বেলিত, ক্রোধে উত্তেজিত ও আনন্দে উৎফুল্ল হইয়া বেকিরূপ ভাবাপন্ন
(তাহা আমি ব্যক্ত করিতে পারিতেছি না) ।

(৬৫) (৬৬) রে রে, অপ্রবালক ! পাপকারিন্ ! ব্যাগ্রাক্রান্ত হরিণীতে

माध । दुरात्मन् ! पापण्ड ! चाण्डाल ! ।

असारं संसारं, परिमुषितरत्नं विभुवनम्,
निरालोकं लोकं, मरणशरणं बान्धवजनम् ।

अदपि कन्दर्पं जननयननिर्माणमफलम्,
जगज्जीर्णारण्यं कथमसि विधातुं व्यवसितः ॥ (३७)

सगल आदेन साङ्गत्वेन तादृशो सग इवेत्यर्थः, त्वं हिंसाहर्षः सत्वेन हिंसापराधस्य मापिनां उपहारस्य अपाह्मैः निवृत्तापल प्रापुपट्टौकनस्य केतनं आयतनं तद्याभूतमेतत् करात्तायाः तननिचयः, जुषते सेवते यः तस्य ते मन गोचरं विषयं प्राप्नोति । यदा आत्राङ्गान्तरिण्यां दयापरवस्य हरिणः आत्रेण वञ्चते, तदैव उपहारार्थेनानीतायामश्यां दयापरवस्यत्वमपि नया हन्यत इति भावः । एतद्भावमेव स्पष्टयति—नोहनिआदिना । सः तादृमहिंसाहर्षिः तादृम-करात्तायतनस्थितस्य चहं सुहाहत्या गृहलाघातेन द्विजः स्वस्थः यौश यस्य तद्याभूतस्य एत एव कथस्य तद्भावान्नस्य रन्ध्रान् गोवाञ्छिद्रान् नाग्भारं रक्तप्रवाहं निर्यन्त्यति वर्धति यः नः तयोक्तेनः भवतेव तदैव प्राक् प्रदत्तं भूतानां सकलप्रापिनां जननीं नातरं इनां करातां देवीनिचयः, अधोनि प्रीषयामि । पदादस्तारत्नेनेति भावः ।

एव हिमन्तककथमशब्दीन्त्यायत्तेऽपि हेतुहेतुमद्भावेन प्रदुक्तत्वात् पुनरुक्ततादीयः ।

एवार्थं उपना, हेतुानुमासङ्गतानुमासो चलङ्कारा इति तेन संभूतिः । नाईवविज्ञोक्तिरिति हतम् ।

(३७) असारमिति । अरे दुरात्मन् ! पापण्ड ! चाण्डाल ! संसारं विषयवस्तुं त्वयं किमपि असारं अस्माकं मरणशरणं विधातुं कर्तुं व्यवसितः प्रवृत्तः कथमभवसि ?

नशापराधस्य नृणां ताव तुनि नमना भिन्न पराङ्मन्येन प्राप्तिवतित्र निकेतनं वनिता आनार गोतवौहृत ह्येताह । अर्थात् बाघाङ्गात् नृणां हेतु दयायुक्तं नृणं तेन बाघकर्मणं निहतं ह्य, सेहैव उपशब्दार्थं आनार अनोत एहै हीनं दयायुक्तं तुनिन आना कर्मणं निहतं ह्येते । अतएव सेहै हिमन्तपराङ्मन्येन एतावत् कथापराङ्मन्येनो आनि अथमे रज्जावत्त हिमन्तेव अतएव कवकतवापराङ्मन्येन रक्तं ह्येते रक्तप्रवाहं निवाननमासो एतेन दयाहै प्राप्तिवतित्र वन्नी एहै कथापराङ्मन्येन सङ्गते कविन (यः एते हीनं रक्तं बाघं नृणो हन्ति) ।

(३७) अह । रे दुरात्मन् पापण्ड ! चाण्डाल ! मयाव मयाव, विभुवन

অপিচ । রে রে পাপ !

প্রণয়িসখীসলীলপরিহাসরসাধিগতৈ-

ললিতশিরোপপুষ্পহননৈরপি তাম্যতি্যুয়ত ।

যপুষি বধায় তত্র তব শস্ত্রমুপাধিপতঃ,

পততু শিরস্যকাণ্ডয়মদৃষ্ট ইবৈষ ভুজঃ ॥ (৬৮)

নির্যাদীনাং কাম্পেভ্যোন্যায়ামুত্থয়োগিতা” জগত্বোপারম্ভমিতি নিরঙ্কশপঞ্চাশদ্বারা ১৫
সংস্টিঃ । তদাশ্চ নান্যথা পলৌকিকরূপভাবমযৌত্ম্যাদিতং অশ্রয়তঃ ইত্যলঙ্কারেণ বস্তু
অনিরিত্যতীব্র ননৌহরৌয়ং দ্রোকঃ । শিখরিণীভগবত্ ৷

(৬৮) প্রত্যয়তি । যত্ নাভয়া বস্তু: প্রত্যয়িতানাং প্রত্যয়ালম্বনমুত্থানাং সখীনাং সখীস
লীলয়া চহ বর্ণনামঃ য: পরিহাস:, তব রচন রচনৈষ অধিগতৈ: লম্বৈ: সলিতস্ম অতিসুভূমাত
জ্ঞাননৌহরল শিরোপপুষ্প হননৈ: প্রহারৈ: অপি (কিং উন: শুঙ্করৈরিত্যপের্য:) তাম্য
বেদনামনুভবতি । অত্র যপুষি বধায় শস্ত্রং শুঙ্কং উপাধিপত: মৃহীতবত: তব শিরসি নস্ত
পঞ্চাশৈ পঞ্চাশদৈব পতনমৌল: যনদৃষ্ট: কাণ্ডদৃষ্ট ইব এব দৃষ্টমান: নন ভুজ: বাহু: পততু ।
নন বাহুপ্রহারেদৈবাচিরাত্ তব শিরসুর্দৌষবিষ্যতীতি ভাষ: । অতপি শুঙ্কণী “ভুজ: নবত”
ইতিবাচনং বোধ্যমায়তলৌচনল নান্যবল বাগাভ্যস্মাতিমদ্যৌতনাদ্যেতিষবধেদম্ ।

অত্র তাহ্মদ্রুপদ্রুপহননৈরপি তাম্যতি, কা কদা শুঙ্কগদহার ইত্যদ্যপতি: । এব তাহ্ম-
হননৈ: দৌহায়া পচন্মস্মৈপি তত্চন্মস্মানিবালাদতিম্যৌক্তি:, যনদৃষ্ট ইবৈতুপনা কাণ্ডহার
ইতিবাচনাদ্বাচিনাভিন দৃষ্টত: । নিরঙ্কশাদ্যন্যাদিষৌহিত্যাদ নান্যতীব্রতীবরসাতীব চৌঙ্ক-
নাম্যে অশ্রয়ত ইত্যলঙ্কারেণ বস্তুধনি: । নহঁটকং বস্তু “যদি ভবতী নগী অঙ্গগা মুহনহঁটক”-
মিতি বস্তুধনম্ ৷

সংসার নরনার্জককর্ষণানি আশোকশূভ, বাক্যগণ বদনেষু, কল্পর্পা নর্পমুভ, জন-
গণের নির্মাণ বিকল ও ভীর্ণাদি প্রায় ইহেব, অতএব তাহা নরনার্জক
অকর্ষণ) ।

(৬৮) রে রে পাগফারিন্ ! বেহে নানতীর শরীর প্রণয়িনীজনৈর
নলীল পরিহাসাসুভাগবশে প্রাপ্ত হুজোমন শিরীষপুষ্পপ্রহার দ্বারাও বেবনা
অমুত্বব করে, সেই শরীরে বধের জন্য পঞ্চাশদধারকারী তোদাব নশ্তকে অকম্পাৎ
পতনশীল বনরওব ন্যায় আনার এই বাহ নিপাতিত হইক ।

અધોર । આઃ દુરાત્મન્ ! પ્રહર, નત્વયં ન ભવસિ । (૬૯)

માલ । પ્રસીદ નાય સાહસિક, દારુણઃ સ્વસ્થઃ હતાયઃ, પરિવાસ્ય નાં પ્રતિનિવર્તતા-
પરિત્તાસુ મં પડિણિઅત્તોઅદુ રૂમાદો અણત્યસંસમઆદો । (૭૦)

કપા । મગવન્ ! અપ્રમત્તો ભૂત્વા, દુરાત્માનં વ્યાપાદય । (૭૧)

માધવાધોરવચ્છટી માલતીકપાલકુણ્ડલે પ્રતિ । (૭૨)

(૬૯) પ્રસીદ નાય સાહસિક, દારુણઃ સ્વસ્થઃ હતાયઃ, પરિવાસ્ય નાં પ્રતિનિવર્તતા-
મહાદનયંસંયયાત્ ।

(૬૯) અધોરેતિ । પ્રહરેતિ વચનં પશ્યામિ તે કોટસ્થામયોમિતિ સાયટ્થોપદાન-
યોતકમ્ । અથં બલિવિગ્નકારિત્વાદુરાત્મા ન ભવસિ કિં અપિત્વગમ્યમેવ ભવસીત્યર્થઃ ।
તથાસ્ત્વમેવ મયાઽચિરાજ્ઞનય્ય રૂતિ માયઃ ।

(૭૦) માલેતિ । હતાયઃ નિર્દયઃ (હતાયો નિર્દયે આચારહિતે પિયુનેઽપિ ચેતિ મેદિનો)
અનયેસંગયાત્ અનિષ્ટસ્ય સંગયાત્ । મમતોઽયમિયમામાન્યવપનાવણ્નમ્પત્રં મવર્ત-
પ્રત્યપિ દયાલિયોઽસ્ત્ર ન સ્યાત્, યુક્તે ચ અયસ્ય નિયમાભાવાત્ સ્ત્રીયોનિર્દયોઽપા-
સીતિ મત્પરિવાણાશ્ચવસાયં વિદ્વાય પત્નાયનેત્ત્વં સ્ત્રીવનં રચસ્ય । તથાચ ત્વદ્ગતપ્રાણાયા
મમ તદ્ગતીવનપરિવાણેનૈવ પરિવાણં ભવેદિતિ સરલાયંમાવાયોં ।

અત્ર વિદ્રવો નામ સુહસન્ધેરજ્ઞં । તથાચોક્તં દર્પણે—

“શુદ્ધાભયવાસક્રુતઃ સમ્પ્રમો વિદ્રવો મતઃ” રૂતિ ॥

(૭૧) કપેતિ । અપ્રમત્તઃ અનવધાનતારહિતઃ । અસ્યાપિ વચ્ચાલિચાદિતિ માયઃ ।

(૭૨) અત્ર યથાસંસ્થેનાન્વયાત્ માધવો માલતીં પ્રતિ અધોરવચ્છટ્ય કપાલકુણ્ડલાં
પ્રત્યાહ્વિત્યર્થો લભ્યતે ।

(૭૩) અધોર । આઃ દુરાત્મન્ ! અશય કર્ત્ત્વં (દેધિ ડોમાત્ર કટપૂર
વૌરજ) બલિવિગ્નકારિણશ્ચ કઃ તુમિ દ્વાશા નર કિં ?

(૭૪) માલ । માધ ! અમત્ર ૨૭, એ વ્યક્તિ અતિવાક્રુણ ૭ નિર્દય । તુમિ
આમારુ પત્રિજાન કર્ત્ત્વં । એ અરિષ્ટેમશ્ચર રૂતિએ અતિનેવૃત્ત ૨૭ ।

(૭૫) કપા । ભગવન્ ! આવધાન રૂતિએ દુરાચાર વિનાશ કર્ત્ત્વં ।

(૭૬) (માધવ માલતીર અતિ ૭ અધોરવચ્છટ્ય કપાલકુણ્ડલાં પ્રતિ)

अवि भीरु !

धैर्यं निवेदि हृदये, इत एव पापः,

किं वा कदाचिदपि केनचिदन्वभावि ।

सारङ्गसङ्गरविधाविभक्त्युत्पत्तः

कुहावा पाण्डुलिङ्गस्य चरेः प्रमादः ॥ (७२)

[नेदली कलजलुः । सर्वं चक्रवर्तसि ।] (३३)

[पुनर्नेपथ्ये ।] भो भो नालत्यन्वेपिणः सैनिकाः ! इयम्
अनात्यभूरिविभुम् आस्तास्यन्ती अप्रतिहतप्रज्ञागतिः भगवती
कामन्दकी वः समादियति । (७४)

[illegible][illegible]

(四) 政治的、経済的、文化的、精神的。

(U) [REDACTED] [REDACTED]

[illegible]

192: JOURNAL OF THE A.S.A. 201

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

“पर्यवष्टभ्यतामेतत्करालायतनं द्रुतम् ।

नाघोरघण्टादन्यस्य कर्मैतज्जीषणाद्भुतम् ।

न करालोपहाराच्च फलमन्यदिभाव्यते ॥” (७५)

कपा । भगवन् ! पर्यवष्टब्धाः स्त्रः ! (७६)

अघोर । सम्प्रति विशेषतः पौरुषस्यावसरः । (७७)

प्राप्स्यसी”तिव” सान्वयन्ती । अप्रतिहता अप्रतिरुद्धा प्रज्ञाया विज्ञानस्य गतिर्भसाः तथा
भूता । क्वचि”दप्रतिहतप्रज्ञाचक्षु”रिति पाठभेदः ॥

(७५) आदेशप्रकारं दर्शयति—पर्येति । एतत्करालायतनं द्रुतं चिप्रे पर्यवष्टभ्यता
परिवेष्टिताम् । कुत इत्यत आह—नेति । भोषणं प्राणनाशशब्दाया पिबोदोना भोतिजनकं
अद्भुतं, समुचितरश्चिपरिरचितभवनादपहरणादायर्थकरं एतत् मालव्यपहरणरूपं कर्म
अघोरघण्टादन्यस्य अघोरघण्टातिरिक्तजनस्य न सम्भवतीति शेषः । करालोपहारात् वज्रत्वेन
करालाये प्रदामाद्य अन्यत् अतिरिक्तं फलं एतदपहरणस्य प्रयोजनं न विभाव्यते न सम्भाव्यते ।
तथाअघोरघण्टेनैव करालाये वज्रत्वेन दातुं मालव्यपद्मतेति साध्मिन् करालायतने न
इत्यवगम्यतेतत् परिवेष्टनीयमिति भावः ।

“रुद्रस्याधेस्य गृहेदः निपिः स्या”दिति दर्पणोक्तेस्त “निपि”नाम गर्भसन्धेरद्रुम् ॥

(७६) पर्यवष्टब्धाः मेनिकैः परिहृताः । स्मृत्वात् पन्नायनकर्त्तव्यतायाश्चिक्ता समर्थोक्ति-
रियं । “वृषादिजनिता भोतिरुद्वेगः परिकीर्त्तित” इति दर्पणोक्तेस्त “रुद्वेगी” नाम-
गर्भसन्धेरद्रुम् ॥

(७७) विशेषतः आपि ध्वेन, पौरुषस्य वलप्रकाशात्कृत्तुपुरुषकारस्य, अरसरः अवकाशः ।
मेनिकैः परिहृतितापि यद्युमेनं मापादयितुं शक्तामि, तदेव मे पराक्रमो विशेषतः

आशर निजानेन शक्ति इत्यदिवाक्यं नापुनो एते उग्रवदो कायनको वयातापु-
रुद्वेग नापुनो कर्त्तव्ये कर्त्तव्ये उग्रवदो वयातापुनो कर्त्तव्ये कर्त्तव्ये—

(१४) “उग्र कर्त्तव्यो गृह अतिमोऽपि अतिमोऽपि कर्त्तव्य, एते नाना-
मनश्चरन्तः जीवन्ति आत्मनोऽपि कर्त्तव्यं अनोक्तं चिन्तितं आशर-
नरः । कर्त्तव्य उग्रवदो वयातापुनो कर्त्तव्य अग्रवदो वयातापुनो कर्त्तव्य-
नरः ।

(१५) कर्त्तव्यः । अर्त्तव्यं नाना परिहृतितापि उग्रवदो ।

মাল । হা তাৎ ! হা ভগবতি ! (৬)

মাধ ! ভবতু, বান্ধবসমাজসুখিতাং মালতীং বিধায়, তৎ-
সমচর্মেণ দুরাত্মানং ব্যাপাদয়ামি । (৩৮)

[মালতীনন্দনঃ কাশান্তিক্কাবন্তঃ প্রেতদ্বন্দ্বং পরিক্রান্তি ।] (৩৯)

মাধবাধীরঘণ্টৌ । [অন্যোঃন্যমুদ্বিষ্ট্য] আঃ পাপ ! (৮০)

কঠোরাস্থিত্রিতি ব্যতিকররণল্কারমুখরঃ,

খরস্নায়ুচ্ছেদেষণবিহিতবেগব্য পয়মঃ ।

(৬) হা তাৎ ! হা ভগবতি !

প্রাচ্যমানিতৌ ভবতু, চনদেয় তত্র ভবিষ্যামৌষবন্তং বিদেয়তঃ পুত্রপকার্য কলংবা ইতি ন মেতৎ
তদেতান্নাভৌকিরিষ্য' ।

(৬) "ভগবতি" ইতি কানন্দকাঃ সম্বোধন' । চ'মদিতজীবিতাং নাং মদ্রিনিত-
বিদ্যচিক' মহাভাগ' মাধবত্ব রত্নস্ব'তি বাসুদেয়ঃ ।

(৩৮) মাধতি । মালতীং বান্ধবসমাজে রচাদেচমানতনিকাভিস্তজনসমূহনর্থে
সুখিতাং ভগৌপচর্মেণ সুখাবস্থিতাং বিধায় সম্ভাষ্য তৎসমর্থং তস্য বান্ধবসমাজস্য প্রচর্চ-
দদা স্যাদদ্য দুরাত্মানং এনং কাশান্তিক' ব্যাপাদয়ামি বিনাময়ামি । তদাচ মদ্যদুর্ভেদমান'
কন্দারদপদপ' মদৌপকার' প্রচর্চৌকুল্পন্নমাতৌঃবদ্যনৈব নিষ্কারণোপকারিণে নদ্রং মালতী-
সমর্পয়িষ্যতীত্যাদয়ঃ ।

(৩৯) অন্যতঃ তদ্বান্ধবাবস্থানপ্রদেয়' প্রতি । অন্যতঃ তদ্বিনরোতাংদেব' প্রতি ।

(৮০) অন্যোঃন্যমিতি মাধবঃ অধীরঘণ্টমুদ্বিষ্ট্য অধীরঘণ্টয় মাধবমুদ্বিষ্ট্য পদবিধেয়
আঃ পাপেতিবাঃসমর্পেদেয়ঃ ।

(১৭) অঃপাপ । অঃপাপি বিদ্যেদ পুত্রদেয়ং নন্দ ।

(৬) মাল । হা তাৎ ! হা ভগবতি !

(১৮) মাধ । হউক, মালতীকে বান্ধবসমাজমধ্যে স্থিতি করিয়া দেও
বান্ধবসমাজমধ্যে এই দুরাত্মার নাম করিব ।

(৩৮) (মালতীকে) তাহার বান্ধবসমাজে গেলেন ও কাশান্তিককে
উৎপলিত প্রাচ্যে প্রেরিত করিতে করিতে পরিক্রমণ) ।

(৮০) (মাধব অধীরঘণ্টাকে প্রতি ও অন্যোঃন্যমুদ্বিষ্ট্য প্রতি) ।

षष्ठोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति कपालकुण्डला । (१)

कपा । आः दुरात्मन् ! मालतीनिमित्तं व्यापादितास्तद्वुरो
माधवहतक ! अहं त्वया तस्मिन्नवसरे निर्दयं निघ्नतो अपि स्त्री
अवज्ञाता । [सक्रोधम् ।] तदवश्यमनुभवियसि कपालकुण्डला
कोपस्य विजृम्भितम् । (२)

शान्तिः कुतस्तस्य भुजङ्गशत्रोर्यस्मिन्मुक्तानुशया सदैव ।
जागर्त्ति दंशाय निशातदंष्ट्राकोटिर्विषोक्तागुरुर्भुजङ्गी ॥ (३)

(१) तत इति, सर्वेषां प्रस्थानान् किञ्चित् परत इत्यर्थः ।
(३) कपेति । मालतीनिमित्तमिति व्यापादितक्रियाविशेषादन, एतएव तस्य कर्म-

कारकत्वेन तत्सापेक्षेऽपि व्यापादितः एकद्वयव्येन तादृशेति चनाची न विरुध्यते । इति
मन्तव्यम् । इत एव इतः (कुतश्चायं कपयः) नोचनोक्तः, स चानो नाधवहेति नाधवहतकः
तत्सम्बोधनम् (राजदन्तादित्यान् परनिपातः । तस्मिन्नवसरे अघोरघरुव्यापादनक-
निर्दयं दयारहितं यदा स्नातया निघ्नयति त्वं प्रहरन्त्यपि अहं त्वया स्त्री इति हंतीः अवज्ञा
भवधिरिता, स्त्रीलेनावज्ञाया विनिपादैव परिमुक्तेत्यर्थः ।
“अधिष्ठेपवधःकारी चोभः भोक्तुः स एव तु” इति दर्पदण्डपादव “चोभो”ना-
नाय्यालङ्कारः ॥

(३) शान्तिरिति । यस्मिन् भुजङ्गशत्री वस्तुतानुशया पतुः सर्वस्य विनाशान् अवस्थित-
दीर्घदेवा (निवृत्तानुशयेति पाठे तु बहुदीर्घदेवेत्यर्थः) (वदन्तः पदाभावे दीर्घदेवानुबन्धो-
(१) (उ२५५रे कपालकुण्डलाव प्रवेष्टव) ।
(२) कपा । हे दुरात्मन् नौतनोक्त नाथ ! त्वयि नानाशैव जग-

नार उरुके (अथोऽथोऽथो) निहत करिशाह, एतस्मै निघ्नकाले
मि त्वोनाके निर्दयत्वात् अहाव करिनेऽतुनि आनाके शोनाक वनिश
अ करिशाह, (क्रोशेव गहिः) यतएव यतएव त्वयि कपालकुण्डलाव
पव कल यतएव करिने ।

[नेपथ्ये ।] भो राजानश्चरमवयसामाज्ञया सञ्चरध्वम्,
कर्त्तव्येषु, श्रवणसुभगं भूमिदेवाः पठन्तु ।
चित्रं नानावचननिवहैश्चेष्टया मङ्गलेभ्यः,
प्रत्यासन्नस्वरयतितरां जन्ययात्वाप्रवेशः ॥ (४)

रिति हेमः) निगातदंष्ट्राकोटिः समतितीचूदशनायभागा विषोदगारगुरुः गरलोदवसनकोटीरा
भुजङ्गी फणिनी दंशाय दंशनाथं सदैव वागर्त्तिं सप्रयवा वर्त्तते । तस्य भुजङ्गशवोः सर्पनिहन्तुः
शान्तिः सुस्थिता कुतः कथं ? कथमपि नेत्यर्थः । यथाशीविषविनाशिनो जनस्य तद्विनाशवश-
वद्ब्रूयतत्पदोदंशनायइत्या शान्तिर्न स्यात्, तथेवास्मदगुरुवधकारिणस्तवापि मत्कर्तुं कांपकारा-
शइत्या कदापि शान्तिर्न स्यादिति भावः ।

अत्र विधेयप्रतिपादकस्य तच्छब्दघटितवाक्यस्य पूर्वोपन्यासादनुवाच्यत्वप्रतीतिकारित्वेन
वाक्यगत“विधेयाविमर्श”दोषः । एवं समादप्रस्तुतात् समस्य प्रस्तुतस्य बोधादप्रस्तुतप्रशंसा-
सङ्कारः । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥

(४) भोः इति । भो राजानः ! हे पद्मावतीश्वरनिदेशवर्त्तिनः सामन्तभूभृतः ! यूयं
चरमवयसां पूर्व्यापरकर्त्तव्याभिज्ञतज्ज्ञानां आज्ञया अनुमत्या कर्त्तव्येषु उदाहोपयोगिकृत्येषु
सञ्चरध्वं (समस्तुतीयायुक्त इत्यात्मनेपदम्) प्रवर्त्तध्वं यथाक्रमं तत्तदनुष्ठानेषु यतध्वमिति
यावत् । तथा हे भूमिदेवाः । ब्राह्मणाः ! भवन्तः श्रवणसुभगं श्रुतिमुखकरं यथा स्वात्पया
गठन्तु यावागुभजनकस्तोत्रं उच्चारयन्तु । तथा नानावचननिवहैः बहुप्रकारवाक्यसमूहैः
मङ्गलेभ्यः वरकथयोः कुशलार्थं (तादर्थ्ये चतुर्थी) चित्रं जनानामाश्चर्यं जनयितुमिति शेषः ।
चेष्टया यवः क्रियताम् वन्द्यादिभिरिति शेषः । कुत इत्यत आह—प्रत्यासन्न इति ।
प्रत्यासन्नः अतिसन्निहितः जन्यानां वरसिग्धजनानां (जन्याः सिग्धाः वरस्य ये इत्यमरः)
पात्रायाः वरगृह्यात् कन्यागृहप्रयाणात्मिकायाः प्रवेशः प्राप्तिः त्वरयतितरां सर्वानतित्वरायुक्तान्
करोति । तथाच मालतीमहाराजमन्दनयोर्विवाहार्थमचिरादेव वरयासिञ्जतां अमात्यगृहं
रति शोभायावां करिष्वन्तीति सत्यमेव तत्पूर्व्यानुष्ठेयानि सर्वाणि संपाद्यानीति भावः ।

(७) याशत्र मननाद्यङ्गां अतिजोद्ध गत्रशोद्वमनभौवनं, तानूशी मर्ष-
पद्मी, पठिनिधनप्रतिष्ठ दौर्घ्येष्वेव प्रतिङ्गां नां कविश याशत्र वरमनेन अञ्ज मर्षना
उठेठ पादक, तानूय इत्यथमञ्जरा भाषि कोथाय ?

(७) (नेपथ्ये) हे मानस राजगण । त्वेनरा पूर्वापरा कर्त्तव्यादिभि
पुङ्गवनिगैर आदेशेन अत्रात्रात्र उद्वादेशपयोगि कार्ये अत्रुत् २७ । हे

यावत् सखन्धिनो न परापतन्ति, तावत् वत्सया मालत्या सह
नगरदेवतागृहम् अविघ्नमङ्गलाय गन्तव्यम् इति आदिशन्ति भगवतो-
निदेशवर्त्तिनोऽमात्यदाराः । तथा गृहोत्सवविशेषमण्डनः प्रतीक्ष्यता-
मानुयात्रिको जनः । (५)

कपा । भवतु इतो माननौविवाहपरिकर्मसत्वरप्रतोहारयत-
सङ्कुलात् प्रदेशादयक्रम्य, माधवायकारं प्रति अभिनिविष्टा भवामि ।
[इति निष्क्रान्ता । विष्कम्भकः ।] (६)

नमः कर्तुं वाचानां सुखमस्मिन् इति श्रुत्वा नमः पवित्रं वाचानां विद्यमानं नित्यं विद्यते ।
सन्निवेशान् भद्रं प्रसन्नाः नमः कर्तुं श्रुत्वा नमः कर्तुं श्रुत्वा नमः कर्तुं श्रुत्वा नमः कर्तुं श्रुत्वा नमः ।
परमवाक्यान्तं पुण्यं वाचानां नमः कर्तुं श्रुत्वा नमः कर्तुं श्रुत्वा नमः कर्तुं श्रुत्वा नमः ।
नमः कर्तुं श्रुत्वा नमः ।

[illegible][illegible]

ବ୍ରାହ୍ମଣ ! ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଏହି କଥା କହିବାକୁ ଆମ୍ଭେ ଯାହା କହୁଛୁ
 ଏବଂ ବଳିପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କି କି କହିବାକୁ ଯାହା କହିବାକୁ
 ଆସୁଛା ତୁମ୍ଭେବଂ ଶୁଣିବାକୁ ଯାହା ଶୁଣିବାକୁ ଯାହା କହିବାକୁ
 ଆସୁଛୁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଯାହା କହିବାକୁ ଯାହା କହିବାକୁ

[illegible]

[તતઃ પ્રવિશતિ કલહંસકઃ ।]

કલ । આણતોહ્મિ, યાચરદેવતાગર્ભગૃહસ્થિતેન સમકરન્દેન, સમચરન્દેન, યાદમાહવેણ, જહા જાણાહિ દાવ જત્તાહિમુહં પડત્તા માલતી ણ વેતિ. તા જાવ ણં આણન્દેસમ્ (ક) ।

[તતઃ પ્રવિશતો માધવમકરન્દૌ ।]

(ક) આજ્ઞતોઽહિ, નગરદેવતાગર્ભગૃહસ્થિતેન સમકરન્દેન નાયમાધવેન, યથા જાનીહિ તાવત્, યાવામિમુખં પ્રવૃત્તા માલતી ન વેતિ, તથાવદેનમ્ આનન્દયિષ્યામિ ।

સત્ત્વરેણ વ્યયેણ પ્રતીદ્યારયતેન વહુતરદ્વારપાલેન સહુલાત્ પરિચ્યાપ્તાત્ પ્રદેશાત્ મૂર્તિસુશર-
દેશાદિત્યર્થઃ, અપક્રમ્ય અન્યતો ગત્વા માધવસ્યાપકારો માલત્યપહરણાદિકપક્તં પ્રતિ અભિનિવિષ્ટા
હૃદયતરવેષ્ટા । અસ્ય પ્રતીદ્યારયતસહુલપ્રદેશસ્ય તાદૃશ્યાપકાસાધનપ્રતિકૂલતાદ્યતો ગતૈવ
તદભિનિવેશઃ કરણીય इति भावः । વિક્ષમ્બક इति, મધ્યમપાત્રમૂતકપાલકુળામાત્ર-
પ્રયુજ્યતાત્ યજ્ઞવિક્ષમ્બકોઽયં । વિક્ષમ્બકત્વસાસ્ય “વ્યાપાદિતાસદ્ગુરો” રૂપેનાચોરવણ-
વધાદિકપસ્યાતીતકથાંશસ્ય “વત્સયા માલત્યા” રૂપાદિના માલત્યા નગરદેવતાગૃહં પ્રતિ
ગમનસ્ય માધવાપકારં પ્રત્યભિનિવિષ્ટા ભવામીત્યનેન માલત્યપહરણરૂપસ્ય ચ ભાવિકથાંશસ્ય
નિદર્શનાદિતિ વિભાવનીયમ્ ।

(ક) માધવમકરન્દયોઃ પ્રવેશકમાહ—આજ્ઞત इति । રૂતો મુખં એતન્નગરદેવતાગૃહ-
ગૃહામિમુખં પ્રવૃત્તા પારખ્યગમના । એનં માધવં, આનન્દયિષ્યામીતિ “માલતી રૂતોમુખમાગતુ
મારખ્યે”તિ વાર્તાયા વિજ્ઞાપનેનેતિ શેષઃ ।

(૮) કપા । રૂઠેક, માગતીવ વિવાદેશપઃયાગિ નાનાવિધ ક્રિયામાધન-
વાદા વહુ ધારપાત્રપરિચ્યાપ્ત એઈ એવેશ રૂઠેત અગ્રજ યાદેશ માધવેન
અપકારમાધને ગત્રવતી રહે । (કપાગકુળતા પ્રદાન) (અતઃપર કપ-
રૂપકેત્ર એવેશ) ।

(ક) કપા । મકરન્દેન મહિત નગરપ્રવેશત્ર અનાચરગૃહસ્થિત એઈ
માધવ કર્દૂક આમિ અગ્રજાત રહેશાહિ—“તૂમિ જાન, એઈ પ્રવેશગૃહસ્થિત
માગતી આનિતેહે કિ ના ? અતઃએવ “માગતી એઈ અગ્રજાત આનિતેહે”
રૂપ નિવેશન કરિત્રા તાશકે આનન્ધિત કરિતે યાદે ।

(તાશત્ર પર માધવ ૩ મકરન્દેન એવેશ)

माध । मालत्याः प्रथमावलीकनदिनादारभ्य विस्तारिणो-
भूयः स्नेहविवेष्टितैर्नृगदृशो नौतस्य कोटिं परान् ।
अद्यान्तः खलु सर्वथास्य मदनायासप्रवन्धस्य मे,
कल्याणं विदधातु वा भगवतो नौतिर्विपर्य्येत वा ॥ (७)

(७) नावत्या इति । तद्वद्वयः हरिपनयनाया नावत्याः प्रदनावच्छेकनशिलात् बहुवच-
नोपां प्रयत्नद्वयप्रदादाय विस्तारिणः क्लम्यो विवृतिनापत्रस्य भूयः पुनरपि खेदविवेचितैः
खेदमूवकसन्निभदावच्छेकनादिभिः परां कोटिं चरन्मुत्कर्ष्य नीतस्य प्रापितस्य यस्य चतुर्दश-
मानस्य नै नम नदनादास्यवत्स्य कल्पवृक्षदानम्परादाः सर्वदा सर्वत्रकारिण्यस्य खलु
ययैव चतः चवसानं भविष्यतीति शेषः । कदमिद्याह—इत्यापनिति । मगवत्याः
कानन्दका नीतिः नयः चतुडावप्रपातीति यावत्, कल्याणं चयैव देवतापवने नावतीपादि-
रहपरस्यार्दनरूपं नष्टं विदधातु करोतु वा, या यदवा विनश्येत् न न दुर्मान्दवशात् केनचित्
प्रतिवशा विपरीता भवतु, नावतीपादिरहपरं नष्टं न विदधातु इत्यर्थः । तदाच भगवती-
नीतिप्रभावादि नावतीपादिरहपामा नै सरला भवेत्तदा तदुपभोगेनैव नदनादास्यवत्स्य-
स्वावसानं भवेत् । यदितु नदीटैकान्तदुर्मान्दास्यदीपनीत्यादि नदीयाया न सरला भवे-
त्तदापि न न सरपत्यावत्स्यस्वावादास्यमान्येनैव नदनादास्यवत्स्यस्वावसानं भवेदितु भयदास्ययैव
तदवसानमवत्स्यस्वावीति तत्त्वमिति भावः ।

“तत्त्वार्थसंग्रहः” इति हर्षरत्नचूडामय “कार्त्तिकी” नाम संस्कृतग्रन्थः । एव “सुनाय-
पायनशास्त्रा” प्रकाशः प्रतिपाद्यः” इति हर्षरीतिरिति” इतीत्या प्रकाशः नाम काश्यायस्य ।
विद्वद्वात् विद्वद्वात् इति श्रियायाः भगवतीतीतिरिति कर्त्तृकात्त्वत्वादीनयः” वयुधं वर-
काश्यायस्य पूर्ववाक्यान्तर्गतत्वात् वाक्यान्तर्गतं “कार्त्तिकी” शास्त्रम् । साहूधर्मिणीति
तद्वत् ॥

(୩)
 (୧)
 (୨)
 (୩)
 (୪)
 (୫)
 (୬)
 (୭)
 (୮)
 (୯)
 (୧୦)
 (୧୧)
 (୧୨)
 (୧୩)
 (୧୪)
 (୧୫)
 (୧୬)
 (୧୭)
 (୧୮)
 (୧୯)
 (୨୦)
 (୨୧)
 (୨୨)
 (୨୩)
 (୨୪)
 (୨୫)
 (୨୬)
 (୨୭)
 (୨୮)
 (୨୯)
 (୩୦)
 (୩୧)
 (୩୨)
 (୩୩)
 (୩୪)
 (୩୫)
 (୩୬)
 (୩୭)
 (୩୮)
 (୩୯)
 (୪୦)
 (୪୧)
 (୪୨)
 (୪୩)
 (୪୪)
 (୪୫)
 (୪୬)
 (୪୭)
 (୪୮)
 (୪୯)
 (୫୦)
 (୫୧)
 (୫୨)
 (୫୩)
 (୫୪)
 (୫୫)
 (୫୬)
 (୫୭)
 (୫୮)
 (୫୯)
 (୬୦)
 (୬୧)
 (୬୨)
 (୬୩)
 (୬୪)
 (୬୫)
 (୬୬)
 (୬୭)
 (୬୮)
 (୬୯)
 (୭୦)
 (୭୧)
 (୭୨)
 (୭୩)
 (୭୪)
 (୭୫)
 (୭୬)
 (୭୭)
 (୭୮)
 (୭୯)
 (୮୦)
 (୮୧)
 (୮୨)
 (୮୩)
 (୮୪)
 (୮୫)
 (୮୬)
 (୮୭)
 (୮୮)
 (୮୯)
 (୯୦)
 (୯୧)
 (୯୨)
 (୯୩)
 (୯୪)
 (୯୫)
 (୯୬)
 (୯୭)
 (୯୮)
 (୯୯)
 (୧୦୦)

इयमवयवैः पाण्डुचामैरलङ्कृतमण्डना
 कलितकुसुमा वालेवान्तर्लता परिगोपिनी ।
 वहति च वरारोहा रभ्यां विवाहमहोत्सव-
 त्रियमुदयिनीमुद्गाढां च व्यनक्ति मनोरुजम् ॥ (१५)

एव सुखादिपदविग्रहपदविग्रहान् करेणुरज्जुर्लसितव द्रिष्टव्यमङ्गलमङ्गलः न
 सङ्गरः । एवमवयवमङ्गलानि धारयामासन् मदनचन्द्रसेना वसनं वहन्त्येव एव
 मदनचन्द्रसेना निदर्शनायकाः ।
 (१५) इयमिति पाण्डुचामैः शिखयाम् चेत्यर्थः पद्मदेः नदिनन्दन-
 यितानि मण्डनानि मण्डनमण्डनानि यथा सा ।
 कदिदतिगता -

কথং নিপাদিতা গজবধুঃ ? (১৬)

মাধ । [মানন্দম্ ।] কথমবতীর্থ্য ভগ্নাতীলবদ্বিভাষা
সমম্ ব্রতঃ প্রবৃत्ते । (১৭)

ততঃ প্রবিষ্যতি কামন্দকৌ মানলী লবঙ্গিকা য ।

কাম । [সহর্ষমপব্যর্থ্য ।]

বিধাতা ভদ্রং নো বিতরতু মনোজ্ঞায় বিধয়ে,
বিধেয়াসুর্দেবাঃ পরমরমণীয়াং পরিণতিম্ ।

পৌড়া যশাস্ত্রাভূতা প্রথমচন্দ্রলিঙ্গায়াঃ প্রতিবদঃ কলায়া গিমং গিগানং বহুলো ধারয়ন্তী
মানলী কিস্বিদন্তরং পরিজননাগোক্ত কিস্বিয়াপানং যথা শাস্ত্রায়া ইত এব অস্মাভিঃ দিবি
প্রযতা আয়াতা ।

অতঃ পুত্রেণ্যুপমানদ্বারঃ, এব “বহতি” “ব্যনকৌ” বনে কক্রিয়ণীঃ পরসৌষ্ট্যৈক ক্রতু-
কারকত্বাদদীপকযালদ্বারঃ ইত্যনথোরঙ্গাভিভাবেন সহঃ । ন বাব ক্রিয়াসমুদয়ঃ শঙ্কনীয়ঃ
অতিগরীক্যভাবেন সমুদয়স্য চ তনুমূলত্বেনাত তদসম্ভবাদিত্যনুসন্ধ্যম্ । হরিণীকৃতম্ ॥

(১৬) নিপাদিতা উপধিগতা ।

(১৭) নাধেতি । ভগ্নাতী কামন্দকৌ । প্রবৃत्ते আয়াতুমারম্ভেব মানলীতি শ্রেয়ঃ ।

(১৮) স্বকীয়প্রযবস্য সিদ্ধান্ত্যুখ্যাত সহর্ষা কামন্দকৌ বিশ্ববিধাতায় প্রার্থয়নে—
বিধাতেতি । বিধাতা বিধিঃ মনোজ্ঞায় পরস্পরাভিলষণীয়ত্বান্মনোহরায় বিধয়ে মানলীনাধবধৌ-
বদ্বাহবিধানায় নঃ অস্মাকং ভদ্রং বিদ্যাপসারণরূপং মঙ্গলং বিতরতু অর্পয়তু । দেবাঃ পরিণতিং
অস্য বিবাহস্য পরিণামং পরমরমণীয়াং পরস্বরাতিপ্রীতিসম্পাদনাংদিনা সম্মননোহরাং
বিধেয়াসুঃ ক্রিয়াসুঃ । ততঃ কিস্বিচাকাঙ্ক্ষাযানাহ—কৃত্যেতি । প্রিয়মুহুদপচয়ঃ পরমপ্রীতি-

ও বর্ধমান দিবাঃ মহোৎসব আধারণ করিতেছে এবং শত্রুরেব পাণ্ডুরতাও
কুশতা দ্বারা কামপৌড়া ব্যক্ত করিতেছে ।

(১৬) হস্তিনৌকে বসাইল কেন ?

(১৭) মাধ । (আনন্দের সহিত) কেন অবতীর্ণ হইয়া ভগ্নাতী
কামন্দকৌও লবঙ্গিকাব সহিত (মানলী) এনিকেই আসিতেছে ?

(তৎপর কামন্দকৌ মানলীও লবঙ্গিকার প্রবেশ)

(১৮) কাম । (হর্ষেব সহিত অস্ত্রের অশ্রুতভাবে) পরস্পর অভিন্নবিত্ত
নিবন্ধন অতিমনোরম মানলী ও মাধবের বিবাহবিধানে বিধাতা আমাদিগের

उतार्थभूयान् प्रियसुहृदप्योपयमने,
प्रयत्नः उत्तमोऽयं फलतु, गिवदायी च भवतु ॥ (१८)

माल । [स्वगतम्] केन उग उवाएण सन्तदं मरणपिञ्जायक्त
अन्तरं सन्भावइत्तम् ? मरणसि मन्दभाअङ्गिआणं अहिमदंति
उदुत्तहं होदि (ङ) ।
लव । [स्वगतम् ।] अतिकिलान्निदा ज्जु, पिअसही एदिआ
अणुजलविमलभोग (च) ।

(ङ) केन उग उवाएण सन्तदं मरणपिञ्जायक्तं सन्भावइत्तम् ? मरणसि मन्द-
भाअङ्गिआणं अहिमदंति ।

(च) अतिकिलान्निदा ज्जु, पिअसही एदिआ

भाअतमूर्तिवदुदेवरातकलागोः सन्तदं मरणपिञ्जायक्तं सन्भावइत्तम् ।
लव । [स्वगतम्] केन उग उवाएण सन्तदं मरणपिञ्जायक्तं सन्भावइत्तम् ?
मरणसि मन्दभाअङ्गिआणं अहिमदंति ।

(ङ) केन उग उवाएण सन्तदं मरणपिञ्जायक्तं सन्भावइत्तम् ? मरणसि मन्द-
भाअङ्गिआणं अहिमदंति ।

भाअतमूर्तिवदुदेवरातकलागोः सन्तदं मरणपिञ्जायक्तं सन्भावइत्तम् ।
लव । [स्वगतम्] केन उग उवाएण सन्तदं मरणपिञ्जायक्तं सन्भावइत्तम् ?
मरणसि मन्दभाअङ्गिआणं अहिमदंति ।

କାମ । ଅହମପି ତାବଦ୍ବିବିକ୍ତେ ଅଳଙ୍କରଞ୍ଚରତ୍ନାନାଂ ପ୍ରାଶସ୍ତଂ ଶାସ୍ତ୍ରତଃ
ପରୌଚ୍ଛିନ୍ଧି । [ଇତି ତିଷ୍ଠାନ୍ତା ।] (୨୨)

ମାଳ । [ସ୍ବଗତମ୍] । କର୍ଦ୍ଦ୍ଧଂ, ଲବଙ୍ଗିଆମିତ୍ତପରିବାରଙ୍ଗି ସଂବୁତ୍ତା । (ଟ)

ଲବ । ଇଦଂ ଦେବଦାମନ୍ଦିରଦୁବାରଂ ତା ପବିସନ୍ଧା । [ଇତି ପ୍ରବିଶତଃ] । (ଠ)

ମକ । ବୟସ୍ୟ ! ଇତଃ ସ୍ତମ୍ଭାପଞ୍ଚାସିତଶରୀରୌ ତିଷ୍ଠାବଃ । ତଥା
କୃତଃ । (୨୩)

ଲବ । ସହି ! ଅଥଂ ଅଙ୍ଗରାଞ୍ଚୋ, ଇମାଞ୍ଚୋ କୁସୁମମାଳାଞ୍ଚୋ । (ଢ)

(ଟ) ଲବଙ୍ଗିକାମାପରିବାରାଙ୍ଗି ସଂବୁତ୍ତା ।

(ଠ) ଏତଦ୍ଦେବତାମନ୍ଦିରଦ୍ବାରଂ, ତତ୍ ପ୍ରବିଶାବଃ ।

(ଢ) ସହି ! ଅଥମଙ୍ଗରାଞ୍ଚୋ, ଇମାଃ କୁସୁମମାଳାଃ ।

(ଜ) କ୍ବ କୁସୁମ, ଗମିଷ୍ୟତୀତି ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ।

(୨୨) ବିବିକ୍ତେ—ଜନଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନେ । ଲବଙ୍ଗିକାୟା ସହ ବିଷଭାଳାପସ୍ୟ ନିଃସଙ୍ଗୋଽଽପି ଦେବତାୟତନେ
ମାଧବକଣ୍ଠେ ମାଲ୍ୟାପଞ୍ଚେ ୧. ଦାଲିଙ୍ଗନସ୍ଥାସୁଯୋଗଂ ମାଳତ୍ୟୈ ଦାତୁଂ କାମନ୍ଦକ୍ୟା ନିଷ୍କ୍ରମଣମିତି
ମନ୍ତବ୍ୟମ୍ ।

(ଟ) ଲବଙ୍ଗିକାମାତ୍ରଃ ପରିବାରଃ ପରିଜନଃ ଯସ୍ୟା ତଥାଭୂତାଙ୍ଗି । ତଥାଚ କଥଞ୍ଚିଦିନାଂ
ବଶୀକୃତ୍ୟ ପ୍ରାଣୀକ୍ତାକୃତମୁଚ୍ଛାନ୍ନୌତି ଭାବଃ ।

(ଠ) ତିଷ୍ଠାବଃ ଇତି ତଥାଚ ମାଳତୀଲବଙ୍ଗିକାୟୌବିଷଭାଳାପଂ ଯୋତୁଂ ଶକ୍ତୁଃ ଇତି ଭାବଃ ।

(ଢ) ଅଙ୍ଗରାଞ୍ଚୋ—ଚନ୍ଦନକୁଙ୍କୁମାଦ୍ୟଜ୍ଞାନୁଲିପନଦ୍ରବ୍ୟମ୍ ।

(ଞ) ଲବ । ଆପନି କୋଥାତ୍ର ବାହେବେନ ?

(୨୨) କାମ । ଆମିଓ ନିର୍ଦ୍ଧନ ଶାନ୍ତେ ଶାନ୍ତାଶ୍ରମାରେ ଅନନ୍ତରରତ୍ନେ
ଅଶ୍ରୁତା ପ୍ରଶଂସା କରିବ । (କାମନ୍ଦକୀର ଅନ୍ତରାଳ)

(ଟ) ମାଳ । ଏହି ବେଳେକାଳ ଲବଙ୍ଗିକାହି ଆମାର ପରିଜନ ଧାକିଲ ?

(ଠ) ଲବ । ଏହି ଦେବତାମନ୍ଦିରର ଦ୍ବାର, ଅତଏବ (ଏମ) ଆମରା ଅବେଶ
କରି । (ଉଭୟର ମନ୍ଦିରେ ଅବେଶ)

(୨୩) ମାଳ । ବୟସ ! ଆମାମ୍ଭେ ଶରୀର ଏହି ଉପେକ୍ଷା ଅନ୍ତରୀତ କରିବା
ଧାକି । (ମାଧବ ଓ ଲବର ମଧ୍ୟ ଉଭୟର ଅନ୍ତରାଳେ ଧାକିଲ)

(ଢ) ଲବ । ଏହି ଚନ୍ଦନକୁଙ୍କୁମାଦି ଅମୃତଦେବ ଉପେକ୍ଷା, ଏବଂ ଏହି କୁସୁମମାଳା ।

माल । तदो किं ? (ठ)

लव । सवि ! इमस्मिं पाणिगहणमङ्गलारम्भे, कलायसम्पत्ति-
णिमित्तं देवदात्रो पूजेद्वित्ति, अन्वाए अणुप्ये सिदामि (ण) ।

माल । (स्रगतम्) किं दाणिं दारणसमारम्भदेवदुच्चित्त-
परिणामदुःख-गिह-मानसं पुणो पुणो वि मन्मच्छेददुःखं
मन्दभाइणीं दुणोमि । (त)

(३) ततः किम् ?

(८) सवि । अजिन् दादिदहणमङ्गलारम्भे, कलायसम्पत्ति-
णिमित्तं देवदात्रो पूजेद्वित्ति, अन्वाए अणुप्ये सिदामि ।

(त) किमिदानीं दारणसमारम्भदेवदुच्चित्तपरिणामदुःख-
गिह-मानसं मन्दभाइणीं दुणोमि ।

(३) ततः किमिति, मरये कृतमिदं यत्तः मन्मच्छेद-
(८) कलायसम्पत्ति-
निमित्तं देवदात्रो पूजेद्वित्ति, अन्वाए अणुप्ये सिदामि ।

मालेति । दारण-
परिणामदुःख-
गिह-मानसं
मन्दभाइणीं
दुणोमि ।

आनन्दनानि हृदयैकरसायनानि.

दिष्टा मयाप्यधिगतानि वचोऽनृतानि ॥ (२६)

माल । जहा तस्म जीविदप्यदादणो जणस्स, अवसित्तेति मं सुणिअ सन्तप्पमाणस्स, तं तहाविहं सरौररअणं ण परिहोअदि, जधा अ परलोअगदं पि मं उहिचिअ सो जणो मंस्सरणकधामेत्त-परिसेसं कालान्तरेवि लोअजत्तं न सिटिलेदि तहा करेयि । एवं ज्जेव पिअसहीए प्यसादादो मालदो किदत्था भोदि । (न)

(न) यथा यस्य जीवितप्रदायिनो जनस्य अवसितेति मा युत्वा सन्तप्यमानस्य, तत्तथापि शरीररत्नं न परिहीयते, यथा च मां परलोकगतानामप्यु दिष्ट्य स जनः संस्मरणश्रयानावपरिशेषां कालान्तरेऽपि लोकयात्रां न गमिष्यति, तथा करिष्यसि, एवमेव प्रियसखीप्रसादात् मालती कृतार्था भवति ।

नोहनानि आनन्दजडिवाहतिनिरोधकानि, आनन्दनानि मनसानन्दसम्पादकानि, तथा हृदयस्य कामज्वराभिभूतस्थे त्वयः एकरसायनानि अद्वितीयभेदजनानि (वज्रराज्याधिविध्वंसि भयज, तद्वरसायनमिति चरकः) वचांसि मालत्याभिहितान्येतानि वाक्यान्वेव अस्तानि पोद्घाणि दिष्ट्या भागेनैव मयापि अधिगतानि प्राप्तानि । एतादृशवचोमत्तलाभानुगुणगुणादिरहितोऽपि परमसौभाग्यवशादेवैतानि वाक्यानि लब्धुः । कृतार्थोऽहमिति भावः ।

अत्र प्रसज्यपि अर्थगतपुनरुक्ततादोषः परमसुलभमनसा माधवेनाभिहितत्वात् पूर्ववद्गुणत्वमेव भजते । निरङ्गकालद्वारः । वसन्ततिनकं वृत्तम् । अयमेव श्लोकः किञ्चित्कलीकृतः उत्तररामचरितप्रथमाङ्के कविना निबद्ध इत्यनुसन्धेयम् ।

(न) मालेति । यथा तद्विरहेणाहं मर्त्यमुदयुक्तामि, तथा मद्विरहेण सोऽपि यदि शरीरं जह्यादित्याशङ्कयामाह—यथेति । जीवितदायिनः करालायतने प्राणरक्षिणः, अवसितेति

(२७) माध । वधश्च मकरन्द ! मालतीयाः पु नैराशश्च परिज्ञान-ओवन-रूप कुसुमेन विकाशक, परम तृप्तिजनक, आनन्दवृद्धतावशतः समस्त हृद्विद्व-बुद्धिर्न निरोधक, परम आनन्दजनक, ७ कामधरनउष्ठ स्वरद्वय अद्वितीय उवध एहे वाक्यामृत मोक्षपात्रमेहे आ.म नात्र करिष्याम ।

(न) माल । आमार ओवनताता सेहे माधव आमि मरिवाहि भुनिश वाशाते मेहे अमाभाश्च रूपनावयानम्पत्र त्राहार सेहे शरीरवत्त पारिताग ना

नव । अइ ! पडिहदं दाणिं दे भमङ्गलं य अदोवि भवि-
अदरं सुणिच्छम् । (प)

माल । सडि ! मिअं खु तुझाणं मालदीजीविदं य उअ
मालदी । (फ)

नव । किं एअं भणिदे भोदि । (व)

माल । [आत्मानं निर्दिश्य ।] जेण अस्सजणपच्चासाणिवन्ध-
णेहिं वअणसंविहाणेहिं जीआविअ इमं लेअ महावीमच्छारभं

(प) अयि प्रतिहतम् इदानीं तेऽनङ्गुलम् । नातोऽप्यधिकतरं योथ्यानि ।

(फ) सखि ! मित्रं खलु दुष्प्राक्तं नास्त्यजीवितं न पुनर्जायते ।

(व) किमेवं भूपति भवति ।

(भ) येन अन्यजनप्रत्याशानिवन्धनैर्वचनसंविधानैर्जीवयित्वा इममेव महावीमत्तृचारभनतु-

अत्र विवाहायैकोत्पूज्यैकवद्वधातोधारपायै प्रयोगादवाचकत्वदीयः । अत्रानुगतयो-
र्विपन्द्रहोत्सवयोर्वद्वहानीत्येकक्रियया कन्दतेनान्वयाद्युल्लेखयोगिता एव विरहयोर्विपन्द्र-
होत्सवयोरेकदा सङ्गुटनात् उपनावधारयेत्यनयोः सङ्करः । वसन्ततिष्ठकाङ्कतम् ।

(प) अनङ्गुलं नरपाथ्यवसायरूपनत्याहितं प्रतिहतं सन्निहितदेवतया विनाशितं
भवेदिति शेषः ।

(व) एवं भूपति—“नास्त्यजीवितमेव दुष्प्राक्तं मित्रं न पुनर्जायते” इत्युक्ते किं भवति ?
अनेन वाच्येन किं प्रतिपादितं भवतीति प्रश्नायः । नास्त्यो नास्त्यजीवितशब्दयोरेकयोरे
वैतङ्गेष्टावच्छिन्नात्मपरतया नास्त्यजीवितस्य प्रियत्वे नास्त्या अप्रियत्वं व्याहृतमिति तदीय-
वाक्यस्य तात्पर्यं नावगच्छामीति भावः ।

तुमिअ आनि देशर इःवापनवनोपात्रठिआअनिठ दिवानरूप विपडिं उ पवन
आनन धावण करिठेहि ।

(प) नव । अत्रि नवि ! सन्निहितं देवता कर्तृकहे तानात्र नरनाथवनार
रूप अनन्य दिनानिठ हईवे । देशर अविअ आत्र तुमि न ।

(र) नान । अत्रि ! नानतौर चौवनहे तानात्रेअ अत्रि, किड नानतौ
तानात्रेअ अत्रि नहे ।

। एहे कथार कि तांअण्य हईन ? (दूक्षिनाम ना) ।

মাল। [সহর্ষম্।] কথং অশুগ্গহীদস্মি। [উত্থায়।] ইম-
মালিঙ্গামি। দংষণং তু পি অসহ্যে বাপ্‌ফোপৌড়েণ শিরুজ্জং পচ্ছিমং
এ লম্বোঅদি! * [আলিঙ্গ্য সানন্দম্।] সহি! কঠোরকমল-
গব্ধপদ্মলো অস্মারিসো জ্জেব্ব দে অজ্জ শিঝ্জাবেদি মং সন্তপ্পমাণং

(২) কথমনুগৃহীতাস্মি। ইমমালিঙ্গামি। দর্শনং পুনঃ প্রিয়সখ্যা বাপ্যোত্পীড়নে
নিরুজ্জং পয়িমং ন লভ্যতে। সহি! কঠোরকমলগব্ধপদ্মলো: অন্যাত্ম্য এব তে অদ্য নিবাংপয়তি
মাং সন্তপ্পমানাং প্রিয়সখ্যা:। শরীরস্বয়ং:। কিং নৌলিবিবিনিবেশিতাজ্জলিমং বচনেন কিস্সা-

পূর্ব্বদেব তত্‌সমৈরেব অদ্‌লৈবঙ্গিকৈবাহ—কিং বেতি। মাধবপদে হৈ বিচ্ছদেদদারুণায়াস-
কারিণি! বর্ত্তমানবিরহেনাতিভীষণক্লেশদাযিনি! কিংবা ভয়ামি মরণবিষয়ে কিংবা
ব্রবীমি, তস্যাত্মন্তানভিলষণোয়ত্বান্ন মত্‌প্রাপ্তা মরণস্য নিষ্পয়োজনত্বাৎ তব ন কিমপি
বৃদ্ধব্যসম্ভীত্যর্থ:। অতএব হৈ বরারোহে! সযোষি! (আরোহ: যৌগিকারয়োরিতি ধরাণি:)।
কাম' কুরু ময়া সহ কামত্যাগার' অনুতিষ্ঠ। "হৈ বিচ্ছদেদদারুণায়াসকারিণি মরণাদ-
ভাবিবিরিহেনাতিভীষণক্লেশদাযিনি! কিং ভয়ামি? তব মরণবিষয়ে কিং কথয়ামি?
ভয়যথাস্থসহনীয়ত্বান্ন কিমপি বক্তুং প্রমবানীত্যর্থ:। অতএব বরারোহে! কাম' যথাভি-
লপিত' কুরু" ইতি লবঙ্গিকোক্তিধ্যানিশালিন্যা মালত্যা বোধনীয়: অর্থ:। অতএব মে মম
পরিরম্ভণং আলিঙ্গনং দৈহি ইতুপ্রমথব সমানম্।

অত "মাধব' সংগ্রহা সমাধুয়তি" ইত্যাদিতবতদন্তে সন্দর্ভে কথনং মাধবাভিলাষপূরণা-
ভিসম্বাদনাদধিবন' নাম গর্ভসম্ভেরজ্জং, দর্পণীকৃত তত্ত্বচরণ—“অধিবনমভিসম্বিস্থান” ইতি।

(২) “কাম' কুরু” ইত্যনেন अभिलषिते स्मरणे लवङ्गिकाया: “सम्प्रति” মত্বা সানন্দ-

(৩৬) মাধ। (শর্যের মহিত) হে বিচ্ছেদ দ্বারা ভীষণ দুঃখ প্রাপ্তশীল
মানতি! তোমার এই মৃত্যু বিষয়ে আমি কি বলিব? (অত্যন্ত অসহনীয়
ও নিশ্চয়োজনীয় বিধায় এ বিষয়ে আমি কিছুই বলিতে চাহিনা) হে মনোহরিণি!
তুমি আমার মহিত কাম ব্যবহার কর, আমাকে আনির্জন দেও। (লবঙ্গিকার
উক্তিভ্রমে মানতীবোধ্য অর্থ—“তোমার এই মৃত্যু বিষয়ে আমি আর কি
বলিব, তোমার যাশ ইচ্ছা তাহাই তুমি কর। হে বরারোহে! আমার
আনির্জন দেও”)।

(৩) রাজ। (শর্যের মহিত) তবে কি আমি মদ্রগাশ্রমোদন দ্বারা অশ-

दुष्कारुब्धे अर्बुदकुरुब्धत्तमाणवन्धनं धारित्रं हिअअम् । गमिआ
अ वारंवारं सविसेसदूस्सहारभदूमखाइअसहीअणा सरीरसन्दावा,
कधंवि अदिवाहिदा चन्दादवमलअमारुदप्पमुहा अणत्थपरम्परा,
सम्पदं उण णिरासाद्धि संबुत्तेसि, तुएवि पिअसहीए सव्वदा सुमरि-
दव्वत्ति । एसा अ सिरिमाहवसइयणिस्माणमणहरा वडलमाला
मालदीजीविदणिब्बिसेसं पिअसहीए दट्ठव्वा सव्वधा हिअए
धारणीएत्ति । (२)

सुधामनोरथेय अविरतविजृम्भमाणदुर्वारोद्धे गत्यतिकरोद्धर्त्तमानवन्धनं धारितं हृदयम् । गमिताथ
वारंवारं सविशेषदुःसहाराभदुर्मनायितसखीजनाः शरीरसन्दावाः, कथमपि अतिवाहिताः
चन्द्रातिपमलयमारुतप्रसूता अनर्थपरम्पराः, साम्प्रतं पुनर्निराशायां संवृत्ता इति । त्वयापि
प्रियमृगया सर्वदा स्पर्धयायि । एषा च शोभाधवल्लङ्घननिर्माणमनीहारा वकुलमाला मालती-
जीवितनिर्विशेषं प्रियसख्या द्रष्टव्या, सर्वथा हृदये धारणीया इति ।

मम नयनानां (वज्रवचनं दर्शननामनातिशयश्रोतनार्थं, कञ्चित् "लोचनयो" इत्येव पाठः)
महीतमनः परमानन्दः न सम्भावितः न सम्पादितः । मृधा मनोरथेः "पत्या तेन मममेव-
मेव सुखमनुभविष्यामि"ति प्रयामिनिवेगैः, अविरतं अविच्छेदं विजृम्भमाणस्य वर्द्धमाणस्य
दुर्वारोद्धे गत्य दुर्दमनोप-क्षामीर्द्ध गत्य यो व्यतिकारः सम्पन्नः तेन उद्धर्त्तमानं उच्छिन्नप्रायं
वन्धनं मूलवस्थौ गच्छ, तस्मात्तु उद्धयं धारितं पतारतृक्तायं परिरक्षितं । तयापि-
ननोरथो यदि नाव्यावृणोति तादृशोवर्द्धनेन मम हृदयमुन्मूल्यतममभिव्यदिति भावः ।
नयनयोः नातिशयोः आरम्भेः उज्जोरानुनयनशयनोपनिनोदनयोपपादित्यापारैः दुग्धेनायिताः
स्तीजरागयताः स्वमाददुर्गन्तताः कृताः सगुजना येः तयामताः शरीरमन्दापाः मन्थय-
दद्वयः नसिताः अनुभूताः । चन्द्रतिरगादीनां तस्मिन्मनननाय कलं प्रविशन्ते, अत एव
एवमदीपादन्तं नावयन् । अनयपरम्पराः पविच्छिन्नदुःखवैतुप्रतापाः, त्वमपि पतितत्वेन

नदिवदव्यस्य नादिवदव्यस्य उज्जोरानुनयनशयनोपनिनोदनयोपपादित्यापारैः दुग्धेनायिताः
स्तीजरागयताः स्वमाददुर्गन्तताः कृताः सगुजना येः तयामताः शरीरमन्दापाः मन्थय-
दद्वयः नसिताः अनुभूताः । चन्द्रतिरगादीनां तस्मिन्मनननाय कलं प्रविशन्ते, अत एव
एवमदीपादन्तं नावयन् । अनयपरम्पराः पविच्छिन्नदुःखवैतुप्रतापाः, त्वमपि पतितत्वेन

माल । [स्वगतम् ।] अहो ! लवङ्गिआए मालदी
विप्पलद्धा । (ल)

माध । अयि ! स्ववेदनामात्रनिवेदिनि । परव्यथानभिज्ञे !
त्रयमुपालभ्यसे । (४०)

उद्दामदेहपरिदाहमहाज्वराणि,

सङ्कल्पसङ्क्रमविनोदितवेदनानि ।

त्वत्स्नेहसंविदवलम्बितजीवितानि,

किं वा मयापि न दिनान्यतिवाहितानि ? (४१)

(ल) अहो लवङ्गिकया मालती विप्रलम्भा ।

यस्यास्तथाभूतया अनया मालत्या अवपीडा मां गाढमालिङ्ग्य मे मम त्वयि स्पर्शेन्द्रिये कर्पूरा-
दीनि प्रसिद्धानि आदिशब्देन चन्द्रकिरणादेः परिग्रहः, तेषां वर्गः समुच्चः एकीकृतः मिश्रकृतः
सन् निमित्तः लिप्त इव । अन्यथा एतादृशशीतलत्वासम्भवादिति भावः ।

अतः निमित्त इवेति वाच्याक्रियोत्प्रेचालङ्कारः, तेन च मालत्याः स्पर्शसातीत शैत्यं व्यजात
इत्यलङ्कारेण वस्तुध्वनिः । वसन्ततिलकादिसम् ।

(ल) विप्रलम्भा स्तावस्थानस्थाने अमुं संस्थाप्य प्रतारिता । यद्यपि लवङ्गिकया
स्वाभिप्रेतमेव साधितं, तथाप्याकारगोपनेन प्रवारणमुक्तम् ।

(४०) अथीति । माधवव्यथायाः प्रसङ्गोपाकथनान्मातृपदं । परव्यथेति परम
माधवस्य नम चित्तपीडैत्यर्थः । इयं त्वं उपालभ्यसे उक्तसम्बोधनपदाभ्यां तिरस्क्रियसे ।

(४१) स्ववेदनां प्रकटयितुमाह—उद्दामेति । उद्दामः उत्कटः देहस्य गतोरस्य परि-
दाहः क्षामजमन्ताप एव महाज्वरो येषु तथामृतानि, सङ्कल्पसङ्क्रमेण मानसि कल्पितमृतामेव

इदंवाह्ये, अदृश्ये नानाशो आनात्र गाढ आनिष्टन करिष्या आनात्र अदृश्येन
कर्तृत्वं वृद्धाशत्रु, शत्रिचलन उ चक्षका उ गतिर निष्कान, देयनाम, युवान एव
दिनानि नृश निमोदक करिष्या एव आनात्र अदृश्ये निमित्त करिष्येति ।

(ल) नाना । (वपठ) अहो नानाशो कर्तृत्वं नानाशो अशानि
इदंवाह्ये ।

(४०) नाना । अत्रि ! यदेतन्नानाप्रतिवेदनशक्तिनि ! नतोत्रयवानिष्टम् ।
अनादिक उक्त नानाप्रति विवशत्र करिष्येति ।

लव । सहि ! उवाचभ्राण्णज्जेव उवाचदासि । (व)

कल । अहो ! सरसरमणीअदा संविहाणत्त । (श)

मका । महाभागे ! एवमेतत् । (४२)

(व) 'सहि ! उवाचभ्राण्णज्जेवोपावधासि ।

(श) 'अहो सरसरमणीयता संविधानस्य ।

विनोदिता इदञ्चित्रवारिता वेदना विरहव्यायेषु ताति, तत्तुच्छेहसन्निधौ नयि तवानुरागी-
ऽस्तीति बुद्ध्या (मिथोपलब्धिचित् संविदित्यनरः) अवलम्बितं धृतं जीवितं जीवितं येषु
तद्वानुवाति दिवसानि त्रिं वा नद्यापि (न केवलं तद्वेदनेपर्यः) न अतिवाहितानि नाति-
क्रान्तानि ? अपि तु अतिक्रान्तान्येवैवयः । तदाच स्ववेदनानावनिवेदनादुन्मितेन त्वयि नडे-
दनानभिज्ञानेनासंगद्विज्ञानिका तव निन्दा नया ह्रियत इति भावः ।

परस्परानुरागबीजसमुत्पत्तेरादेतत् "आद्येपो नानाङ्गत्वं, तदाचोष्टं—गन्धबीजसमुत्पत्तेरादेवेदः
परिचोर्षितः" इति ।

"आख्यानं पूर्ववत्सोक्तिरिति दयं पञ्चदशदवाख्यानं नाना नाट्याख्यङ्गात् । एवं परिदाह-
नहाञ्जल इति निरङ्करूपकाङ्गात् । चतुर्थचरणे अद्यावन्ति, अद्यनन्तितोदचरणयोरनुगमस्य
यदायदनुहनीय इति तेषां परस्परनैवदेवात् संसृष्टिः । वसन्ततिउवाहत्तम् ।

(व) उवाचभ्राण्णज्जेव स्ववेदनानुसारं माधववेदनाया अननुमानेन विरहकारणेनैव ।
तदाच तव निन्दाकारणेनास्य कथिहीय इति भावः ।

(श) संविधानस्य अवाप्तदोषैल्लनरसस्य विधातृविधानस्य । सरसं वानुरागं चत एव
रमणीयं ननीष्टं तस्य भावसत्ता । दूरात्तुल्यतासौक्यस्य कलहं तस्य सत्यवोक्तिरिति ।

(४२) येन कल निम्न उक्ते कलम्बु रससङ्गापञ्चम नरान्तर इहेडास्ति,
वासाते तानात्र नानात्मिक मध्य बाजाहे विरहवासा कथञ्चित् निराश्रित करिडाहि,
एवम् "आनात्र अति तानात्र अनुमान आह" एहे आनरसवाहे ये न कल
निम्न दोदन धात्रण करिडाहि, ये न कल निम्न कि आनित्र अतिराश्रित करि
नाहे ?

(२) न । अवि ! इति विरहवासा उक्तेडूला रसिवाहे विरहता इहेडाह ।

(४) कल । अहो—एहेदान हेहाविषय नरान्तरस्य विधाता विरह
यथायु मध्यम ए रससिद्धि ।

त्वं वत्सलेति कथमप्यवलम्बितात्मा,
सत्यं जनोऽयमियतो दिवसाननैषीत् ।

आवडकङ्कणकरप्रणयप्रसाद-

मासाद्य नन्दतु चिराय, फलन्तु कामाः ॥ (४३)

लव । महाणुभाव ! हिअए वि अपडिहदसअं गाहसाहसो
अअं जणो, किं दाणिं करगहणे विआरेदि । (प)

(प) महाणुभाव ! हृदयेऽपि अप्रतिहतस्ययंगाहसाहसोऽयं जनः किमिदानीं करग्रहणे
विचारयति ?

(४२) महाभागे इति मालत्याः सम्बोधनं, एतन्माधवेन यदुक्तं तत् एवं यथायं-
नित्यर्थः ।

(४३) यथायंत्वं सनर्धयितुमाह—त्वमिति । त्वं वत्सला अस्मिन्ननुरक्ता इति द्वितीरेव
कथमपि पतिलेयेन अवलम्बितः तव विरहदुःखोऽपि विधृतः आत्मा जीवितं येन तयाभूतः,
अयं जनः इयतो दिवसान् तव दर्शनत एतावद्दिनानि अनेषीत्, त्वत्प्राप्तिप्रत्याशयेव अति-
क्रान्तवानिति सत्यं । तथाच तवानुरागादन्वोऽन्यस्य जीवनधारणहेतुरित्यतः परमपि त्वयैवाद्य
जीवनरक्षणे सर्वथा यतितव्यमिति भावः । अत एव आवडकङ्कणस्य विधृतविवाहमूलस्य
(कङ्कणं करभूषाया नूतनपञ्चशेखरपीति मेदिनी) करस्य तव पाल्यर्थः प्रणयः परियङ्गः स
एव प्रसादः अनुग्रहस्तं आसाद्य प्राप्य नन्दतु माधवः परमानन्दं लभतान्, कामाः अस्माकं
मनोरथाय चिराय फलन्तु सफलताः सन्तु ।

अथ चतुर्थधरणी प्रायेणादयसत्वेऽपि समुच्चयायैकचकारादेरभावात्पूनापदत्वदीपः ।
अनन्तित्वकाष्ठपान् ॥

(प) अवेति । हृदयेऽपि स्वयञ्चि अपि (हृदयं वचसि स्थाने इति हेमः)

(४२) महा । महाभागे ! तया माधव वाशे अनिराह, आशे महा ।

(४३) “तूवि देशात् अति अग्रगण्य” एते काव्येऽपि वे ११११ अति ११३
प्रेमने वादन काव्ये (देशादेर वा उवाच वागाव) वागाव अतिनि अतिवादि
अतिवादि महा । अतएव विवाहमूलस्य देशात् पालिशमूलस्य अग्रगण्य
वाग अतिवा वागाव वागाव अनन्त उवाचात् ११११, आनन्दे वागाव अतिवा
११११ १११ १११ १११ ।

काम । (तस्यायिबुकम् उत्तमय्य) वत्से !

पुरश्चक्षुरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता,

तनुग्लानिर्यस्य त्वयि समभवद्यत्र च तव ।

युवा सोऽयं, प्रेयानिह सुवदने ! मुञ्च जड़ताम्

विधातुर्वैदग्ध्यं विलसतु, सकामोऽस्तु मदनः ॥ (४६)

लव । भगवदि ! कसणचउहसोरअणोमसाणसच्चरणणिवत्तिद-
समब्बवसाअणिट्ठापिअचण्डपासण्डपअण्डदोहण्डसाहसो साहसिओ
खु एसो, अदो मे पिअसही उक्कम्मिदा ! (ह)

(ह) भगवति ! कणचतुर्दशोरजनीअग्रानसच्चरणनिवत्तितविषमव्यवसायनिष्ठापितचण्ड-
पापण्डप्रचण्डदोर्दण्डसाहसः साहसिकः खलु एषः, अतो मे प्रियसखी उत्कम्पिता ।

(४६) पुर इति । यस्य माधवस्य त्वयि यत्र च माधवे तव पुरः प्रथमं चक्षुरागः नयन-
प्रीतिः, तदनु तदनन्तरं मनसश्चित्तस्य अनन्यपरता अनन्यनिष्ठता एकाग्रतेति यावत्, ततश्च तनु-
ग्लानिः अलाभवशात् कामजशरीरघन्तापः समभवत् । अयं स प्रेयान् तव प्रियतमः युवा
माधवः इह अत्र स्थाने उपस्थितः इति श्रेयः । अत एव हे सुवदने ! जड़तां कार्याकार्ये-
विमूढतां मुञ्च परिहर । जड़तां परित्यज्य निःशङ्कमेनं वृणीष्वेति भावः । तेन च विधातुः
विश्वद्यजः वैदग्ध्यं युवयोर्निर्मितपाण्डित्यं विलसतु परस्परं योग्यसम्बलेन विकासताम् । मदनः
कामश्च सकामः युवयोः परस्परसमागमेन पुष्पमनोरयः अस्तु भवतु ।

अत्रापि चतुर्थचरणे समाकाङ्क्षितसमुच्चयार्थकचकारादेरभावान्नूनपदत्वदापः ।

“अन्योऽन्यमुभयोरैकक्रियायाः कारणं मियः” इति दम्पणलक्षणादव प्रथमाद्ध अन्योऽन्यालङ्कारः,
एवमप्रकृतानां चक्षुरागादीनां समभवदित्येकक्रियायाः कर्तृत्वे नान्वयानुव्ययोगिता, “मुञ्च

(४७) काम । (मागतौत्र चिबुक उन्नमित्र करिग्र) येहे माधवेत्त त्तोमाते
ओ येहे माधवे त्तोमात्त अथमे नेवलीति तत्पत्ते चिठ्ठेर एकाग्रता ओ तत्पत्ते
अत्रोन्नयानि इहेग्राहिन । मेहे अत्रतन वूवा माधव एवाने उपस्थित । अतएव
अग्रि अयतने ! तूनि कर्तव्याकर्तव्या छिटा पत्रिग्राग कर । अर्थात् निःशङ्क-
छिठे इहाके वरण कर । (प्रप्रष्ट उद्वात्रा) विधातात्र निश्चीनपाठिता
अनमिष्ठ इडेक ओ कामदेव नन्दनकाम इडेक ।

কাম । বস মাধব ! (৪৮)

মাধ । আজ্ঞাপয় । (৪৯)

কাম । ইয়ম্ অশেষসামন্তমস্তকোচ্চংসপরাগরঞ্জিতচরণাঙ্গুলিঃ
অমাত্যভূরিবসোঃ একম্ অপত্যরত্নং মালতী, ভগবতা সট্ঠশসংযোগ
রসিকেন বেধঁসা, মন্থয়েন, ময়া চ, তুভ্যং প্রদৌযতে । [ব্রতি রোদিতি ।] (৫০)
মক । ফলিতং হি নস্তর্হি ভগবতীপাদপ্রসাদেন । (৫১)

(চ) হা তাত হা অন্বৈতি, যুবयो: সম্মতিমপ্যনপেচনাথৈব' : কুলকান্যকামনবিকৃত-
মাচরনী কথ' পুনর্মুখ' দর্শয়েয়মিতি শ্রেষ: । তথাচ বিচার' তদানীমেব মাধবপাণিয়দৃশস্য
কচঁব্যতা স্থিরীকৃত্যেতি ব্যজ্যতে ।

(৫০) কামেতি । অশেষাণাং নিরবশেষাণাং সামন্তানাং অধিনীকৃতভূপতীনাং যে মল-
কোচ্চঁসা: যিরোলঙ্কারাস্তদ্রূপতাপন্নপুষ্পাণ্যোতি যাবত, তेषাং পরাগৈ: রজোমি: রঞ্জিতা:
চরণাঙ্গুলয়ো यस্য তথাভূতস্য । (এনেনাস্যা: পরমৈশ্বর্য্যালিকন্যাং সূচিতম্) অপত্যরত্নং
অতুলনীয়গুণলাবণ্যসম্পন্নত্বাৎ রত্নমিবাপত্যম্ । তথাচ পরমৈশ্বর্য্যালিনীঃ অপত্যত্বাৎ পিত্রী-
ত্বাৎসলস্যৈকভাজনত্বাৎ সৌন্দর্য্যায়নেকগুণসম্পন্নত্বাচ্চ ধনতোঃপি নাস্যামনাৎস্বয়ং করণীয়
ইতি ভাব: । সট্ঠশসংযোগরসিকেন যোগ্যসম্মেলনামিনিবেশশালিনা বেধস্য বিধিনা (তেনৈব
প্রথমং ললাটপটে লিখিতত্বাদিতি ভাব:) মন্থয়েন কামেন (তেনৈব তদনন্তরমকস্মাদুময়ো-
নি'রতিশয়াসত্তিজননাদিতি ভাব:) ময়া চ (তদনুগুণলৌকিকপ্রযত্নকরণাদিতি ভাব:)
তুভ্যং প্রদৌযতে । 'সংপ্রদানস্য বিদ্যেপক্করত্নাদীনাং পরিচিন্তনমেব নিরতিশয়বাত্সল্যশালিন্যা
মাট্ঠস্যানীয়ায়া: কামন্দক্যা: রোদনহেতু: ।

(৫১) মান । হা ! তাত ! হা ! মাতঃ ! (তোমাদের অন্তে কুল-
কন্যাকাঙ্ক্ষণবিকৃত এইরূপ আচরণ করিয়া কিরূপে মুখ দেখাইবে)

(৪৮) কাম । বৎস মাধব !

• (৪৯) মাধ । আজ্ঞা করুন ।

(৫০) কাম । বাহার চরণাঙ্গুলি মনস্ত অধিকৃত নৃপতিগণের মন্তকাজহার
পুষ্পপত্রাগ্রে রঞ্জিত হয়, তাদৃশ অনাত্য ভূরিবস্ত্র একমাত্র কন্যা মালতীকে প্রথমে
বিধাতা তৎপরে কামদেব ও তৎপরে এই আমি তোমায় অর্পণ করিগেছি ।
(কামন্দকী রোদন করিতে লাগিলেন)

মাধ । তত্কিমিত্তি বাপ্যায়িত' ভগবত্যা ১ । (৫২)

কাম । [চৌরাসভেন নেত্রং পরিস্রব্ধ ।] বিজ্ঞাপয়ামি কল্যাণিনম্ । (৫৩)

মাধ । ননু আশ্রয় । (৫৪)

কাম । পরিণতিরমণীয়াঃ প্রীতয়স্বদ্বিধানাম্

অহমপি তব মান্যা হেতুমিস্তৈষ তৈষ ।

তদিহ সুবদনায়াং তাত ! মন্তঃ পরস্তাত্-

পরিচয়করণায়াং সর্ব্বা মা বির'সীঃ ॥ (৫৫)

(৫১) তর্হি' নাথবাথ নাভত্যা দানে নিশ্চয়ে, ফলিতং সজ্ঞাতফলেন ভূতন্ (ভাবে ক্রমবদ্যঃ) ।

(৫২) বাপ্যায়িত্তি "বাপ্যাদিভ্য চহমনে" ইত্যায়নাদ্রবাস্যদ্বাভাবে ক্রমবদ্যেন নিশ্চয়নং । তদাচ বাপ্যোহননং ক্রতনিত্যং ।

(৫৩) কল্যাণিন' কুশলান্দ' ত্বাং বিজ্ঞাপয়ামি বাপ্যোহনননিনিত্তিত্তি শ্রেষ্টঃ ।

(৫৪) পরিপতীতি । হে তাত ! পুত্র ! (পুত্রে পিতরি পুত্র্যে চ তাতশব্দঃ প্রযুজ্যতে ইতি শব্দার্থঃ) (পুত্রত্বেন সন্মোহনং বাত্‌সল্যাতিশয়ব্রীতনার্থম্) তদ্বিধানাং ত্বাদ্বিধানাং নানা-
সদৃশসম্পদানাং পুরুষাণাং প্রীতয়ঃ যকিন্ ককিপ্ররি অনুরাগাঃ পরিপত্যা পরিপাক্ষেপ রমণীয়াঃ
ননৌহরাঃ ক্রমশঃ এব হৃদতানাপন্ন ইতি যাবত্, ভবন্তীতি শ্রেষ্টঃ । অহমপি' তৈষ তৈষ তব
দ্বিবা দয়রেপ চ সহাধ্যায়িত্বাদিभिঃ হেতুমিঃ নিমিত্তৈঃ মান্যা মাননীয়া অনতিক্রমণীয়বচ-
নেতি যাবত্ । তচ্ছব্দাত্ নন্তঃ পরস্তাত্ পরবর্ত্তিনি সনয়ে নথি পরোচতাং গতাযানিত্যর্থঃ, ইহ
বল্লাং সুবদনায়াং নাভত্যাং পরিচয়ঃ নাগদ্রপয এব করুণা ক্রপা তল্লাঃ সন্ধায়াত্ না বির'সীঃ

(৫১) নক ! তবে ভগবতীর পরপ্রসাদে আনন্দের পক্ষ নহুন ইহে ।

(৫২) নাথ । তবে ভগবতী অশ্রুসোচন করিতেছেন কেন ?

(৫৩) কাম । (চৌরাসভেন নেত্রং নার্জুন করিয়া) কুশলাস্পদকে
(তোমাকে) জানাইতেছি ।

(৫৪) নাথ । আজ্ঞা করুন ।

(৫৫) কাম । হে বৎস ! তোমার ন্যায় নানা মনুষ্যসম্পন্ন পুরুষের
অমুরাগ পরিপতিতে বনশ্রী (অর্থাৎ ক্রমশঃ বৃদ্ধ) ইহা থাকে ।

মাধ । ভগবতি ! শুমমপি বহ্ননয়ং অতিসঙ্কটং ইদং
বয়স্যস্য । (৩০)

কাম । আঃ কস্বমস্যাং চিন্তায়াং ? । (৩১)

মাধ । এবং ভগবতৌ এব জানাতি (৩২)

[প্রবিশ্য মকরন্দঃ । বিহসন্ ।] বয়স্য ! মালতৌ অস্মি ।
[সৰ্ব্বে সকৌতুকং পশ্যন্তি ।] (৩৩)

তিরক্তরিণী' অন্তর্ধায় ভবতীনাং মম চ মध्ये বিলম্বিনী' বিধায় তদ্ব্যবহিনী' সূত্বৈত্বঃ ।
অন্যথা স্ত্রীজনসন্নিধৌ পুরুষস্থানভ্যস্তস্ত্রীজনোচিতবস্ত্রপরিধানে লজ্জাভ'শসম্ভবাদিতি ভাবঃ ।

(৩০) ইদং মালতীবেশেন নন্দনপ্রতারণপুরঃসরমদ্যন্তিকোপয়নং শুমমপি বহ্ননয়ং
অনেকবিপত্তিশঙ্কাকৃতং "সুলভবহ্ননয়ং"নিতি পাঠে তু সুপ্রাপ্যবহুবিপত্তিকলিত্যর্থঃ । অতিসঙ্কটং
অতিদূরসাধনীয়ম্ । তথা 'চৈতদনুষ্ঠানং ন সুদ্রুতয়া নহ' রোচত ইতি ভাবঃ ।

(৩১) অস্যাং ইদং বহ্ননয়ং অতিশয়নমতঃ কর্তব্যং নবীয়াদিক্রপায়াং চিন্তায়াং ত্ব'
কঃ ত্ব' নৈবাধিকারীত্বার্থঃ । যুগ্মাক' নঙ্গলানঙ্গলযোয়িত্তনভারম্ নযৈব স্তশিরসি বিধৃতত্বা-
দ্বিপতৃপাতসম্ভাবনাতিরোধানীপায়পরিকল্পনাচ্চেতি ভাবঃ ।

(৩২) এবং তচ্চিন্তায়াং সমাধিকারী নাস্তীতি সত্যং । মগবল্যৈব নত্বহনিত্যেবার্থঃ ।
জানাতিতি, এতাদৃশনুষ্ঠানে শুমমশুমং বা ভবেদिति শ্রেয়ঃ । তথাচ মগবল্যৈ যদ্রোচতে তদেব
ভবত্বিতি ভাবঃ ।

(৩৩) প্রবিশ্যতি । "স্ত্রীবেশধারণাং পুংসাং নাট্যং ব্রজ্যং বিগূঢ়ক"নিতি দর্পণলক্ষণাদব
বিগূঢ়ক' নাম নাট্যব্রজ্য' । তথা "কপটং মাযয়া যত্র রূপমল্লভিভাষ্যতে" ইতি তল্লক্ষণাতু
কপট' নাম নাট্যালঙ্কারঃ ।

(৬৯) মক । ভগবতী যাহা আচ্ছ! করিবেন তাহাই হইবে । তবে নন্দিন-
পার্থ হইতে বজ্রনির্মিত ত্রিভঙ্গরিণী আনিয়া তাহা আপনাদেহ ও আনার মধ্যে
বিনয়িত করিয়া বস্ত্রাদি পরিধান করি । (তাহাই করিল)

(৭০) মাধ । ভগবতি ! মালতীবেশে নন্দনকে বশিত করিবা : পরম্পর
পানিগ্রহণ বস্ত্রস্তর পরে শুভ হইবে ও বহু বিপত্তিগ্ৰহণ ও অতি দুঃখাদি ।

(৭১) কাম । আঃ এ চিন্তা করিবার ভূমি কে ?

(৭২) মাধ । তাহা ঠিক । শুভ কি অশুভ হইবে তাহা ভগবতী
জানেন ।

মাধ । [মকরন্দ' পরিষ্রজ্য, সৌপহাসম্ ।] ভগবতি ! হতপুণ্য
এব নন্দনো, যঃ প্রিয়ামৌঢ়সীং মনসা মুহুর্ৎমপি কাময়িষ্যতে । (৩৪)

কাম । বস্তা মালতৌমাধবৌ ! ইতো নির্গত্য বৃক্ষগহনেন গম্যতাম্
উদাহমঙ্গলার্যম্ অস্মদ্বিহারিকায়াঃ পদ্যাদুদ্যানবাটঃ, সুবিহিত'
চ তত্রৈব বৈবাহিকং দ্রব্যজাতম্ অবলোকিতয়া । ভূয়স্ব (৩৫)

গাড়োত্কণ্ঠকঠোরকীরলবধূগুণ্ডাচ্ছপা গুচ্ছদৈঃ

তাম্বলীপটলৈঃ পিন্ডফলিতব্যানম্পূগদ্ভুমাঃ ।

(৩৪) যঃ ইন্দ্রসী' পরমুন্দরী' প্রিয়াং মনসা "ন-তু কাম্যেন" মুহুর্ৎমপি "ন তু
বহুত্বপ" কাময়িষ্যতে কামবাসনাবিপয়ীকরিত্যে, চ নন্দনঃ হতপুণ্য এব, পুণ্যকর্মণ্য
বিনা ইন্দ্রমুন্দরপ্রিয়ায়াঃ ত্বপ' মনসা কামবাসনাবিপয়ীকরপনম্যসম্ভবনমিতি ভাবঃ । এতেন
মকরন্দহতবেশবিন্যাসস্বাস্যতীব নৈজুচ্ছ' চ্চিত্তম্ ।

(৩৫) উদাহনব্রজায়ে দৈশাচারবিহিতবৈবাহিকমঙ্গলাচারানুষ্ঠানার্থে, অস্মদ্বিহারিকায়া
মদৌদাঘনমূলৈঃ (বিহার্যে বৌদাঘনম্য সংগ্রাহ্য, তস্মাৎ বুদার্থে কাম্যেন স্ত্রিয়াং
বিহারিকৈতি সিদ্ধম্) উদ্যানবাটঃ উপবনভাগঃ, তত্রৈব উদ্যানবাটে বৈবাহিকং দ্রব্যজাত'
উদাহোচরদ্রব্যোপযোগিসম্বন্ধাদিভবসমূহঃ, অবলোকিতয়া তদ্রানধেয়য়া কথ্যচিন্দ্রদীপ-
মিষ্যয়া সুবিহিত' সুসজ্জিত' । তদাচ তত্র গতা বৈবাহিকোচরদ্রব্যয়া সম্পাদয়তামিতি ভাবঃ ।
মুদয়—পুনঃ ।

(৩৬) গাঢ়ৈতি । গাঢ়য়া সান্নিধ্যদয়া উত্কণ্ঠয়া প্রিয়বিরহজনিতৌষুসেন কঠোরঃ প্রীড়ঃ
যঃ কীরলবধূনা কীরলদেয়ীল্লৌপা (এতয়া পদ্যানানুপাদান' পাতুল্যতামপ্রদীপনাদে) দৃষ্টঃ

(৩৭) (মকরন্দ প্রবেশ কারয়্যে শাসিতে শাসিতে) বহুত্ব আনি নানতৌ
ইহৈবাহি । (মকরন্দে কোট্টলেন সহিত সেনৈতে জাগ্রত ।

(৩৮) নাথব (মকরন্দকে আনিয়ন করিয়া উপহাসের সহিত) উগাতি !
যে নন্দন এইরূপ সুন্দরী প্রিয়াকে মুহুর্ৎমপি মনসা কামবাসনাব বিপয়ী-
ভূত করিলে, সেই নন্দন অবশ্যই পুণ্যকর্ম করিয়াছে ।

(৩৯) কাম । ২২স নাথবি ! ও ২২স নাথব ! তোমরা ইহান ইহেত
নির্গত ইহৈব বৈবাহিক মঙ্গলাচারসম্পাদনের জন্য যেনেব বদা বিদ্যা আনাঃ মুদ
যৌক্যশ্রমের পশ্চাদবহিত উপবনে গমন কর । আনার অন্যতম শিক্ষা
অবলোকিতা সেখানেই বৈবাহিক মঙ্গলাচারের উপযোগি নান্যচর্চনাবি ভব-
সমূহ সজ্জিত করিয়া রাখিয়াছে । পুনঃ—

কঙ্কোলীফলজম্বিসুগ্ধবিকিরব্যাহারিণস্তুদম্বো-

ভাগাঃ প্রেঙ্কিতমাতুলুঙ্গবৃত্তয়ঃ, প্রয়ো বিধাস্থ্যন্তি বাম্ ॥ (৩৬)

গত্বা চ তত্রৈব মকরন্দমদযন্তিকাগমনং যাবত্ স্খ্যাতব্যম্ । (৩৭)

কপোলঃ তদ্বৎ অচ্ছপাঙ্করঃ নির্মলপাঙ্কুবণাঃ ছদাঃ পর্ণাণি যৈশ্চ তৈঃ তাম্বুলোপটলেঃ পর্ণলতা-
সমূহৈঃ পিন্ডাঃ আচ্ছাদিতাঃ ফলিতাঃ সচ্ছাতফলাঃ অত এষ ব্যানমাঃ ফলভারেণ কিচ্ছিদবনতা-
পূগদ্রুমাঃ যুগাক্তচাঃ যেষু তযাভূতাঃ । কঙ্কোলীফলানাং বদরীফলানাং (কঙ্কোলী বদরী কৌলী-
ত্যনেকার্থঃ) (কঙ্কোলীতি পাঠে তু কঙ্কোলীফলানাং কৌলফলানামিত্যর্থঃ) জম্বা মবণেন সুগ্ধাঃ
মনোহরাঃ বিকিরাণাং পতত্রিণাং (নগোক্ষো বাজিবিকিরবিকিরাপতত্রিণঃ ইত্যমরঃ) ব্যাহারাঃ
লপিতানি (ব্যাহার উল্লিখিতমিত্যমরঃ) আতিশ্যেন সন্তি এযানিতি তদ্যোক্তাঃ ।
(আতিশ্যার্থে ধনুর্মত্য়ঃ, অতএব বহুব্রীহিনা তাড়শাখপ্রল্যাঘনাসম্ভবাত “ন কর্মধারত্যা-
ন্মত্বর্থো বহুব্রীহিষেদর্থপ্রতিপত্তিকর” ইত্যনুয়াসনবিरोধ ইতি মন্তব্যম্) তযা প্রেঙ্কিতা বর্তেন
সচ্ছালিতা মাতুলুঙ্গাণাং কৌলঙ্গবৃত্তাণাং বৃন্তিবেটনং যেষু তাড়শাঃ তদম্বোভাগা অক্ষিহাটিকা-
পযাঙ্কপবনপ্রদেশাঃ বাং যুবयोঃ প্রেযঃ প্রীতিং বিধাস্থ্যন্তি জনয়িষ্যন্তি ।

অত্র সমীপসাধনতযা প্রসিদ্ধানাং তাম্বুললতাदीनां लाभः, पञ्चिकलरवेण परस्परप्रणया-
लापस्यान्ये रञ्जवणं, मातुलुङ्गवेटनवत्त्वे नान्ये षां सहसा प्रवेशस्यासम्भवः, परैराम्नोरनवलीकनञ्च
व्यव्यत इति वस्तुना वस्तुधनिः ।

অত্র প্রথমচরণে সমাসগতৌপমা, एवं यथायथं वृत्त्यनुप्रासच्छे कानुप्रासश्चालङ्कार इति
तेषां संचट्टिः । शाङ्खलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(৩৬) স্খ্যাতব্যমিতি, তযাচ মদযন্তিকামকরন্দয়োরপি বিভাটীভরনঙ্কলাচারাদিক
তত্রৈব সম্বাদয়িষ্যত ইত্যর্থঃ ।

(৭৬) যে স্থানে শুণাকবৃক্ষসকল অতিশয় প্রিয়বিরহজনিত উৎস্রুত
বশতঃ প্রোচ্চ মেরুল দেশীয় জীবগিরের কপোলনেশের দ্বারা নির্মল ও পাণ্ডুবর্ণ
পর্ণযুক্ত তাম্বুলনতায় পরিবেষ্টিত এবং ফলভরে অবনত, যে স্থানে বদরীকল-
ভক্ষণে পক্ষিগিরের মনোহর কনরব হইতেছে ও যে স্থানে বায়ু সঞ্চালিত মাতুলুঙ্গ
বৃক্ষের বেটন আছে, তাদৃশ সেই উপবন ভূমিভাগ তোমাদের প্রীতি উৎপাদন
করিবে ।

(৭৭) এবং সে স্থানে ষাইয়া মকরন্দ ও মংগুস্তিকার গমন পর্য্যন্ত থাকিবে ।

माध । [वृष्यन् ।] कल्याणन्तरावतंसाहि कल्याणस
परिटाङ्गवति । (७८)

माध । [वृष्यन् ।] कल्याणन्तरावतंसाहि कल्याणस
परिटाङ्गवति । (७८)

कल । दिदृच्छा एदन्मि शो भवित्सदि । (ग)
माध । कयं सन्देह एवात्रभवतः । (ग)
व । सुदं पित्रसद्वै

नाथ । तद्विद्वा एदन्मि यो भवित्तदि
लव । तव' तन्देह एवावभवतः । (६८)
ताम । सुद' पित्रसदौए । (६९)
(७०) वत्स नञ्

लव । त्वं सन्देह एवावभव
 काम । सुदं पित्रसदीय । (प्र)
 (६०) वत्स नकुल

(८८) कालम् । वत्स नकारन्द ! वत्से लवङ्गिनी ! इतः प्रतिष्ठा-

(ग) दिव्या एवमपि नः नविष्यति ।
(घ) सुवन्निवस्यताम् ।

(ब) सुवर्णचक्र ।

[illegible]

(१) इदमपि नकारार्थं यत्नादप्युक्तं नकारात्तरात् ।
(२) मगधतीर्कमिदं यत्नादप्युक्तं नकारात्तरात् ।

[illegible][illegible]

(ब) सुतमिति, भगवत्वा लक्ष्मीदायकपद' इव स्थितौ च वक्तव्यं ।
 भावः ।

(८८) भद्र ! साधु !

[illegible]

১। জাতিবিশেষের লোকেরা
 ২। জাতিবিশেষের লোকেরা
 ৩। জাতিবিশেষের লোকেরা
 ৪। জাতিবিশেষের লোকেরা
 ৫। জাতিবিশেষের লোকেরা
 ৬। জাতিবিশেষের লোকেরা
 ৭। জাতিবিশেষের লোকেরা
 ৮। জাতিবিশেষের লোকেরা
 ৯। জাতিবিশেষের লোকেরা
 ১০। জাতিবিশেষের লোকেরা

କାମ । ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଗ ପଦବୀରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କିଛି ବିଷୟ ମଧ୍ୟ
ନାହିଁ । ଏଥିରେ ତଥାପି ଅନ୍ୟ କେତେକ କାରଣ ମଧ୍ୟ
ହୋଇପାରେ ।

1. 1947-48
 2. 1948-49
 3. 1949-50
 4. 1950-51
 5. 1951-52
 6. 1952-53
 7. 1953-54
 8. 1954-55
 9. 1955-56
 10. 1956-57
 11. 1957-58
 12. 1958-59
 13. 1959-60
 14. 1960-61
 15. 1961-62
 16. 1962-63
 17. 1963-64
 18. 1964-65
 19. 1965-66
 20. 1966-67
 21. 1967-68
 22. 1968-69
 23. 1969-70
 24. 1970-71
 25. 1971-72
 26. 1972-73
 27. 1973-74
 28. 1974-75
 29. 1975-76
 30. 1976-77
 31. 1977-78
 32. 1978-79
 33. 1979-80
 34. 1980-81
 35. 1981-82
 36. 1982-83
 37. 1983-84
 38. 1984-85
 39. 1985-86
 40. 1986-87
 41. 1987-88
 42. 1988-89
 43. 1989-90
 44. 1990-91
 45. 1991-92
 46. 1992-93
 47. 1993-94
 48. 1994-95
 49. 1995-96
 50. 1996-97
 51. 1997-98
 52. 1998-99
 53. 1999-00
 54. 2000-01
 55. 2001-02
 56. 2002-03
 57. 2003-04
 58. 2004-05
 59. 2005-06
 60. 2006-07
 61. 2007-08
 62. 2008-09
 63. 2009-10
 64. 2010-11
 65. 2011-12
 66. 2012-13
 67. 2013-14
 68. 2014-15
 69. 2015-16
 70. 2016-17
 71. 2017-18
 72. 2018-19
 73. 2019-20
 74. 2020-21
 75. 2021-22
 76. 2022-23
 77. 2023-24
 78. 2024-25
 79. 2025-26
 80. 2026-27
 81. 2027-28
 82. 2028-29
 83. 2029-30
 84. 2030-31
 85. 2031-32
 86. 2032-33
 87. 2033-34
 88. 2034-35
 89. 2035-36
 90. 2036-37
 91. 2037-38
 92. 2038-39
 93. 2039-40
 94. 2040-41
 95. 2041-42
 96. 2042-43
 97. 2043-44
 98. 2044-45
 99. 2045-46
 100. 2046-47
 101. 2047-48
 102. 2048-49
 103. 2049-50
 104. 2050-51
 105. 2051-52
 106. 2052-53
 107. 2053-54
 108. 2054-55
 109. 2055-56
 110. 2056-57
 111. 2057-58
 112. 2058-59
 113. 2059-60
 114. 2060-61
 115. 2061-62
 116. 2062-63
 117. 2063-64
 118. 2064-65
 119. 2065-66
 120. 2066-67
 121. 2067-68
 122. 2068-69
 123. 2069-70
 124. 2070-71
 125. 2071-72
 126. 2072-73
 127. 2073-74
 128. 2074-75
 129. 2075-76
 130. 2076-77
 131. 2077-78
 132. 2078-79
 133. 2079-80
 134. 2080-81
 135. 2081-82
 136. 2082-83
 137. 2083-84
 138. 2084-85
 139. 2085-86
 140. 2086-87
 141. 2087-88
 142. 2088-89
 143. 2089-90
 144. 2090-91
 145. 2091-92
 146. 2092-93
 147. 2093-94
 148. 2094-95
 149. 2095-96
 150. 2096-97
 151. 2097-98
 152. 2098-99
 153. 2099-00
 154. 2100-01
 155. 2101-02
 156. 2102-03
 157. 2103-04
 158. 2104-05
 159. 2105-06
 160. 2106-07
 161. 2107-08
 162. 2108-09
 163. 2109-10
 164. 2110-11
 165. 2111-12
 166. 2112-13
 167. 2113-14
 168. 2114-15
 169. 2115-16
 170. 2116-17
 171. 2117-18
 172. 2118-19
 173. 2119-20
 174. 2120-21
 175. 2121-22
 176. 2122-23
 177. 2123-24
 178. 2124-25
 179. 2125-26
 180. 2126-27
 181. 2127-28
 182. 2128-29
 183. 2129-30
 184. 2130-31
 185. 2131-32
 186. 2132-33
 187. 2133-34
 188. 2134-35
 189. 2135-36
 190. 2136-37
 191. 2137-38
 192. 2138-39
 193. 2139-40
 194. 2140-41
 195. 2141-42
 196. 2142-43
 197. 2143-44
 198. 2144-45
 199. 2145-46
 200. 2146-47
 201. 2147-48
 202. 2148-49
 203. 2149-50
 204. 2150-51
 205. 2151-52
 206. 2152-53
 207. 2153-54
 208. 2154-55
 209. 2155-56
 210. 2156-57
 211. 2157-58
 212. 2158-59
 213. 2159-60
 214. 2160-61
 215. 2161-62
 216. 2162-63
 217. 2163-64
 218. 2164-65
 219. 2165-66
 220. 2166-67
 221. 2167-68
 222. 2168-69
 223. 2169-70
 224. 2170-71
 225. 2171-72
 226. 2172-73
 227. 2173-74
 228. 2174-75
 229. 2175-76
 230. 2176-77
 231. 2177-78
 232. 2178-79
 233. 2179-80
 234. 2180-81
 235. 2181-82
 236. 2182-83
 237. 2183-84
 238. 2184-85
 239. 2185-86
 240. 2186-87
 241. 2187-88
 242. 2188-89
 243. 2189-90
 244. 2190-91
 245. 2191-92
 246. 2192-93
 247. 2193-94

$\frac{1}{2} \times \frac{1}{2}$

মদ । [কণ্ঠে পিধায় ।] অহো ! অতিক্রমো । অহো ! পমাদো ।
সখি লবঙ্গিণি ! অসমত্যহ্মি দে মুহং পি সপটং দংশিদুং তথাপি
পহ্বামি তি কিং পি মন্তঃস্বং (দ) ।

লব । সাধীণো দে অত্রং জণো (ধ) ।

মদ ! চিহ্নদ জ্বেষ্য মহা ভাদুণো দুস্টীলদা অৱরিদ্ধাণং অ-
তুল্লোহি' ইতিসো বি সম্পদং জধা চিত্তমণুবত্তনৌত্রো জেণ ভক্তা এসো

(২) অহো ! অতিক্রমো । অহো ! পমাদো । সখি লবঙ্গিণি ! অসমত্যহ্মি তে মুখনপি
সাম্প্রদং দংশয়িতুং, তথাপি প্রভবানীতি কিনপি নন্দয়িষ্যে ।

(৩) সাধীনসেঽয়ং জনঃ ।

(৪) অয়ং কিনিতি মহান্ বাচ্যপরাধঃ কৃত এবত্যর্থঃ । তদপরাধস্য স্বরূপং দংশয়িতু-
মাহ—শ্রুতনिति ।

(৫) কণ্ঠে পিধায়েতি অস্বাভাব্যত্বদ্বিত্যর্থঃ । হস্তাভ্যাং কণ্ঠাং বাচ্ছায়েত্যর্থঃ । অহো ইয়ং
খেদযোক্তকম্ । অতিক্রমঃ নদ্রাবিক্রমং মালতীন্যাদালঙ্ঘনম্ । পমাদঃ মদধাতুরনবধানতা ।
বিয়ত্চরিত্রাং সঙ্কশোতপত্রাং সরলাং মালতীং প্রত্যেকমসঙ্গতবাক্যপ্রয়োগাদিতি ভাবঃ । অসমত্যা-
স্মীতি, ধাতুকৃতমপরাধমাকলয়ন্তী তব স্থানে মুখপ্রদর্শনমপি লজ্জাকরং নন্যে ইত্যর্থঃ ।
প্রভবানি পরমপ্রীতিবশেন তথ্যি নত্প্রমুত্বনসি ইতি হেতুঃ । কিনপি নন্দয়িষ্যে সখিভাবেন কিঞ্চিৎ
কথয়িষ্যানীত্যর্থঃ ।

(৬) অয়ং মল্লচরণঃ জনঃ তে তব সাধীনঃ সখিভাবেন বশীভূতঃ । তথাচ যথেষ্ট-
মভিধাতুং শক্যোঽসীতি ভাবঃ ।

(৭) বুদ্ধ । আর কি বলিব ? “কোমার কুনটো তোমা দ্বারা সম্প্রতি
আমার কোনও প্রয়োজন নাই” এই কথা বলিতে আমরাই শুনিয়াছি ।

(৮) । মদ । (কণ্ঠে আচ্ছাদন করিয়া) অহো ! (আমার জাতার)
অতিক্রম, অহো ! (আমার জাতার) অনবধানতা । সখি লবঙ্গিকে ! সম্প্রতি
আমি তোমাকে মুখ দেখাইতেও অসমর্থ, তথাপি পরম প্রীতিবশে তোমার প্রতি
আমার প্রভুত্ব আছে বলিই কহি বলিতেছি ।

(৯) লব । আমি তোমার সাধীন (অতএব বাহ্য ইচ্ছা তাহাই বলিতে
পার) ।

त्ति । अस्' च । तुझे इसल अण्णिजादक्कराहिस्से वोवालम्भ-
दूषणस्स जं मूलं तं ए जाणध (न) ।

लव । कधं अज्जे असत्तं जाणीसो । (प)

मद । जं दाणिं तस्सिं सहाणुभावे माहवे किं पि किल
मालदीए तारामित्तअं आओ, तहिं सञ्जोअस्स अदिभूनिं गदो

(न) तिउत्तेव नन बाजुहुं:सीउत्तनरिउत्तनं च पुनानिरीडयोअपि सम्पूतं यदाचित्तनु-
वर्धनीयो देन मर्हंय इति । अन्वय—दूषणस्स अन्भिजातीदरादिचे पोनाउत्तदूषणस्स यन्मुखं
तत्र जानीय ।

(प) लयं वदनसज्जजानीतः ।

(न) मदीवि । ईड्ढोअपि निरुद्धदुष्कर्मणादिक्कत्तराओअपि एव नन धाता नन्दनः
पुनानिः ताउत्तोत्तनुवचनातिनोभिः यदाचित्तं चित्तइत्तिमनविस्सय अदुवर्धनीयः अदुसरपीयः,
देन हेतुता एव भत्तां पत्तिः । तथाच "इदोत्तोअपि भत्तां उच्चधूतानवत्तनुवर्धनीय" इति
सत्तमपि महात्तमवराधमविगणया सर्वदेव नाउत्तयायिचःदुवर्धनस्स वरहंयमिति भावः ।
अन्भिजातीदराणां "मन न तदा काम्पूतं औत्तारवत्तना मयोत्तव निवत्तनावत्तना (आदि
उत्तोनवुव्धोरभिजातवदं निदुषिति नायतः) अपिहीयेव उपपापेन वा उपपापः विरक्कारः
व एव दूषणं तस्स यन्मुखं वीजं तत्तु दूषणं न जानीय इत्यन्वयः ।

"हेतुगतं" समासोक्तमित्थहेतुद्वैतादिति द्रष्टव्यत्वात् "देन मर्हंय" इति हेतु-
प्रदर्शनेनात्र हेतुर्नाम नास्ति ।

(प) अवदिति अवर्धनं तन्मूलमिति । उक्तदूषणं कारणं न हेतुः इत्यर्थे जानीय
नायः । एतेन तावदां तावदतिदरकारणं विनपि नास्ति, सिद्धं तत्र धाता अदोत्त-
दुष्कर्मणादेव तावत्त विरक्कारः इति इति भावः ।

অলৌক্য' মালতীং জাগ্রামো। কেণ বা কঠোরক্লেদপ্রগম্ভবিভ্রমমাত্র-
 অবদোব্বল্লগ্নিঅহিহৃদসু'দরতণ্মিসেসং' মাহবসহলগ্নিমাধিহৃদতলা-
 বলীবিরহদকার্ছ্যলম্বমেতসংধারিদ্রীকরণ' মালদৌএ মাহবস্স প্র-
 পমাতচন্দমণ্ডলাপাণ্ডুরপরিচ্ছিন্নমরণীপ্রদংসণ' য় নিমিষাদি-
 শরীর'। কিং চ তদ্বিপ্রসে কুসুমাশ্রুজ্ঞানপেরন্তরচ্ছাসুহৃদমাগমে
 সবিব্রমসুস্মিতদকৌতূহলপুফুলপসরন্তণ্যপ্রপুপলব্ধলবिलासमसिण-
 সস্কারচারুতারপ্রাধিরাশ্রুতবিব্রমমা শ্রুণুগ্ণষ্টাশ্রিপ্রসজ্জাশ্রী-

নির্মিতসুন্দরতপসিণে' মাধবস্বপ্ননির্মিতবকুলাজলীবিরচিতকণ্ডাপলম্বনামসমারিতজীবন'
 মালত্যা মাধবস্ব চ প্রমাতচন্দমণ্ডলাপাণ্ডুরপরিচ্ছিন্নমরণীপ্রদংসণ' ন নিমিষিত' শরীর'।
 কিং চ। তদ্বিপ্রসে কুসুমাশ্রুজ্ঞানপেরন্তরচ্ছাসুহৃদমাগমে সবিব্রমসুস্মিতদকৌতূহলপুফুল-
 পসরন্তণ্যনোতপলব্ধলবिलासमसिणসস্কারচারুতারপ্রাধিরাশ্রুতবিব্রমমা শ্রুণুগ্ণষ্টাশ্রিপ্রসজ্জাশ্রী-

বিরহজনিতবলরাহিণ্যে ন নির্মিতসুন্দরতপসিণে' সৌন্দর্য্যতিশয়ঃ যস্মিন্ তথা-
 ভূতম্, তথা মাধবস্ব স্বপ্ননির্মিতবকুলাজল্যা বকুলকুমুদসজ্জা বিরচিতঃ কৃতঃ যঃ কণ্ডা-
 পলম্বঃ, মলদেশান্তম্বন', তন্মাত্রাণ্য সস্কারিত' জীবন' যেন তথাভূত' মালত্যা: শরীর', প্রমাতচন্দ-
 মণ্ডলবত্ আপাণ্ডুর' ইপত্ পাণ্ডুরর্থপরিচ্ছিন্ন' সততদুচিন্তয়া ক্লান্তাপন্ন' রনণীপ্রদংসণ' ননীশ্রা-
 বলীকনস্ব ততথোক্ত' মাধবস্ব চ শরীর' কেন বা জনেন ন নিমিষিত' ন লক্ষীকৃত' অপি তু
 সর্ব্বেরেব লক্ষীকৃতমিত্যর্থঃ। তথাচ কথং নোপায়সীতি ভাবঃ।

কিञ্চেতি অপিলেখ্যকম্। কুসুমাশ্রুজ্ঞানপেরন্তরচ্ছাসুহৃদমাগমে' নদনোদ্যানসৌন্দর্য্য' যত্ রখ্যামুখ' তব
 সমাগমে ভ্রমযো: সম্মেলনে সতি সবিধন' সবিলাস' যথা স্নাত্তয়া উল্লসিতযো: উল্লসিতযো:,
 কৌতূহলেণ আনন্দেণ উত্পল্লযো: বিকসিতযো: প্রসরতো: দর্শনীযস্থান' গচ্ছতোয নয়নোতপলযো:
 বহুলবিলাসেন নিরতিশয়বিধিণেণ নচ্যুতসস্কারেণ নির্মলসস্কারেণ চ চারুনীহরতারকৈ

জীবনকে মাধবৈকময় বলিয়া জানি। পরিণত কেতকীকুমুদের অভ্যন্তর-
 দেশবৎ পাণ্ডুবর্ণ হস্তপদাদি অবশ্যবের দৌর্লভ্য বশতঃ বাহার সৌন্দর্য্যবিশেষ
 সম্পাদিত হইয়াছে, এবং কেবল মাধবের স্বহস্তনির্মিত বকুলমানার কণ্ঠাবলম্বন
 দ্বারা ই যে জীবন ধারণ করিয়াছে, তাদৃশ মানভীর শরীর এবং প্রভাত চন্দ্র-
 বর্ণের শ্রাব্য সৌন্দর্য্য পাণ্ডুবর্ণ কৌণ্ড মনোজ্ঞদর্শন মাধবের শরীর কেনা লক্ষ্য

লব । সহি ! কদমো ওণ সো মহানুজাবোত্তি তিসুমরিৎ
মএ (১) ।

মদ । সহি সুমর সুমর জেণ তচ্ছিং দিঅসে ত্রিঅরদুহমাবদা-
বদেসকালগোবরং গদা অসরণা তক্কালসংগিহিদেণ জীবিদপ্পদাৱণা
পীঅরমুঅত্মস্মেণ থিঙ্কারণবন্দবৈণ সম্মলমুবণেক্সসারণিঅদেহোবহার-
সাহসং কদুঅ পরিরস্ছিদচ্ছি । জেণ অ দিড়দাড়াবিদারিঅবিঅড়-
মংসলুত্যাণপরিণাছিবস্সত্থলৌণ জরঠজজরিদজবাপীড়হারিণা

(১) সহি কখন: পুন: চ মহানুভাব ইতি বিকৃতং নয়া ।

(২) সহি ! ধর ধর যেন তবিন্ দিবসে বিকটদুঃখাপদাপদেয়কালগোবরং গতা
ধরদা তৎকালসন্নিহিতেন জীবিতপ্রদাযিনা পীবরমুজলস্মেন নিস্কারপবান্ধবেন সঙ্কলমুবনৈজ-
সারনিজদেহোপহারসাহসং হল্লা পরিরচিতাচ্ছি । যেন চ দৃড়দংষ্ট্রাবিদারিতবিকটনাংসলীচান-

(১) নাস্তবীনাধবানুরাগসনাভীষণং স্ময়তি । প্রজ্ঞবং নররন্দং প্রতি নস্যনিন্দিত্যয়া
ধনুরাগপ্রকারং তন্মুখাদেব পরিচ্রাতুচ কৃতৌ সন্ধানমি বিধৃতিং প্রকটয়তি—সখীত্যাदिना ।

(২) নদেবি । বিকট: মৌখিক: দুঃ: খলসল্লাভ: য: আদ: হিংস: চ এব অদেহ:
হতং নস তদানুতল কাতল যনল যনলক্ষপত্রসে লয়: গোবরং হিংসাপ্রগতিবিসয়তাং গতা
প্রাবা, ধরদা তদধরদকহোনা, বহনিতি যৈ: । তৎকালসন্নিহিতেন শার্ঙ্গল্লাভনপ-
কালনিকটবার্ধিনা, পীবর: সুল: মুজ: বাহ: সম্ম ইব যল তদানুতেন, নিস্কারপবান্ধবেন
নির্নিমিষকমুহুদা যেন মহানুভাবেন সঙ্কলমুবনেযু বিলোমেষু এক: বহির্বিষ: সার: সর্ব্বকন্দ-
নিদানতাত্ শ্রেষ্ঠ: যৌ নিজহিংস, তল উপহারে ব্যাপ্রায়াপ্যে সাহসং হল্লা নিজসরীরাক্ষনপ-
চন্দবেগি তব ধুদেদনহল্লবে লয়: পরিরচিতা ব্যাপ্রাভনপাডহারিতা । দৃড়দংষ্ট্রাণি: কটিন-
দয়নৈ: বিদারিতং ছিন্নং অথ এব বিকটং অতসঙ্কুল্লাদ্রদরং নাংসলং সুলং উচানং উদ্রতং

(৩) লব । সহি ! দেহে মহানুভব কে দেহা আনি বিকৃত হইয়াছি ।

(৩) নদ । সহি ! সেই দিনে ভীষণ হুই হিংস্র বহুব্যপরিষ্টে ধনব্র
হিংসাবিকটীভূত তক্ষকহীন আনাকে তৎকালসন্নিহিত হুনবাহুতুশালী
বীড়িতমণ্ডী বেহে নিকাদব বাসব সঙ্কলমুবনের অবিদ্রোহ মারভূত নিজ দেহেদ
উপহারত্বন সাহসাবোকাব করিয়া বক্ষা করিয়াছেন, কটিন দস্ত বিনাশিত বিকট

करुणैकमणेण मम किं दे विसहिंदा अतिदुष्टमदमहारकखसो त्ति (ल) । (२२)

लव । हुं मअरन्दो (व)

मद । [सानन्दम् ।] प्रियसहि ! किं किं भणामि (श)

लव । गं भणामि मअरन्दो त्ति (प) ।

परिणाद्विचःस्यलेन जरठजर्जरितजवापोड्डारिणा करुणैकमनसा मन कृते विसोदा अतिदुष्ट-
शाट्टूलनखगिखायज्जप्रहारा नारितय स दुष्टयापदमहाराचस इति ।

(व) हुं मकरन्दः ।

(श) प्रियसहि ! किं किं भणामि ।

(प) ननु भणामि मकरन्द इति ।

परिणादि विशालच वचःस्यलं यस्य तथाभूतेन, अत एव जरठं कठिनं जर्जरितं हिन्नं भिन्नं
जवापीडं जवाकुमुनशेखरं हरति रक्ताक्तत्वात् समीकरोतीति तयोक्तेन करुणा दयैव एका
मनसि यस्य तथाभूतेन (अन्यथा निःसम्पर्काया मनोद्वारायमेतावत् कटाक्षीकारासम्भवादेति
भावः) येन अतिदुष्टशाट्टूलस्य नखगिखा नखरायभागा एव वज्राः तीक्ष्णकठिनत्वात् कुलिशानि
तेषां प्रहाराः आघाताः मन कृते मदये विसोदाः । दुष्टयापद एव महाराचसः स नारितय
येन, तं महापुरुषं अर अर इत्यर्थः ।

(व) इमिति स्मृतियुक्तमन्ययम् । (हुं स्मृतावप्यपाकताविति मेदिनी)

(श) सानन्दमिति, प्रियतमनामश्रवणमत्नानन्दहेतुः । तन्नामश्रूपाया अनिवृत्तेः सायकं
पृच्छति—किं किमिति ।

शून, उन्नत ७ दिशाल वक्रःशूनशाली कठिन ७
करुणैकमनाः येहै मशपूरुष आग्रां अश अति
वाज्जेर प्रहार मश करिशाहेन ७ हुं
नारिशाहेन, तांशटक अरण कर, अरण

१२२ शेषदत्तना,

नक्षत्राग्रभागकृप

महाराजनाक

(व) लव । ए मकरन्द ।

(श) मद । (सानन्देन सहित)

लव । “मकरन्द” एहै कथा बनिज

मद [सलज्जम् ।] सहि किं मं उवहससि । एं भणामि णिव्वाव-
अन्ति मं तारिसस्स अप्पणिरवेक्खव्वसाइणो किदन्तकवलज्जन्त-
जीविद-बलामोडिअपच्चाणअण-गुरुकोपकारिणो जणस्स सङ्घासु
णामगहणसुमरणाइं । तथा अ सो तुए वि गाढप्पहारवेअणारम्भ-
विच्चारिदसरोरसङ्गलिदसेअसलिलुप्पोलो मोहमउलाअन्तणेत्तकन्दोव्वजु-
अलो भूमिविलगितासिलदाविट्ठम्भधीरधारिदसरोरभारो पच्चक्खोकिदो

(स) सखि ! किं मासुपहससि । ननु भणानि निर्वापयन्ति मां तादृशस्य आत्मनिर-
पेक्षव्यवसायिनः कृतान्तकवत्प्रत्यमानजीवितत्रलात्कारप्रत्यानयनगुरुकोपकारिणो जनस्य सङ्घासु
नामयद्गणस्मरणानि । तथा च स त्वयापि गाढप्रहारवेदनारम्भविचारितशरीरसंगलितस्त्रेद-

सादृश्यपुरःसर"मिति दर्पणलक्षणात् लेशो नाम नाश्व । वंशस्थविलं वृत्तम्, "वदन्ति वंशस्थविलं
जतौ जरा"विति लक्षणात् ।

(स) सलज्जमिति, लवङ्गिकासन्निधौ रोमाञ्चादिप्रकटनमेव लज्जाहेतुः । आत्मनिरपेक्षं
आत्मरक्षणापेक्षारहितं यथा स्वातन्त्र्या व्यवसायिनः सत्परिरक्षणीदृशो गिनः, कृतान्तेन यमेन
कवत्प्रत्यमानस्य शार्ङ्गलाक्षमणव्यपदेशेन यस्तमानस्य जीवितस्य नम जीवनस्य त्रलात्कारिणः बल-
प्रयोगेण यत् प्रत्यानयनं प्रतुङ्गारः, तेन गुरुकं अतिमहत् उपकरोतीति तथोक्तस्य, संकथासु
परस्परलापेष्वपि नामयद्गणस्मरणानि नानोच्चारणपरिचिन्तनानि निर्व्यापयन्ति सान्त्वयन्ति ।
तथाच तदुपकारकृतत्रतयेव मे तन्नामयवणोत्सुखादिकं न तु तदनुरक्ततयेति त्वदीयोपहासो न
युज्यत इति भावः । स्तोत्रं समर्थयितुमाह—तथाचेति । गाढप्रहारेण दृढतरुप्रसृज्जमानेन
यो वेदनारम्भः तेन विचारितात् कृत्यविषयात् (बुद्ध्यर्थकधातोर्यथेच्छत्वेन मुख्यकर्माणि क्तः)
संगलितः चरितः स्त्रेदसन्निलोत्पीडः यमोजलधारा यस्य तथाभूतः ! मोहेन मूर्च्छया मुकुलाय-

धूमि नकत्रप्तेन कथाप्रसङ्गे अकथां चिकन इहेया द्रोनाकित्ता इहेने
केन ?)

(न) नन । (लज्जात्र महित) सर्व ! आधाके उपशान करितेइ केन ?
आधुनिद्रपेक्षताये आनात्र द्रकनोत्सोत्र विनि वनप्रयोध बावा (भार्दूना-
क्रमनवापत्तेन) वन दर्दृष्ट अश्रमान आनात्र प्रोत्तेन उक्ता करिआ नन
उपशान करिआहेन, तादृम नशाप्रकृतेन कथाप्रसङ्गे नाप्रश्व ७ पृथ

মদ। [মনজ্জম্ ।] শিখমতি ধনোতি । ইতিমিণি
সহসামিণোণ গোমণোণ (ক) ।

লব। মতি মদযন্তিৎ ! যতো কি জাপিঃ জাপোমো ।
তাপসোদ বিসম জবদেবশো । এতি গোমণমমুমহামান্যমসিধ'
সুখং চিত্তম (ক) ।

বুত। সোচ্চণ' লবদ্বিগা মণাদি (ক) ।

(ঘ) শিখমতি । ধনোতি । ইতিমিণি সহসামিণ্য বিসমোণ ।

(ক) মতি মদযন্তিৎ । যতোমি জাপনং জাপোমো । তপ্ যতোদ বিসম জবদেবশো ।
এতি বিসমমমুমহামান্যমসিধ' সুখং চিত্তম ।

(গ) গোমণ' লবদ্বিগা মণাদি ।

(ঘ) মদতি । ইতিমি মণাতরোমামে, মদযন্তিৎ ইতি মদযন্তিৎ । শিখমতি
সহসামিণ্য ইতি ; তথান শিখমতিমামে শিখমতিমামনিজানন্দেবশো' রোমাজো ন তু মকরন্দ-
নাময়মণাদিযাময়ঃ । অত এতান 'আমোজিযোপিন' আমোজিযোপিন কতুন' ইতি লবদ্বিগা-
আমোজিযোপিনঃ ।

(ক) জাপন্যমিতি । তপ মকরন্দম্ ন পদ্যসানুতামচেতিমিত্যর্থঃ । অদেয়াত্ আম-
ন্যাময়মমুমহামান্যং বিসমঃ প্রণয়ঃ গমো' যস্য তাড়য়স্য । তথান্যস্য পরম্পরকথোপকথনস্য সহস'
অতদপ' সুখং যস্য ইত্যর্থঃ তিষ্ঠামঃ ।

(গ) : গোমণ' যুক্তিযুক্ত', তথ্যচ তদেয়ায়ামিঃ কথংমিতি ভাষ্যঃ ।

(ক) মদ । (মজ্জিম সূত্র) প্রিয় মণি ! তুমি দূরে যাও । সহাবস্থায়িনে
প্রিয়সখী গণপত্রিকার বিস্তৃতলাপজনিতানন্দেই আমি রোমান্থুলা হইয়াছি ।
(মকরন্দনামশ্রবণে নহে) ।

(ক) লব । মণি মদযন্তিকে ! জ্যোতব্যবিষয় আমরাও জানি । অতএব
তুমি প্রসন্ন হও, ও ছলনা হইতে বিরত হও । এন আমরা প্রণয়গর্ভ পরস্পর
কথোপকথনের অল্পরূপ সূখে অবস্থান করি ।

(ঘ) বুদ্ধ । লবদ্বিগা যুক্তিযুক্ত কথাই বলিয়াছে ।

मद । विधेअस्मि सन्मदं पिअसहीओ ! (ग) ।

लव । जइ एव्वं ता कथेहि, कथं ए दे कालो गच्छदि त्ति(घ) ।

मद । णिसामेहि पिअसहि ! सम बुद्धरत्तिदापक्खवा-
पव्वएण पट्ठमं ज्जेव्व तस्सिं जणे अदिभूमिं गदो अणुराओ । अवि
अ । तस्सिं जणे भरिदुव्वरन्तकोदूहलुक्कण्डामणोरहं हिअअं
आसो । तदो विहिण्णिओअणिव्वुत्तदंठणा भविअ दुव्वारदावणा-

(ग) विधेयास्मि साम्प्रतं प्रियसखीयौ ।

(घ) दयैव तत् कथय कथं नु ते कालो गच्छतीति ।

(ङ) निरालस प्रियसखि ! नम बुद्धरचितानवपावप्रचयेन प्रयत्नमेव तस्मिन् जनेऽस्मिन्नि
गतीप्सुराणाः । अपि च तस्मिन् जने सतीहसकौतूहलीतृष्णजानोरथं हृदयमासीत् । ततो
विधिनियोगनिष्ठं दर्शना नूत्ना दुर्वारदावपावसदुःखसक्तमदृष्टमानचित्तविषट्मानजीवितादा,

(ग) विधेयास्मि समीपे प्रत्यवस्थाप्य पुनरोच्चेदने-स्त्रियस्मि, (विधेयो विनयवाही दत्तने
रिज्ज-आयव-इत्यनर) तदाच दयादिष्टनीवातुतिष्ठान इति भावः ।

(घ) एवं—पक्षदादिष्टनीवातुतिष्ठति चेत् काष्ठः नक्षरदानुराणावभिष्टेवान्दन्त्यः,
कथं देन प्रकारेण ।

(ङ) मदिति । कथनानवपावा बुद्धरचितानवपावप्रचयेन सौख्येति कालेन
मत्तोषयति—प्रियसखीति । निरालस इति । बुद्धरचितानाः परततो नृपसमं गतिरा तत्-
पदावलम्बने प्रवदेत विदार्त्तन । तस्मिन् जने नक्षरान्ते, (सतता प्रतिवेन नक्षर-दिग्गति
नक्षरान्दानादहत्तनिति नक्षरान्) प्रतिभूनिं पराडाडां । सतीहसका—सतीहसका
हृदयेनेतिपूरपात् सतीहसाः प्रतिरिक्तीहसकाः सौदूहलीतृष्णा गतीरणाः दयैवसंतापनादि-
स्त्रिये-कौतूहलीतृष्णानिवायाः दस्मिन्, दाहयन्, लक्ष्मणनक्षरं निधिनियोगेन देवसिद्धयेन
निष्कृषं शार्दूलानपकासि सन्मदं दर्शतं अनिप्रतिष्ठावात्कारः दयाः दयान्ता भूया,
दुर्वारसः पक्षीनक्षरसः आवापसः सततीहसाः सौ दूहलीतृष्णा त इतिनेनरतिताः

(ग) मद । अस्मदि अस्मि (आवापससरे सततीहसाः) इति ।

(घ) मद । अपि तादाते इति, तादा सति विदार्त्तन (आवापः) सति पादेतादा ।

(ङ) मद । नम अस्मिन्नि ! बुद्धरचितान् उद्वेगान्-दानं विदार्त्तन इति ।
अस्मदे (सौ नक्षरान्ते) आवापः पक्षीनक्षरान् आवापति नक्षरं प्रतिपादयति । आवापः
इति, (सौ नक्षरान्ते) आवापः पक्षीनक्षरान् आवापति विदार्त्तन (सौदूहलीतृष्णा)

तद्व्यभिचिन्त्यत्रन्तरेण च मणोरहुन्मादमोहिता पेक्षामि तं
जगं । नो वि पित्रमहि मुहुत्तपिभूद्विन्नत्रविसंठुलुञ्चेन्नवित्तर-
त्तल्लिदपित्तपुण्डरीकतण्डुल्यौलङ्घ्यपङ्क्तिरुडनैरेवमद्वस्यि' वित्र
विरं पिन्नात्रदि मं (च) ।

प्रिं अ। कवलिदारविन्दकेसरकमालकाण्डकलहंलधोनदग्
वरकवलिदगमौरतारधौरगाढभरिदकमविवरं प्रिय नदन्नमिण्।

[illegible][illegible][illegible]

... ..

1) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1117–1127

2) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1129–1139

3) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1141–1151

4) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1153–1163

5) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1165–1175

6) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1177–1187

7) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1189–1200

8) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1201–1211

9) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1213–1223

10) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1225–1235

11) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1237–1247

12) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1249–1259

13) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1261–1271

14) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1273–1283

15) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1285–1295

16) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1297–1307

17) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1309–1319

18) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1321–1331

19) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1333–1343

20) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1345–1355

21) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1357–1367

22) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1369–1379

23) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1381–1391

24) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1393–1403

25) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1405–1415

26) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1417–1427

27) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1429–1439

28) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1441–1451

29) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1453–1463

30) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1465–1475

31) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1477–1487

32) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1489–1499

33) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1501–1511

34) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1513–1523

35) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1525–1535

36) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1537–1547

37) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1549–1559

38) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1561–1571

39) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1573–1583

40) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1585–1595

41) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1597–1607

42) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1609–1619

43) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1621–1631

44) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1633–1643

45) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1645–1655

46) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1657–1667

47) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1669–1679

48) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1681–1691

49) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1693–1703

50) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1705–1715

51) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1717–1727

52) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1729–1739

53) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1741–1751

54) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1753–1763

55) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1765–1775

56) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1777–1787

57) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1789–1799

58) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1801–1811

59) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1813–1823

60) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1825–1835

61) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1837–1847

62) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1849–1859

63) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1861–1871

64) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1873–1883

65) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1885–1895

66) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1897–1907

67) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1909–1919

68) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1921–1931

69) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1933–1943

70) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1945–1955

71) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1957–1967

72) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1969–1979

73) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1981–1991

74) *Environ Biol Fish* (2015) 98:1993–2003

75) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2005–2015

76) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2017–2027

77) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2029–2039

78) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2041–2051

79) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2053–2063

80) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2065–2075

81) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2077–2087

82) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2089–2099

83) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2101–2111

84) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2113–2123

85) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2125–2135

86) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2137–2147

87) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2149–2159

88) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2161–2171

89) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2173–2183

90) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2185–2195

91) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2197–2207

92) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2209–2219

93) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2221–2231

94) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2233–2243

95) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2245–2255

96) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2257–2267

97) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2269–2279

98) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2281–2291

99) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2293–2303

100) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2305–2315

101) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2317–2327

102) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2329–2339

103) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2341–2351

104) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2353–2363

105) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2365–2375

106) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2377–2387

107) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2389–2399

108) *Environ Biol Fish* (2015) 98:2401–

1. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

দিগুণবাহুদৃষ্টাভেদগণিত্যন্তিৎ পিঅসহি পৰুড়মহলকঠোর-
করুহপ্যহারবিঅড়পত্নাবলীপসাঙ্গুতাগবচ্ছয়লগিত্তুরণিবে-
সণিসহং ম' কটুঅ সাবেঅবিহুঅমল্যআবিডকবরীণিহিডকর-পরিগ-
হীবগিদুস্মিদিচল-মুহাবঅব-সচ্ছন্দবিলসিদিঅবুঅণ-

(ক) দিগুণবাহুদৃষ্টাভেদননয়নিতাং প্রিয়সখি ! পৰুড়শাটুলকঠোরকরুহপ্রহারবিকট-
পবাবলীপ্রসাধনোত্তানবচঃস্থলনিধুরনিবেশনিঃসহাং মাং কৃত্বা সাবেগবিধুতমলকাবিডকবরী-
নিহিতকরপরিগহপুঞ্জীকৃতোত্তানিতনয়লমুখাবয়বসচ্ছন্দবিলসিতবিদগ্ধবদনকমলো বামগাণ্ড-

পথ্যেস্তাভ্যাং মদজ্ঞেপু সন্নিবেশিতাভ্যাং লোচনাভ্যাং চচুম্বাং বিভাষিতঃ পরিচ্ছাতঃ চিত্তস্য মনসঃ
সংসারঃ স্থিরাংযঃ প্রকৃতাভিপ্রায়ঃ যস্তাস্তথাভূতাং মাং উপহসতি “অথি প্রস্থানোদ্যতাপি কয়”
পুনস্তিষ্ঠসি” ইत्याদি বাক্যাবলীभिঃ উপহাসং करोति ।

(ক) দিগুণেতি । দিগুণাভ্যাং একৈকহস্তেনৈব সমস্তাকলনাদিগুণীকৃতাভ্যাং বাহুদৃষ্টাভ্যাং
আবেষ্টনেন সম্যক্ পরিবেষ্টনেন নিয়ন্তিতাং আবদ্ধাং কৃতগাঢ়ালিঙ্গনামিতি যাত্নত্ । পৰুড়ং
সমুত্পন্নং শাটুলস্য ব্যাপ্রস্য কঠোরকরুহপ্রহারঃ হৃদতরনধরাঘাতজনিতচিক্কাণ্যেব বিকট-
পবাবলী বিকচপবরচনাপংক্তিঃ চৈব প্রসাধনং অলঙ্কারঃ যত্র তাড়য়ং উত্তানং উন্নতচ যত্ন
বচঃস্থলং তত্র নিধুরনিবেশেণ ঘনসন্নিবেশেণ নিঃসহাং অবশাং । সাবেগং লব্ধান্বিতং যযা স্যাস্তথা
বিধুতেন তদ্বৎ স্বনাদিপ্রতিরোধসমীহয়া সনান্দোলিতেন মল্লকেন মদীয়শিরসা আবদ্ধা
স্বল্লিখিতা য়া কবরী—মদীয়কেশসমূহঃ তस्याং নিহিতেন কেশসংযমনার্থে স্থাপিতেন করেণ
হস্তেন যঃ পরিগহঃ মদীয়কেশসমূহস্যৈব গহণং তেন পুঞ্জীকৃতৈঃ সংযমিতৈঃ কেশৈরিয়ং,
উন্নামিতাঃ কিঞ্চিদুৎসুখীকৃতাঃ নিয়তাঃ কেশাকর্ষণজনিতদুঃখসম্ভবেন মুখানামিপারদ্ব্যধে ন

পরিচ্ছাত ইত্যায় “এইক্লপ করিও না” ইত্যাদি অতিক্লবাদিনো হইলেও
আমাকে “গমনোত্তম হইরাও কেন গেলে না ?” ইত্যাদি বাক্য দ্বারা উৎসাহ
করিতেছিল ।

(ক) তৎপরে দ্বিগুণীকৃত বাহুবেষ্টনে আবদ্ধ আমাকে ব্যাঘ্রের দৃঢ় চর-
নধরাঘাতজনিত চিক্কাণ বিকচপত্ররচনাপংক্তি বাহাতে অনকারকপে সমুৎপন্ন
তাড়ন সমুন্নত আমার বক্ষঃস্থল গাঢ় সন্নিবেশবশতঃ (একভাবে) অবশ
করিয়া (চুম্বনাদি প্রতিরোধ বামনাং) আবেগের সহিত নতর সমান্দোলনে
খলিত আমার কবচোতে বিশ্রুত তাঁহার হস্ত দ্বারা পরিগ্রহবশতঃ আমার কেন-

कनलो वामगडनूलोवरिगिहिदपपुरत्तपुञ्जिदाहरसमुगंअमणु
हरप्फंसणिव्मरुदनिदसरैरमोई उल्लिदत्तन्नाणन्दविमसत्तम
वल्लणमोहमन्यरमत्तलोअणं किं पि दुत्तिणोदसाहसाणुखव्ववाअ
मं अणवन्तत्तणोअं अन्तयेदि (अ) ।

[illegible]

मद । अद्द असंवदपरिहाससीले ! अवेहि (ठ) ।

बुड । सहि मदअन्तिए ! मालदीपिअसही ऋ, ईदिसाइं
जोव्व मन्तिदुं जाणादि (ड) ।

मद । सहि ! मा ऋ, एवं मालदिं उवहस (ठ) ।

सद्वृत्तचिन्तालोचननिष्पत्तं परिज्ज्ञाद्वीपनीयं ते नितम्बस्य मूलं शयनीयप्रच्छदपटावधारितं
भवति किं न वेति ।

(३) अयि असंवदपरिहाससीले ! अवेहि ।

(३) सहि मदयन्तिडे ! माउतोमियसछी छुलीहन्नायेव नन्धितुं जानाति ।

(३) सहि ! मा छुल्लेवं माउवीमुपहस ।

मूलं (चासनमदूरकान्ति पाडे तु चासनायै निश्चितं तुल्यदूरितनयूराज्ञामासनं चासन-
मदूरकं । तवापि स्रष्टव्यमनननितचरनधनुचरपादाद्वैभावस्य प्रज्ञान एव गोचरहेतुः)
शयनीयप्रच्छदपटेन यस्यास्तरपवल्गुभावेन अवधारितं चाच्छादितं भवति किं नवेति लुट-
नाचच् विस्मृतं कथ्य । अथ च वेदोक्तनोचिताविजुगुप्सितमन्त्रः साउचपेक्षया मदयन्तिवाद्या
अनङ्कटत्वदीवकात्तत्त्वं इति ननम्बन् ।

अवेद्वीपनये सदानपि परमाज्ञोक्तानां वेदवृत्तलोकां गोडीवमाज्ञोक्ततादीनः परन्तु
गुप्ततन्त्रे भजते । तदाशौकं—“सुरतारक्षणीछादावज्ञोक्तं वदा पुनरित्यादि ।

(३) नदेति । असम्भ्रतः प्रज्ञानमदूरकः परिहासः उपहासः दीवः सभाषो यस्या-
सपामुते ! अवेहि—अपसर !

(३) बुडेति । माउताः मियसछीउवहसिडा (ननु तत् मियसछी माइसीति भावः)
ईहन्नायेव एवमज्ञोक्तनयूपायैव (वाच्यानि) नन्धितुं कथयितुं जानाति । माउता-
साउमवस्थानादीहितवत्त्वा लवहिकात्तत्त्वान्तेन त्वां प्रत्यपि एवमित्यर्थः प्रती तुल्यत इति
भावः, एतेन माउतां प्रत्यापहस्यो मदयन्तितां इति अवधारय बुद्धविधानाः ह्येवः ।

बुद्धरक्षितार प्रवृत्तिनासोन्निवेशात्परिमुक्ति लोचन द्वारा प्रत्यक्षोक्तं तेषां
वचनान्तरं परिहारिकार्यार्थेन निरुद्धं लोचनस्य व्याख्यातं तत्र श्रुतावयव
(विधानात् तत्र) द्वारा आच्छादितं इदमस्ति किं ना ?

(३) नद । अस्ति असम्भ्रतपरिहाससीले ! इति बुद्ध अपसरन कर ।

(३) बुड । सहि मदयन्तिडे ! माउतोमियसछी उवहसिडा येद्व
अज्ञोक्तपूष अवाइ वन्तिडे जान ।

বুদ্ধ। সহি মদয়ন্তি! মণিস্র' দাণি' দে কি' ত্রি জঃ গ
বীষাসমভঙ্গ' করেসি (ণ)।

মদ। সহি! কি' পুণো ত্রি পণ্যমভঙ্গে গ কিদা-।রাহো অশ্র'
জণো জেগ এব্ব' মন্তেসি। পিঅসহি! তুম' লবঙ্কিআএ সহ
সম্পদং মে দিঅশ্র' (ত)।

বুদ্ধ। জঃ দে কধ' ত্রি মঅরন্দো পুণো ত্রি দংসণপহ' অদরদি,
তদো কি' তুএ কাদব্ব' (য)।

(ণ) সহি মদয়ন্তি! মণিষ্যামি ইদানী' তে কিমপি যদি ন বিদ্যাসমভঙ্গ' করোপি।

(ত) সহি কি' পুনরপি প্রণয়মভঙ্গে ন ক্রতাপরাধোঃ জনো, যেনৈধ' মন্তয়ন্তি। প্রিয়সহি!
ত্ব' লবঙ্কিকয়া সহ সাম্মতং মে হৃদয়ম্।

(য) যদি তে কথমপি মকরন্দঃ পুনরপি দয়নপয়মবতরতি, ততঃ কি' ত্বয়া কথংব্যম্।

(ঃ) মদেতি। এব' চনেন প্রকারেণ। মান্তত্যা অপি তয়াবিধাবস্থায়া অলীকত্বাদিতি
ভাবঃ।

(ণ) বুজেতি। বিদ্যাসমভঙ্গ' আত্মামিপ্রায়গোপনে ন যি বিদ্যাস-বিত্ত্যতিম্।

(ত) মদেতি। প্রণয়মভঙ্গে বিদ্যাসচ্ছেদনে, (প্রণয়ঃ প্রেচ্ছি বিয়মো যাচ্ছাপ্রসরয়ো-
রপৌতি বিয়ঃ) অশ্র'—স্নানচরণঃ। পুনরপোষ্যনে পুঙ্খ-কাচাচিদ্ভুজরচিতাপ্রণয়মভঙ্গো মদয়ন্তিকয়া
কৃত ইতি গম্যতে। হৃদয়' হৃদয়তুল্যা, তয়া চ যুবयोঃ সকাশেনাসি মে কিচ্ছিদপি
গোপনীয়নিতি নিঃসন্দেহ' কথয়েতি ভাবঃ।

(য) বক্তব্যনभिधातु' भूमिकां करोति—यदीत्यादिना।

(ঃ) মদ। সখি! মান্তীকে এইরূপে উপহাস করিও না।

(ণ) বুদ্ধ। সখি মনগ্রন্থিকে! সম্প্রতি তোমাকে কোন কথা বিজ্ঞান।
করি (যদি আশ্রভাব গোপন করিয়া) বিখ্যাস ভঙ্গ না কর।

(ত) মদ। সখি। পুনরাগ্রও কি বিখ্যাস ভঙ্গ দ্বারা আমি অপরাধ
করিয়াছি যে, এরূপ বলিতেছ? লবণিকার সহিত তুমিই সম্প্রতি আমার হৃদয়
তুল্য।

(য) বুদ্ধ। যদি যক-ন কোন প্রকারে পুনরাগ্র তোমার দর্শনপথে
অবতরণ করে, তবে তুমি কি কর?

मद । एकेकावयवनिर्गन्तव्यनिर्गन्तव्ये चिरं लोचने निर्व्याव-
इत्तं (द) ।

बुद्ध । अध सो वि मन्महवलकारिदो कन्दर्पजगणिं तुमं
रक्षिणिं विअ पुरिसोत्तमो सअग्गाहसाहसेण सहधम्मचारिणिं
करेदि तदो का पेडिवत्ती ? (ध)

मद । [निःस्वस्य ।] कौस मं एत्तिअं आसासेसि (न) ।

(द) एकेकावयवनिर्गन्तव्यनिर्गन्तव्ये चिरं लोचने निर्व्यावइत्तं ।

(ध) अथ सोऽपि मन्महवलकारितः कन्दर्पजननीं त्वां रक्षिणीमिव पुरुषोत्तमः
सद्यंप्राहसाहसेन सहधर्मचारिणीं करोति, तवः का प्रतिपत्तिः ? ।

(न) किं त्वन्निवावदात्तादयसि ।

(द) नदेति । एकेकावयवे-तुल्यदो, निर्गन्तव्ये तत्तदवयवानां सौन्दर्यातिमयवद्भा-
सनाभावः संसृष्टे निश्चले परमरतिविविधान् निरुद्धे लोचने मदीयनेने निर्व्यावइत्तं
शीतलदिपानि । एतेनोत्प्लुटदर्पनेनैवा लुपिता ।

(ध) बुद्धेति । मन्महवल कानल वलात्कारे वल्लेन प्रवर्धनं चञ्चलो वल्लेति मन्मह-
वलात्कारितः समवीर कानानिमूत इत्यर्थः, सोऽपि मन्महलोऽपि । पुरुषोत्तमः श्रीरामः उत्प्लुट-
प्रसूय, कन्दर्पजननीं भाविप्रदुष्यप्रसूयिनीं कानविचारोत्पादिकाञ्च । अद्यंप्राहसाहसेन सद्यं-
सहधर्मेण साहसं तेन, अनुरागेनेति दावत्, सहधर्मचारिणीं धर्मपत्नीं, तवत्तदा का
प्रतिपत्तिः सिद्धार्थम्वा ? उत्प्लुटप्रसूयं सद्यं त्वान्निवतनसि नवेति मातः ।

अथ रक्षिणीमिवेति पूर्वनिवावदात्, एवं नदयन्तिवाचिष्यनरोत्पदादनेन वधमानितेपा-
नुरावात्तं "दाविच्छं" नाम नाष्टाट्टात्, तदाचोत्तं दर्पणे—"दाविच्छं" चेदया वाचां
परविषयरोहणं निवृत्तिः ।

(र) नव । (निःशक्तिप्रसूयः) अश्वत्थसूत्राणि एक एक अद्वयत्वे
यत्तद्वत्तः नदयन्ति आनार नेत्रद्वयं शीतलं कति ।

(ध) बुद्ध । पुरुषोत्तमं विद्मन्नेन त्वमि कन्दर्पप्रदविद्धो रक्षिणीके यद्वा-
ग्रहणादने (अर्थात् अपहरणं करिष्या) कन्दर्पप्रदो करिष्यादित्यनेन, नेत्रद्वयं नदयन्ति
वति अश्वत्थ कानादिभूत इत्येतां तेषामेव यद्वाग्रहणादने कन्दर्पप्रदो करो,
तव तेषां किं स्वर्ण ? (अर्थात् मे दिव्यं तेषां यच्चिद्वत् दाह
किं न) ?

बुद्ध । सहि ! कहेहि (प) ।

लव । कधिदं ज्वेञ्च हिअग्गवेअसूअएहिं दोहणोसासेठिं (फ) ।

मद । सद्भि । का अहं इमस्म तेण ज्जेव्व अत्ताणअं पणो-
कडुअ दुट्ठसङ्खलकाजलादो कट्ठिअस्स तस्स ज्जेव्व केरअस्स अत्ताणो
सरीरस्स (३) ।

(५) सखि ! कथम् ।

(क) कथितमेव उदयावेगमूनर्द्धार्धनिःश्वसैः ।

(१) भविष्यत् । क्षात्रमस्य तेने तावानि पणोज्ञय दृष्ट्यार्हन्स्वपत्तादाजष्टस्य तस्यैव
 कैरज्ञ्यामनः प्रदीरस्य ।

[illegible]

(c) no other, withheld from:

(੨) ੬ ਗੰਗੇ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ: ਸੁਖਮੇਰਦੀਨਿ ਅਭੀਸ਼ੇਖੀਯਾ: ।

[illegible]

Year	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035	2036	2037	2038	2039	2040	2041	2042	2043	2044	2045	2046	2047	2048	2049	2050	2051	2052	2053	2054	2055	2056	2057	2058	2059	2060	2061	2062	2063	2064	2065	2066	2067	2068	2069	2070	2071	2072	2073	2074	2075	2076	2077	2078	2079	2080	2081	2082	2083	2084	2085	2086	2087	2088	2089	2090	2091	2092	2093	2094	2095	2096	2097	2098	2099	2100
1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035	2036	2037	2038	2039	2040	2041	2042	2043	2044	2045	2046	2047	2048	2049	2050	2051	2052	2053	2054	2055	2056	2057	2058	2059	2060	2061	2062	2063	2064	2065	2066	2067	2068	2069	2070	2071	2072	2073	2074	2075	2076	2077	2078	2079	2080	2081	2082	2083	2084	2085	2086	2087	2088	2089	2090	2091	2092	2093	2094	2095	2096	2097	2098	2099	2100	

खव । सरिसं महाणुभावदाए (म) ।

बुद्ध । सुमरेहि एदं वचणं (म) ।

मद । कधं दुद्धीअआमविच्छेदपड्डो ताडीअदि । ता जाव

(म) सट्ठमं महाणुभावदायाः ।

(न) १. करैववचनम् ।

(य) क्वं द्वितीययामविच्छेदपट्टदायने । तदावन्नन्दनं निमन्त्रं तस्य पादपतन-
नमये नाटया वरति अनुकूलयिष्यामि ।

सुसुरिति नास्ति ने तत्र वचनाधिकारोऽनेति भावः । तदाव माट्टुं ताडुडारकाउ एव मदयन्त्रिकया
सद्वैद्यः नगरन्दाय नमसा प्रदत्त इति ध्वनिः ।

(म) महाणुभावदायाः कृतज्ञतायाः सट्ठमं अनुकूलं उपपन्नं पूर्वोक्तवचनमिति शेषः ।

(न) बुद्धेति । एतत्—नगरन्दकर्तृस्त्वान्नरपाशोत्तरपक्षजं वचनं अर सञ्ज्ञा
परिविन्द्य । तदाव ताडनमदये सुसुरसिने पुनः कर्त्तव्याकर्त्तव्यविनया सुमरन्नेव
काम्यहासिने कर्त्तव्येति भावः । बुद्धरचितानन्दन्दमुद्दिश्याने वचननिश्चयीवत् । तदाहि—
हे नगरन्द ! एतद्वचनं तत्पुण्यं कल्याणरपाशोत्तरपक्षजं मदयन्त्रिकया वाद्यं अर
विन्द्य । तदावैतद्विचित्राधुनैवेकमनङ्गुं वर सन्तुकरेति भावः ।

(य) मदिति । द्वितीययाम एवेति द्वितीयवक्तृत्वमवकाशम विच्छेदः विच्छेदः
अतिशय इति दावत्, तन्म सट्ठमं तन्मूचकध्वनिप्रकाशकऽविवेकः तद्वचने वाद्ये । तदाव
माट्टुं द्वितीयमहरस्वायतेतत्रेन काटयिष्यमयाकामयात् मदनं निमन्त्रं मदयित्वा
नाटयो इति ताडनमनमोत्पलकावकाशमीयं इत्यादिना विरच्यते । तदन्तर्गतं

(अर्थः एहे भगवन् एवमा नो एवमा भवतां अस्मि कुरु नरो, एवमा एवमा
कटिमा विनि मूचये निषय कटिमा भवेताम्) ।

(८) मर । एवमा एहे वाता (मरवादे) दुःखः । उपासक ।

(९) बुद्ध । अर कथा कथनं अपिड ।

(१०) मर । अ । अ । एवमा विच्छेद पट्टदायने । तदावन्नन्दनं निमन्त्रं तस्य पादपतन-
नमये नाटया वरति अनुकूलयिष्यामि ।

ଶବ୍ଦଂ ଶିବ୍ଭକ୍ତିଂ ସେ ପାଦପଦ୍ମଂ ଅବ୍ଭବତ୍ୟିଂ ମାଳତୀଂ ଉବରି
ଅନୁକୂଳଈଂ (ଯ) । ଇତି ଉତ୍ତାପ ଗନ୍ତୁମିଚ୍ଛତି ।

ମକରନ୍ଦୋ ମୁଖମୁଦାଂ ହସ୍ତେ ନ ଯଜ୍ଞାତି । (୭) *

ମଦ । ସହି ମାଳାଦି ! ବିପ୍ଳବୁଦ୍ଧାସି [ବିଲୋକ୍ୟ ସହର୍ଷଂ ସମାଧ୍ୟ-
ସଞ୍ଚ] ଅନ୍ତୋ ଅସ୍ୟଂ ଜ୍ଞେଷ୍ଠ କିଂ ପି ଏଦଂ ବଦ୍ଧାଦି (ର) ।

ମକ । ରନ୍ଧୋଃ ! ସଂହର ଧ୍ୟଂ ଚମତେ ବିମୋହ-

ମୁକ୍ତାନ୍ମିତଂ ଶ୍ତନଭରସ୍ୟ ନ ସଂଧ୍ୟଭାଗଃ ।

(ର) ଶୁଦ୍ଧି ମାଳାତି ! ବିପ୍ଳବୁଦ୍ଧାସି । ଅନ୍ତୋ ଅନ୍ୟଦେବ କିମପ୍ୟେତଦ୍ଭବତେ ।

କୋଟ୍ପଦାତୁଳିରକ୍ତରଣସ୍ନାତୁଚିତ୍ତାଦାହ—ସପାଦେତି । ବା ଅଥବା, ସପାଦବନ୍ଦନଂ ପାଦବନ୍ଦନେନ ସହ
ଯଥା ସ୍ନାତ୍ତା ଅର୍ଥ୍ୟଂ “ମାଳତୀ” ପ୍ରତି ସଦ୍ୟୋ ଧର୍ମେ”ତି ଯାଚିତ୍ବା, ଅନୁକୂଳୟିଷ୍ୟାମି ଅନୁକୂଳଂ
କରିଷ୍ୟାମି ।

(୭) ଯଜ୍ଞାତୀତି ମଦ୍ୟନ୍ତ୍ରିକାହସ୍ତମିତି ଶ୍ରେୟଃ ।

(ର) ମଦେତି : ପ୍ରତିବୁଦ୍ଧାସି ଜାଗରିତାସି, କିମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଚିରପ୍ରାର୍ଥିତସ୍ୟ ମକରନ୍ଦସ୍ୟା-
ଚିନ୍ତିତୋପନତଂ ଦର୍ଶନମତ୍ର ହର୍ଷହେତୁଃ, ତତ୍ସମଚ୍ଚନ୍ଦେବ ନିର୍ଲଜ୍ଜ୍ୟା ଯଥା ଗୁପ୍ତଃ ସର୍ବୋ ମନୋଭାବଃ ପ୍ରକଟୀକୃତ
ଇତି କିମୟଂ ମନ୍ୟତ ଇତି ପରିଚିନ୍ତନଂ କନ୍ୟାସାଃ ପୁରୁଷସ୍ୟ ଶଂସ୍ଥାନୀଚିତ୍ତଞ୍ଚ ଧ୍ୟାୟେତୁଃ । “ଅନ୍ତୋ”
ଇତି ବିଷୟଯୁକ୍ତକମନ୍ୟୟମ୍ । ଅନ୍ୟଦେବ ମଦବଗତାନ୍ମାଲବ୍ୟବସ୍ଥାନାନ୍ନିମେବ, କିମପି ଅନିର୍ବିଚିନୀୟଂ
ଏତନ୍ମମାରାଧ୍ୟସ୍ୟ ମକରନ୍ଦସ୍ୟାବାସ୍ଥାନଂ ।

(୮) ରନ୍ଧୋର୍ଭିତି । ହି ରନ୍ଧୋଃ । କଦଳୀକୃତ୍ବାକାରୋଦଦେଶେ ! ଧ୍ୟଂ ସାଧ୍ୟସଂ ସଂହର ମୁଚ୍ଚ ।

ବନ୍ଧନେ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରିବା ମାଳତୀର ଉପରେ ଅନୁକୂଳ କରିବ । (ଏହି କଥା ବାରିବା
ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟେ ଇଚ୍ଛା କରିବ) ।

(୭) (ମକରନ୍ଦ ମୁଖ ଉଦ୍ଭାସିତ କରିବା ହସ୍ତଦ୍ବାରା ମଦସ୍ପର୍ଶିକାର ହସ୍ତଦ୍ବାରା
କରିବ) ।

(ର) ମକ । ମଧି ଯାଚିତ ! ଜାଗରିତା ହିଏତାଃ ? (ଦେଖିବା ହର୍ଷ ଓ
ଭୟର ସହିତ) ଅହା ଆମାର ଜ୍ଞାନେର ଅତୀତ ଅନିର୍ବଚନୀୟ (ମକରନ୍ଦେର ଅବସ୍ଥାନ-
ରୂପ) ବ୍ୟାପାର ବର୍ତ୍ତମାନ ।

(୮) ମକ । ଅଗ୍ନି ! ବ୍ରହ୍ମାଋ ! ତ୍ବମ୍ଭ ପରିତ୍ୟାଗ କର । ଯେହେତୁ (ଅତ୍ୟାଧି

इत्यं त्वयैव कवितप्रणयप्रसादः

सङ्कल्पनिर्वृतिषु संस्तुत एष दातुः ॥ (८)

जुहरविता नदयानिकानुखनुनन्य संल्लननानिय । (८)

संहारकरणे हेतुं दयेदितुनाह—इतत इति । यस्मात् तत्र नश्यभागः समतोव ह्यस्तत्र
 मरीरस्य नश्याः कटिद्वेय इति यावत्, सनभारस्य कुचभारस्य भारवत्कुचयोरिति यावत्,
 तत्कल्पितं साधुचुजनितकल्पनं विरोद्धं न दत्तते न शक्नोति । किञ्चतुकाउनेव पीवर-
 कुचकल्पने कुर्यादित्युक्तत्वे कटिद्वेयः भङ्ग्यतोति नावः । हेतुत्वरं दयेदति—इत्यनिति,
 इत्थं पूज्यनिर्वापितप्रकारेण तदेव कथितः स्वयमेव वर्णितः प्रत्ययः चतुराग एव प्रत्ययः चतुर्दशः
 यस्मिन् तादृशः एव नश्यपी दासः स्वयः चङ्कलनिर्ज्वलितु नादृशप्रयवनात् चङ्कलजनित-
 चलात्मनान्येषु संस्तुतः परिचितः । (नलवः स्नात् परिषय इत्यनरः) तथाच दासतात्
 परिचितत्वाच्च नास्ति नृपते भौतिकारपमिति भयं तस्यैवा परिपूर्णमिति भावः ।

अत्र प्रदत्तवाक्यार्थे प्रति द्वितीयद्वितीयवाक्यार्थो हेतुत्वेनोक्तवान् वाक्यार्थहेतुत्वं वाक्य-
लिङ्गं, एवं जटिदिग्मल लक्ष्मणवत्त्वमात्रसम्बन्धेऽपि तत्सम्बन्धोक्तं वाक्यार्थहेतुत्वं
वाक्यद्वारः । अत्रय दासत्वात् न करत्वेनात्मनः प्रयोगान् संबंधो नाम वाक्यार्थहेतुत्वं विधीयः ।
तत्र चत्वारु दण्डोक्तं प्रमा—“संज्ञेयं प्रमा संबंधोक्तं वाक्यार्थहेतुत्वं प्रमा” इति । अत्रय-
द्वितीयद्वितीयवाक्यार्थहेतुत्वं ।

(६) अत्र सेवातिशयस्योत्पत्तिं लभ्यते विदित्वा च कुपितेन सत्पुत्रेण ईदृश्यादंशं
पुत्रेण च संस्तुताय परमिति विभावयिष्यन् ।

୧୩) ଦେବୀଙ୍କ କବିତାମାନଙ୍କ ଶାବ୍ଦିକ ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସହ କବିତାକୁ ପାରିବେନା ।
 ବିଭିନ୍ନ ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଶକ୍ତିହୀନ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଶକ୍ତି ସମ୍ପର୍କିତ ହିଁ,
 ଯେଉଁ ଦେବୀଙ୍କ ଶାବ୍ଦିକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଶକ୍ତିହୀନତାକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ କରୁଛି ।
 (ସାଧାରଣ ଶାବ୍ଦିକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ଶାବ୍ଦିକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଶାବ୍ଦିକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଦେବୀଙ୍କ ଦେବୀଙ୍କ
 ଶୃଙ୍ଖଳା ଶାବ୍ଦିକ ଶୃଙ୍ଖଳା) ।

[illegible]

अथ । तद् ज्ञेयं सर्वधोवशासेन एषा लवङ्गिकां सुमरिष्य, ताए पउत्तिणिमिच्चं उत्तमदि । (च)

साध । ननु इदानीमेव मया कलहंसकः प्रहितः, प्रच्छन्नः सन्निपत्य नन्दनावासप्रवृत्तिमुपलभस्वेति । [साशंसं ।] अवलोकिते ! अपि नाम वृद्धरचिताप्रयत्नः सफलोदकं एव मदयन्तिकां प्रति स्यात् ? (१८)

अथ । कुतो सन्देहो महाणुभावस्त ? महाभाग ! पदमं ज्ञेयं सहूलणहरालङ्घिदस्स मकरन्दस्स माहविरामनहसवं शिवेद-

(च) तत्रैव शपथोपन्यासेन एषा लवङ्गिकां कृत्वा तस्याः प्रवृत्तिनिमित्तमुक्तव्यति ।

(इ) कुतः सन्देहो महाणुभावस्त ? महाभाग ! प्रथममेव आहूतलखरालङ्घितस्त

(च) शपथोपन्यासेन “शपितासी”त्यादि पूर्वोक्तशपथप्रयोजकवचने लवङ्गिकाया नामाभिधानेन, तस्याः लवङ्गिकायाः प्रवृत्तिनिमित्तं मकरन्देन सह गतायास्तस्याः किं वृत्तिमिति वृत्तान्तप्राप्तये, उक्तव्यति उक्तकण्ठिता भवति ।

(१८) साधेति । प्रच्छन्नः गुप्तः अगोरपरिज्ञात इति यावत्, सन्निपत्य गत्वा नन्दनानाम-प्रवृत्तिं नन्दनवामगृहस्य वृत्तान्तं लभस्व ज्ञायस्व । तथाच सत्वरमे । कलहंसं भगवत्य तद्वृत्तान्तं ज्ञापयिष्यतीति भावः । सफलः मकरन्देन सह मदयन्तिजाया निर्गमनरूपेणाद्यदमित्येत-फलं महितः उदकः उत्तरफलं यस्य तथाभूतः वृद्धरचिताप्रयत्नः मदयन्तिकां प्रति स्यात् भवेत् अपिनाम किं ? वृद्धरचिताप्रयत्ने न मदयन्तिका मकरन्देन सह पुरात्रिःसरेत् किमित्यर्थः ?

(इ) अवेति । महाणुभावस्त भवतः, कुतः सन्देहः मकरन्देन सह मदयन्तिकाया-

(५) अथ । उक्तप्राप्तये “शपितासी” इत्यादि वाक्ये नामाच्छादनं यमतः लवङ्गिकादेक शपथ कृत्वा उक्तं नन्दनानां भावना प्रत्युक्तं नागनी उक्तकण्ठिता इतिवादि ।

(१८) साध । ननु इति “शपितासी” इत्यादि वाक्ये, गोपनेन यावत् नन्दनानां वामगृहे वृद्धरचिता वान । (आभयान्न महितः) अवलोकिते ! नन्दयन्तिका एति वृद्धरचिता एव अथवा उक्तकण्ठिता मकरन्देन महितं नन्दयन्तिका अपि नन्दनानां आभयान्न महितं इतिवादि ।

प्रेम्णा मदग्रथितेति या प्रियसखीहस्तोपनौतानया,

विस्तारिस्तनकुम्भकुद्वलभरोत्सङ्गेन सम्भाविता ।

सम्प्राप्ते त्वय पाणिपौडनविधौ मां प्रत्यपेताशया

या मय्येव लवङ्गिनीत्यवगते सर्वस्वदायोक्षता ॥ (२०)

(२०) मालाया वैपिट्या दर्शयति—प्रेक्षेत्यादिना । या वकुलमाला अनया मालाया मद्यचिता नयैव सगुणीकृत्य विरचिता इति हेतोः प्रियसख्याः लवङ्गिकायाः हस्तेन उपनीता सनानीता प्रेक्षा अनुरागेण विस्तारितानकुम्भकुट्टमलमरोत्सङ्गेन विशालभारवत् कुचकलस-
कलिका क्रोडेन गले विधारणात् खन्वनानतया विशालकुचोपरिसंस्थापनेनेति यावत्, सम्भाविता
गौरवं प्रापिताः । तु किन्तु अथ अनन्तरं पाणिपीडनविधौ नन्दनेन सह विवाहोदयोऽग्रे
सम्प्राप्ते नन्दनातुरोधादुपनते सति मां प्रत्यपेताशया मनप्राप्तौ हताशया सत्या लवङ्गिकेत्यवगते
लवङ्गिकीकृतितानुसारेण तत्तन्परित्यक्ततदीशस्याने दण्डायनानतया लवङ्गिकालिनेवावधारिते
द्वयधेः (पठादगतमालाप्रदानवृत्तान्तोऽवानुसन्धेयः) नयैव या वकुलमाला सर्वस्वदायीकृता
सर्वस्ववर्दिता । (दीयत इति दायः अपाधिकारात् कर्मणि घञ्, सर्वस्वनिव दायः
सर्वस्वदायः, असर्वस्वदायः सर्वस्वदायः कृत इति सर्वस्वदायीकृता) तथाचैयमेव वकुलमाला
मम जीवितादप्राधिकृति मद्यन्तिकाग्रामसम्पादननिविदकाय पारितोषिकत्वेन मया दास्यत
इति भावः ।

अथ सप्तयोः स्युत्पत्तेन कुम्भसादृश्यं वर्णिष्यु तथा च कुट्टनलसादृश्यमिति तुष्टोपमाद्वयः ।
गार्हपत्यिकीदितं वृत्तम् ।

অবলোকন করিয়া) মালতীর প্রথম দর্শনজন্মিতাভূতগের নাকীভূত মননো-
 থানের অলঙ্কাররূপ ও শ্রীযুক্ত বকুলবৃন্দব কুন্ডলনির্মিত এই মাণিক্য
 আছে।

(২০) সেই বকুলমালা আমার এখিত বলিয়া এই মালতী কর্তৃক প্রিয়-
 নন্দা লবঙ্গিকাক্ষে সমানীত হইয়া অল্পকাল ১৮৩০ খ্রিষ্টাব্দে ১৭শ বৈশাখ ১২৯৭ শুক্লপক্ষ
 কৃষ্ণ-দশমী দ্বারা গৌরবাধিত হইয়াছিল। কিন্তু অনন্তর নন্দনের সহিত
 বিবাহের উদ্বেগ উপগত হইলে আমার প্রাপ্তি বিষয়ে হতাশা নাগতী কর্তৃক
 লবঙ্গিকাক্ষে অবদারিত আনাতেই (আবার) যে বকুলমালা নগর ১৭শ অর্ধি
 হইয়াছিল। (আমার জীবনাবলি সেই বকুলমালাই পারিতোষিক প্রদান
 করিব)।

[প্রবিষ্য কপালকুণ্ডলা ।] আঃ পাপে ! তিষ্ঠ । (২৮)

মালতী । [সত্যসন্ ।] হা অজ্ঞাত ! [ইত্যর্জুনো বাক্যস্ব' নাট্যমিতি] । (৩০)

কপা । [উজ্জ্বলম্ ।] নন্বাক্ষন্দ, নন্বাক্ষন্দ । (২৯)

ত্বদ্ব্যজ্ঞঃ ক্ব স তপস্বিজনস্য হন্য,

কন্যাবিঃ পতিরসৌ পরিরচতু ত্বাম্ ।

(৩১) হা আর্জুন !

করোতি । সাতত্বমিতি, দক্ষিণাচ্চিন্মন্দনমীকাত্বত্বত্বত্ব, স্ত্রীণাং দক্ষিণদনস্বন্দনস্বানিষ্ট-
স্বকল্যাত্ব । সুরিতং স্মৃতিত্ব' বসিতরেণ দক্ষিণেণ । উপস্থিতীতি যমনামিলাপে সত্য-
নিষ্ঠানুভূত্যা দ্বিগুণ' নল্লীকোপবিষ্টা ভবতীত্যর্থঃ ।

(২৮) প্রবিষ্যেতি । গুরুবাক্যনিবন্ধোপসংহা, সত্যত্ব' নাট্যতীনাগ্ৰবানিষ্টভাষনে
শ্রুতানাং কপালকুণ্ডলা সম্বোধনোপসংহা । নাট্যতী' প্রত্যাহ—“আঃ পাপে ! তিষ্ঠে”তি ।
“সল্লীকো রীপনাগ্ৰব”নিত্যি সত্যবাদন “সল্লীকো”নাম বিনয়স্বত্বেরূপ ।

(৩০) সত্যসন্নিতি, সত্যসংসংহায়াঃ কপালকুণ্ডলায়াঃ দর্শনমীকাত্ব' বাসত্বত্ব ।
বাক্যস্ব' স্মৃতিভাষনোপসংহা ।

(২৯) নন্বিতি সন্মোধনী । আক্ষন্দ আক্ষান' রবিত্ব' নাট্যবনাগ্ৰব । (স্মৃতি
সেদনাগ্ৰবনে ইত্যন্য) স্ত্রীণাং দ্বিগুণঃ । তদাশ্ব কখনমি নবায় পরিচায' ন স্মৃতিমি মাঃ ।

(৩০) ত্বদ্ব্যজ্ঞমিতি । তপস্বিজনস্য তনসী তদ্ব্যজ্ঞদ্ব্যজ্ঞগৌরবৌষধ্যস্ব হন্যী বিনাশকঃ
(তদাশ্ব নাট্যৌ বৌষ' পরন্তু তদ্ব্যজ্ঞদ্ব্যজ্ঞেন নহান্যন্যমি মাঃ) ত্বদ্ব্যজ্ঞঃ ত্বাং প্রতি স্ত্রী দ্ব্যজ্ঞস্বত্বঃ

(পাদবিক্ষেপ করিতে জাগিল) (আঃঃঃঃ নহিত) আনার বক্ষিণ লোচন
স্পন্দিত হইতেছে । (উপসংহা করিল) ।

(২৮) কপা । (প্রবেশ করিয়া) আঃ পাপে ! থাক ।

(৩০) নাগ । হা আর্জুন ! (অর্জুনকে বাক্যবোধের অভিনয় করিয়া
জাগিল) ।

(২৯) কপা । (ক্রোধিত নহিত) (আর্জুনকে) আক্ষন্দ । আক্ষান
কর ।

(৩০) তপস্বিজনের হস্তা ভোমার প্রতি প্রদর্শনানী সেই নাথব কোথা ?

પરાણીઅં પવિટ્ટો, તદો પઢિણિઉત્તહિ મન્દમાદ્દણો, સુણામિ અ ઘરે
 ઘરે ગુણાણરાઅકાઅરસસ પૌલલોઅસસ, “હા મહાણુમાઅ ! હા
 માહવ ! હા મઅરન્દ ! હા સાહસિઅ ! ત્તિ પરિદેવણાઓ,
 કિલ દ્દાણં મન્તિધીઆણં વિપ્પલભ્વુત્તન્તં સુણિઅ, સન્નાઅમચ્છ-
 રાધિક્ખેવો, તક્ખણવિસન્નિદપૌદ્દપાદકણિવહો ચન્દ્રાદવેણ સોહ-
 સિહરદ્દઠિદો પેક્ખદિત્તિ મન્તીઅદિ । (મ)

સાહસિક !” ઇતિ પરિદેવનાઃ, મહારાજોઽપિ કિન્નૈતયોર્મન્નિદુહિનોર્વિપ્રલભ્યજ્ઞાનં યુત્તા,
 સન્નાતમત્સરાધિચે પક્કત્ત્વચ્છવિસર્જિતપ્રોદપદાતિનિવહચન્દ્રાતપેન સૌધગિહરસ્થિતઃ પ્રેચત
 ઇતિ મન્ત્યતે ।

નિઠ્ઠાણિ પ્રત્યાગતામિ, મન્દમાગિનોતિ અહમિતિ શ્રેષ્ઠઃ, માલતીવાર્તાપ્રદાનાસામય્યંનેવાવ
 મન્દમાગિનોત્વાભિધાને હેતુઃ । પરિદેવનાઃ સ્વેદોક્તીઃ । વિપ્રલભ્યજ્ઞાનં પ્રવચ્ચનાવાર્તાં, સન્નાત-
 મત્સરાધિચે પઃ સસુદ્ધમૂતવિદ્ધે પતિરક્કારઃ, તત્ત્વચ્છે તદ્વાર્તાકર્ણનાચ્છે વિસર્જિતઃ નક્કરન્દો-
 વરોધાયંપ્રેરિતઃ પ્રોદઃ દચ્છઃ પદાતિનિવહઃ પદાતિદૈન્યસમૂહો યેન તયામૂતઃ । ચન્દ્રાતપેન
 ચન્દ્રાલોકિન (વિરહિત્વેન સન્નાપકતયા આતપત્વાભિધાનમ્) પરિશોભિત ઇતિ શ્રેષ્ઠઃ, (તયાત્તાના-
 ઇત્તસ્યાનાવસ્થિત ઇતિ ભાવઃ) પ્રેચતે માધવમકરન્દાભ્યાં સહ સ્વક્રોધદેન્યાનામાહવં
 અવલોકયતિ । ઇતિ મન્ત્યતે પુરવાસિમિઃ પરસ્પરનાભાષ્યતે । ઇતિ ચ મ્મણીનોત્થયઃ ।

વિમાન ઉદ્ગમ ધારા નિગતિમગ્રરૂપે ધાવિત રહેલા મજ્જ-દેનુમધ્યે અવિઠે
 રહેલાહેન । મન્દમાગિનો આમિત્ત ૭૯૫ત્રે અતિનિવૃત્તા રહેલા આનિનાન, એવં
 (આનિતે આનિતે “શ મહાશુભ માધવ ! શ મકરન્દ ! શ નાશિક !
 રેત્યાનિક્કપ ગુણાણુરાગ કાતરપૂરવાનિનિગેર વિનાપ ટનિનાન । આગ્ર ૭
 ટનિનાન “મહારાજ ૭ એ રાજ્ય ૭ રહિત્ય અત્યગ્ના વુટાઉ ટનિના વિદેવ ૭
 તિરદ્યાત્રેર દેહુતિવનતઃ ૭૯૫ના ૯ સ્વક મેઝમશૂર પાઠાશ્યા ઇત્યાલોક
 નિહુવિત ૭ તાનાનેર હાનેર ઉપરે મરહિત રહેલા માધવ ૭ મકરન્દેર મહિત
 રાત્ર મેઝેર દુઃ મેધિતેહેન” એ કથા પૂરવાનોરા વનિતેહે ।

मद । हा हृदयि ! मन्दभाइनौ । (म)

लव । सहि ! नालदी उण कहिं ? । (य)

मद । सा खु परमं ज्ञेय दे मगमवलोइदुं पसरिदा,
पच्छादो अहं प तां पेज्जामि । अवि पाम उज्जाणगहणपविडा
भवे ? (र)

लव । सहि ! तुरिदुं असेसन्न । अदिक्काअरा यो पिअ-

(म) हा हृदयि मन्दभाइनौ ।

(य) सहि ! नालदी पुनः कः ?

(र) सा खु प्रथममेव ते मार्गमवलोचयितुं प्रवृत्ता, पश्चादहं न च तां पश्यति ।
अपि नाम उद्यानगहने प्रविष्टा भवेत् ?

(ल) सहि । तरितनन्निभावः । अतिक्रान्तं न म्रियन्ती, अलिद्रवसरे न धारय-
न्त्यात्मनः । सहि नाडति ! ननु भयानि नाडतीति ।

(म) हृतालीति, स्वयं गच्छैव क्रोधपरवशेन सैन्यानि प्रेषितालीति तयोः परिवाद-
सम्भावदिति भावः ।

(य) क इव विद्यत इति शेषः ।

(र) ते माते तव प्रयागमनपथं प्रवृत्ता नमस्कारात् गच्छन् । मन्त्राणां वा श-
पः । उद्यानगहने उद्यानस्य निविडस्थाने ।

(ल) अलिद्रवसर इति, माधवस्य जीवितः प्रज्ञासमर्थः, आत्मानं शत्रूणां न धारयि-
विशेषान्तरा धारयितुं न शक्नोति । अतिक्रान्तेति नालद्वारं पारयितुं एव सा शक्तिं न
कृत्वा पारयति । ननु मन्त्रोच्चारणमेव, तदाव अतुल्यं तयोः सौख्यं नाडतीति तस्यानि-
तयापि किं शोचते पश्यतीति भावः ।

(म) मद । हा मन्दभाइनौ । आदिक्क इड हरेणम ।

(य) लव । सहि ! नालदी उणपड ?

(र) मद । (म) अद्यमेव उद्यानस्य उद्यानगहणपथं प्रविष्टा उड विद्यते ।
पच्छादिन, पश्चाद अहं अपि पश्चाद अविष्टा न । अङ्कः उद्यानस्य
निविड स्थाने असीति । इति आदिक्क ।

(ल) सहि । तरितनन्निभावः । अतिक्रान्तं न म्रियन्ती, अलिद्रवसरे न धारय-

તતઃ પ્રવિશતિ નાધવો મન્કરન્દય । (૧૫)

સકરુણં નિવસ ।

મન્ક । ન યત્વ પ્રત્યાશામનુપતતિ નો વા રહ્યતિ,
પ્રવિચ્છિન્નં ચેતઃ પ્રવિશતિ ચ મોહાન્ધતમસમ્ ।
અક્ષિચ્છિત્કુર્વાણાઃ પશવ દ્વવં તસ્યા વયમહો
વિધાતુર્વામત્વાદ્વિપદિ પરિવર્ત્તામહ દ્વમે ॥ (૧૬)

વનિયે"ત્યાદિના । ભાવિકયાંશસ્ય ચ નિર્દર્શનાત્ ગુહ્યત્વચ મધ્યનૈકપાત્રપ્રયુજ્યત્વાદિતિ
મન્તયમ્ ।

(૧૬) ન યત્વેતિ । ચેતઃ અચ્ચાક'નનઃ (કત્તૃ) યત્વ વિપદિ પ્રત્યાશાં નાલતીપ્રાપ્તિ-
વિપ્રિયિણીનાશાં ન અનુપતતિ ન અધિગચ્છતિ, અનેકાન્વેષણેનાપિ તદ્વાર્તાયા અધ્યનધિગમાદિતિ
ભાવઃ । નો વા રહ્યતિ નાલતીપ્રાપ્તિપ્રત્યાશાં ન વા પરિત્યજતિ, દુરતિક્ષિન્નાચોરધણ્યાક્રમણા
દિતોડપિ પરિક્રમણદર્શનાદિતિ ભાવઃ । (પરન્તુ) પ્રવિચ્છિન્નં નાલતીલાભાયનતીવ-ચ્છલં-સત્
મોહ એવ કિંઠ્યત્વતાવિમૂઢત્વનેવ અન્ધતમસં ગાઢતરાન્ધકારઃ તત્ પ્રવિશતિ । કિંઠ્ય-
નિત્યવધારયિતું ન પારયતીત્યયઃ । (અહો ઇતિ ચેદે) દ્વમે વયં વિધાતુર્દેવસ્ય વામત્વાત્
પ્રાતિકૂલ્યાત્ પશવ દ્વવ (આહારનિદ્રાદિરુપસાધારણધર્મનાદશાલિત્વાદિતિ ભાવઃ) તસ્યા
માલત્યાઃ અક્ષિચ્છિત્કુર્વાણાઃ વિપ્લવપ્રતીકારાનુદયં કિંચિદપ્યકુર્વાણા इत्यયઃ, વિપદિ માલતી-
સન્ધાનાપ્રાપ્તિરુપવિપત્તૌ પરિવર્ત્તામહે તિષ્ઠાન્નઃ । તથાચ દૈવપ્રાતિકૂલ્યે નૈવ માલત્યાઃ કિંચિત્
કત્તૃ વયમસમયાઃ, ન તુ પુરુષકારવિરહાદિતિ ભાવઃ ।

અત્ર ચેત ઇત્યેકકત્તૃકારકેણ અનુપતત્યાદીનાનનેકક્રિયાણાનત્વ્યાઢીપકાલકારઃ, પશવ
દ્વવિત્યુપમાલકારયોલ્લગ્નોઃ પુરસ્પરદૈરપેષેણ સંલુપ્તિઃ । શિલ્પરિણીજ્ઞતમ્ ।

(૧૭) જોતામિનૌર પ્રશ્નઃ । (એ અન્ધેશ્વર નાન વિરહક)

(૧૮) ત્વપત્રે નાધવ ઓ મન્કરન્દયે પ્રવેશ ।

(૧૯) મન્ક । (મન્કરુણ નિશાસ ક્ષેત્રિયા) એ વિપદે આમાદેવ નન
નાનતોર પ્રત્યાશા અવનશનઓ કરિતે પારિત્રેહે ના, એકેવાત્રે પરિત્યાગઓ
કરિતે પારિત્રેહે ના, પત્રક અત્યુષ્ઠકન રહેત્રા કિન્દરુઠકાદિનુક્રાંતપ ગાઢ
વક્ત્રકાત્રે પ્રવિષ્ટે રહેત્રેહે । અરેઃ દૈવપ્રતિકૂલ્યા રમતઃ આનત્રા પત્રક ત્રાવ
નાનતોર કોનરે ઉપકાર કરિતે ના પારિત્રા એ વિપદે અવશિષ્ટ આર્થિ ।

माध । हा प्रिये मालति ! कासि, कथमविज्ञाततत्त्वम्
अद्भुततमं भटिति पर्यवसितासि, ननु अकारुणे ! प्रसोद सभावय
माम् । (१७)

प्रियमाधवे ! किमसि मय्यवत्सला

ननु सोऽहमेव यमनन्दयत् पुरा ।

अयमुदगृहीतकमनीयकङ्कण-

स्तव मूर्त्तिमानिव महोत्सवः करः ॥ (१८)

वयस्य मकरन्द ! दुर्लभः पुनर्जगति तावतः ज्ञेयस्य
सम्भवः । (१९)

(१७) माधेति । अविज्ञाततत्त्वं अनधिगतयादाद्यं अतएव नदभुततमं आश्चर्यतमं
यदा स्मृतया पर्यवसितासि विनाशितासि ।

(१८) प्रियेति । प्रियः माधवो यस्मान्माधवे ! मालति ! नयि किं किमपि
अवतुसत्या चेहविरहिता असि । निर्निमित्तं तवेदं चेह्वारहित्यमतीवापुनरिति भावः ।
स्तवं चेहं धारयितुमाह—नन्विति । अहं स एव माधवः, पुरा पूर्वं नगरदेवतायतनात्
कामन्दकीविहारिकीयानग्नकाले इत्यर्थः, आगृहीतं सम्यग् विधृतं कमनीयं मनीषं कङ्कणं
मूषपविरोषी देन तदाभूतः, मूर्त्तिमान् धृतविग्रहः महोत्सवः आनन्द इव तवायं कदा पश्यि-
यं समनन्दयत् समतीपयत् । तदावाधुनापि दर्शनशानेन मन एषोन्मादनं चन्द्रेव तदा
कर्णयमिति भावः ।

अव मूर्त्तिमान् महोत्सव इव कर इति वाक्यानुषंगीत्याहकारः । मञ्जुनाथो
वचनम् ।

अत एव आह्वय इति यादोर्भाविकलक्षणमवधारितप्रयत्नाद्वापि परित्यक्त इदमुच्यते ।

(१९) तावत इति तादृशपरिनिमित्तत्वार्थः ।

(१७) माध । हा प्रिये ! मालति । किं किमपि ? ननु अकारुणिक !
अविज्ञातं स आश्चर्यतमं विनाशितं इति चेत् ?

(१८) प्रिये ! माधवे ! किमसि मय्यवत्सला इति चेत् ?
ननु सोऽहमेव यमनन्दयत् पुरा ? अतएव अयमुदगृहीतकमनीयकङ्कण-
स्तव मूर्त्तिमानिव महोत्सवः इति चेत् ?

ସରସକୁସୁମଜାମିରହେ ରତନମହାଜ୍ବର-

ଧିରମଧିରତୋନ୍ମାଦୀ ଶୋକଃ ପ୍ରତିଜ୍ଞାଦାତ୍ତଃ ।

ତୃଣମିବ ତତଃ ପ୍ରାଣାଘୋକ୍ତଂ ମନୋ ବିଧୃତଂ ତସ୍ୟା,

କିମପରମତୋ ନିର୍ବ୍ୟୁତଂ ଯତ୍କରାପେଣମାହତମ୍ ॥ (୧୦)

ଅପିଚ । ମୟି ବିଗଳିତପ୍ରତ୍ୟାଶତ୍ବାଦିବାହବିଧିଃ ପୁରା,

ବିକଳକରଣେ ମମ ଚ୍ଛେଦସ୍ୟାସ୍ୟାବିଧୁରୈରିବ ।

(୧୦) ଯେହାପରିମିତତଂ ସମସ୍ୟେଷୁମାହ—ସରସେତି । ତସ୍ୟା ମାଳତ୍ୟା ସରସାନି ସମଧୁନି
ଅଭିନୟାନ୍ତି ଯାତୁ, ଯାନି କୁସୁମାନି ପୁଷ୍ପାଞ୍ଚ ତତ୍ତ୍ବାନ୍ମେ: ସୁକୁମାର: ଅନ୍ତଃ: ଶରୀରେ: ଅଧିରତୋନ୍ମାଦୀ
ଅନପରତୋନ୍ମାଦନକାରୀ ପ୍ରତିଜ୍ଞାଦାତ୍ତଃ: ସର୍ବଦାସିନ୍ଧୋଦୟଃ: ନ ଗୁ ସାଧାରଣସ୍ବରସତ୍ ସନ୍ନିଗ୍ରାମ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ,
ଅନନ୍ତମହାଜ୍ବରଃ: କାଳଗମଜାୟନ୍ତାପ: ଧିରଂ ସହକାଳଂ ଶୋକଃ: ମଦସାନ୍ତିପ୍ରାପ୍ୟସ୍ୟା ସନ୍ତ୍ରା: ଜ୍ବରଃ: ।
ତତଃ: ତଦନନ୍ତରଂ ଗନ୍ଦନେନ ସହ ବିବାହୋଦ୍ୟୋଗେ ଯତି ମଦସାନ୍ତିପ୍ରାପ୍ୟାସ୍ୟାବିଗମାନନ୍ତରମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ପ୍ରାଣାନ୍
ତୃଣମିବ ଶୋକ୍ତଂ ପରିତ୍ୟକ୍ତଂ ମନସିଧଂ ବିଧୃତଂ ନିର୍ବ୍ୟୋଜିତମ୍ । ମରଣଂ ନିୟିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ: । ତତସ୍ବ
ସତ୍କରାପେଣମାହତଂ ଆତ୍ମନୈବ ପାଣିଦାନମାହତଂ ନିର୍ବ୍ୟୁତଂ କ୍ଷୁଦ୍ରକ୍ରମାନ୍ତା ସତ୍ୟା ପିତାସନପେକ୍ୟା ନିର୍ବ୍ୟା
ମାପିତଂ, ଅତଃ: ଅପରଂ ଇତ୍ୟାଦିକଂ କିଂ ଯେହନିର୍ଦୟନଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମିତି ଶ୍ରେୟଃ: । ଅପରିମିତସ୍ବେହଂ
ବିନା ପୂର୍ବୋକ୍ତିମେକନପି କୁଳକ୍ରମନ୍ତ୍ୟା ସମ୍ପାଦୟିତୁଂ ନ ଶକ୍ୟେତ ଇତି ସର୍ବସ୍ବେବ ଜଗତି ତାହସ୍ବେହସ୍ବ
ସମ୍ଭବୋ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଇତି ଶାବ: ।

ଏତ୍ତ ସ୍ବପ୍ରଥମପାଦେ ଲୁପ୍ତୋପନା, ଚତୁର୍ଥପାଦେ ଚ ଶୌତୋପନାଦ୍ବଦାର: ଇତ୍ୟନ୍ତର୍ଥୋ: ପରସ୍ପରନୈରପେକ୍ଷେଣ
ସଞ୍ଜର: । ହରିଣୀବ୍ରତମ୍ ।

(୧୧) ମୟୀତି । ଓ ଯେ ! ମକରନ୍ଦ ! ଏଣୁ ମାଳତୀ ବିବାହବିଧିଃ ପୁରା ମୟା ସହ ଗନ୍ଧର୍ବ-

(୧୧) ବୟସ୍ତ ମକରନ୍ଦ । ତାହାଙ୍କ ଅପରିମିତ ସ୍ନେହେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଉପଗତେ ପୁନରାସ୍ତ
ହର୍ତ୍ତ ।

(୧୦) ଅଭିନବ କୁସୁମେର ଗ୍ରାସ୍ତ ଶୁକୁମାର-ଅନ୍ଧବିମିଷ୍ଠେ ଏହି ମାଳତୀ (ଆମାର
ପ୍ରାଣି ପ୍ରତ୍ୟାଶାସ୍ତ) ଅବିରତ ଉନ୍ମାଦନକାରୀ ଓ ମର୍ତ୍ତନ୍ଦା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭୀଷଣ କାଳଜ୍ବର
ବହଂକାଳ ମହା କରିଆଛନ୍ତି । ତତ୍ପରେ ଆମାର ପ୍ରାଣି ପ୍ରତ୍ୟାଶା ତିରୋହିତ ହଇଲେ
ତ୍ବନ୍ନେର ଗ୍ରାସ୍ତ ପ୍ରାଣ ପରିତ୍ୟାଗ କରିତେ ମହନ୍ନ କରିଆଛନ୍ତି । ତତ୍ପରେ ସେ ସ୍ବୟଂ
ପ୍ରାଣିଦାନକ୍ରମେ ମାହମ ନିର୍ଲୀହିତ କରିବାଛେ, ଇହା ହଇତେ ଅଧିକ ସ୍ନେହେର ନିର୍ଦର୍ଶନ କି

अरसि रुदितैः स्नेहाकृतं तथा व्यतनोदसा-
वहमपि यद्याभूवं पीडातरङ्गितमानसः ॥ (२१)

[सावेगम् ।] अहो नु खलु भोः ! (२२)

दलति हृदयं गोडोद्वेगं द्विधा तु न भिद्यते,
वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।
ज्वलयति तनूमन्तर्द्वाहः करोति न भस्मसात्,
प्रहरति विधिर्ममच्छेदो न कृन्तति जीवितम् ॥ (२३)

विवाहानुष्ठानात् प्राक् नंधि विगलितप्रस्थानत्वात् नन्दनेन सह विवाहावधारणेन नदवातो हताय-
त्वात् नन्दच्छेदहृदया हृदयद्विधार्करूपगोडया विधुरैः दुःखितैरिव विकलैः स्वस्वविषयदानविमुखैः
करणैः इन्द्रियैः उपलक्षिता सती रुदितैः रोदनेः तथा तत्प्रकारं निरतिशयनित्ययेः, स्नेहाकृतं
नर्हियकानुरागानभिप्रायं व्यतनोत् विस्तारितवती, यदा येन स्नेहाकृतेन अहमपि पीडया तदीय-
व्यादानुभवजनितलेहेनतरङ्गितं चक्षुषं मानसं चित्तं दल्य, तद्याभूतः अभूवन् इति त्वं अरसि
किमित्यर्थः । तदाच जगति ताड्यच्छेदस्य सम्भवः मुहुर्भूत एवेत्यत्र नास्ति यत्कथमिति भावः ।

अथ द्वितीदक्षरपे वाच्यानुदीतमेवावज्ञात् । हरिषीडतम् ।

(२१) सावेगमिति, तत्तत्प्रकारजनितानितशोकावेगेन सहितं यथा स्नातयेत्यर्थः ।

"अहो नु खलु भो" इत्येकमेवातिविशदत्वचकमव्ययम् ।

(२२) दलतीति । नाडः दृढ उद्वेगः नालतीविशेषजनितलेपः यत्र तद्याभूतं हृदयं
दलति विच्छिन्नं भवति, तु किन्तु द्विधा न भिद्यते द्विधाविभक्तं न भवति, तदात्र दुःखावसान-
सम्भवादिति भावः । विकलः तद्विरहविग्रहः कायः शरीरं मोहं मूर्च्छां वहति लनते, किन्तु
चेतना चेतन्यं न मुञ्चति चिराय न जहाति । तदात्रेऽपि पुनर्दुःखानुभवसम्भवादिति भावः ।
अन्तर्द्वाहः विरहजनितान्धकारोदयोऽसन्नायः तन् देहं ज्वलयति सन्नाययति, किन्तु

(२३) हे मते ! आरंभे वनि, आनार महित गजसंविदाह निम्न हरेवार
पूर्व (नन्दनेन सहित विवाहावधारणे) आनार प्राप्तिप्रशान्तार विगमनपदः
नर्ह्यश्चर पीडात्र दुःखित हरेवाह देन यत्र विरह एवमेव विरह वैजिह्वविनिष्ठः एते
नानाशौ शोदनवादा सेहैत्रप श्रेयादिप्राय विद्यार रुद्रिमाहिन । तदात्रा आनि ३
तदीय वाचाभूतप्रीडात्र तस्यजनना हरेवाहिनान, ईश शोदनार अ. ३ अ. ३ नि १

(२४) नाड उद्वेगशाली आनार क्षार विच्छिन्न हरेवाह, किं हरेवाह विच्छिन्न
हरेवाह ना । उद्वेगविच्छिन्न शरीरं मूर्च्छा नाड अविच्छिन्न, किन्तु एवेत्यादि

मक । वयस्य माधव ! निरवग्रहं दहति दैवमिव दारुणो
विवस्वान्, इयञ्चोत्तेः शरीरावस्था, तत् अस्य पद्मसरसः परिसरे
मुहूर्त्तमास्यताम् । अत्र हि—(२४) :

उन्नालवालकमलाकरमाकरन्द-

निथन्दसंवलितमांसलग्नवन्धः ।

भक्षसात् भक्षीभूतां न करोति, तथात्वेऽपि दाद्याभावेन शोकाग्रे निर्व्याणसम्भवादिति भावः ।
तथा मन्त्रच्छेदो हृदयविदारणकारी विधिः देवं प्रहृत्य प्रहृत्य करोति, किन्तु जीवितं जावनं
न क्लन्तति न विनाशयति, तथात्वेऽपि दुःखोपगमसम्भवादिति भावः । तथाच मरणं विना
विरहदुःखनिवारणोपायो नास्ति, तन्मरणमपि ने न सम्पद्यत इत्याशयः ।

अत्र विच्छिन्नत्वमोहप्राप्तिदेहज्वलनप्रहाररूपकारणानां सत्त्वेऽपि त्रिधाविभक्तत्वेत्य-
परित्यागभक्षीभूतत्वविनाशरूपकार्याणामभावात् चत्वारो विशेषज्ञानद्वारास्तेषां च मिथो नैरपेक्षोप-
संगृहिः । हरिणीवत्तम् ।

“मनये द्यामुत्पन्नः श्रमः खेद इति स्मृत” इति दर्पणलक्षणादत्र खेदीनाम विनर्पसम्भवे
रङ्गम् ।

अथच श्लोकः “गादोद्वेगं विधातु ने”त्यत्र “गादोद्वेगो विधानं त्वि”त्येतावन्मात्रेण परि-
वर्णितं उत्तररामचरितेऽपि दृश्यते इत्यनुसन्धेयम् ।

(२४) मकीति । देव' पूर्वकर्मार्जितदुरदृष्टिः । दारुणः प्रचण्डकिरणत्वाद्गोपयः
विष्वान् माध्याह्निकः सूर्यः निरवग्रहं निष्पतित्वं यथा स्वासया दहति त्वं सन्नापयति । इयं
नितान्तं क्लान्तिसमाक्रान्ता । पद्मसरसः पद्मवज्रसरोवरस्य परिसरे तीरे सुहृन्ने कियत्समयं
व्याप्य आस्यतां उपविशताम् ! अथ देवमिवेति पूर्णोपमालङ्कारः, लिङ्गभेदोऽप्येतादृशस्थे
धीमतास्तुष्टे गावाभान्नोपमाद्गोपः "यत्रोदवेगेन धीमता"मिति दण्डिवचनात् ।

চৈতন্য পরিত্যাগ করিতে পারিতেছে না। বিরহভ্রমিতাভ্যস্তোষ শোকনশ্বাস
শবীর নশ্বাপিত করিতেছে, কিন্তু একেবারে ত্যাগভূত করিতেছে না। এবং
স্বপ্ন বিদ্যায়গম্যরী বিধি গ্রহণ করিতেছে, কিন্তু একেবারে বিনাশিত
করিতেছে না।

(২৩) বড়। বহুত নাথাক! মৈত্রেয় জ্ঞান দানকর স্বর্গ ও অপ্রতিভকে
(জোনাক) বশস্ত করিতেছে। জোনাক শব্দোৎপত্তিও ক্রান্তিযুক্ত, অতএব এটি
দুঃস্বপ্নের নবোদয়ের ভীষণ দ্বিধাকান উপবেশন কর, এইখানে—

नवमोऽङ्कः ।

त्वां प्रीणयिष्यति पुरःपरिवर्त्तमान-
कल्लोलशीकरतुषारजङ्घः समीरः ॥ (२५)
इति परिक्रम्योपविशतः । (२६)

मक । [खगंतम् ।] भवतु, एवं तावत् अन्यतः प्रक्षिपामि
[प्रकाशम् ।] वयस्य माधव ! । (२७)

(२५) उपवेशनप्रयोजननाह—उन्नालेति । चक्षुगतानि रविकिरणशोषपात्पजलतया
समुत्थितानि नालानि येषां तथाभूता ये बालकनलाकराः अक्षिरविकञ्चपञ्चसमूहाः (आकुरो
निवहोत्पत्तिस्थानयेष्टे तु कथ्यत इति नेटिनीकारः) तेषां नकरन्दनिष्यन्देन नकरन्दसम्बन्धि-
चरणेन रञ्चचरणेनेति यावत्, संबलितः विनिद्रितः यो नांसलगन्धः परिपुष्टसौरभं तेन वस्तुः
निवन्, तथा पुरः चये परिवर्त्तनानाः दोढुल्यनानाः ये कञ्जोलाः विशालसरोवरजलतर-
तेषां शीकरैः जलैः तुषारवत् हिमवत् जडः शीतलः (सुषीमः शिशिरो जरः ! तुषारः शीत
शीतो हिमः समान्यलिङ्गका इत्यमरः) सनीरः पवनः त्वां प्रीयिष्यति ह्लादिनिवारणेन प्री-
करिष्यति ।
अथ वृक्षानुप्रासच्छेकानुप्रासी शब्दानुप्रासी

पञ्च वृत्तानुप्रासच्छेकानुप्रासां शब्दालङ्कारैः, तथा चारीपानापत्य बन्धुत्वस्य प्रकृतप्रती-
करणीयशोभित्वात् परिधानालङ्कारः, गुपारजङ्गमव्योरापातमात्रेण शीतलाद्यंतया पीनवस्त्रा-
पतिभासनात् पर्यवसाने तु गुशारवत् द्विनवत् जङ्गः शीतल इत्यन्यार्थत्वाच्च पुनरुक्त्यदाभासा-
लङ्कारः इत्यन्योरोद्धादिभावेन सङ्गर इति संसृष्टिः । परिधानपुनरुक्त्यदाभासवचने
दर्शयति यथा—
“विषमान्तयारोपे प्रकृतार्थेनेति”
परिधानं

विद्वान्मन्त्रद्वारा प्रकृतार्थोद्घोषिणि ।
परिष्ठातो भवेत्कल्याणम् ।

परिष्कारो भवेत्तत्त्वागुल्याधिकरस्यो विधा ॥२॥

पुनरुक्तवदामासः स निम्नः

५१ ब्रह्मवदानावः स निद्राकारवदनः १० इति ।

(२०) **सर्वज्ञानसिद्धिः ।**

(१८) नक्षत्रं । त्रिभिः । इति ।

(২৫) উল্লিখিত স্থান ও অতিরিক্ত প্রস্তুতিত পদসমূহের বসকরণ বিবিস্তৃত
 পদে প্রকাশিত পদসমূহ ও অগ্রাধিকার প্রাপ্তি প্রাপ্তি
 ২০। (১) পদসমূহের বসকরণ উল্লিখিত উপস্থাপন)

હા પ્રિયે માલતિ ! ।

તરુણતમાલનીલવહુલોન્નમદમ્બુધરાઃ,

શિશિરસમીરણાવધૂતનૂતનવારિક્કણાઃ ।

કથમવલોકયેયમધુના હરિહેતિમતી-

મંદકલનીલકણ્ઠકલહેમુખરાઃ કકુભઃ ॥ (૩૫)

શોકાન્તિં નાટયતિ । (૩૬)

મક । કોઽપ્યતિદારુણો દશાવિપાકઃ સમ્પ્રતિ વયસ્યસ્ય ।

[સાસ્ત્રમ્ ।] મયા પુનર્વજ્રમયેન કોઽપિ વિનોદ આરબ્ધઃ ।

(૩૫) તરુણતમાલવત્ પ્રોદતાપિચ્છદ્વચવત્ નીલાઃ શ્યામવર્ષાઃ વહુલાઃ વહવઃ ઉન્નમન્નઃ ઉદગચ્છન્તય અમ્બુધરાઃ મેવાઃ યાસુ તથોક્તાઃ, શિશિરસમીરણેઃ શીતલપવનેઃ અવધૂતાઃ કમ્પિતાઃ નૂતનવારિક્કણાઃ પ્રત્યયશૈકરાઃ યાસુ તથોક્તાઃ, હરિહેતિમતીઃ રુદ્રચાપવતીઃ યથા મદકલ-નીલકણ્ઠાનાં મદમત્તમયૂરાણાં કલહેઃ કલકલૈઃ (કલહં કલકલેઽપિ વૈતિ વિશ્વઃ) મુખરાઃ શબ્દાયમાનાઃ કકુભઃ દિશઃ અધુના અચિન્ માલતીવિરહોપભોગકાલે કથં કેન પ્રકારેણ અવલોકયેયમ્ પચ્ચેયમ્ । સમતીવોદીપકતથા કથમપિ દ્રષ્ટું ન શક્તુયામિતિ ભાવઃ ।

અત્રાપિ ચાપરૂપવિશેષે અભિધાતય્યે હેતીતિ સમાલંકારઃ । નદ્દંટકં નામ વ્રતમ્ । “યદિ ભવતો ન જી ભજન્નાગુરુનદ્દંટક”મિતિ તલ્લચણમ્ ।

एव “कदम्बनीपकुटजैः मादलैः सेन्द्रगोपकैः । मेघवातैः सुखस्पर्शैः प्रावृत्कालं प्रदर्शये”दिति विधानानुसारेण वर्षाकालवर्णनाद्विष्टं नाम नाग्यलक्षणम् । तथाचोक्तं—
देशकालस्वरूपेण वर्णनाद्विष्टमुच्यते” इति ।

(૩૬) શોકાન્તિં ચિત્તવૈધુર્યજનિતાં પીડાં નાટયતિ શરોરકમ્પાદિનાભિનયતિ ।

વર્ષા-મન્નૌગમેન્ન ગમ્પર્કરૂપિત શોકાધારણકારી એવે મકન વિવન (અર્થાત્ પ્રિયતનાપતીન્ મહિત વિહવન કરિવાર કથ મનોવાદ્યો મન્નિદેશિત વિવમનકન) એવે પ્રિયવિગ્રહકાલે પદ્મિનક્ક હશેતેછે ।

(૩૭) હા પ્રિયે માલતિ ! યાશતે ઉરુન તુમાનવુંદેન્ન ગાય નીલવર્ણ વહુલેવ ઉદગત હશેતેછે ઓ નોતન નનોરવ નૂતન વ્રનકવાનિકમ્પિત હશેતેછે ઠાપવુરુ એવં નનૂઃકોનાશરેન નૂતવતિ તાનૂશ ત્રિક્કમ પ્રમ નમ્પતિ આમિ કિક્કપે અવનોદન કરિવ ?

(૩૮) (શોકરૂપિત પીડાવ અભિનય)

नेःस्तस्य ।] एवं पथ्यैवसितप्रायेव नो साधवं प्रति प्रत्याया ।

उभयं विलोक्य ।] कथं प्रमुग्ध एव ? । [आक्रान्ते ।] सखि

ललति ! किमपरं । निरनुक्रोमासि । (३७)

अपहस्तितवान्धवे त्वया विहितं साहसमस्य त्वण्या ।

तदिहानपराधिनि प्रिये सखि ! कोऽयं कर्णोन्मत्तकामः ॥ (३८)

(३७) न केति । कोऽपि अनिर्वचनीयः, अतिदुःखो अतिभीषणः, दयाविनाशः

प्रवृत्त्यापरिपतिः । वज्रमुनेन वज्रवृत्कडिलद्वयेनैव, वयस्यो ह्यवस्थायां न

मरणादिति भावः । कोऽपि अतीवानुचितः विलोदः शोकनिवारणीयायः । (शोकोद्देवक-

मदाद्यानामेव शोकनिवारणीयायतेन प्रदर्शनादर्शितव्यमिति मनस्यन्) पथ्यैवसितप्रायेव परि-

समाप्तप्रायेव । अतः परं जीवनधारणस्यान्यत्वादिति भावः । प्रमुग्ध एव अवेतन एव । किमपर-

मिति कथयामीति शेषः, अतः परं यद्वेत् तत् सर्ववैवायव्यमिति भावः । निरनुक्रोमासि

यः स्वजीवननेरपेक्षेण समानयेते त्वा रक्षितवान्, तमेव मया त्वदयायां समुपस्थितया-

नान्नाममनान् सर्वेष्वेव निर्दोषासि । "तर्जनीरेकमे प्रोक्तायुनि" इति नन्दनादय "दुति"-

नां विमर्षस्यैरद्वन् ।

(३८) अपि । अदम्यो धृमः आधिपत्यं दैवा ते अददमा, अददमा इत्यादि अदम्यः

(करोत्यपेक्षानादपेक्षान्वात् कर्मणि) अपि अविता अतीत्या मार्गेण विमर्षात् अदम्यः

पान्धवाः दिवादयो यथा तदाभून् । सखि । मानसि । त्वया अपि साधवं त्वण्या ।

साधनया साहसं विहितं साधयेवातापेक्षान् साहसमनुकूलम् । तद्वक्तुं अदम्यः अने

अपराधस्यैव इह अजिन् प्रिये साधवे इदमपि त्वया आरुक्तं निरुद्धं, अर्धं अदम्यः

পয়োনিধিশরচ্ছন্দ ! হা কামন্দকৌমকরন্দানন্দনমুখবন্দ ! মাধব !
 অয়মত্র তে জন্মানি অপয়িমঃ পয়িমাযস্যাং প্রাপিতো মকরন্দবাহু-
 পরিষ্বঙ্গঃ । স এষ মকরন্দো মুহূর্ত্তমপি জীবতীতি মৈব
 মংস্থাঃ । (৮১)

আজন্মনঃ সহনিবাসিতয়া মযৈব
 মাতুঃ পয়োধরপয়োঃপি সমং নিপীয ।
 ত্বং পুণ্ডরীকমুখ ! বন্ধুতয়া নিরস্ত-
 মেকো নিবাপসলিলং পিবসীত্যুক্তম্ ॥ (৮২)

জীবিতেশ্বরঃ প্রাণনাথঃ তত্‌সম্বোধনম্ । সৌন্দর্য্যেণ বিনির্জিতা পরামৃতা রতিরমণ্য কামদেব-
 ক্রায়া ক্রিয়ৈন তথাভূত ! কামিনীহৃদয়ানাং মন্থয় ! কন্দর্পস্বরূপ ! তবদুন্মাদকরেতি
 যাবত্ । বাম্ববাঃ পিবাভয়ঃ এব পয়োনিধয়ঃ সাগরান্ধোপাং শরচ্ছন্দ ! তবদান্নাদজনকত্বাৎ
 শরচ্ছন্দস্বরূপ ! কামন্দকৌমকরন্দয়োঃ আনন্দনঃ আনন্দজনকঃ মুখচ্ছন্দঃ বদনেন্দুর্য্যস্য তথাভূত,
 পুত্র জন্মানি অয়ং ময়া দীযমানঃ অপয়িমঃ ইতঃপরমপি দাতুমমিলিপণীয়ত্বাদচরমোঃপি মকরন্দস্য
 সম বাহুপরিষ্বঙ্গঃ আলিঙ্গনং পয়িমতাং চরমতাং প্রাপিতঃ নীতঃ দেবহৃৎকেনেতি শ্রেয়ঃ । জীবতীতি
 ত্বাং বিনেত্যাदिঃ । মৈবং মংস্থাঃ এবং মনসি ন কুত্যাঃ । ত্বদ্বিরহিতং নমাপি জীবনং ন
 চক্ষণমপি স্যাস্যতীতি ভাবঃ ।

(৮১) আজন্মনঃ ইতি । হে পুণ্ডরীকমুখ ! ত্বতোত্পলবন্দনোরমাস্য ! আজন্মনঃ
 জন্মনঃ আরম্ভ সহনিবাসিতয়া একত্বাবস্থানেন হেতুনা মযৈব সমং সাঙে মাতুঃ পয়োধরপয়োঃপি
 জননীস্তনদুগ্ধমপি নিপীয পীত্বা ত্বং একঃ একাত্মী বন্ধুতয়া পিতাদিভ্যান্ববসমূহৈন নিরস্ত
 নিচ্চিসং প্রদত্তমিতি যাবত্, নিবাপসলিলং তর্পণজলং (পিটদানং নিবাপঃ স্যাদিত্যমরঃ) পিবসি

আশ্রয় ! হে (ময়াদক্ষিণাদি গুণ দ্বারা) লোকের শিক্ষক ! হে স্বয়ংগ্রহণে
 মালতীর জীবিতেশ্বর ! হে (জোনর্য্যো) কামদেব-মৌল্য্যবিষয়কাহিনী ! হে
 কামিনীহৃদয়ককর্ণ ! হা বাক্যবসমুদ্রশরচ্ছন্দ ! হা কামন্দকৌমকরন্দানন্দন-
 মুখচ্ছন্দ ! মাধব ! (চিত্রাভিনবগীত্র বনিয়াং) তোমার অল্পম্নে বাহ্যর শেষ হইত
 না, তাদৃশ মকরন্দের (আমার) এই ভুজানিঙ্গন নৈব কর্ত্ত্ব চরমতা প্রাপ্তি
 হইল । সে এই মকরন্দ মুহূর্ত্তকালও জীবিত থাকিবে, একুণ মনে করিও না ।

(৮২) হে পুণ্ডরীকমুখ ! জন্মাবধি আমারই সহিত একত্বাবস্থান বশতঃ

[सङ्करणं विमुच्य परिक्राम्य च ।] इयमधस्तात् पाटलावती,
भगवति आपणे ? (८३)

प्रियस्य रुद्धो यत्र मम तत्र व चन्त्रः । भूयादमुत्र भूयोऽपि
भूयाचमनुचक्षुरः । (८४)

[illegible]

प्रविश्य सहसा सौदामिनो । [वारयित्वा ।] वत्स ! अलं
साहसेन । (८५)

मरुति (मविद्युत्सानीये वर्हेना) इति एतत् बहुलं चतुर्विधम् । तत्पारुष्याय नया
 सर्वैव वर्हेयत्वादिति भावः । तद्याच नद्यानि देन केनापि प्रकारेण नरपतङ्गैश्च विराज्यतु-
 त्तत्त्वरेण भवितुमिति ध्वनिः । वस्तुतस्तुल्यं चतुर्विधम् ।

(३२) सङ्ग्रहनिधिः । विष्णुर्वाक्यैर्विष्णुं वाचयद्देवं तन्मू, परिकल्प्य गरुडयोजनक-
 मर्वातलोहपादमाश्रितोऽयं । प्रादोर्लोहप्रान्तोऽयं पादलोहयोः सम्प्रथयति—मनवयोति ।
 अथवा, सदी, लोहोर्लोहप्रान्तोऽयं पादलोहयोः सम्प्रथयति—मनवयोति ।

(५) प्रियलक्षितः । दत्त स्थाने प्रियतम कुशदः प्रियतमपत्न्योर्नाथवत्स सख्यः जन्म भवदिवि प्रियः, तत्रैव स्थाने ललाटे सख्यः जन्म भूयान् । दद्याद्दुर्गोमि उदारमि कसूय परमद्वन्द्वे कसूयद्वन्द्वे कसूय नाथद्वन्द्वे कसूयद्वन्द्वे भूयान् (भार्य्याद्वन्द्वे कसूयद्वन्द्वे) दद्याद्दुर्गोमि तदा भवदिवि जन्म भवदिवि कसूयद्वन्द्वे नाथः ।

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीशिवाय नमः ॥ श्रीब्रह्माय नमः ॥ श्रीविष्णवे नमः ॥ श्रीशक्तये नमः ॥ श्रीसूर्याय नमः ॥ श्रीचंद्राय नमः ॥ श्रीवायुनाथाय नमः ॥ श्रीवज्रनाथाय नमः ॥ श्रीधर्मराजाय नमः ॥ श्रीनृसिंहाय नमः ॥ श्रीहरिश्चन्द्राय नमः ॥ श्रीरामाय नमः ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ श्रीबालमुखाय नमः ॥ श्रीलक्ष्मीनाथाय नमः ॥ श्रीगौरीनाथाय नमः ॥ श्रीपार्वतीनाथाय नमः ॥ श्रीशैलानाथाय नमः ॥ श्रीमहादेवाय नमः ॥ श्रीशंकराय नमः ॥ श्रीनारायणाय नमः ॥ श्रीविक्रमाय नमः ॥ श्रीदत्तात्रेयाय नमः ॥ श्रीकल्याणनाथाय नमः ॥ श्रीअर्जुनाय नमः ॥ श्रीभीमनाथाय नमः ॥ श्रीउग्रनाथाय नमः ॥ श्रीरघूनाथाय नमः ॥ श्रीहनुमान्नाथाय नमः ॥ श्रीसीतलाय नमः ॥ श्रीलालनाथाय नमः ॥ श्रीसखीनाथाय नमः ॥ श्रीमङ्गलाय नमः ॥ श्रीश्रीगणेशाय नमः ॥

(୨୦) (କୃଷକଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟର ଅନ୍ତରାଳ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପନ କରିବା ଏ ପ୍ରକଳ୍ପଦ୍ୱାରା
ଆହୋରଣର ସମ୍ଭାବନାକୁ କମିଯିବ) ଏହି ଆହୋରଣରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପନ ନାହିଁ । ତେଣୁ
ଆହୋରଣ : -

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

ମକ । [ବିଲୋକ୍ୟ ।] ଅସ୍ୟ ! କାସି ? କିମହଂ ତ୍ବୟା ପ୍ରତି-
ପିତ୍ତଃ ? (୮୬)

ସୌଦା । ଆୟୁଷ୍ମନ୍ ! କିଂ ତ୍ବଂ ମକରନ୍ଦଃ ? (୮୭)

ମକ । ମୁଚ୍ଚ, ସ ଏବାସ୍ମି ମନ୍ଦଭାଗ୍ୟଃ । (୮୮)

ସୌଦା । ବତ୍ସ ! ଯୋଗିନୀ ଅସ୍ମି, ମାଳତ୍ୟା ଅଭିଜ୍ଞାନଞ୍ଚ ଧାରୟା-
ମୀତି । ବକ୍ତୃମାଳାଂ ଦର୍ଶୟତି । (୮୯)

ମକ । [ଚୈତ୍ତ୍ଵାସଂ ସକରୁଣମ୍ ।] ଆର୍ଯ୍ୟେ ! ଅପି ଜୀବତି
ମାଳତୀ ? (୯୦)

(୮୬) ପ୍ରବିଷ୍ଟିତି । ସୌଦାମିନୀ ସହସା ଦ୍ରୁତଂ ପ୍ରବିଷ୍ଟା ମକରନ୍ଦାନ୍ତକି ସମୁପସ୍ଥାୟ, ବାରୟିତା
ପତନାନ୍ନିବର୍ତ୍ତା ଆହୂୟର୍ଥଃ । ସାହସେନ ଆତ୍ମହତ୍ୟାସାଧକେନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଶିଖରାନ୍ନଦୀପତନରୂପସାହସିକା-
କର୍ମଣା, ଅଳଂ ବ୍ୟର୍ଥ ।

(୮୭) ମକେତି । କିଂ କିମର୍ଥେ ? ପ୍ରତିପିତ୍ତଃ ମରଣାଧ୍ୟବସାୟାନ୍ନିବାର୍ତିତଃ ।

(୮୮) ମାଳତୀସକାଶାତ୍ ଯୁତଂ ମକରନ୍ଦଂ ସମ୍ଭାଷ୍ୟ ପୃଚ୍ଛତି—ଆୟୁଷ୍ମନ୍ନିତି ।

(୮୯) ତତ୍କାଳାଭିଳାପିତମରଣପ୍ରତିବନ୍ଧାଦିରକ୍ତା କଥୟତି—ମୁଚ୍ଚେତି । ସ ଏବଂ ମକରନ୍ଦ
ଏବ ।

(୯୦) ଯୋଗିନୀତି କାଚିଦିତ୍ୟାଦି । ଅଭିଜ୍ଞାନଂ ନିର୍ଦ୍ଦର୍ଶନଚିହ୍ନମ୍ ।

(୯୦) ଚୈତ୍ତ୍ଵାସମିତି, ଚୈତ୍ତ୍ଵାସେନ ଭୌତସୁକ୍ତେନ ସହିତଂ ଯଥା ସ୍ଥାତ୍ତବ୍ୟର୍ଥଃ । ଅପି
ମନ୍ତ୍ରେ ।

(୮୬) ମୋଗାମିନୀ (ମହିମା ଓ ପଦ୍ମାବତୀ) ଓ ନିମନ୍ତନ ହେତୁ ମକରନ୍ଦ
ନିବୃତ୍ତ କରିବା) ବ୍ୟସ ! ଏହି ମରଣମାଧକ ମାହମିକ କର୍ମ କେନ ଓ କେନ ନାହିଁ ।

(୮୭) ମକ । ସାତଃ ! ତୁମ୍ଭେ କେ ? ଆମାକେହି ବା ନିମନ୍ତନ କରିବେ
କେନ ?

(୮୮) ମୋଗା । ଆୟୁଷ୍ମନ୍ ! ତୁମ୍ଭେ କି ମକରନ୍ଦ ?

(୮୯) ମକ । ପରିତ୍ୟାଗ କର, ଆମି ମୋ ମନଭାଗାହି ବାଟି ।

(୯୦) ମୋଗା । ବ୍ୟସ ! ଆମି ଯୋଗିନୀ, ମାଳତୀର ଚିହ୍ନ ଓ ଧାରଣ
କରିବେ । (ବକ୍ତୃମାଳା ଦେଖାଇ) ।

(୯୦) ମକ (ଓଷ୍ଠାଦ୍ୟ ଓ ଶୋକେ ମହିତ) ଆର୍ଯ୍ୟ ! ମାଳତୀ କି ଜୀବିତ

सौदा । अथ किम् । वत्स ! किमत्याहितं माधवस्य
यदनिष्टे व्यवसितोऽसि इति आज्ञस्मितास्मि । अथ माधवः
कः ? । (८१)

मक । आय्ये ! तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात् परित्यज्य आगतः,
तदेहि, तूष्णे संभावयावः । [त्वरितं, परिक्लामतः ।] (८२)

माध । [आश्चर्यम् ।] अये ! प्रतिबोधितः एवास्मि केनापि नून-
मस्य अभिनवजीमूतजलवाहिनः प्रभञ्जनस्य अनपेक्षितास्मदवस्थोऽयं
व्यापारः । (८३)

(८१) अथ किमिच्छुः प्रमुग्धमववादः सादृश्यात् तत्रैव । अत्याहितं निरतिशयानिष्टं ।
इत इयं पृच्छेत् साकाङ्क्षायां नाह—उदिति, यदयच्छान् अनिष्टे पञ्चतान् पतनस्य चास्मदवस्था-
साधककर्तृभिः, प्रवृत्तः उद्यतः ।

(८२) मकेति । प्रमुग्धं अचेतनं । वैराग्यात् तज्जीवनप्रत्यादाविरहेण स्वजीवनं
प्रत्यपि वैदृष्यात् । संभावयावः अनेन नात्र अभिज्ञानेन रक्षितं दतिप्रावहे । त्वरितं उत्तरं
यदा साक्षात् परिक्लामतः सौदामिनीमजरन्दो माधवस्योपमनयाय सादृश्यात् पं कुरुतः ।

(८३) आश्चर्येति चैतन्मं लब्धे तदर्थः । हेतुर्वि चरमिच्छातज्जीवनेन । विशिष्टाव-
धारयति—नूनमिच्छादिना । नूनं निश्चितं अभिनवजीमूतजलवाहिनः नूतनजलधरमल्लिख-
कपाकर्मिणः प्रभञ्जनस्य पवनस्य । अनपेक्षिता अनपेक्षिता यज्जलवाहिनः सादृश्यात् नालतीविष्टे पञ्चनित-
नदीयदुर्हया यस्मिन् तादृशः अथ नत्प्रतिबोधनलक्ष्यः व्यापारः कार्यः । तदाचैव नदीय-
दुर्हस्याधिपति सति पवनी नैवातिदुर्ह-दुःखादुभयकरं नदीयनूत्तमज्जनहरोदिति भावः ।
एतेन सादृश्यात् पञ्चनितदुःखादुभयदक्षैतन्मैव वरतिति ध्वनिः ।

(८४) सोम । मन्त्रो जीविता वाह । वत्स ! सादृश्यात् किं त्वान् अत्याहितं
रक्षेत् ? अथ तूष्णे संभावयावः (८५) मक । आय्ये ! तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात् परित्यज्य आगतः,
तदेहि, तूष्णे संभावयावः । [त्वरितं, परिक्लामतः ।] (८६)

(८५) मक । आय्ये ! तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात् परित्यज्य आगतः, तदेहि, तूष्णे संभावयावः ।
[त्वरितं, परिक्लामतः ।] (८६) मक । आय्ये ! तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात् परित्यज्य आगतः,
तदेहि, तूष्णे संभावयावः । [त्वरितं, परिक्लामतः ।] (८७)

(८८) मक । आय्ये ! तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात् परित्यज्य आगतः, तदेहि, तूष्णे संभावयावः ।

মক । দিষ্টা পুনঃ প্রত্যাপন্নচেতনো বয়স্যঃ । (৫৪)

সৌদা । [বিলোক্য ।] সংবদতি উভয়োর্মালতীনিবেদিতঃ
শরীরাকারঃ । (৫৫)

মাধ । ভগবন্ পৌরস্ব্যপবন ! (৫৬)

ভ্রময় জলদানভোগভান্ প্রমোদয় চাতকান্

কলয় শিখিনঃ কৈকীল্লগ্ধান্ কঠোরয় কৈতকান্ ।

বিরহিণি জনে মূচ্ছাং লব্ধ্বা-বিনোদয়তি ব্যথাম্

অকর্ণ । পুনঃ সংজ্ঞাব্যাধিঁ বিধায় কিমীহসে ? ॥ (৫৭)

(৫৩) দিষ্টা ভাগ্যে ন, প্রত্যাপন্ন লব্ধা চেতনা চৈতন্য' যেন তাড়শঃ ।

(৫৫) বিলোকেতি মাধবমকরন্দ্যোঃ শরীর' বিশেষতঃ নিরীচ্যব্যর্থঃ । উভয়োঃ মাধব-
মকরন্দ্যোঃ মালতীনিবেদিতঃ পরিজ্ঞানার্থে মালত্যা কথিতঃ শরীরাকারঃ দেহাকৃতিঃ সংবদতি
দৃষ্টমানৈতদেহ্যোঃ সংঘটতে । তথ্যচৈবৈব মাধবমকরন্দ্যাবিত্যত নাসি সন্দেহ ইতি ভাবঃ ।
স্বগতীক্তিরিত্য' ।

(৫৬) পৌরস্ব্যপবন ! পূর্লদিগ্ ভবপ্রমত্তন !

(৫৭) ভ্রময়েতি । অভোগভান্ সলিলাভ্যন্তরান্ জলদান্ মেধান্ ভ্রময় জগতাসুপকারায়
বর্ষণার্থে চতুর্দিক্ পরিচালয় । চাতকান্ চাতকাব্যপচিষ্ণুঃ প্রমোদয় সলিলপ্রদানেন সন্তোষয় ।
শিখিনঃ ময়ূরান্ কৈকায়াং স্বকীয়শব্দে উত্কণ্ঠা উত্সুকতা যेषাং তথ্যভূতান্ কলয় গর্জনে
বিশেষি । তথ্য কৈতকান্ কৈতকীতকান্ কঠোরয় জলসেকেন প্রীদান্ কুরু । এমিস্তব ব্যাপারঃ
কসাপি চতিবিরহাদাপত্তির্নাস্তিতি ভাবঃ । পুনঃ কিন্তু হি অকর্ণ ! দয়ালিয়স্বয় !

আমায় এই বিরহাবস্থায় অবগতি না থাকায় নূতন মেঘের জনবর্শনকারী
পবনেরই (আমায় চৈতন্য সম্পাদনরূপ) এই কার্য ।

(৯৪) মক । ভাগ্যবশতঃই বরষা পুনরায় চৈতন্যলাভ করিয়াছে ।

(৯৫) সৌদা । (অকর্ণোক্তন করিয়া) মাধব ও মকরন্দ্যের শরীরাঙ্কতি
মালতী যেরূপ বলিয়াছিল, এরূপ অবিকলই দেখা যাইতেছে ।

(৯৬) মাধ । ভগবন্ পূর্লদিক্ প্রভব বায়ো !

(৯৭) সলিলগর্ভ মেঘময়ূরকে চতুর্দিকে পরিচালিত কর । চাতক পক্ষি
ময়ূরকে (জনদান করিয়া) মমুষ্টে কর । ময়ূর নগকে (গর্জনে দ্বারা)

मक । सुविहितमनेनाखिलजन्तुजीवनेन मातरिखना । (८८)

मूढां चैतन्याभावं लब्ध्वा अथां विरहदुःखं विनोदयति निराकुल्यां विरहिणि जने (मादृशे) संचाचैतन्येन व्याधिः रोगः तं विधाय सत्याय किं ईहसे प्राप्तुं चेदसे ? तथाचैतेन परदुःखप्रदानमावस्यैव साधना दैतत्तवातीवानुचितमिति भावः ।

अत्र भगवन्निति सम्बोधनेन पवनस्य गौरवसुरोक्त्ययं शोकावेगेन पुनरुक्त्येति सम्बोधन-प्रभृतिभिरस्य व्यतिक्रमप्रदर्शनादयो नाम विनयसम्बन्धेभ्यः । यद्योक्तं दर्पणे "द्रवो गुचस्यति-क्रान्तिः शोकावेगादिस्तथैव" इति ।

एवंनम्रनुतादिरहिजनसामान्यादिशेषस्य माधवस्य प्रतीतेरप्रस्तुतप्रशंसावद्धारः, स च संचा-व्याधिरिति केवलनिरङ्गपक्षेयं सङ्कोच्यते । तथा "अथां सिद्धान् बह्वुक्ता विशेषोक्तिर्विशेषण"-मिति विशेषणं नाम नाश्यावद्धारय । हरिणीवृत्तम् ।

(८८) नकेति । अखिलानां सर्वेषां जन्तूनां प्राणिनां जीवनेन प्राप्तमूतेन अनेन मातरिखना पवनेन सुविहितं माधवचैतन्यसम्पादनस्य सुष्ठु कर्म कृतम् । अन्यथा जगदन्व-कारण्यं स्यादिति भावः ।

कचित् पुरुषे मातरिखनेनन्तरं

"अपिच—

एते केतकनूलसौरमयुधः प्रीदप्रगल्भाङ्गना

व्यालीलावकवन्नरीविलुप्तन्याजीपमुक्ताननाः

किञ्चोन्निद्रकदम्बकुट्न्मलपुटोपुल्लोत्पट्पद-

बूहत्याहतिहारिणी विरहिणः कर्णनि वर्धनिताः ।

इयधि हपाठः दृश्यते । तदर्थेय—केतकनूलसौरमयुधः केतककुमुनररिमलसेविनः, तदा पीराः पुरवासिधः वाः प्रगल्भाङ्गनाः प्रादुर्भूयस्यविन्दो रमन्त्यः तासां वा व्यालीला अवयवैः चदन्कुलव्रजताः तासां विलुप्तन्याजेन परिवालनइदता उपमुक्तानि उपनीतविशोक्तानि आननानि प्रगल्भाङ्गनां सुखानि यैस्तयानूता, किञ्च उन्निद्रकदम्बपुटोपुल्लोत्पट्पद विहवनीन-कुमुनकीरजन्तु लुताः लप्रस्य पट्पदसमुहस्य भङ्गसानर्धस्य व्याहृतिं भङ्गारं हन्तुं शीलं दीपां तयानूताः वर्धनिताः वर्धनारताः विरहिणः विरहदुःखकातरान् जनान् वर्धन्ति ।

केतकानि विहरे उन्निद्रक इव एव केतकानि कतिपये जननेन वाया पोत ३० । किञ्च होनरिह ! मूर्च्छापात करिडा विरहवायाद कर्णकिं हनन-काटा विरहिजनत्र केतकजनवाधि विरहान कर्षिडा मि नात्र करिडे केडा करिहेह ?

साध । देव वायो ! तथापि भवत्तमेवं प्रार्थये । (८८)

विकसत्कदम्बनिकुरम्बपांशुना

सह जीवितं वह मम प्रिया यतः ।

अथवा तदङ्गपरिवासशीतलं

मयि किञ्चिदर्पय भवान् हि मे गतिः ॥ (१००)

कृताञ्जलिः प्रणमति । (१):

अत्र प्रथमाङ्के प्रस्तुते वर्षानिले अप्रस्तुतकामुकव्यवहारसमारोपात् समासोक्तिरलङ्कारः ।
शाङ्ख्यलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(८८) साधेति । तथापि संज्ञाव्याधिविधायित्वेन समानिष्टकारित्वेऽपि । “एवं
वक्ष्यमाणम् ।

(१००) विकसदिति । प्रिया मालती यतः यस्मिन् प्रदेशे विद्यते तं देशमित्यर्थः, विकसतां
प्रस्तुतां कदम्बानां नीपकुसुमानां निकुरम्बस्य समूहस्य पांशुना परागेण सह मम जीवितं
जीवनं वह प्रापय । तत्काले कदम्बकुसुमानामाधिक्येन विकाशात्तदङ्गस्य च वायोः सम्भव-
परत्वादायासव्यूनतामूचनाय सहासोक्तिरिति मन्तव्यम् । पचान्तरमाह—अथवेति । अथवा
तदङ्गेषु तस्या मालयाः शरीरेषु परिवासेन समन्तादवस्थानेन शीतलं किञ्चित् यत् किमपि
वस्तु मयि अर्पय । तेनापि मम कथञ्चित्शान्तिः सम्भवेन महानुपकारः साधितो भवेदिति भावः ।
अथ तदपि कथं करोमीत्यतः आह—भवानित्यादि । हि यस्मात् भवान् मे मम गतिः सम्यक्
आश्रयः । तथावायितोपकारसाधनं महत्तत्त्ववाच्यमेव कर्तव्यमित्याशयः । मञ्जुभाषिणी-
वृत्तम् ।

(१) प्रणमतीति वायुमित्यादि ।

(७५) नमः । निधन आशीर्वादान्त्रुष्ट एते वायु मातृदेव देवता मन्त्रादन-
कृप उचित कार्यः करिष्यामि ।

(७७) माध । देव प्रिय ! तथापि अप्रनामके एते आर्थना करिष्यामि ।

(१००) मेहे प्रथम प्रिया मानतो अग्रशान करिष्यामि, कथञ्चित्प्रणमनः श्र-
मश्रीग सहित मानात् जीवनके उ मेहे प्रथम पाठ्यात् । अथवा मेहे मानतो
श्रीगवावधाने शीतल वे कोन वर आनामके दर्पय कव । ये हेतु हृषिहे
नम्यति मानात् आश्रय ।

(१) (३३) (३३) (३३) (३३) (३३) (३३) (३३) (३३) (३३) (३३)

सौदा । सममाहितः खलु अमिज्ञानदर्शनस्य अवसरः
पञ्चलो नालां सुचति । (२)

माध । [साकूतविस्मयहर्षम् ।] कथमियमस्मद्विरचिता प्रियायाः
स्तनोद्गेददुर्ललितमूर्तिः अनङ्गमन्दिराङ्गणवकुलप्रसवमाला ।
[निरूप्य, सहर्षम् ।] कः सन्देहः । तथाहि स एवायमस्याः—(३)
सुग्धेन्दुसुन्दरतदीयमुखावलोक-
हेलाविमृङ्खलकुतूहलनिङ्गवाय ।

(२) सौदेति । अमिज्ञानप्रदर्शनस्य वकुलमालारूपमालतीचिह्नप्रदर्शनस्य, सुसमाहितः
सुचतिः अवसरः अयं समयः । पञ्चलो वायुनमस्कारकृते कृते माधवस्याञ्जली ।

(३) साकूतविस्मयहर्षमिति, आकूतेन "या वकुलमाला मया मालयै समर्पिता सैवेय-
मल्लि"त्वमिमांशे, विस्मयेन विजुषोद्देशनादुत्तरीराद्ये पिवकुलमात्रायाः कथमिह प्राप्ति-
रित्याद्यर्थे, हर्षेण मालाचमिज्ञानीभूतमात्रायाभजनितानन्देन च सह यथा स्नातयेत्यर्थः ।
स्तनोद्गेदेन स्तनयोद्धत्या दुर्ललिता दृष्टेः स्तनावरपवसनलघीकरणात् किञ्चिन्मालिन्-
मापादिता मूर्तिः कान्तियेस्तास्यभूता इयं अनङ्गमन्दिरस्य कामदेवायतनस्य पङ्कजे चतरे यो
वकुलः वकुलश्चः तत्प्रसवमाला तत्कुसुमनिर्मितं माल्यं कथं केन प्रकारेण ? अमानत-
मिति शेषः । समीचा कः सन्देहः ? सैवेयं वकुलमालयत कः संशयः ? संशय-
निरासकं हेतुमिधातुमाह—तदासीति । अस्याः वकुलमात्रायाः, स एवेति वक्ष्यमा-
श्रीकान्तस्थितेन भाग इत्यनेनान्वेति ।

(४) सुग्धेति । सुग्धः निधवारपादिगहिष्ठात् सततं नमोहरत्य इन्दुचन्द्रः तद्वत्
सुन्दरस्य तदीयमुखस्य मालदीपदनस्य अवलीकेन समीपेन वा ईडा प्रहारसावेदसमुद्भूतो

(२) सौदा । वकुलमालाङ्गण आभिज्ञानप्रदर्शनस्य एहे ईडे-युक्तं अयमव ।

(माधवस्य अङ्गमिह वकुलमालाव दर्पण)

(३) माध । (अङ्गप्रार्थना दिग्ग ३ शब्दः सहित) प्रियतमा नानाशेष
एतद्वदेव उल्लिखितः कृत्येण उन्मादस्य अनन्तं सद्यः उन्मत्तत्वे किञ्चि-
नलिनमूर्ति आनन्द निमित्त एहे नन्दनमन्दिराङ्गणवकुलप्रसवमाला
एहे स्तने आसित कि प्रकारे ? (निरूप्येव अस्मत्कन दृष्टि शब्दः
सहित) एहे ये मेहे वकुलमाला ईडाते आह मन्देह कि ? ये हेतु—

(४) अनोद्गच्छेद उद्ग सुन्दर नानाशेषदनस्य अदनाकिनजनिता प्रसाद-

[প্রবিষ্ট মকরন্দঃ ।]—কিমন্যত্,

প্রभवति हि महिम्ना स्वेन योगिस्वरীয়म् (১৮)

[নেপথ্যে ।] কথমতিদারুণো জনসংসর্গো वर्तते ? (২০)

मालत्यपायमधिगम्य विरक्तचेताः,

सांसारिकेषु विषयेषु च जीवितेषु ।

(১৮) বিলোম্মেতি, দ্রুতমাগন্তং মকরন্দং সহস্রোপস্থিতান্নর্দিতং তেজোজাতং নিরীচ্যাত্মকং ।

সাহস্রতরুণং আয়ত্যানন্দাখ্যং সহ যথা স্মৃতিয়া আভেতি শ্রেয়ঃ ।

কথমিতি । ইহ অগ্নিনু স্ম্যানে মম তত্সুঃ মকরন্দঃ কথং হেন প্রযোজনেন সহসা উপস্থিত ইতি শ্রেয়ঃ । তস্য মাধবসহচারিত্বস্যেব স্বাভাবিকত্বাদিতি ভাবঃ । তদেতৎ পরিলোকিতং তেজোজাতং কিং ? কিপ্রিমিতকম্ ?

মকরন্দঃ সহসা প্রবিষ্ট্য পরিত্যক্তস্যাত্মেব “তৎ ক্রমেত”দिति কামন্দকোপ্রশ্নস্বোত্তরং দদাতি—কিমন্যদिति । অন্যত্ কিং ন কিমপি, ইয়ং हि मदवलोकিতা काचित् योगेश्वरो प्रकटयोगसम्पत्शालिनी योगिनी, स्वेन महिम्ना स्वकीययोगमाधাত্মে ইন প্রभवতি । তথাচ তস্যা এবৈদং তেজোজাতং পূর্বমপ্যুপাভূতং নদীয়তেজসাং ময়া পরিলিখিতত্বাদিতি ভাবঃ । ইতএব “নির্ণয়ঃ পুনঃ অনুভূতার্থকথন”মিতি লচণাদেব নির্ণয়ো নাম নিব্বিড়ণসম্বেরঙ্গম্ ।

সহসা তাড়শালাকিকতেজঃপুঞ্জদর্শনেन চকিতা এব প্রথমং পতনাত্ কিঞ্চিদপেচ্য মকরন্দসন্দর্শনেन চ সম্ভ্রাতত্চাত্তান্নাবগতিবাসনাশ্রুতঃ সৌদামিনীত্চাত্তান্নমবগত্য সহ্য এব চ মালতীমাধবাগচ্ছন্তী নিরীচ্যা সম্ব্যোঃ পতনাবিরতা ইতি বিভাবনীযম্ ।

(২০) নেপথ্য ইতি । অজ্ঞাতত্চাত্তান্নঃ কথিদিগন্তুকঃ জনবাহুল্যমালোচ্য পৃচ্ছতি—কথমিতি । অতি দারুণঃ অতি মহান্ জনসংসর্গঃ লোকসঙ্কটং ।

(২১) বিদিতত্চাত্তান্নঃ কথিদ্দুঃখাভিমূতবনেচরঃ পূর্বোক্তপ্রশ্নস্বোত্তরমাহ—মালতীয়েতি । “করুণবনেচরবচনাদন্বরিতা”মিতি বচ্যমাণমাধবোক্তির্বাচ্য বনেচরোক্তলং সমর্থয়তীতি

(১৯) কাম । (অবলোকন করিয়া আশ্চর্য ও হর্ষের সহিত) আমার বৎস মকরন্দ এখানে হঠাৎ আসিল কি প্রয়োজনে ? এই তেজঃপুঞ্জেরই বা হেতু ? (মকরন্দ প্রবেশ করিয়া) অন্য আর কি হেতু হইবে ? এই বোগীধরীই । যোগপ্রভাবে এই তেজঃপুঞ্জ বিস্তার করিরাছেন ।

(নেপথ্যে) অতি দারুণ জনসংসর্গ বহুমান কেন ?

অমাত্য ভূরিবহু মানতীর বিনাশ অবগত হওয়ার পবে সাংসারিক

যস্যাঃ পুরা পরিচয়প্রতিবদ্বীজ-

মুদুভূতমূরিফলশালি বিজৃম্বিতং তে ॥ (৫১)

মদয়ন্তিকালবজ্জিকে । ইয়ং সা অজ্জা সৌদামিনী । (প)

মাল । বাড়' ইমাএ কখু, মন্বদৌসংবন্দ্যপক্সাদিণৌএ গিব্-

(প) ইয়ং সা অজ্জা সৌদামিনী ।

নিঃস্বার্থং মালত্যাধারাদিহুপৈঃ বোধিসত্ত্বং প্রাণয়যেনাপি পরোপকারং কৰ্ত্তুং কৃতসঙ্কল্যং বুদ্ধ-
বিশেষং অতিক্রান্তৈঃ বৰ্ত্তমানৈঃ বিলসিতৈঃ অচরণৈঃ স্পৃহণীয়া মাষ্ট্রয়ামপ্যাকাঙ্কণীয়া সিদ্ধিঃ
মন্বার্থসিদ্ধির্য়স্মাচ্চাষ্ট্রশী তমেব জগতঃ সৰ্ব্বলোকানাং বন্দ্যা বন্দনীয়া ননস্কারযোগ্যা । তথাচ
সৰ্ব্বননস্কারযোগ্যায়াস্তব মন্বনস্কারনব্যনুচিতমিব নন্যে ইতি ভাবঃ । যস্মাচ্চ তব
পুরা বিদ্যাযত্বেকালৌ পরিচয়ঃ নিরতিশয়ত্বত্বাপাবল্লেনাবগতিঃ স এব প্রতিবদ্বং উত্পন্নং বীজং
যস্য তথাভূতং ইদং বিজৃম্বিতং চেড়িতং মালত্যাধারাদ্যচরণং মিতি যাবত্ । উদভূতৈঃ সন্নাতৈঃ
মূরিমিঃ বহুমিঃ ফলৈঃ মাধবলবজ্জিকাदीनां जीवनपालनरूपैः शालते शोभते इति तथोक्तं
अभूदिति शेषः । विद्यायतृकालसम्बद्धा मयि तवापरिनिमग्नैव मालत्याधाररूपकायस्य
बीजं तेन च मालत्याधाररूपकायस्य मालतीशेकेन जीवनविसर्जनीयतानां माधवादीनां जीवन-
रक्षणरूपं प्रचुरतरफलं सम्पादितमिति त्वदायनिःस्वार्थपरापकारिता सौख्यैवागण्यन्यवाद-
योग्येति सरलार्थभावायां ।

অত্র বিজৃম্বিতৈঃ শ্লিষ্টবিশেষণসাম্যে ন প্রযনৌপবীজাধুরাদিক্রমিকফলশালিব্রীহাদি-
ব্যবহারসমারোপাত্ সমাসৌক্তিরলঙ্কারঃ । “প্রযথাদনুবৰ্ণনং অনুব্রুতি”রিতি :লচণাদনুব্রুতি-
নাং নাট্যাংলঙ্কারঃ । বসন্ততিলকাঙ্কনম্ ।

(প) মদেতি । ইয়ং পরিদৃষ্টমানা, অজ্জা সৌদামিনী সা ? যা বকুলমালামাদায়
মাধবান্নিকমাগতা সা কিমিত্যর্থঃ ।

(৫১) আরও দেখ । বোধিসত্ত্ব নামক বুদ্ধবিশেষেবও অতিক্রমণ
কারী এবশিধ (নিঃস্বার্থভাবে মালতীর উদ্ধারাদিরূপ) ব্যবহার দ্বারা যাহার
মন্ত্ৰার্থনিকি আশ্রয়িত ও স্পৃহণীয়া, তাড়ন ভূমিই জগতের বন্দনোপা । যেই
তোমার পূৰ্ণ পরিচয়রূপ সমুৎপন্ন বীজজন্য মালতীর উদ্ধাররূপ আচরণ
মাধবান্নিক মৌবনরক্ষারূপ সমুৎপন্ন বহুকনশালী হইয়াছে ।

(প) মদপ্রসিক্তা ও লবণিকা । এই অর্থ্যা মৌদামিনীই কি তিনি ?

মাধবমকরন্দৌ । অহৌ নু খলু ভোঃ ! । (৫২)

অপি চিন্তামণিচিন্তাপরিত্যমমপেচতে ।

ইদং ত্বচিন্তিতং মন্যে কৃতমার্থ্যমার্থ্যয়া ॥ (৫৩)

সাদা । [স্বগতম্ ।] হন্ত ! লজ্জয়তি সামেব সৌজন্য
মেবাম্ । [প্রকাগম্ ।] ভগবতি ! এতৎপ্রহৃষ্টনন্দনামিনন্দিতৈ
রাশ্চা পদ্মাবতীস্বরেণ ভূরিবসোঃ প্রত্যক্ষমভিলিখ্য পত্রম্ আয়ুষ্মত
মাধবস্য প্রেপিতম্ । [ইতি পত্রমর্পয়তি ।] (৫৪)

(৫২) অহৌ নু খলু ভোরিতি হৃদাং তথ্যং যৌক্তকমেতৎ সম্ভবম্ ।

(৫৩) অধীতি । চিন্তামণিরপি প্রার্থকস্য চিন্তানুসারেণ ফলপ্রদৌ নষ্টবিশেষোঃ
চিন্তা পরিত্যগং প্রার্থকস্য চিন্তারূপং পরিত্যগং অপেচতে ফলদানবিষয়ে প্রতীচতে । নু কিং
আর্থ্যয়া যেষ্য অন্যথা সৌদামিন্যা অচিন্তিতং অস্বাভিরাভাবিতং মালত্যাভীনাং মল্লিকাং পরিচর-
রূপমচিন্তিতকার্যমিত্যর্থঃ, কৃতং সম্পাদিতং, ইদং আর্থ্যম্ মন্যে ।

অত্রোপমেয়ভূতায়ঃ সৌদামিন্যা উপমানাচিন্তামণেরাধিক্যবর্ণনেन ব্যতিরেকালঙ্কারঃ,
ন চ ক্লেকানুপ্রাশেন সংজ্ঞ্যতে । তেন চ সৌদামিন্যাঃ সমতীব দশাবতীত্বরূপং বস্তু জ্ঞ্যত
ইত্যলঙ্কারেণ বস্তুধ্বনিঃ ।

(৫৪) অধীতি । এতৎ কামন্দকাভীনাং সৌজন্যং প্রশংসাভাৱঃ সাং অত্যন্তং নিরতিশয়ং
লজ্জয়তি লজ্জায়ুতাং করোতি । আত্মপ্রশংসাশ্রবণে সজ্জনানাং লজ্জায়াঃ স্বাভাবিকত্বাদিতি
भावः । প্রহৃষ্টেন ভূরিবসোরনলপ্রবেশনিবারণাৎ সন্তুপ্তেন নন্দনেन অভিনন্দিতঃ পরমভাগ্য-
শালিতয়া প্রশংসিতঃ তেন । মাধবস্যেতি সমীপে ইতি শিষ্যঃ ।

(৫২।২৩) মাধব ও মকরন্দ । অহো কি আশ্চর্য্য !! চিন্তামণিও
ফলদান করিতে যাচকের চিন্তারূপ পরিশ্রম অপেক্ষা করিয়া থাকে । কিন্তু
এই মাননীয় যোগিনী আমাদের অচিন্তিত বিষয় সম্পন্ন করিয়াছেন, অতএব
ইহা আশ্চর্য্য মনে করিতেছি ।

(৫৪) সৌদা । (স্বগত) অহো ! ইহাশ্রিতের নোজন্তু আমাকে
অত্যন্ত লজ্জিতা করিতেছে । (প্রকাশে) ভগবতি ! ইদং নন্দন কর্তৃক
প্রদত্ত পত্রা পদ্মাবতীর ভূরিবসুর মনকে এই পত্র লিখিয়া দীর্ঘজীবী
মাধবের সমীপে পাঠাইয়াছেন । (পত্র অর্পণ করিয়া)

नाधवनकरन्दो सकौतुकम् । भगवति ! अन्यथा वस्तुवृत्तमन्यथा वचन
माय्यायाः । (३)

लव । [जनान्तिकम् ।] भगवदि ! किं एतत् पडिवज्जिदम् । (व)
काम । [स्वगतम् ।] सम्प्रति मदयन्तिकासम्बन्धात् नन्दनोप-
ग्रहात् प्रत्यस्तशङ्काः खलु वयम् । [प्रकाशम् ।] वत्सै ! न खलु
अन्यथा वस्तुवृत्तं, यतः आवकावस्थायामस्मत् सौदामिनौ प्रत्यक्षमनयो-

(व) भगवति ! किं नव प्रतिपत्तव्यम् ?

(ल) कथमिवेति पूर्णो मनोरथ इति शेषः । पित्रा नन्दनामप्यसौ व पित्रोः करणा-
देतस्मादावयोर्विवाहरूपसम्बन्धात् कथं तयोर्मनोमिलापः पूर्णो भवितुमर्हतीति भावः ।

(६३) भाषेति । वस्तु एतद्विवाहसम्बन्धः अन्यथा अन्यप्रकारेण भूरिवसोरननुपया
वरकन्दशीर्षदूतरानुरागेण भगवत्या वस्तुमपि चेत्यर्थः, इत्तं निश्चयं । आर्यायाः नानसौदायाः
सौदामिन्यास्तु वचनं "यदनाययो"रित्यादि वाच्यं अन्यथा तदन्वयप्रकारेण तद्विरोधमवहेनेति
यावत्, इत्तं उत्पन्नं । तथाहि भूरिवसुः नन्दनेन सहैव नाश्वरीव्याहनिषादनं पित्रोः वत-
वान्, सौदामिन्या पुनरुपाने भूरिवसुर्देवराज्ये रन्वीड्यसन्तानगुप्त्यकरणमिदम् आनन्देति,
तस्माद्विवाहनिषातिसौदामिनौ वचनयोर्मदसानुज्ञमिति भावः ।

(६४) लवेति । अथ—नाधवनकरन्दप्रत्ययस्य किं प्रतिपत्तव्यं भगवत्या वस्तुवृत्तं
प्रदियम् । एतेन लवद्विकारा एव मनसि तादृशानुज्ञाप्रदो वस्तुवृत्त इति व्यञ्जने ।

(६४) कानिति । मदयन्तिकासम्बन्धात् नाधवनकरन्दमुद्रा नकरन्देन सह मदयन्तिका-
विवाहसम्बन्धादेताः नन्दनोपग्रहात् नन्दनकर्तृकाकारप्रकारवेदनात् प्रत्यक्षशङ्काः वरकन्दशङ्काः ।
पूर्वं रहस्यमिदं लोकरम्भरदाक्षद्वारमिहाश्विनवयस्य वरकन्दशङ्कानन्दनोपग्रहात्प्रत्यक्षशङ्का-
दे-

(७१) लव । (७१) किं अत्र ?

(७२) नाधव उवाच । (७२) भगवति ! नाधव उवाच । नाधव उवाच । नाधव उवाच ।

(७३) लव । (७३) भगवति ! नाधव उवाच । नाधव उवाच । नाधव उवाच ।

(७४) लव । (७४) भगवति ! नाधव उवाच । नाधव उवाच । नाधव उवाच ।

निष्ठातथ समागमोऽपि विहितस्तुत्प्रेयसः कान्तया

सम्प्रीतो नृपनन्दनौ, किमपरं श्रेयस्तदपुत्र्यताम् ॥ (६६)

[माध । सहर्षं प्रणमति ।] भगवति ! अतोऽपि परं प्रियमस्ति
तथापि इदमस्तु, भगवतीप्रसादात् । (६७)

प्रियतमस्य मकरन्दस्य कान्तया तत् प्रियतमया मदयन्तिकया सह निष्ठातः चातुर्यपूर्णः समागमः
संयोजनमपि विहितः निष्पादितः । तथा नृपनन्दनौ नृपः नन्दनश्चेतुर्भौ सम्प्रीतौ सन्यक्प्रीति-
युक्तौ, सज्जाताविति शेषः । स्वकीयाभिप्रायासिद्धावपि योग्यसमागमदर्शनादिति भावः । अपरं
एतेभ्यः अन्यत् यत् श्रेयः तवाभीप्सितं मङ्गलं तदपि उच्यतां अभिधीयताम् । मया तदप्यवश्यं
सम्पादनीयमिति भावः ।

“वरप्रदानसम्प्राप्तिः काव्यसंहार इत्यतः” इति लक्षणादेव काव्यसंहारो नाम निर्व्वहण-
सम्भेदः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

अत्र माधवस्य मालतीलाभ एव कार्यं नामार्थप्रकृतिः प्रथमादावुपन्यस्तानामनुरागादिप-
वीजाद्यर्थानां सर्व्वेषामेव तत्फलकत्वात् । तल्लक्षणं यथा दर्पणे—

“अपेक्षितानु यत् साध्यमारम्भो यन्नियन्धनः ।

समापनानु यत्सिद्धे तत्कार्यमिति सम्मतम् ॥”

एवं मकरन्दस्य मदयन्तिकालाभेन सह माधवस्य मालतीलाभ एव फलावस्था । तल्लक्षण-
मपि तत्रैव—

“सावस्था फलयोगः स्वादयः समयफलोदयः” ।

(६७) माधेति । अतोऽपि परं अतःपरमपि प्रियमस्ति किमिति काकुः । नास्त्येवेत्यर्थः ।
सर्व्वेषामेव प्रियाणां भगवत्या सम्पादनादिति भावः । तथापि सर्व्वेषां प्रियाणां भगवत्या
सम्पादितत्वेऽपि, भगवतीप्रसादात् भगवत्यास्तवानुगृह्णान्, इदं वच्यमाणं अस्तु भवतु ।

नेहै मन्त्रन सम्पन्न इहेयाहे । मन्त्रशुक्रान्न मशित ठोमार पत्रम धियुत्तन मकरन्देन
चातुर्यपूर्ण समागम उ निष्पादित इहेयाहे । त्रासा एव नन्दन उ प्रीतिगुल
इहेयाहे । एधन अपत्र व्याव वाश यजोश्चित्त वाके ताश उ वग । (आनि
सम्पादन करिव) ।

(७१) माध । (इहैव मशित) उच्यति ! अतःपर उ आत्र कि प्रिय
इह ? तथापि माननाद एतादे एहै इहै—

दुब्बारुब्बे अळ्ळईकरुब्बत्तमाणबन्धणं धारिअं हिअअम् । गमिआ
अ वारंवारं सविसेसदूस्सहारभदूमखाइअसहीअणा शरीरसन्दावा,
कधंवि अदिवाहिदा चन्दादवमलअमारुदप्पमुहा अणत्थपरम्परा,
सम्मदं उण णिरासाह्मि स'वुत्तेसि, तुएवि पिअसहीए सब्बदा सुमरि-
दब्बह्मि । एसा अ सिरिमाहवसहयुणिस्साणमणुहरा बडलमाला
मालदीजीविदणिब्बिसेसं पिअसहीए दट्ठ्वा सब्बधा हिअए
धारणीएत्ति । (२)

सुधामनोरथेय अविरतविजृम्भमाणदुर्वारोद्देगव्यतिकरोद्धर्त्तमानप्रत्यनं धारितं हृदयम् । गमिताय
वारंवारं सविशेषदुःसह्यारभदुर्मनायिससखीजनाः शरीरसन्तापाः, कथमपि अतिवाहिताः
चन्दातपमलयमारुतप्रमुखा अनर्थपरम्पराः, साम्प्रतं पुनर्निराशायाि संवृता इति । त्वयापि
प्रियमत्स्या सर्वदा स्मर्त्तव्यायाि । एषा च गोमाधवसहस्रभिर्माणमनोरुवा वक्तुमाला मानती-
जीवितनिर्विशेषं प्रियमत्स्या द्रष्टव्या, सर्वथा हृदये धारणीया इति ।

सम मयनानां (वक्तवचनं दर्शनयामनातिशयशीतनार्थं, कनित् "लीचनयो"रित्येव पाठः)
गङ्गीतृणः परमानन्दः न सम्भावितः न सम्पादितः । गुधा मनोरथेः "पथा तेन मममेव-
मितं सुप्तमनुभविष्यामी"ति प्रयाभिनिवेशेः, अविरतं अविच्छेदं विजृम्भमाणस्य वर्द्धमाणस्य
दुर्वारोद्देगस्य दुर्दमनीयकामोद्देगस्य यो व्यतिकरः सम्पर्कः तेन व्यर्त्तमानं छिन्नपातं
कथनं मलयश्री गत्या, तथाभूतं हृदयं धारितं एतावत्कालं परिरक्षितं । तथाविध-
मन्त्रैर्यो यदि नाप्याप्ययदा तादृशमेवेव मम हृदयमुन्मत्तमभविष्यदिति भावः ।
मनिर्भयेः मातृगमेः आरम्भेः उग्रोत्पल्लवमग्ननीयमनिर्भयगोपणादित्यापारैः दुर्गोपायिताः
प्रतीकादीकामवितसादृष्टिनिताः कृताः सर्वोज्जना गैः तथाभूताः शरीरसन्तापाः मन्त्र-
देवद्वाराः समिताः अनुभूताः । अन्तर्निष्ठादीनां निरञ्जितसन्तापकत्वं प्रविद्धमिव, अत एवा-
न्यपदेष्टुं शक्यं मार्गकम् । अनर्थपरम्पराः अविच्छिन्नदुःखशृङ्खलायाः, कथमपि अतिक्रमेन

बन्धनवशात् सङ्गिष्ठं दुर्गोपायमनुभव नश्यीत्य नञ्निर्भयदेव बोधयामि
तादृशमेव प्रतीतिमयं तादृशं छिन्नपातं कविश्रीः, तादृशं मयमेव कविश्रीः ।
छिन्नपातं मयमेव तादृशं मयमेव कविश्रीः । मयमेव कविश्रीः । मयमेव
छिन्नपातं मयमेव कविश्रीः । मयमेव कविश्रीः । मयमेव कविश्रीः । मयमेव
छिन्नपातं मयमेव कविश्रीः । मयमेव कविश्रीः । मयमेव कविश्रीः । मयमेव

माल । [स्वगतम् ।] अहो ! लवङ्गिआए मालदी
विप्रलब्धा । (ल)

माध । अयि ! स्ववेदनामात्रनिवेदिनि ! परव्यथानभिज्ञे !
इयमुपालभ्यसे । (४०)

उहामदेहपरिदाहमहाज्वराणि,

सङ्कल्पसङ्गमविनोदितवेदनानि ।

त्वत्स्नेहसंविदवलम्बितजीवितानि,

किं वा मयापि न दिनान्यतिवाहितानि ? (४१)

(ल) अहो लवङ्गिकया मालती विप्रलब्धा ।

यस्यास्तथाभूतया अनया मालत्या अवपीडा सा गाढमालिङ्गय मे मम त्वचि स्पर्शेन्द्रिये कर्पूरा-
दीनि प्रविष्टानि आदिशब्देन चन्द्रकिरणादौ परिगृह्यः, तेषां वर्गः समूहः एकीकृतः मिश्रकृतः
सन् निमित्तः लिख इव । अन्यथा एतादृशशीतलतासम्भवादिति भावः ।

अत निमित्त इवेति वाच्याक्रियोत्प्रेचालङ्कारः, तेन च मालत्याः स्पर्शसातीव शैत्यं व्यज्जित
इत्यलङ्कारेण वस्तुश्रुतिः । वसन्ततिलकाह्वयम् ।

(ल) विप्रलब्धा सावस्थानस्थाने अमुं संस्थाप्य प्रतारिता । यद्यपि लवङ्गिकया
स्वाभिप्रेतमीव साधितं, तथाप्याकारगोपनेन प्रतारणमुक्तम् ।

(४०) अथीति । माधवव्यथायाः प्रसन्नगीपाकथनाग्रासपदं । परव्यथेति परम
माधवस्य मम चित्तपीडित्यर्थः । इयं त्वं उपालभ्यसे उक्तमगोधनपदाभ्यां तिरस्त्रियसे ।

(४१) स्ववेदना प्रकटयितुमाह—उहामेति । उहामः उन्मत्तः देहस्य शरीरस्य परि-
दाहः कामजमन्ताप एव महाज्वरो येषु तथाभूतानि, सङ्कल्पसङ्गमीन मानमिक्तलतमृगमीन

इडेष्टाह, जडेक्षप नागडो आनाग्रि गात्र याजिग्रन करिग्रा आनाग्र जगजिग्र
कर्णद, मूलादात्र, दुरिचलन ७ छलकाय गवित्र निर्धान, देवाना, गुणाज एव
दिनानितनूह निजोद्धत करिग्रा एव आनाग्र जगत्रे निगिज करिग्राह ।

(ल) नाग । (अपठ) अहो लवङ्गिकया कर्पूर नागडो जडाविडा
इडेष्टाह ।

(३०) नाग । अत्रि ! स्ववेदनामात्रनिवेदनकारिणि । मनोप्रदायानभिज्ञे ।
उपायान्ते उक्त मयाभूत इतिशब्द करिग्राह ।

त्वं वत्सलेति कथमप्यवलम्बितात्मा,
सत्यं जनोऽयमियतो दिवसाननैषीत् ।

आवृत्तकङ्कणकरप्रणयप्रसाद-

मासाद्य नन्दतु चिराय, फलन्तु कामाः ॥ (४२)

लव । महाणुभाव ! हिअए वि अपडिहदसअंगाहसाहसो
अअं जणो, किं दाणिं करणहणे विआरेदि । (प)

(प) महाणुभाव ! हृदयेऽपि अप्रतिहतस्त्रयंगाहसाहसोऽयं जनः किमिदानीं करणहणे
विचारयति ?

(४२) महाभागे इति मालत्याः सम्बोधनं, एतन्माधवेन यदुक्तं तत् एव यथार्थ-
मेत्यर्थः ।

(४३) यथार्थत्वं समर्थयितुमाह—त्वमिति । त्वं वत्सला अस्मिन्ननुरक्ता इति हेतोरिव
तवमपि अतिक्लेशेन अवलम्बितः तव विरहदुःखोऽपि विधृतः आत्मा जीवितं येन तथाभूतः,
अयं जनः इत्यतो दिवसान् तव दर्शनत एतावद्विहानि अनैषीत्, त्वत्प्रतिप्रत्याशयैव अति-
मानवान् इति सत्यं । तथाच तवानुरागादग्नौऽन्यस्य जीवनधारणहेतुरित्यतः परमपि त्वथैवाग्नौ
जीवनरक्षणे सर्वथा यतितव्यमिति भावः । अत एव आवृत्तकङ्कणस्य विधृतविवाहमूलस्य
(कङ्कणं करभूषायां मृतमण्डलयोरपीति मेदिनी) करस्य तव पार्ष्ण्यः प्रणयः परिरुद्धः स
एव प्रसादः अनुग्रहः आसाद्य प्राप्य नन्दतु माधवः परमानन्दं लभताम्, कामाः अस्याकं
मनोरथाय चिराय फलन्तु मफलाः सन्तु ।

अथ चतुर्थवर्गे प्रार्थनाद्वयसत्त्वेऽपि समुच्चयार्थकचकारादेरभावान्नूनपदत्वदीयः ।
वत्सलतिलकावली ॥

(प) त्वमिति । हृदयेऽपि स्वस्वमि अपि (हृदयं वत्समि स्थाने इति हेतुः)

(४२) नह । नडाअएण ! मवा नाधव वाश वणिआहे, डाश मडा ।

(४३) “इति हेतुः अति अग्रह” एते कावये हेतुः केवल अतिग्रहे
हेतुः नाधव वणिआ (डोनाहे पात्राव आनाव) नाधव एतन्नि अतिवादि
वणिआहे मडा । अतएव विवाहकृतवानो डोनाव पारिग्रहकृतप अग्रह
वणिआहे नाधव नाधव आनक डोनावे वणिआ, आनावेव मनावेव विव-
वाहेव वणिआ ।

काम । (तस्याश्विबुकम् उन्नमय) वत्से !

पुरश्चक्षुरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता,

तनुग्लानिर्यस्य त्वयि समभवद्यत्र च तव ।

युवा सोऽयं, प्रेयानिह सुवदने ! मुञ्च जड़ताम्

विधातुर्वै दग्धं विलसतु, सकामोऽस्तु मदनः ॥ (४६)

लव । भगवदि ! कसणचउहसोरअणीमसाणसच्चरणणिवत्तिद-
समव्ववसाअणिट्ठापिअचण्डपासण्डपअण्डदोहण्डसाहसो साहसिओ
क्खु एसो, अदो मे पिअसही उक्कम्मिदा । (ह)

(ह) भगवति ! कृष्णचतुर्दशरीरजनीश्रमशानसच्चरणनिवर्त्तितविषमव्यवसायनिष्ठापितचण्ड-
पापण्डप्रचण्डदोर्दण्डसाहसः साहसिकः खलु एषः, अतो मे प्रियसखी उत्कम्पिता ।

(४६) पुर इति । यस्य माधवस्य त्वयि यत्र च माधवे तव पुरः प्रथमं चक्षुरागः नयन-
प्रीतिः, तदनु तदनन्तरं मनसश्चित्तस्य अनन्यपरता अनन्यनिष्ठता एकाग्रतेति यावत्, ततश्च तनु-
ग्लानिः अलाभवशात् कामजशरीरसन्तापः समभवत् । अयं स प्रेयान् तव प्रियतमः युवा
माधवः इह अवस्थाने उपस्थितः इति शेषः । अत एव हे सुवदने ! जड़तां कार्याकार्य-
विमूढतां मुञ्च परिहर । जड़तां परित्यज्य निःशङ्कमेनं वृणोष्वेति भावः । तेन च विधातुः
विश्वरूपः यैदग्धं युवयोनिर्म्मितपाण्डित्यं विलसतु परस्परं योग्यसम्बलनेन विकाशताम् । मदनः
कामस्य सकामः युवयोः परस्परसमागमेन पूर्णमनोरथः अस्तु भवतु ।

अत्रापि चतुर्थचरणे समाकाङ्क्षितसमुच्चयार्थकचकारादेरभावान्नूनपदत्वदायः ।
“अन्योऽन्यसुमथोरैकक्रियायाः करणं मिथः” इति दर्पणलक्षणादेव प्रथमाहं अन्योऽन्यालङ्कारः,
एवमप्रस्तुतानां चक्षुरागादीनां समभवदित्येकक्रियायाः कर्तृत्वे नात्वयामुल्ययोगिता, “मुञ्च

(४७) काग । (नागतौरं चिबुकं उन्नमित्र करिग्रा) येहे नाधवेर तोगाते
उ येहे नाधवे तोगार अथमे नेत्रलीति त०पवे चिउर एकाग्रता उ त०परे
शरीरग्लानि इहेग्राछिल । मेहे अग्रतम युवा नाधव एहाने उपस्थित । अतएव
अग्रि अवनने ! तूनि कर्तव्याकर्तव्या चिन्ता परित्याग कर । अर्थात् निःशङ्क-
चित्ते ईशाने वरन कर । (अग्रत उद्गात्रा) विधातां निर्भीणपात्रिता
अनामित्र इडेक उ काननेव सकलकाम इडेक ।

কাম । বস্ত মাধব ! (৪৮)

মাধ । আশ্রয় । (৪৯)

কাম । ইয়ম্ অশেষসামন্তমন্তকোচংসপরাগরঞ্জিতচরণাঙ্গুলিঃ
অমাত্যমূরিসোঃ একম্ অপত্যরত্নং মালতী, ভগবতা সত্বশস্যোগ
রসিকেন বৈধসা, মন্থয়েন, ময়া চ, তুম্যং প্রদীয়তে । [ইতি রোদিতি ।] (৫০)
মক । ফলিতং হি নস্তর্হি ভগবতীপাদপ্রসাধে । (৫১)

(৮) হা তাত হা অন্তেতি, যুবথো: সম্মতিমপ্যনপেবনাথৈব' : কুলকন্যকাজনবিরুদ্ধ-
মাচরন্তী কথং পুনর্মুখং দর্শয়েয়মিতি শিষ: । তথাচ বিচারং তদানীমেব মাধবপাণিয়হণস্য
কর্তব্যতা স্থিরীকৃত্যেতি ব্যুদ্যতে ।

(৫০) কামেতি । অশেষাণাং নিরবশেষাণাং সামন্তানাং অধিনীকৃতমুপতীনাং যে মন্ত-
কোচংসা: শিরোলঙ্কারাস্তদ্রূপতাপন্নপুষ্পাণীতি যাবত, তेषাং পরাতৈ: রজোমি: রঞ্জিতা:
চরণাঙ্গুলয়ো यस্য তথাভূতস্য । (এনেনাস্যা: পরমেশ্বর্যশালিকন্যাং সূচিতম্) অপত্যরত্নং
অতুলনীয়গুণলাবণ্যসম্পন্নত্বাৎ রত্নমিবাণ্যম্ । তথাচ পরমেশ্বর্যশালিনীস্পত্যত্বাৎ পিত্রো-
র্জাতৃসলস্যৈকভাজনত্বাৎ সৌন্দর্য্যায়নেকগুণসম্পন্নত্বাচ্চ ভ্রমতোঽপি নাস্যামনাদরঙ্ঘয়া করণীয়
ইতি ভাব: । সত্বশস্যোগরসিকেন যোগ্যসম্মেলনাভিনিবেশশালিনা বৈধস্য বিধিনা (তেনৈব
প্রথমং ললাটপটে লিখিতত্বাদিতি ভাব:) মন্থয়েন কামেন (তেনৈব তদনন্তরমকস্মাদুমযো-
নিরতিশয়সম্ভিজনাং দিতি ভাব:) ময়া চ (তদনুগুণলৌকিকপ্রযত্নকরণাদিতি ভাব:)
তুম্যং প্রদীয়তে । স'প্রদানস্য বিশ্লেষকরত্নাদীনাং পরিচিন্তনমেব নিরতিশয়বাতৃসল্যশালিন্যা
মালত্যানীয়ায়া: কামন্দক্যা: রোদনহেতু: ।

(৯) মাল । হা ! তাত ! হা ! মাতঃ ! (তোমাংদের অমতে কুল-
কন্যাকাঙ্ক্ষনবিরুদ্ধ এইরূপ আচরণ করিয়া কিরূপে মুখ দেখাইব)

(৪৮) কাম । বৎস মাধব !

• (৪৯) মাধ । আশ্রয় করুন ।

(৫০) কাম । বাহ্যর চরণাঙ্গুলি সমস্ত অধিকৃত নৃপতিগণের মন্তকালঙ্কার
পুষ্পপরাগে রঞ্জিত হয়, তাদৃশ অমাত্য ভূরিবহুর একমাত্র কন্যা মালতীকে প্রথমে
দিকাতা ভৎপরে কামদেব ও ভৎপরে এই আমি তোমায় অর্পণ করিবেছি ।
(কামন্দকী রোদন করিতে লাগিলেন)

মাধ । তত্ক্ষিমিতি বাপ্যায়িতং ভগবত্যা ১ । (৫২)

কাম । [চৌবরাহ্মণে নেত্রৈঃ পরিস্ফুট্য ।] বিজ্ঞাপয়ামি কল্যাণিনম্ । (৫৩)

মাধ । ননু আত্মাণ্য । (৫৪)

কাম । পরিণতিরমণীয়াঃ প্রীতয়স্বহিধানাম্

অহমপি তব মান্যা হেতুভিস্তৈষ তৈষ ।

তদ্বিহ সুবদনায়াং তাত ! মত্তঃ পরস্তাত্-

পরিচয়করণায়াং সৰ্ব্বথা মা বিরংসীঃ ॥ (৫৫)

(৫১) তর্হি মাধবাৎ নাজল্যা দানে নিষদ্রে, ফলিতং সম্ভ্রাতফলেন ভূতন্ (ভাবে
জ্ঞানম্ভ্যঃ) ।

(৫২) বাপ্যায়িতমিতি “বাপ্যাদিভ্য উদমনে” ইত্যাদ্যনাদ্বাধ্যম্যাদ্বাধে ক্রমবধৌ-
নিষদ্রন্ । তদাচ বাপ্যোদমনং হতনিবধ্যঃ ।

(৫৩) কল্যাণিনং কুশলাম্পদং ত্বাং বিজ্ঞাপয়ামি বাপ্যোদমননিমিত্তমিতি শ্রেষঃ ।

(৫৪) পরিপতীতি । হে তাত্ ! পুত্র ! (পুত্রো পিতরি পুণ্যে চ তাতশ্চন্দ্রঃ প্রযুজ্যতে
ইতি শব্দার্থঃ) (পুত্রত্বেন সম্বোধনং বাতৃসল্যাত্মিয়দ্যৌতনার্দম্) ত্বহিধানাং ত্বাহমানাং নানা-
সদৃশসম্পদানাং পুরুষাণাং প্রীতয়ঃ যক্ষিন্ কক্ষিভ্রমি অনুরাগাঃ পরিপত্যা পরিপাকৈপ রমণীয়াঃ
মনোহরাঃ ক্রমতঃ এব দৃঢ়তানাপদা ইতি যাবত্, ভবন্তীতি শ্রেষঃ । অহমপি তৈষ তৈষ তব
দিত্বা দ্বয়রেপ চ সহাধ্যায়িত্বাদিभिঃ হেতুभिঃ নিমিত্তৈঃ মান্যা মাননীয়া অনতিক্রমণীয়বচ-
নেতি যাবত্ । তত্ক্ষাত্ নগঃ পরস্তাত্ পরবর্চিনি সময়ে নথি পরোচ্চতাং গতাযানিত্যর্থঃ, ইহ
অস্তাং সুবদনায়াং নাজল্যাং পরিচয়ঃ নাগদ্রম্য এব করুণা রূপা তস্যাঃ সাক্ষাৎ না বিরংসীঃ

(৫১) নক ! তবে ভগবতীর গদপ্রসাদে আনন্দের পক্ষ সফল হইল ।

(৫২) নাথ । তবে ভগবতী অশ্রুনাচন করিতেছেন কেন ?

(৫৩) কাম । (চৌবরাহ্মণে নেত্র নার্জিত করিয়া) কুশলাম্পদকে
(তোমাকে) জানাইতেছি ।

(৫৪) নাথ । আত্মা করুন ।

(৫৫) কাম । হে বৎস ! তোমার ন্যায় নানা সদগুণসম্পন্ন পুরুষের
অমুরাগ পবিত্রিতে রনগ্ন (অর্থাৎ জননঃ হৃৎ) হইয়া থাকে । তোমার

মাধ। ভগবতি! শুভমপি বহ্ননর্যম্ অতিসঙ্কটম্ ইদং
বয়স্যস্য। (৩০)

কাম। আঃ কস্বমস্যাং চিন্তায়াম্?। (৩১)

মাধ। এবং ভগবতৌ এব জানাতি (৩২)

[প্রবিশ্য মকরন্দঃ। বিহসন্।] বয়স্য! মালতৌ অস্মি।
[সর্বং সাকৌতুকং পশ্যন্তি।] (৩৩)

তিরস্করিণী' অন্তর্ধায় ভবতীনাং সম চ মध्ये বিলম্বিনী' বিধায় তদ্যবস্থায়ো মূল্যার্থঃ।
অন্যথা স্ত্রীজনসন্নিধৌ পুরুষস্থানম্ভ্যস্তস্ত্রীজনোচিতবস্ত্রপরিধানে লজ্জাম'শসম্ভবাদিতি ভাবঃ।

(৩০) ইদং মালতীবেশে নন্দনপ্রতারণাপুরঃসরমদয়ন্তিকোপয়ননং শুভমপি বহ্ননর্যং
অনেকবিপত্তিশঙ্কাক্রান্তং "সুখভবহ্ননর্যং"মিতি পাঠে তু সুপ্রাপ্যবহুবিপত্তিকমিত্যর্থঃ। অতিসঙ্কটং
অতিদূরসাধনীয়ম্। তথা ঐতদনুষ্ঠানং ন সুদ্রুতয়া নহ্যং রোচত ইতি ভাবঃ।

(৩১) অস্যাং ইদং বহ্ননর্যং অতিশঙ্কনমতঃ কর্তব্যং নবৈত্যাদিক্রপায়াং চিন্তায়াং ত্বং
কঃ ত্বং নৈবাধিকারীত্যর্থঃ। যুস্মাকং মঙ্গলানঙ্গলয়োযিত্তনভারম্ নযৈব স্থগিরসি বিধৃতত্বা-
দ্বিপতৃপাতসম্ভাবনাতিরোধানীপায়পরিকল্পনাচ্চ ইতি ভাবঃ।

(৩২) এবং তচ্চিন্তায়াং সমাধিকারী নাস্তীতি সত্যং। মগবল্যৈব নলহমিত্যেবাধ্যঃ।
জানাতেতি, এতাড়শনুষ্ঠানে শুভমশুভং বা ভবেদিতি শ্রেয়ঃ। তথাচ মগবল্যৈ যদ্রোচতে তদেব
ভবত্বিতি ভাবঃ।

(৩৩) প্রবিশেতি। "স্ত্রীবেশধারণাং পুংসাং নাট্যং শ্লক্ষ্যং বিগূঢ়ক"মিতি দর্পণলক্ষণাদব
বিগূঢ়কং নাম নাট্যং। তথা "কপটং মাযয়া যত্র রূপমন্যদ্বিভাষ্যতে" ইতি তল্লক্ষণাত্
কপটং নাম নাট্যালঙ্কারঃ।

(৬৯) মক। ভগবতী বাহা! অস্ত্য! করিগেন তাহাই হইবে। তবে মন্দিত-
পার্শ্ব হইতে বহ্ননির্মিত তিরস্করিণী আনিয়া তাহা আপনাদের ও আমার মধ্যে
বিলম্বিত করিয়া বজ্রাদি পরিধান করি। (তাহাই করিল)-

(৭০) মাধ। ভগবতি! মালতীবেশে নন্দনকে বঞ্চিত করিয়া সমস্তিকার
পাণিগ্রহণ বয়স্কের পক্ষে শুভ হইবে ও বহু বিপত্তিসমূহ ও অতি দুঃখাদ্য।

(৭১) কাম। আঃ এ চিন্তা করিবার ভূমি কে?

(৭২) মাধ। তাহা ঠিক। শুভ কি অশুভ হইবে তাহা ভগবতীই
জানেন।

মাধ । [মকরন্দ' পরিষ্রজ্য, সৌপহাসম্ ।] ভগবতি ! কৃতপুণ্য
এব নন্দনো, যঃ প্রিয়ামীদৃশীং মনসা মুহুর্মপি কাময়িষ্যতে । (৩৪)

কাম । বস্তা মালতীমাধবী ! ইতো নির্গত্য হৃৎগহনেন গম্যতাম্
চছাহমঙ্গলার্থম্ অস্মদ্বিহারিকায়াঃ পশ্চাদুদ্যানবাটঃ, সুবিহিত'
চ তত্রৈব বৈবাহিকং দ্রব্যজাতম্ অবলোকিতয়া । শূন্য (৩৫)

গাড়ীতৃকপথকঠোরকীরলবধূগণ্ডাচ্ছয়াগুচ্ছদৈঃ

তাস্মল্লীপটলৈঃ পিনত্ৰফলিতব্যানস্পৃগদ্রুমাঃ ।

(৩৪) যঃ ইদৃশীং পরমসুন্দরীং প্রিয়াং মনসা "নং তু কাম্যেন" মুহূৰ্ত্তমপি "ন তু
বহুতরং" কাময়িষ্যতে কামবাসনাবিপর্যয়করিষ্যতে, স নন্দনঃ কৃতপুণ্য এব, পুণ্যকর্মণা
বিনা ইদৃক্সুন্দরাদিভ্যাং "তরং" মনসা কামবাসনাবিপর্যয়করপনশ্চসম্ভবমিতি ভাবঃ । এতেন
মকরন্দহৃৎকঠোরকীরলবাসনাস্থাতিব নৈশুখং সূচিতম্ ।

(৩৫) চছাহমঙ্গলার্থে দৈর্ঘ্যচারবিহিতবৈবাহিকমঙ্গলোচ্চারণার্থ, অস্মদ্বিহারিকায়া
মল্লীপটলমূলৈঃ (বিহারো বৌদ্ধাশ্রমস্য সংশা, তস্মাৎ সুদার্ষ্যে কাম্যভ্যে নম্রিয়া
বিহারিকৈতি চিহ্নম্) উদ্যানবাটঃ সদবনভাগঃ, তত্রৈব উদ্যানবাটে বৈবাহিকং দ্রব্যজাত'
উদ্যানভাগাদিভ্যাং কীরলবধূগণ্ডাচ্ছয়াগুচ্ছদৈঃ, অবলোকিতয়া তদানন্তরীয়া কয়ালিন্দীয়া-
মিথয়া সুবিহিত' সুসজ্জিত' । তদাচ তত্র গতা বৈবাহিকোৎসবান্নি সম্পাদয়তামিতি ভাবঃ ।
শূন্য—শূন্য ।

(৩৬) গাড়ীতি । গাড়ীয়া সাতিমথয়া উৎকৃষ্টয়া প্রিয়বিরহজনিতানুভবীন' কঠোরঃ প্রীড়ঃ
যঃ কীরলবধূনাং কীরলদেয়ীমল্লীপটলাং (এতয়াং পদানানুশাসনং পাশুলাতিমথ্যভ্যোক্তন্যার্থে) গচ্ছতঃ

(৩৭) (মকরন্দ প্রবেশ করিয়া কামতে হাসিতে) বহুত আমি মালতী
হইয়াছি । (মকরন্দে বৌদ্ধগুহের সহিত স্নেহেতে লাগিল ।

(৩৮) মাধব (মকরন্দকে আলিঙ্গন করিয়া উপহাসের সহিত) ভগবতি !
যে নন্দন এইরূপ সুন্দরী প্রিয়াকে মুহূর্ত্তকালনাও মনে মনে কামবাসনা'র বিদগ্ধী-
ভূত করিবে, সেই নন্দন অবশ্যই পুণ্যকর্ম করিগাছে ।

(৩৯) কাম । বৎস মালতি ! ও বৎস মাধব ! তোমরা এতান হইতে
নির্গত হইয়া বৈবাহিক মঙ্গলোচ্চারণ'র জন্য বনের মধ্যে গিয়া আশ্রয় লুভ
বৌদ্ধাশ্রমের পশ্চাদবহিত উপবনে গমন কর । আমার অন্যতম শিষ্যা
অবলোকিতা সেখানেই বৈবাহিক মঙ্গলোচ্চারণের উপযোগি মালতীমূলানি দ্রব্য-
সমূহ সজ্জিত করিয়া রাখিগাছে । শূন্য—

કહોલીફલજમ્ધિમુધવિકિરવ્યાહારિણસ્તદ્ભુવો-

ભાગાઃ પ્રેક્ષિતમાતુલુકૃતયઃ, પ્રેયો વિધાસ્યન્તિ વામ્ ॥ (૭૬)

ગત્વા ચ તત્રૈવ સકરન્દમદયન્તિકાગમનં યાવત્ સ્થાતચ્ચમ્ । (૭૭)

કપોલઃ તદ્વત્ અચ્છપાશ્ચરઃ નિર્મલપાણ્ડુવર્ણઃ કદાઃ પર્ણાનિ ચેર્ષાં તૈઃ તામ્બૂલીપટલેઃ પર્યલતા-
સમૂહેઃ પિંગ્વાઃ આચ્છાદિતાઃ ફલિતાઃ સચ્ચાતફલાઃ અત એવ વ્યાનસાઃ ફલભારેણ કિચિદવનતા-
પૂગદ્રુમાઃ યુવાકથ્થવાઃ ચેપુ તયામૂતાઃ । કહોલીફલાનાં વદરીફલાનાં (કહોલી વદરી કોલી-
ત્યનેકાર્યઃ) (કહોલીતિ પાઠે તુ કહોલીફલાનાં કોલફલાનામિત્યર્થઃ) જમ્ધા મધ્યેન મુધ્વાઃ
મનોહરાઃ વિકિરાણાં પતત્રિણાં (નગોકો યાજિત્રિકિરવિવિકિરપતત્રિણઃ इत्यमरઃ) વ્યાહારાઃ
લપિતાનિ (વ્યાહાર સન્નિર્લપિતમિત્યમરઃ) આતિશયેન સન્તિ એવામિતિ તથોક્તાઃ ।
(અતિશયાર્થે ઇન્પ્રત્યયઃ, અતએવ વહુત્રોહિના તાદૃશાર્થપ્રત્યાયનાસમ્ભવાત્ “ન કર્મધારયા-
ન્મત્સર્થોયો વહુત્રોહિયેદર્થપ્રતિપત્તિકર” इत्यनुशासनविरोध इति मन्तव्यम्) તથા પ્રેક્ષિતા વાંતેન
સચ્ચાલિતા માતુલુકાગાં કોલકૃત્ત્રાણાં હતિર્વેષ્ટનં ચેપુ તાદૃશાઃ તદ્ભુવોભાગા અચ્છાદિહારિકા-
પયાહર્તૃપવનપ્રદેશઃ વાં યુવયોઃ પ્રેયઃ પ્રૌતિં વિધાસ્યન્તિ જનયિષ્યન્તિ ।

અત્ સમીગસાધનતયા પ્રસિદ્ધાનાં તામ્બુલતાદીનાં લાભઃ, પત્રિકલરવિષય પરસ્પરપ્રખ્યા-
લાપસાનૈરમ્ભવળં, માતુલુકૃત્ત્રાણાં વસ્તુનામ્યેવાં સહસા પ્રવેશસામ્ભવઃ, પરૈરાક્ષ્મીરનવલોકનચ
અન્યત્વમિતિ વસ્તુના વસ્તુજ્ઞાનિઃ ।

અત્ પ્રથમચરણે સમાસગતોપના, એવં યથાયથં હચ્ચાનુપ્રાસચ્છેકાનુપ્રાસચ્છાલકારા इति
તેર્ષાં સંસ્ટિઃ । શાદૂર્લભિક્ષોદિતં જ્ઞાતમ્ ।

(૭૭) સ્થાતચ્ચમિતિ, તથાચ મદયન્તિકાનકરન્દયોરપિ વિધાહોત્તરનકૃલાચારાદિકં
તત્રૈવ સમ્પાદયિષ્યત્ इत्याशयः ।

(૧૭) જે જ્ઞાને ગુણકચુક્કસકન અતિશય પ્રિયવિરહજનિત ઔન્મુલ્ય
વશતઃ પ્રોફ ઝેરલ દેશીય જીવિગેર કપોલનેશેર કાચ નિર્મળ ઓ પાણ્ડુર્વ
પર્ણયુક્ત તામ્બૂલતાય પરિવેષ્ટિત એવં ફલતરે અવનત, જે જ્ઞાને વદરીફલ-
ભક્ષણે પક્ષિમિગેર મનોહર કળરવ હૈતેહે ઓ જે જ્ઞાને વાયુ સકાલિત માતુલુક
ચુક્કેર વેષ્ટન આહે, તાદૃશ સેઈ ઉપવન ભૂમિભાગ તોમામેર ક્રીતિ ઉત્પાદન
કરિવે ।

(૧૧) એવં સે જ્ઞાને યાઈચ મકરન્ત ઓ મય્ચ્ચિત્તિકાર ગમન પર્યાપ્ત થાકિવે ।

माध । [सहर्षेन् ।] कल्याणान्तरावतंसहि कल्याणसंपदुप-
परिष्टाद्भवति । (७८)

कल । दिदठिआ एदन्मि खो भवित्सदि । (ग)

नाथ । कथं चन्द्रेह एवाविभवतः । (७८)

लव । सुदं पित्रसदीए । (घ)

काम । वत्स नकारन्द ! वत्से लवङ्गिने ! इतः प्रतिष्ठा-
महे । (८०)

(ग) दिष्ट्या एवमपि नः मञ्जियति ।

(६) कुल' निम्नलिखित ।

(८) कलाएवमपि नदीयमावृत्योपासयन्त्यस्य सति, उपरिष्ठाद्, उपरान्वृत्ति
कलाएवमावृत्योपासयन्त्यस्य सति, उपरिष्ठाद्, उपरान्वृत्ति
कलाएवमावृत्योपासयन्त्यस्य सति, उपरिष्ठाद्, उपरान्वृत्ति
कलाएवमावृत्योपासयन्त्यस्य सति, उपरिष्ठाद्, उपरान्वृत्ति

(ग) इदमपि सकारंदायमानौ ह्यनृददरइकमपि ।

(२) भावार्थः—सर्वज्ञानविशेषादिमहात्म्यं भविष्यतीति भावनायाः प्रसङ्गः ।

(घ) सुतमिति, अत्र वया इति दाहमपरादहमिति च दह मया दहमिति वाच्यतायाः दाहकदाहयताया च दहमिति, तत्र सुतं विनियतः । तदाह तदुक्तमपरादहं न तर्क्यमिति भावः ।

(८८) भठे ! साङ्गुले ! ततः पणान् पणान् इतिहासं पदनिर्वाहकम्-
विष्णुसत्त्वस्य तत्त्वतः । विष्णुस्य ह्यस्यतिः सति हि भठे ।

[illegible]

(ମ) ବାମ । ଯିହୁଡ଼ି ବି ବାହାରିବା ଉପାୟ ହୁଏ ।

(५) नर : एक निरुद्ध निरुद्ध निरुद्ध निरुद्ध ,

(੧) ੧੨। ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਸਾਥ ਰਹਿਣ, ਆਪਣੇ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ

[illegible]

মদ । [কর্ণে পিধায় ।] অহো ! অতিক্রমো । অহো ! পমাদো ।
সখি লবঙ্গিণ ! অসমর্থ্যসি দে মুহং পি সপদং দংসিৎ তথাপি
পহ্বামি তি কিং পি মন্তদ্রক্ষ্যং (৫) ।

লব । সাধীণো দে অত্রং জণো (ধ) ।

মদ ! চিষ্টদ জ্জেব্ব মহা ভাদুণো দুস্সীলদা অবরিত্তাণং অ-
তুল্লহি ইদিসো বি সম্পদং জধা চিত্তমণুত্তনো জেণ মত্তা এসো

(৫) অহো ! অতিক্রমো । অহো ! পমাদো । সখি লবঙ্গিকে ! অসমর্থ্যসি তে মুখনিপ
সাম্পূর্ণং দর্শয়িতুং, তথাপি প্রমবানীতি কিমপি মন্তয়িষ্যে ।

(ধ) স্বাধীনসেইয়ং জনঃ ।

(ধ) অয় কিমিতি মহান্ বাচাপরাধঃ কৃত এবৈতর্যঃ । তদপরাধস্য স্বরূপং দর্শয়িতু-
মাহ—যুতমিতি ।

(৫) কর্ণে পিধায়েতি অশ্রাব্যত্বদ্ব্যোতনার্থং হস্তাভ্যাং কর্ণাবচ্ছাদ্যেতর্যঃ । অহো ইদং
খিৎসিতকম্ । অতিক্রমঃ নদ্রাবিক্রমং মালতীমর্থ্যাদালঙ্কনম্ । পমাদঃ মদভাতুরনবধানতা ।
বিগৃহ্ণচরিত্রাং সহশীতপত্রাং সরলাং মালতীং প্রত্যবনসঙ্কতবাক্যযোগাদিতি ভাবঃ । অসমর্থ্য-
সীতি, ভাটকৃতমপরাধমাকলয়ন্তী তব স্থানি মুখপ্রদর্শনমপি লজ্জাকরং মন্যে ইত্যর্থঃ ।
প্রমবামি পরমপ্রীতিবশেন ত্বয়ি মত্প্রমুত্তমসি ইতি দ্বিতীঃ কিমপি মন্তয়িষ্যে সখিভাবেন কিঞ্চিৎ
কথয়িষ্যানীত্যর্থঃ ।

(ধ) অয়ং মল্লচরণঃ জনঃ তে তব স্বাধীনঃ সখিভাবেন বশীভূতঃ । তথাচ যথেষ্ট-
মभिধাতুং শক্তিীসীতি ভাবঃ ।

(৫) বুদ্ধ । আর কি বলিব ? “কোমার কুনটী তোমা দ্বারা সম্প্রতি
আমার কোনও প্রয়োজন নাই” এই কথা বলিতে আমরাই শুনিয়াছি ।

(ধ) । মদ । (কর্ণ আচ্ছাদন করিয়া) অহো ! (আমার ভাতার)
অতিক্রম, অহো ! (আমার ভাতার) অনবধানতা । সখি লবঙ্গিকে ! সম্প্রতি
আনি তোমাকে মুখ দেখাইতেও অসমর্থ, তথাপি পরম প্রীতিবশে তোমার প্রতি
আমার প্রভুত্ব আছে বলিয়াই কিছু বলিতেছি ।

(ধ) লব । আমি তোমার স্বাধীন (অতএব যাহা ইচ্ছা তাহাই বলিতে

শ্রলোভ' মালতি' জানীমো। কেণ বা কঠোরকেদ্রমগ্ধম্ভবিভ্রমমাব-
 শ্রবদোল্লসিগ্নিগ্নহৃদসু'দরতনবিসেম' মাহবসহস্যগ্নিম্মাবিদবতলা-
 বলীবিরহদবাত্ঠাবলম্বরীতম'ধারিত্তজীবণ' মালদীপে মাহবস অ
 পমাতচন্দমগ্ধলাপাণ্ডুরপরিজ্ঞামরমণীশ্রদংসণ' ণ বিমাবিত'
 শরীর'। কিং চ তদ্বিষসে কুসুমাশ্রুজ্ঞাণপেরন্তরচ্ছামুহসমাগমে
 সবিভ্রমসুদসিদ্ধকৌতূহলপুফুল্পপসরন্তাণশ্রুপ্পলব্ধলব্বিলাসমসিগ্ন-
 সচ্চারচারুতারপ্রাবিরাশ্রন্তবিভ্রমমা অশ্রুগ্ধাশ্রিপ্রসজ্ঞাশ্রারো-

নির্ঘৃহিতসুন্দরবিশেষ' মাধবস্বপ্ননির্মিতবকুলানন্দপ্রিথিতকণ্ঠাবলম্বসাবস্মারিতজীবন'
 মালত্যা মাধবস্ব চ প্রমাতচন্দমগ্ধলাপাণ্ডুরপরিজ্ঞামরমণীশ্রদংসণ' ন বিমাবিত' শরীরম্।
 কিং চ। তদ্বিষসে কুসুমাশ্রুজ্ঞাণপেরন্তরচ্ছামুহসমাগমে সবিভ্রমসুদসিদ্ধকৌতূহলপুফুল্প-
 পসরন্তাণশ্রুপ্পলব্ধলব্বিলাসমসিগ্নসচ্চারচারুতারকাবিরাজমানবিসমা অনঙ্গনাট্যার্থসজ্ঞা-

বিরহজনিতবল্লরাহিণে ন নির্ঘৃহিত: সম্বাদিত: সুন্দরতাবিশেষ: সৌন্দর্য্যোতিষ্য: যন্নি তয়া-
 ভূতম্, তয়া মাধবস্ব স্বপ্ননির্মিততয়া বকুলাবলম্বা বকুলকুমুদসজা বিরচিত: কৃত: য: কণ্ঠা-
 বলম্ব: মালদীপোত্তমেন, তেন্মাত্রেন সচ্চারিত' জীবন' যেন তয়ামৃত' মালত্যা: শরীর', প্রমাতচন্দ-
 মগ্ধলব্ধ' আপাণ্ডুর' ইপত্ পাণ্ডুবর্ণপরিজ্ঞাম' সততদুখিতয়া কুমুদাপন্ন' রমণীশ্রদংসণ' ননীশ্রা-
 যলোকনস্ব ততথোক্ত' মাধবস্ব চ শরীর' কেণ বা জনেন ন বিমাবিত' ন লক্ষীকৃত' অপি তু
 সর্ব্বৈবে লক্ষীকৃতমিত্যর্থ:। তথাচ কথং গোপায়সীতি ভাব:।

কিচ্চেতি অপিবৈত্ব্যর্থকম্। কুসুমাশ্রুজ্ঞানপথে' নদনোদ্যানসৌন্দর্য্য' যত্ রয়ানুভূত' তব
 সমাগমে ভবযৌ: সম্মেলনে সতি সবিভ্রম' সবিলাস' যদা স্নাততয়া উল্লসিতযৌ: উচ্ছ্বসিতযৌ:,
 কৌতূহলেন আনন্দেন উত্তপ্তযৌ: বিকসিতযৌ: প্রসরতৌ: দর্শনীয়স্থান' গচ্ছতৌচ নয়নোত্পলযৌ:
 বহুলবিলাসেন নিরতিশয়বিধমেণ নম্রসচ্চারেণ নির্মলসচ্ছালনে' চ চারুননৌহরতারকৌ

জীবনকে মাধবৈকনয় বলিয়া জানি। পরিণত কেতকীকুমুদের অভ্যন্তর-
 দেশব্যপী পাণ্ডুবর্ণ হস্তগদ্যনি অবশ্যবের দৌর্ব্বল্য বশতঃ বাহার সৌন্দর্য্যবিশেষ
 সম্পাদিত হইয়াছে, এবং কেবল মাধবের স্বহস্তনির্মিত বকুলমঞ্জার কণ্ঠাবলম্বন
 দ্বারা ই যে জীবন ধারণ করিয়াছে, তাদৃশ মানতীর শরীর এবং প্রভাত চন্দ্র-
 ংগুলের শ্রায় ইহা পাণ্ডুবর্ণ সৌগও ননোজ্জ্বলন মাধবের শরীর কেনা লক্ষ্য

वदेसणिस्मावित्रनिश्चुसुहसङ्गरा तुए वि ण णिरुविदा इमाणं
दिष्टिसन्नेदा । किं च । तस भादुणो दाणवुत्तन्तं सुणित्र
तत्तएणुल्लिदगभीरावेअव्वइअरसिणाअन्तदेहसोहाणं उव्वत्तमाण-
न्तूलं विअ ण लक्खिदं दिअन्नं । किं च । एदं पि अदगं सुसरिदं
सए (भ) । (१६)

कारोपदेमनिमित्तविदग्गसुखसुहसङ्गरात्तदपि न निरुज्जिता अन्तोर्द्धदिष्टिदेदाः । किं च । तस
भादुर्दानहसन्तं दुला तत्तएणुल्लिदगभीरावेअव्वइअरसिणाअन्तदेहसोहाणं उव्वत्तमाण-
न्तूलं विअ ण लक्खिदं दिअन्नं । किं च । एदं पि अदगं सुसरिदं सए (भ) ।

लव । सहि ! कदमो उण सो महानुहावोत्ति त्रिसुमरिदं
मए (र) ।

मद । सहि सुमर सुमर जेण तस्मिं दिअसे विअरदुठ्ठमावदा-
वदेसकालगोचरं गदा असरणा तत्कालसंनिहिदेण जीविदप्पदाइणा
पीअरमुअत्यम्भेण णिकारणवन्धवेण सअलभुवणेकसारणिअदेहोवहार-
साहसं कदुअ परिरत्तिदस्मि । जेण अ दिदंदादाविदारिअविअइ-
मंसलुत्थाणपरिणाहिअकत्तलेण जरठजज्जरिदजवापीडहारिणा

(र) सहि कतमः पुनः स महानुभाव इति विभूतं मया ।

(ल) सहि ! धर धर येन तस्मिन् दिवसे विकटदुष्टपदापदेसकालगोचरं गता
अररपा तत्कालसन्निहितेन जीवितप्रदायिना पीवरमुज्जसन्नेन निष्कारपद्मान्धवेन सकलभुवनेक-
सारनिजदेहोपहारसाहसं कृत्वा परिरक्षितास्मि । येन च हृदयं दाविदारिविकटमांसलोत्थान-

(र) नास्तीनामवाटुरागवनालोचनं स्तनयितुं प्रहृतं नन्दनं मति नन्दनिकाया
अटुरागप्रकारं तन्मुखादेव परिष्ठातुञ्च कृतौ सन्धानमि विभूतिं प्रकटयति—सखीत्यादिना ।

(ल) नन्देति । विकटः मोदकः दुष्टः खलसमावः यः आपदः हिंसा च एव व्यनन्देभ्यः
- हृतं तस्य तदामृतस्य कालस्य दनस्य यमस्यपद्मान्धवेभ्यः, गोचरं हिंसाप्रतिविषयतां गता
प्राप्ता, अररपा तदन्तरदकरोना, अहनिवि श्रेयः ! तत्कालसन्निहितेन दाहूलान्धप-
दाविनिकटवर्तिना, पीवरः स्तूलः मुजः बाहुः सन्ध इव यस्य तदामृतेन, निष्कारपद्मान्धवेन
निर्निमित्तकमुहदा येन महानुभावेन सकलभुवनेषु विलोकेषु एकः अद्वितीयः साट् सर्वकर्म-
निदानत्वात् जेष्ठः सो निजहिंसः, तस्य उपहारे व्याघ्राद्यर्पणे साहसं कृत्वा निजशरीरात्मन-
सम्पदेऽपि तत्र मूर्खेनहलेभ्यः परिरक्षिता व्याघ्रात्मनपाटुहारिता । हृदयं दाभिः कठिन-
स्पर्शैः विदारितं हिंस्रं अत एव विकटं अतस्तदुत्थाणप्रदं मांसलं स्तूलं सन्धानं चन्द्रवं

(र) मद । सहि ! मेरे महाशूरे के देश आनि विदूत हैआहि ।

(ल) मद । सहि ! मेरे शिर धीरुण हई हिंस्र बह्मपदिष्टे यन्त्र
हिंसाविहीन उक्कशीन आनाके ——— ननिहित ह्मवाहउत्थानी
जीविदानी मेरे निजदण बाहुव मज्जद्वर वैतीर मारछूत निज दोहद
उपहारकन माहमाशोकान करिआ कक करि कठिन दण विराजित विदुष्टे

করুণেক্ষমণীণ মম কিদে বিসহিঁদা অতিদুঃসহন্যহসিহাবজ্ঞাপ্যহারা
সারিতো অ সো দুঃসাবদমহারক্বসো ত্তি (ল)। (২২)

লব। হুঁ মঅরন্দো (ব)

মদ। [সানন্দম্।] পিঅসহিঁ ! কিং কিং ভণাসি (গ)

লব। গাঁ ভণামি মঅরন্দো ত্তি (প)।

পরিণাহিবচঃস্বলেণ জরতজর্জরিতজবাপীড়হারিণা করুণেক্ষমণীয়া মম ক্রতে বিমোদা অতিদুঃ-
শাদুঁলনখগিখাযজ্ঞপ্রহারা সারিত্য স দুঃশাপদমহারাক্ষস ইতি।

(ব) হুঁ মকরন্দঃ।

(গ) প্রিয়সখি ! কিং কিং ভণসি।

(প) ননু ভণামি মকরন্দ ইতি।

পরিণাহি বিশালস্র বচঃস্বলং যস্য তথ্যভূতেন, অত এব জরতং কঠিনং জর্জরিতং হিঙ্গ্রং ভিন্নং
জবাপীড়ং জবাকুমুদগেছরং হরতি রক্তাক্তত্বাৎ সমীকরোতীতি তথ্যক্तेন করুণা দ্যৈব একা
মনসি যস্য তথ্যভূতেন (অন্যথা নিঃসম্পর্কীয়া সমোদ্ধারার্থমেতাৎ কটাক্ষীকারাসম্ভবাৎ
ভাবঃ) যেন অতিদুঃশাদুঁলস্য নখগিখা নখরায়ভাগা এব বজ্রাঃ তীক্ষ্ণকঠিনত্বাৎ কুলিশানি
তৈষাং প্রহারাঃ আঘাতাঃ মন ক্রতে মদ্যৈ বিমোদাঃ। দুঃশাপদ এব মহারাক্ষসঃ স সারিত্য
যেন, তং মহাপুরুষং অর অর ইত্যর্থঃ।

(ব) হুমিতি স্মৃতিযৌতক্রমশ্চয়ম্। (হুঁ স্মৃতাভ্যুপাঙ্গতাং বিমোদিনী)

(গ) সানন্দমিতি, প্রিয়তমনাস্রবণমতানন্দহেতুঃ। তন্মার্গশূন্যায়ান্নিহতে: সাগরং
প্রচ্ছতি—কিং কিমিতি।

হুল, উন্নত ও বিশাল বক্ষঃস্থলশালী কঠিন ও

করুণৈকমনাঃ যেই মহাপুরুষ আশ্রয় অথ অতি

বজ্রের প্রহার সহ করিয়াছেন ও হুঁ

গরিয়াছেন, তাহাকে অরণ কর, অরণ

(ব) লব। এই মকরন্দ।

(গ) মদ। (আনন্দের সঞ্চিত)

লব। “মকরন্দ” এই কথা বলিল

২২২. শেখরতুল্য,

নখরাগ্রভাগরূপ

মহারাক্ষসকে

मद [सलज्जम् ।] सहि किं मं उवहससि । णं भणामि णिव्वाव-
अन्ति मं तारिसस्स अप्पणिरवेक्खव्वसाइणो किदन्तकवल्लिज्जन्त-
जीविद-बलामोडिअपच्चाणअण-गुरुकोपकारिणो जणस्स सङ्घासु
णामगहणसुसरणाइं । तथा अ सो तुए वि गाढप्पहारवेअणारम्भ-
विह्वारिदसरोरसङ्गलिदसेअसलिलुप्पोलो मोहमउलाअन्तणित्तकन्दोडुगु-
अलो भूमिविलगितासिलदाविट्ठम्भधीरधारिदसरोरभारो पच्चक्खोकिदो

(स) सखि ! किं मासुपहससि । ननु भणामि निर्वापयन्ति मां तादृशस्य आत्मनिर-
पेक्ष्यवसायिनः कृतान्तकवल्यमानजीवितवलात्कारप्रत्यानयनगुरुकोपकारिणो जनस्य सङ्घासु
नामग्रहणधारणानि । तथा च स त्वयापि गाढप्रहारवेदनारम्भविह्वारितशरीरसंगलितस्त्रे द-

सादृश्यपुरःसर"मिति दर्पणलक्षणात् लेशो नाम नाश्व । वंशस्यविलं वृत्तम्, "वदन्ति वंशस्यविलं
जतौ जरा"विति लक्षणात् ।

(स) सलज्जमिति, लवङ्गिकासन्निधौ रोमाञ्चादिप्रकटनमेव लज्जाहेतुः । आत्मनिरपेक्षं
आत्मरक्षणापेक्षारहितं यथा स्यात्तथा व्यवसायिनः मत्परिरक्षणीद्वयोनिनः, कृतान्तेन यमेन
कवलयमानस्य शार्ङ्गलूलाक्रमणव्यपदेशेन यस्यमानस्य जीवितस्य नम जीवनस्य बलात्कारेण-बल-
प्रयोगेण यत् प्रत्यानयनं प्रतुाद्वारः, तेन गुरुकं अतिरुहत् उपकरोतीति तथोक्तस्य, संकयासु
परस्परालापेष्वपि नामग्रहणधारणानि नानोच्चारणपरिचित्तनानि निर्वापयन्ति सात्वयन्ति ।
तथाच तदुपकारकृतज्ञतथैव मे तन्नामश्रवणोत्सुकादिकं न तु तदनुरक्ततथैति त्वदीयोपहासो न
युज्यत इति भावः । स्वीकृतं समर्थयितुमाह—तथाचेति । गाढप्रहारेण हृदयतनुखराघातेन
यो वेदनारम्भः तेन विह्वारितात् घृण्यविषयात् (बुद्धयर्थकधातोरर्थथेच्छत्वेन सुखप्रकर्माणि क्तः)
संगलितः चरितः स्त्रेदसलिलोत्पीडः धर्मजलधारा यस्य तथाभूतः ! मोहेन मूर्च्छया सुकुलाय-

तूनि नरकदग्धेन कथाप्रसङ्गे अकथां विरुद्धां शृण्वन्ना किं भवति ? (केन ?)

(न) मद । (लज्जाप्रसङ्गः) मयि ! आशारे उपहानं कथितेन केन ?
आत्मनिरपेक्षभावे आनार द्रव्येणात्युपयोगं विनि यत्रप्रयोगं वावा (शार्ङ्गला-
क्रमणप्रसङ्गे) यत्र हृदये अश्रुमान आशयं धीवनेव उक्ताव कथितं नम
उपहानं कथितेन, तादृशं नशाप्रकृत्यैव कथाप्रसङ्गे नाश्रवणं ७ यत्नं

মদ । [মলজম্ ।] শ্রিয়মতি যবেতি । তন্মিমাণি
সহস্রামিণৌ গোমগোণ (গ) ।

লব । মতি মদযন্তি । যথো জি জাতিত্বং জাগোমৌ ।
তাপসীত গিরম লবদেভ্যৌ । এতি গোমগমকৃৎসামগমগিরি
সাকং চিত্তম (ক) ।

বুদ্ধ । মৌল্যং লবদ্বিজা মগাতি (র) ।

(গ) শ্রিয়মতি । যবেতি । উত্তরায়ি সহস্রামিণ্য বিমগোণ ।

(ক) মতি মদযন্তি । লবমপি জাত-বং জাগোম : । তৎ প্রমোদ গিরম লবদেভ্যাম্ ।
এতি বিমগমগমকৃৎসামগমগিরি সাকং চিত্তম : ।

(র) গোমগম লবদ্বিজা মগাতি ।

(গ) মতি । উত্তরা মগাতরোমগা, মদযামিণ্য ইতি মদ্যবগ্মাণিণ্য : শ্রিয়মগম
লবদ্বিজায়া প্রার্থ্য : । তথাচ শ্রিয়মগমগামং বিমগমগামগমিতানন্দেভ্যাম্ বোমগৌ ন ব মকরন্দ-
নামগমগাদিগমগম : । অত এতান "স্বাগতিকগোপিন" স্বাগাদুত্তরিত্যপি কথ্যন" ইতি প্রবণা-
স্বাগতিকগমগম : ।

(ক) জাগোমিতি । তৎ মকরন্দম ন পরম্পরমুগমগমিষ্টিতমিল্লয় : । অদেগাত্ স্বাগ-
মগামগমগমগাত্, বিমগম : প্রণয় : গমো মগম সাহসমগ : । কথ্যনগম পরম্পরকথোপকথনম মদগ-
মগমগমং গুণং যথা স্তমগমং গিতাম : ।

(র) : গোমগম যুক্তিযুক্ত, তথাচ মদ্যবগ্মাণি : কথংমিতি ভাব : ।

(ক) মদ । (মদ্যার সহিত) প্রিয় মতি ! তুমি দূরে যাও । সহাবহাঙ্গিনী
প্রিয়মগৌ লবদ্বিকার বিস্ত্রাণাপছনিতানন্দেই আমি প্রোমাকযুক্তা হইয়াছি ।
(মকরন্দনামগমগমে নহে) ।

(ক) লব । মতি মদযন্তিকে ! জ্যোতব্যবিষয় আমরাও জানি । অতএব
তুমি প্রমদা হও, ও ছলনা হইতে বিরত হও । এস আমরা প্রণয়গর্ভ পরস্পর
কথোপকথনের অনুরূপ স্থখে অবস্থান করি ।

(খ) বুদ্ধ । লবদ্বিজা যুক্তিযুক্ত কথাই বলিয়াছে ।

आसदुक्खसन्दावउज्झन्तचित्तविहङ्गन्तजीविदा सा, दूरविजिम्भिता-
 पुब्बसव्वङ्गप्पज्जलणमअणहुदवहुदामदाहदूसहाआसदुग्गणाअन्तपरि-
 अणा, पच्चासाविमोक्खमेत्तसुलहमिच्चुणिव्वाणपडिजलवुड-
 रक्खिदावअणवड्ढिदावेअव्वइअरविसंठुला इमं जीअलोअपरिवत्तं
 अणुभवामि (ङ) ।

दूरविजुम्भितापूर्वसर्वाङ्गप्रज्जलनमदनहुतवहोदामदाहदुःसहाआसदुर्गणानामपरिजना प्रत्याशा-
 विमोहनामसुलभसमुत्तिवाणमतिकूलबुद्धरचितावचनवर्जितावेगव्यतिकारविसंठुला इमं जीवलीक-
 परिवर्तननुभवामि ।

आशां दहमानात् मृग्यमानात् चित्तात् विघटमाना विचेष्टमाना विगतप्रायेति यावत्, जीविताया
 जीवनमभावना नस्यामयाभूता । दूरविजुम्भितस्य अतिउड्डिमापन्नस्य अपूर्वस्य अदभूतस्य
 मं गङ्गाप्रवाहनस्य समेगरीरावयवसत्तापक्षस्य मदनहुतवहस्य कामानलस्य उड्डामदाहेन तज्जनित-
 तीक्ष्णतापिन यः दुःसहः सहनायोग्यः आयासः क्षेयः तेन दुर्गणायमानाः प्रतीकारोपायानामा-
 धिरतिन्यवित्तायुक्ताः परिजनाः परिचारिका यस्यास्तथाभूताः । तथा प्रत्याशाविमोह-
 नात् तत्प्राप्तनिवृत्तिमात्रेण सुलभस्य अनायामलभ्यस्य समुत्तिवाणस्य मरणसुखस्य प्रति-
 दण्डानि प्रविश्यकीमत्तानि यानि बुद्धिरचितावचनानि "सखि ! मरणाध्यवसायं माकार्षीः
 निवृत्तिर्मां तदाभो नविद्यते"त्यादीनि बुद्धरचिताया वाक्यानि, तैर्विवर्जितस्य आवेगस्य तदवति-
 ष्टान्तीदीप्तस्य व्यतिकरेण समेगेण विमंठुला निचलितचित्ता मती अहं इमं जीवलीकस्य
 परिवर्तनं इममः परिवर्तनं अनुभवामि । तथाच पूर्वोक्तप्रकारामृगदुःखानुभवेनैव
 परिजनाः समसमन्विताः सन्ति, किन्तु मायायि तत्समागमः प्राप्त इत्यर्थः ।

आशां दहमानात् मृग्यमानात् चित्तात् विघटमाना विचेष्टमाना विगतप्रायेति यावत्, जीविताया
 जीवनमभावना नस्यामयाभूता । दूरविजुम्भितस्य अतिउड्डिमापन्नस्य अपूर्वस्य अदभूतस्य
 मं गङ्गाप्रवाहनस्य समेगरीरावयवसत्तापक्षस्य मदनहुतवहस्य कामानलस्य उड्डामदाहेन तज्जनित-
 तीक्ष्णतापिन यः दुःसहः सहनायोग्यः आयासः क्षेयः तेन दुर्गणायमानाः प्रतीकारोपायानामा-
 धिरतिन्यवित्तायुक्ताः परिजनाः परिचारिका यस्यास्तथाभूताः । तथा प्रत्याशाविमोह-
 नात् तत्प्राप्तनिवृत्तिमात्रेण सुलभस्य अनायामलभ्यस्य समुत्तिवाणस्य मरणसुखस्य प्रति-
 दण्डानि प्रविश्यकीमत्तानि यानि बुद्धिरचितावचनानि "सखि ! मरणाध्यवसायं माकार्षीः
 निवृत्तिर्मां तदाभो नविद्यते"त्यादीनि बुद्धरचिताया वाक्यानि, तैर्विवर्जितस्य आवेगस्य तदवति-
 ष्टान्तीदीप्तस्य व्यतिकरेण समेगेण विमंठुला निचलितचित्ता मती अहं इमं जीवलीकस्य
 परिवर्तनं इममः परिवर्तनं अनुभवामि । तथाच पूर्वोक्तप्रकारामृगदुःखानुभवेनैव
 परिजनाः समसमन्विताः सन्ति, किन्तु मायायि तत्समागमः प्राप्त इत्यर्थः ।

দিগুণবাহুদৃষ্টাভেদগণিঅন্তিটং পিঅসহি পরুদৃসহুলকঠোর
করুহপ্ণহারবিঅড়পত্নাবলীপমাহুণুতাগবচ্ছব্বলগিটুরণিবে-
সণিসহং মং কটুঅ সাবেঅবিহুঅমত্যাআবিদ্ধকবরীণিহিদ্ধকরং-পরিগ
হৌবগিদুস্মিদগিচ্ছল-মুহাবঅব-সচ্ছন্দবিলসিদবিঅব্ভবঅণ-

(ক) দিগুণবাহুদৃষ্টাবৈদ্যনন্যনিত্তাং প্রিয়সখি ! পরুদৃশাঙ্কুলকঠোরকরুহপ্রহারবিকট
পত্নাবলীপ্রসাধনোচ্চানবচঃস্থলনিহুরনিবেশনিঃসহাং মাং কৃত্বা সাবৈগবিধৃতমস্তকাবিদ্ধকবরী
নিহিতকরপরিগ্রহপুঞ্জীকৃতোন্নামিতনয়লমুখাবয়বসচ্ছন্দবিলসিতবিদগ্ধবদনকমলো বামগণ্ড

পথ্যেস্তাভ্যাং মদক্লেপু সন্নিবেশিতাভ্যাং লোচনাভ্যাং চচুম্ভাং বিভাবিতঃ পরিজ্ঞাতঃ চিত্তস্য মনস
সারঃ স্থিরাংশঃ প্রকৃতাভিপ্রায়ঃ যস্যাস্তয়াভূতাং মাং উপহসতি “অথি প্রস্থানীয়তাপি কথ
পুনঃসিচ্চসি” ইত্যাদি বাক্যাবলীभिঃ উপহাসং কৰোতি ।

(ক) দিগুণেতি । দিগুণাভ্যাং একৈকহস্তেনৈব সমস্তাকলনাঙ্গিগুণীকৃতাভ্যাং বাহুদৃষ্টাভ্য
আবৈদ্যেনৈব সম্যক্ পরিবেষ্টনেন নিয়ন্তিতাং আবহাং কৃতগাঢ়ালিঙ্গনামিতি যাবত্ । প্রদ
সমুত্পন্নং শাঙ্কুলস্য ব্যাগ্রস্য কঠোরকরুহপ্রহারঃ হৃদতরনখরাঘাতজনিতচিক্রান্ত্যেব বিকট
পত্নাবলী বিকচপদ্মরচনাপংক্তিঃ ঐব প্রসাধনং অলঙ্কারঃ যত্র তাড়শং উচ্চানং উন্নতং যত
বচঃস্থলং তত্র নিহুরনিবেশনং ঘনসন্নিবেশনে নিঃসহাং অবশাং । সাবৈগং তত্রান্বিতং যথা স্যাত্ত
বিধূতেন তস্মৈ ন্যনাদিপ্রতিরোধসমীহয়া স্নানান্দোলিতেন মস্তকেন মদৌষধিরসা আবিদ্ধা
স্বলিতা য়া কবরী—মদৌষকেশসমূহঃ তস্যাং নিহিতেন কেশসংঘননাথং স্থাপিতেন করেণ
হস্তেন যঃ পরিগ্রহঃ মদৌষকেশসমূহস্যৈব গৃহণং তেন পুঞ্জীকৃতৈঃ সংযমিতৈঃ কেশৈরিশ্যঃ
উন্নামিতাঃ কিচ্ছিদৃষ্টমুখীকৃতাঃ নিখলাঃ কেশাকর্ষণজনিতদুঃখসম্ভবেন মুখাবাম্পিপারবশ্যেন

পরিজ্ঞাত হওয়ায় “এইরূপ করিও না” ইত্যাদি অতিকূলবাদিনো হইলেও
আমাকে “গমনোত্তম হইয়াও কেন গেলে না ?” ইত্যাদি বাক্য দ্বারা উপহাস
করিতেছিল ।

(ক) তৎপরে দ্বিগুনীকৃত বাহুবৈদ্যেন আবদ্ধ আমাকে ব্যাগ্রের দৃঢ় তর-
নখরাঘাতজনিত চিক্রূপ বিকচপদ্মরচনাপংক্তি যাহাতে অলঙ্কাররূপে সমুৎপন্ন
তাড়শ সমুন্নত আমার বক্ষঃস্থলে গাঢ় সন্নিবেশবশতঃ (একবারে) অবশ
করিয়া (চুষ্যনাদি অতিরোধ বাসনায়) আবেগের সহিত মত্তক সমাশ্রয়নে
অলিষ্ট আমার কবচোতে বিশৃঙ্খল তাঁহার হস্ত দ্বারা পরিগ্রহবশতঃ আমার কেন-

मद । अइ असंभवपरिहाससीले ! अवेहि (ठ) ।

बुढ । सहि मदअन्तिए ! मालदीपिअसही कहु ईदिसाइं
ज्जेव्व मन्तिदुं जाणादि (ड) ।

मद । सहि ! मा कहु एव्वं मालदिं उव्वहस (ढ) ।

सङ्कुहरविताडोचननिवृत्तिं परिजनादौपनीयं' ते नित्यस्य मूलं' इत्यनीयमच्छदमपानवारितं
भवति किं न वेति ।

(ठ) यदि असंभवपरिहाससीले ! अवेहि ।

(ड) सहि नदयन्तिहे ! मालदीपिअसही खज्जीइमायेव मन्तिदुं जानाति ।

(ढ) सहि ! मा खजेवं मालदीपिअहस ।

मूलं (आसनमदूरकलित पाडे तु आसनाद्ये निश्चितं तुष्टदूरितनद्राकारमासनं आसन-
मदूरकं । तदानीं खड्गसमागमनजनितचरमधातुचरपादादौभावस्य प्रकाश एव गोचरहेतुः)
इत्यनीयमच्छदमेन मालारपवत्त्वमागेन अपवारितं आच्छादितं भवति किं नवेति स्फुट-
मावष्टु विस्पष्टं वदत । अदृष्ट चेटीजनीविततिद्रुगुत्तितमद्रः सातवनेवया नदयन्तिहाया
अपहृष्टतदीवकाद हत इति मन्तव्यम् ।

अवेहिइत्येव सवालमि परमादौलतायां वेदतसखीनां गोरीवमात्रादौलतादीनां परन्तु
दुपलभेव भवति । तदाद्योक्तं—“सुरकारकगोहमादावदौलतं तदा पुन”रित्यादि ।

(ड) नदेति । असम्यहः प्रकृतानुदमः परिहासः उपहासः सीले' समाधी यत्ना-
त्पाप्मते ! अवेहि—अपसर !

(ढ) नुहेति । मालयाः मिमसखीलवडिका (नहु वद् मिमसखी मालसीति भावः)
ईदिसायेव एवमदौलतादूर्पायेव (बाष्पादि) मन्तिदुं वदयितुं जानाति । मालया-
साहस्यवस्त्रादीवितवका खड्गिवास्तत्सामानं तां प्रकृति एवमिषः प्रदी दुपलत इति
भावः, एतेन मालदीं प्रहसहाही नदयन्तिहा इति परमादय दुष्टविद्वान् वदितः ।

बुद्धविकार एषाविनामोच्चिद्वाराविरहितं लोचनं यथा एषासीदुह दोवार
तदन्तु पञ्चिद्विषयवर्गैर विवर्ते लोचनेऽपि अविचार एव मत्तादुप
(विज्ञानाद्वारत) यथा आच्छादित इत्येवमिषं विना ।

(ठ) नह । अहि असहस्यद्विषयसील । एहि मूल अपसरत वड ।

(ड) नह । मरि मरुद्विषय ! मालदीं मिमसखी नदयन्तिहा ईदुह
अनीयतापूर्व साहाये वदिते वदत ।

বুদ্ধ । সহি মদ্যন্তি ! মণিস্ম' দাণি' দে কি' বি জড় ম
বীশাসমভ্জ' করেসি (গ) ।

মদ । সহি ! কি' পুণ্ডো বি পণ্যমভ্জ' কিদাঃরাহো অশ্র
জণ্ডো জেণ এব্ব' মন্তেসি । পিঅসহি ! তুম' লবঙ্গিআএ সহ
সম্পদ' মে হিঅশ্র' (ত) ।

বুদ্ধ । জড় দে কধ' বি মশ্ররন্দো পুণ্ডো বি দংসণপহ' অদরদি,
তদো কি' তুএ কাদব্ব' (থ) ।

(গ) সহি মদ্যন্তি ! মণিপ্যামি ইদানী' তে কিমপি যদি ন বিশ্বাসমভ্জ' করোষি ।

(ত) সহি কি' পুনরপি প্রণয়মভ্জ'ন ক্রুতাপরাধোজ্ঞ' জনো, যেনৈব' মন্তয়সি । প্রিয়সহি !
তব' লবঙ্গিকয়া সহ সাম্রত' মে হৃদয়ম্ ।

(থ) যদি তে কথমপি মকরন্দঃ পুনরপি দগ্ধনপথমবতরতি, ততঃ কি' ত্বয়া কচংখ্যম্ ।

(ঙ) মদেতি । এব' অনেন প্রকারেণ । মান্ত্যো অপি তথাবিধাষ্টায়া অলৌক্যাদিতি
भावः ।

(গ) বুধেতি । বিশ্বাসমভ্জ' আত্মমিপ্রায়গোপনেন সখি বিশ্বাস-বিশ্রুতিম্ ।

(ত) মদেতি । প্রণয়মভ্জ'ন বিশ্বাসচ্ছ'দনেন, (প্রণয়ঃ প্রৈষি বিশ্বস্মে যাভূষ্মাপসরযো-
রপোতি বিশ্বঃ) অর্থ—মল্লচরণঃ । পুনরপীত্বনেন পূৰ্ব্ব-কদাচিদ্ভবজরচিতাপ্রণয়মভ্জ' মদ্যন্তিকয়া
কৃত ইতি গম্যতে । হৃদয়' হৃদয়তুল্যা, তথা চ যুবयोঃ সকাশেনাসি মে কিচ্ছিদপি
গোপনীয়মিতি নিঃসন্দেহ' কথয়েতি भावः ।

(থ) কচংখ্যমমিধাতু' ভূমিকা' করোতি—যদীত্যাदिना ।

(ঙ) মদ । সহি ! মান্তোকে এইরূপে উপহাস করিও না ।

(গ) বুদ্ধ । সহি মদ্যন্তিকে ! সম্প্রতি তোমাকে কোন কথা জিজ্ঞাসা
করি (যদি আত্মভাব গোপন করিয়া) বিশ্বাস ভঙ্গ না কর ।

(ত) মদ । সহি । পুনরাগত কি বিশ্বাস ভঙ্গ দ্বারা আমি অপরাধ
করিয়াছি যে, এরূপ বলিতেছ ? লবঙ্গিকার সহিত তুমিই সম্প্রতি আমার হৃদয়
তুল্য ।

(থ) বুদ্ধ । যদি মকরন্দ কোন প্রকারে পুনরাগত তোমায় দর্শনপথে
অবতরণ করে, তবে তুমি কি কর ?

मद । एकेकावश्वणिसग्गलग्गणिच्चले चिरं लोअणे णिव्वाव-
इत्तं (द) ।

बुध । अथ सो वि मन्महजलकारिदो कन्दप्पजणणिं तुमं
रुक्किणिं विअ पुरिसोत्तमो सअग्गगाहसाहसेण सहधम्मचारिणिं
करेदि तदो का पेहिच्चत्तो ? (घ)

मद । [निःश्वस्य ।] कीस मं एत्तिअं आसासेसि (न) ।

(द) एकैकावश्वनिर्गन्तुमिच्छते चिरं लोचने निर्वोपदिप्यामि ।

(घ) अथ सोऽपि मन्ददललकारितः कन्दर्पजगतीं त्वं रुक्मिणीमिव पुरुषोत्तमः
सहस्राहसाहसेन सहस्रमचारिणीं करोति, ततः का प्रतिपत्तिः ? ।

(न) किं नानिवावदाशास्यसि ।

(द) नदीति । एकैकावश्वे-सुखदात्री, निरगन्तुमे तथैवदवानां सौन्दर्यातिप्रदवशात्
समावृतः संसृष्टे निदले परमनरिद्रिक्त्वमात् निषन्दे लोचने नदीयनेने निर्वोपदिप्यामि
दीवत्युप्यामि । रतेनोत्कटदर्शनेच्छा सूचिता ।

(घ) बुधेति । मन्ददल कामल दलात्कारः दलेन प्रवर्तनं सुखायै चलेति मन्द-
दलात्कारितः समवेद कामानिमूत इत्यर्थः, सोऽपि मन्ददोऽपि । पुरुषोत्तमः ईश्वरः सत्कृत-
पुरुषः, कन्दर्पजगतीं भाविप्रद्युम्नप्रसविनीं कामविशारीतुमादिश्यात् । सहस्राहसाहसेन सह-
स्रमेव साहसं वेद, अन्तरदेति दावत्, सहस्रमचारिणीं धर्मपत्नीं, ततस्तदा का
प्रतिपत्तिः सिद्धयच्छता ? तत्कर्तुं कस्यदंरहये तवान्नितनन्ति नवेति भावः ।

अथ रुक्मिणीमिवेति पूर्वनिर्वाहः, एवं मन्दनिकाचित्तपरोक्षपादमेव ददशानेतिपा-
सुगन्दात् "दादिच्छं" नाम नाथात्कारः, तथाचोक्तं दर्शने—“दादिच्छं” चैव वाचां
परविचरतीत्यर्थः ।

(न) मर । (निद्रतिभ्रमः शोचपरमः) आशयः भूरादि एक एक अदशव
श्वारवः सन्त्य आशयः तेषाम् शीघ्रं मृत्युं कति ।

(घ) बुध । पूज्योक्तं विष्णु वेन्न ज्ञानि कन्दर्पप्रसविदो रुक्मिणीक दश-
अश्वांसः (अर्थाः अष्टशतं कश्चिद्) कर्षणतो कश्चिद्विष्णुः, मेहेत्येव नदकन्द-
वदि अश्वं कानाजिह्वत रश्मिं शोभाके शशप्रशारण कर्षणतो कश्चि-
त्तुः शोभाके किं कर्षणं ? (अर्थाः ये विष्णु शोभाके अतिरिक्त आह
किं न) ?

लव । सरिप्तं महापुत्रभावदाय (म) ।

बुध । सुमरेहि एदं वञ्चयं (म) ।

मद । कथं दुष्टीश्रामविच्छेदपट्टहो ताडीअदि । ता जाव

(म) सहस्रं महापुत्रभावदायः ।

(न) १. अरेतद्वचनम् ।

(द) कथं हितीयमानविच्छेदपट्टहतायने । तदावच्छन्दनं निर्मूलं स तस्य पादपतन-
समर्थं नातया उपति श्रुतुमिच्छति ।

मनुष्येति नास्ति नै तत्र वचनाधिकारोऽस्तीति भावः । तदावच्छन्दं ताडुद्धारकात् एव मध्यमिकया
सुदृढः मकरन्दाय ममसा प्रदत्त इति ध्वनिः ।

(म) महापुत्रभावदायः कृतश्रवायः सहस्रं वचनं समुक्तं पूर्वोक्तवचनमिति शेषः ।

(न) वृत्तेति । एतत्—मकरन्दकृच्छ्रावहरपाशोक्तादयश्चक्रेण वचनं कर सुब्बदा
परिचिन्त्य । तदावच्छन्दपट्टहते समुत्पद्यते पुनः कर्षणाकर्षणचिन्त्या सम्यग्द्वेप
कार्यहानिर्णयं कर्षयेति भावः । वृत्तचित्तमकरन्दमुद्दिश्यानि वचननिष्ठमवोचत् । तदाहि—
हे मकरन्द ! एतद्वचनं तत्कर्षुं कर्षान्तरपाशोक्तादयश्चक्रेण वृत्तचित्तान् कारुण्यं कर
चिन्त्य । तदावृत्तचित्तान्तरावृत्तेष्वेवामनहर्षं एव समाधत्तेति भावः ।

(द) वदति । हितीयमानः एवेति तीव्रवचनप्रकाशः विच्छेदः विच्छेदः
वृत्तिभाव इति यावत्, तस्य पट्टहः तत्पट्टहकालमवधारयच्छेदितः तदायं वदते । तदायम्
पाशेर्द्वितीयावस्थामतीतवेन वृत्तचित्तमकरन्दमुद्दिश्यानि वचनं निर्मूलं मकरन्दः
मार्तरी इति ताडनप्रकारादीनामवरोधोक्तौ इत्यदिना निरूप्यते । मकरन्देति

(अर्थः एते वृत्तौ तद्वत् न तद्वत् अस्मात् एतेन वचनं नये, तद्वत् उद्धार
वृत्तिः हिनि श्रुत्यै निवृत्त वृत्तिः वृत्तिरहेन) ।

(द) वद । एतन् एते वदन् (मकरन्दे) वचनकृतं वचनम् ।

(न) वृत्ति । एते वदन् वृत्तं वदति ।

(द) वद । एतन् एते वदन् वृत्तं वदति । एतन् वदन् वदति
वदति । वदन् वदन् वदन् वदन् वदन् वदन् वदन् वदन् वदन् वदन्

পাণ্ডণ্য' শিবভক্তি' সে পাটপট' অমৃত্যি' মালদৌ' উবরি
অনুকূলভাস' (য)। ইতি উত্থাপ গনুনিচ্ছতি।

মকরন্দী মুখমুদ্রায়া হস্তে ন গৃহ্ণতি। (৩)

মদ। সহি মালদি! বিপ্লবুডাসি [বিলোক্য সহধর্ম সসাধ-
সম্ভ] অম্মো অয়্য' জেব্ব কি' পি এদং বট্টিদি (২)।

মক। রম্মোর! সংহর ভয়ং জমতে বিসোড়-

মুক্তাম্পিতং স্তনভরস্য ন সম্ভবাগঃ।

(২) সহি মালদি! বিপ্লবুডাসি। অম্মো অন্যদেব কিমপ্যেতদ্বর্জতে।

কোষধাতুস্ফিটরক্ষারণস্যানুচিতত্বাৎ—সপাদেতি। বা অথবা, সপাদবন্দনং পাদবন্দনে ন সহ
যথা স্যাত্তথা অর্থঃ—“মালতী” প্রতি সদ্যো মবে”তি যাত্বিতা, অনুকূলয়িষ্যামি অনুকূল-
করিষ্যামি।

(৩) গৃহ্ণাতীতি মদয়নিকাঙ্কনমিতি শ্রেয়ঃ।

(২) মদেতি : প্রতিবুডাসি জাগরিताসি, কিনিত্যর্থঃ। চিরপ্রার্থিতস্য মকরন্দস্য-
চিন্তিতোপনতং দর্শনমম হর্ষহেতুঃ, তৎসমচমিব নির্লজ্যয়া ময়া গুপ্তঃ সর্বো মনোভাবঃ প্রকটীকৃত
ইতি কিময়ং মন্যত ইতি পরিচিন্তনং কন্যায়াঃ পুরুষস্য শৈশবানুচিন্ত্য ভয়হেতুঃ। “অম্মো”
ইতি বিস্ময়বোধকমব্যয়ম্। অন্যদেব মদবগতান্মালতীবস্থানান্নিগ্রমেব, কিমপি অনির্বচনীয়ং
এতন্মমসারাধ্যস্য মকরন্দস্যাবস্থানং।

(৫) রম্মোর্ব্বিতি। হি রম্মোর! কদলীসম্মাকারোরুদেশে! ভয়ং সাধসং সংহর মুখ।

বন্দনে অভ্যর্থনা করিয়া মালতীর উপরে অশুকুন করিব। (এই কথা বলিয়া
উঠিয়া যাইতে ইচ্ছা করিল)।

(৭) (মকরন্দ মুখ উল্কাটিত করিয়া হস্তদ্বারা মদপ্রতিকার হস্তধারণ
করিল)।

(২) মক। মদি মালতি! জাগরিতা হইয়াছ? (দেখিয়া হর্ষ ও
ভয়ের সহিত) অহো আমার জ্ঞানের অতীত অনির্বচনীয় (মকরন্দের অবস্থান-
রূপ) ব্যাপার বর্তমান।

(৫) মক। অগ্নি! রম্মোর! ভয় পরিত্যাগ কর। যেহেতু (অত্যন্ত

इत्थं त्वयैव कथितमण्यमसादः

सहस्रानिर्द्विषु संस्तुत एष दासः ॥ (८)

दुर्गादेता नन्दयन्त्रिनामुत्तुम्नन संस्तुताविच । (८)

रक्षारकरणे हेतुं दमोद्भुताह—दमत इति । यस्मात् तत्र मध्यभागः समतीव ह्रस्वत्व
द्वीरेण मध्यमः कटिदेश इति यावत्, सनसारस्य डुकसारस्य भारवदुक्तयोरिति यावत्,
सदुक्तमितं साक्षसुप्रमितकम्पनं विरोधुं न शक्नोति न शक्नोति । किम्वत्कालमेव पीवर-
दुक्तमने दूनातिदुस्तव कटिदेशः मध्यगतोति नावः । सैन्यतरं दमयति—इत्यमिति,
इति पूर्वोक्तवर्तिप्रकारेण तदेव कथितः सत्यमेव दर्शितः प्रत्ययः कुराण, एव प्रत्ययः कुराणः
यजिन् तावन् एव मध्यवर्ती शक्तः मध्यः सदुक्तमित्युक्तिषु नादमयवगात् सदुक्तमित-
सनामनामनेषु संस्तुतः दर्शितः । (संस्तुतः स्यात् परित्यज्य इत्यमरः) तथाच दासनात्
परित्यज्यतां नास्ति ननुते भीतिवारणमिति मध्यं सत्यं परित्यज्यमिति भावः ।

अत्र प्रथमवाक्यात् इति द्वितीयद्वितीयवाक्यात्तौ तु द्वेनोपवासात् वाक्यान्निवृत्तं वाच्य-
विद्, एवं कश्चिद्विदः सन्त्यस्य सङ्गस्य सङ्गस्य इति सङ्गस्योद्देशोऽप्यत्र विद्यते।
वाक्यद्वयः । अत्रत्य वाक्यात् सङ्गस्योद्देशः प्रतीयते एवं चेत् वाक्यं वाक्यान्निवृत्तं विद्येत् ।
तत्रत्यस्य सङ्गस्योद्देशः यदा—“सङ्गस्य सङ्गस्योद्देशोऽप्यत्र विद्यते” इति । अत्रत्य-
विद्येत्वाक्यम् ।

(६) कम से कम दस प्रतिशत के समर्थन प्राप्त करने के लिये मतदान करने वाले मतदाताओं की संख्या के प्रतिशत के अनुसार निर्धारित किया गया है।

[illegible]

(२) (सूचक) का विवरण इस प्रकार है:—

अव । तह ज्जेव्व सवधोवसासेण एसा लवङ्गिकां सुमरिअ,
ताए पउत्तिणिमिअं उत्तन्मदि । (च)

साध । ननु इदानीमेव मया कलहंसकः प्रहितः, प्रच्छन्नः
सन्निपत्य नन्दनावासप्रवृत्तिमुपलभस्वेति । [साशंसं ।] अवलोकिते !
अपि नाम बुद्धरचिताप्रयत्नः सफलोदर्क एव मदयन्त्रिकां प्रति
स्यात् ? (१८)

अव । कुतो सन्देहो महाणुभावस्स ? महाभाव । पदमं
ज्जेव्व सहूलणहरालङ्घिदस्स मकरन्दस्स माहविरामनहसवं णिवेद-

(च) तत्रैव शपथोपन्यासेन एसा लवङ्गिकां कृत्वा तस्याः प्रवृत्तिनिमित्तमुत्ताप्यति ।

(छ) कुतः सन्देहो महाणुभावस्य ? महाभाग ! प्रथममेव शार्दूलनखराजकृतस्य

(च) शपथोपन्यासेन “शापितासी”त्यादि पूर्वोक्तशपथप्रयोजकवचने लवङ्गिकाया
नामाभिधानेन, तस्याः लवङ्गिकायाः प्रवृत्तिनिमित्तं मकरन्देन सह गतायास्तस्याः किं वृत्तिमिति
वृत्तान्तप्राप्तये, उक्ताप्यति उत्कण्ठिता भवति ।

(१८) साधेति । प्रच्छन्नः गुप्तः अगोरपगिज्ञात इति यावत्, सन्निपत्य गत्वा नन्दनवास-
प्रवृत्तिं नन्दनवामगृहस्य वृत्तान्तं लभस्व ज्ञायस्व । तथाच सत्वरमेव कलहंस आगत्य तद्वृत्तान्तं
ज्ञापयिष्यतीति भावः । सफलः मकरन्देन सह मदयन्त्रिकाया निगमनरूपेणाचदमिलयित-
फलैर्न सहितः सदर्कः उत्तरफलं यस्य तत्राभूतः बुद्धरचिताप्रयत्नः मदयन्त्रिकां प्रति स्यात् भवेत्
अपिनाम किं ? बुद्धरचिताप्रयत्नेन मदयन्त्रिका मकरन्देन सह पुरात्रिःसरेत् किमन्यथः ?

(छ) अवेति । महाणुभावस्य भवतः, कुतः सन्देहः मकरन्देन सह मदयन्त्रिकाया-

(८) अव । त्रोनारुडे “आणिताणि” डेट्यानि वाट्ठेय नाट्याच्छात्रेण वसठः
लवङ्गिकाके अदण रुत्तिश त्रिशार मसवान पाठयार ज्जु मानो उड्ठुत्तिता
उड्ठेयाहे ।

(१८) साध । मल्लट्टिडे आभि कमरन्दके पाठाहेयाहि दे, गोपने वाड्ठः
नन्दनेर वासगृहेर इडाउ जानिअ आग । (आशंसाव महित) अवलोकिते !
मदयन्त्रिकाय अपि बुद्धरचिताय अथवा उड्ठकस्य मकरन्दस्य महित
मदयन्त्रिकाय आगमनरूपेण जानात्वेन अडिगविउ कमणागो इहेने उ ?

প্রেম্ণা মদ্যযিত্তিতি যা প্রিয়সখীহস্তোপনীতানয়া,

বিস্তারিস্তনকুম্ভকুটুমলমরোত্তঙ্গে ন সম্ভাবিতা ।

সম্মাণে ত্বয় পাণিপীড়নবিধৌ সাং প্রত্যাশয়া

যা মথ্যেব লবঙ্গিকৈল্যবগতে সর্বস্বদায়ীকৃতা ॥ (২০)

(২০) মালয়া বৈপিট্য দর্শয়তি—প্রেমোত্যাদিনা । যা বকুলমালা অনয়া মালয়া মদ্যযিত্তা মথ্যেব সগুণীকৃত্য বিরচিতা ইতি হেতৌ: প্রিয়সখ্যা: লবঙ্গিকায়া: হস্তেন উপনীতা সনানীতা প্রেমা অনুরাগেণ বিস্তারিস্তনকুম্ভকুটুমলমরোত্তঙ্গে ন বিশালভারবত্ কুচকলস-কলিকা ক্রোড়ে ন গলে বিধারণাত্ লম্বমানতয়া বিশালকুচোপরিসংস্ৰাপনেনেতি যাবত্, সম্ভাবিতা গৌরবং প্রাপিতা-।। তু কিন্তু অথ অনন্তরং পাণিপীড়নবিধৌ নন্দনেন সহ বিবাহোদয়োঃ সম্মাণে নন্দনানুরোধাদুপগতে সতি সাং প্রত্যাশয়া সনপ্রাপ্তৌ হতাশয়া সত্যা লবঙ্গিকৈল্যবগতে লবঙ্গিকৈল্যতানুসারেণ তত্চক্ষণপরিত্যক্তবদৌতস্থানে দণ্ডায়মানতয়া লবঙ্গিকাল্পেণৈবাবধারিতৈ দ্ব্যর্থঃ (পট্টাঙ্গগতমালাপ্রদানবৃত্তান্তৌঃস্বানুসন্ধ্যঃ) মথ্যেব যা বকুলমালা সর্বস্বদায়ীকৃতা সর্বস্বদায়ীকৃতা । (দৌযত ইতি দায়: অপাধিকারাত্ কর্ম্মণি ঘজ্, সর্বস্বমিব দায়: সর্বস্বদায়:, অসর্বস্বদায়: সর্বস্বদায়: কৃত ইতি সর্বস্বদায়ীকৃতা) তথ্যেবমেব বকুলমালা সম জীবিতাদপাধিকৈতি মদ্যনিকাল্লাভসম্পাদননিবীদ্যায় পারিতোষিকত্বেন ময়া দাস্যত ইতি ভাব: ।

অথ স্তনযৌ: মূলত্বেন কুম্ভসাঙ্ঘ্যং বর্জিততয়া চ কুটুমলসাঙ্ঘ্যনিতি লুপ্তোপমাভঙ্গার: ।
গার্হগ্যবিক্রীড়িতং বচস্ ।

অবলোকন করিয়া) মালতীর অপর দর্শনজনিতাঙ্গুরাগের নাকীকৃত মনো-
স্থানের অসহ্যরসরূপ ও ত্রিগুরু বকুলবৃক্ষের কুসুমনির্মিত এই মালা
আছে ।

(২০) মেই বকুলমালা আনার অর্থাৎ বলিয়া এই মালতী কর্তৃক প্রিয়-
সখী লবঙ্গিকাশ্রেণে সনানীত ইহা সঙ্গদাগ্ ৭৭ঃ বিশালভারবৎ শুনকুটু-
কুটু-পোৎসদ দ্বারা গোবরাষিত ইহেত্রাঙ্খ। কিন্তু অনন্তর নন্দনের সহিত
বিবাহের উদ্দেশ্যে উপগত হইলে আনার অর্থাৎ বিষয়ে ইহাশা মালতী কর্তৃক
লবঙ্গিকারূপে অবধারিত আনাতেই (আবাব) যে বকুলমালা দর্শন৭৭ অর্পিত
ইহেত্রাঙ্খ। (আনার জীবনাবধিক মেই বকুলমালাই পারিতোষিক প্রদান
করিব) ।

[ମବିଷ୍ୟ କପାଳଜୁଞ୍ଜାଳା ।] ଆ: ପାପେ ! ତିଠ । (୨୮)

ମାଳତୀ । [ଚତାସମ୍ ।] ହା ଅଲ୍ଲଭତ୍ତ । [ଚର୍ବଣେ ବାକ୍ସମ୍
ଗାୟତି] । (୩)

କପା । [ଉକ୍ରୋଧମ୍ ।] ନନ୍ବାକ୍ତନ୍ଦ, ନନ୍ବାକ୍ତନ୍ଦ । (୨୯)

ତ୍ବଇକ୍ଷଜ: କା ସ ତପସ୍ବିଜନସ୍ୟ ହନ୍ତା,
କନ୍ୟାବିଠ: ପତିରସୌ ପରିଚ୍ଛତୁ ତ୍ବାମ୍ ।

(୩) ହା ଆର୍ଯ୍ୟପୁତ୍ର !

କରୋତି । ଚତୁର୍ଥାନ୍ତିତି, ଦକ୍ଷିଣାଦିଚ୍ଛନ୍ଦନମିବାବାଦଃ ହିତୁଃ, ଶ୍ରେୟାଂ ଦକ୍ଷିଣାଦିଚ୍ଛନ୍ଦନସ୍ଥାନାଦି
ସ୍ୱଚକ୍ରାତ୍ । ଚୁରିତଂ ଚନ୍ଦିତଂ ବାମେତରେ ଦକ୍ଷିଣେ । ଅପବିରୀତି ଗନନାମିତାଦି ସଦ୍ୟ
ନିପାତଦ୍ୱୟାଦିଦ୍ୱୟଂ ଗତୈବୋପବିଷା ଭବତୀତିର୍ଯ୍ୟଃ ।

(୨୮) ମବିଷ୍ୟେତି । ଗୁରୁଦୟନିତକ୍ରୋଧପରବ୍ୟାଧା, ଚତତଂ ନାକ୍ରୋଧନାଶବାନିପିତସାଧନ
ବିପନାନ୍ତା ବଦାଦ୍ୱୟାଦି ଚକ୍ରାବତ୍ୟ ସମାଗତ୍ୟର୍ଯ୍ୟଃ । ମାଳତୀଂ ମନ୍ଦାହ—“ଆ: ପାପେ ! ତିମ୍ବେ”ତି
“ଚର୍ବଣେ ରୋଧମାପ”ତିତି ଚକ୍ରାଦିଦ୍ୱୟ “ଚର୍ବଣେ”ନାମ ବିନୟସନ୍ଦେହମ୍ ।

(୩) ଚତାସନିତି, ଚନତିରୋଧପରବ୍ୟାଧା: ବଦାଦ୍ୱୟାଦି ଦର୍ଶନମିବାବ ବାଚହିତୁ:
ବାକ୍ସମ୍ ଚର୍ବଣୋପବିଷାସମାଗତ୍ୟର୍ଯ୍ୟମ୍ ।

(୨୯) ନନ୍ଦିତି ଚନ୍ଦୋଧନେ । ଆକ୍ତନ୍ଦ ଆକ୍ତାନ୍ଦଂ ଚନ୍ଦିତଂ ନାଶବନାଶଦ୍ୱୟ । (ଚନ୍ଦନ୍ଦଂ
ଚେତନାଶାନି ଚକ୍ରାବତ୍ୟ) କ୍ରୋଧାଦ୍ୱିବିବିଧି: । ତଦାଚ ଚକ୍ରାବତ୍ୟି ତଦାସ ପରିବାସଂ ନ ଶାଦିତି ମାୟ: ।

(୩୦) ଚର୍ବଣେତିତି । ଚର୍ବଣିକ୍ରୋଧ ଚକ୍ରାବତ୍ୟ ଚକ୍ରାବତ୍ୟଦ୍ୱୟାଦିଚର୍ବଣେଚ୍ଛନ୍ଦନ ହନ୍ତା ବିନାଶକ
(ତଦାସ ନାଶୋ ବୀଠ୍ୟ ମଲ୍ଲେ ଚର୍ବଣିକ୍ରୋଧେନ ନହୀନାମତି ନାୟ:) ଚର୍ବଣେଚ୍ଛନ୍ଦନ: ତ୍ବା ମତି ଶ୍ରେୟସବ୍ୟ

(ମାଳବିକ୍ଷେପ କରିତେ ଆଗିନ) (ଆହୁତ୍ତର ନନ୍ଦିତ) ଆନାର ନନ୍ଦିନ ଲୋଚ
ନାନ୍ନିତ ହିତେତେ । (ଉପାଦେନ କରିନ) ।

(୨୮) କପା । (କ୍ରୋଧେ କରିନ) ଆ: ପାପେ ! ବାକ ।

(୩) ନାମ । ହା ଆର୍ଯ୍ୟପୁତ୍ର ! (ଚର୍ବଣେ ବାକ୍ସୋପବିଷା ଅନ୍ତର୍ନିତ କରିନ
କରିନ) ।

(୨୯) କପା । (କ୍ରୋଧେ କରିନ) (ଆର୍ଯ୍ୟପୁତ୍ର: କ) ଆକ୍ତନ୍ଦ । ଆକ୍ତାନ୍ଦ
କ୍ର ।

(୩୦) ଚର୍ବଣେଚ୍ଛନ୍ଦନେ ହତା ଚକ୍ରାବତ୍ୟ ଚର୍ବଣେ ଚର୍ବଣୋପବିଷା କେହି ନାଶବ କୋପାହ

পরায়ণ্য' পবিত্রো, তদৌ পড়িণ্ডিত্তি মন্দভাঙ্গণৌ, সুণামি অ ঘরে
 ঘরে গুণাণুরাঅকাঅরস্স পৌললীঅস্স, "হা মহাশুভা! হা
 মাধব! হা মমরন্দ! হা সাহসিঅ! ত্তি পরিদেবণাঅৌ,
 কিল এদাণ' মন্তিধীআণ' বিপ্পলম্ববুত্তন্ত' সুণিঅ, সজ্জাঅমচ্ছ-
 রাধিক্বেবৌ, তক্খণ'বিসজ্জিদপৌড়পাডকণিবহৌ চন্দ্রাদেবণ' সৌহ-
 সিহরদ'টিদৌ পেব্বদিত্তি মন্তীঅদি। (ম)

সাহসিক।" ইতি পরিদেবনা:, মহারাজোঽপি কিলৈতয়োৰ্নন্দিতুহিবৌৰ্বিম্প্রলম্বহতান্নং যুত্বা,
 সজ্জাতমসূসরাধিচোপস্তুত্চণেবিসজ্জিতপ্রৌড়পদাতিনিবহচন্দ্রাতপেন সৌধগিহরস্থিত: প্রেচত
 ইতি মন্ত্যতে।

নিষ্ঠাত্মি প্রত্যাগতাত্মি, মন্দভাগিনীতি অহমিতি শ্রেষ:, মালতীবার্চাপ্রদানাসামর্থ্যম্বেবাম
 মন্দভাগিনীত্বামিধানৈ হেতু:। পরিদেবনা: খেদৌকৌ:। বিম্প্রলম্বহতান্নং প্রবচনাবার্চা, সজ্জাত-
 মসূসরাধিচোপ: সমুদমূতবিহেযতিরেক্কার:, তত্চণে তহাবার্চাকর্ণনাচণে বিসজ্জিত: নকরন্দৌ-
 বরৌধার্যপ্রে রিত: প্রৌড়: দ্বচ: পদাতিনিবহ: পদাতিদৈন্যসমূহৌ যেন তযামূত:। চন্দ্রাতপেন
 চন্দ্রালৌকিন (বিহিল্লেন সন্যাপকতয়া আতপত্বামিধানম্) পরিশোভিত ইতি শ্রেষ:, (তযাত্তানা-
 ত্তস্থানাবস্থিত ইতি ভাব:) প্রেচতে মাধবমকরন্দাভ্যাং সহ স্বকীয়দৈন্যানানাহব'
 অবলোকয়তি। ইতি মন্ত্যতে পুরবাসিभि: পরস্পরসামান্যতৈ:। ইতি চ শ্রণৌনৌত্বর্থ:।

বিলাপ উদ্ভব ও দ্বারা নিরতিশয়রূপে ধাবিত হইয়া শঙ্ক-নৈশমধ্য প্রবিষ্ট
 হইয়াছেন। মন্দভাগিনী আমিও তৎপরে প্রতিনিবৃত্তা হইয়া আসিলাম, এবং
 (আসিতে আসিতে "হা মহাশুভ মাধব! হা মকরন্দ! হা সাহসিক!
 হেতাদিক্রপ গুণাশুভাগ কাতরপূরবাসিনিগের বিলাপ শুনিলাম। আরও
 শুনিলাম "মহারাজও এই মস্ত্রীও হুহিতার প্রভাবণা বুঝাও শুনিয়া বিধেব ও
 তিরদ্যারের উদ্ভূতিবশত: তৎকরণে অক্ষয় সৈশমসূহ পাঠাইয়া চক্ষ্যালোকে
 দিহিত ও দালানের ছাদের উপরে সংস্থিত হইয়া মাধব ও মকরন্দের সহিত
 বসি সৈশে দৃষ্ট দেখিতেছেন" এই কথা পূরবাসীরা বলিতেছে।

सद । हा हृदयि ! सन्दर्भाइनौ । (म)

लव । सहि ! सालदी उप कहिं ? । (य)

सद । सा कहु परमं जेज दे मगमवतोइदुं पसरिदा,
पञ्चादो अहं ए तां पैज्जामि । अवि एम उज्जाणगहणपावडा
भवे ? (र)

लव । सहि ! तुरिदुं अखेसन्न । अदिकाअरा एो पिअ-

(म) हा हृदयि सन्दर्भाइनौ ;

(य) सहि ! सालदी पुनः कः ?

(र) सा कहु परममेव ते मार्गमन्वेजयितुं प्रवृत्ता, पञ्चादशं वृत्तं कथयति ।
अवि नाम उद्यानगहणे प्रविष्टा भवेत् ।

(ए) सहि । तरितननिष्ठावः । अदिकातरा नः प्रियसखी, अविप्रवृत्ते न चारु-
मालाम् । सहि नादति ! गुरु मयापि नादतीति ।

(म) इत्यादीति, सद्यः मार्गैः लोचनरहितैः सैवपि प्रविशन्तीति वक्ष्यते; अदिका-
सम्पत्तिरिति भावः ।

(य) ह एव विद्यत इति वक्ष्यते ।

(र) ते मार्गं तव प्रयागमन्वेजं प्रवृत्ता मगमवताम् निर्दिशन् । अत्रापि पञ्चा-
दशः । उद्यानगहणे उद्यानम् निविष्टमिति ।

(ए) अविप्रवृत्त इति, भावः सः लोचनरहितमस्ती, अदिकं प्रवृत्तं न प्रवृत्ति-
विहीनतराया अविदुः न इति । अविममेति अत्रापि उद्यानगहणे एव अविप्रवृत्तं
इत्यादि अविप्रवृत्तं । गुरु इत्युक्त्यादि, सद्यः कथयन्ती इत्यादि अत्रापि अविप्रवृत्तं
इत्यादि विंशत्येव प्रवृत्तमिति भावः ।

(म) सद । हा हृदयि ! सन्दर्भाइनौ । अत्रापि उद्यानगहणे ।

(य) लव । सहि ! सालदी उपवाहः ।

(र) सद । (ए) अत्रापि उद्यानगहणे अत्रापि उद्यानगहणे अत्रापि उद्यानगहणे
उद्यानगहणे, अत्रापि अत्रापि अत्रापि उद्यानगहणे अत्रापि उद्यानगहणे । अत्रापि उद्यानगहणे
अत्रापि उद्यानगहणे अत्रापि उद्यानगहणे ।

(ए) सद । सहि । अत्रापि अत्रापि अत्रापि अत्रापि । अत्रापि अत्रापि

તતઃ પ્રવિશતિ માધવો મન્કરન્દય । (૧૫)

સકરુણં નિન્દય ।

મક । ન યત્ પ્રત્યાશામનુપતતિ નો વા રહ્યતિ,
પ્રવિક્ષિત્ ચેતઃ પ્રવિશતિ ચ મોહાન્વતમસમ્ ।
અકિચ્છિત્કુર્વાણાઃ પશવ દ્વ વત્સ્યા વયમહો
વિધાતુર્વામત્વાદિપદિ પરિવર્ત્તામહ ઇમે ॥ (૧૬)

વનિચ્છે"ત્યાદિના । માવિકયાંશસ્ય ચ નિર્દર્શનાત્ શુદ્ધત્વચ મધ્યનૈકપાત્રપ્રયુજ્યત્વાદિતિ
મન્તવ્યમ્ ।

(૧૬) ન યતેતિ । ચેતઃ અસ્માકં મનઃ (કર્તુ) યત્ વિપદિ પ્રત્યાશાં માલતીપ્રાપ્તિ-
વિપયિણીનાશાં ન અનુપતતિ ન અધિગચ્છતિ, અનેકાન્વેષણેનાપિ તદ્વાર્તાયા અધ્યનધિગમાદિતિ
ભાવઃ । નો વા રહ્યતિ માલતીપ્રાપ્તિપ્રત્યાશાં ન વા પરિત્યજતિ, દુરતિક્રિમાચોરવચ્છાક્રમણા
દિતોઽપિ પરિક્રમણદર્શનાદિતિ ભાવઃ । (પરન્તુ) પ્રવિક્ષિત્ માલતીલાભાર્થનતીવ-ચ્છલં સત્
મોહ એવ કિંચ્છન્ન્યતાવિમૂઢત્વમેવ અન્વતમસં ગાઢતરાન્વકારઃ તત્ પ્રવિશતિ । કિંચ્છન્ન્ય-
નિત્યવધારયિતું ન પારયતીત્યર્થઃ । (અહો इति खेदे) इमे वयं विधातुर्द्वयस्य वामत्वात्
પ્રાતિકૂલ્યાત્ પશવ દ્વ (આહારનિદ્રાદિરુપસાધારણધર્મમાદ્રશાલિત્વાદિતિ ભાવઃ) તસ્યા
માલત્યાઃ, અકિચ્છિત્કુર્વાણાઃ વિપત્પ્રતીકારાનુરૂપં કિચ્છિદવ્યકુર્વાણા इत्यर्थः, વિપદિ માલતી-
સન્ધાનાપ્રાપ્તિરૂપવિપત્તौ परिवर्त्तामहे तिष्ठान् । तथाच देवप्रातिकूल्येनैव मालत्याः किञ्चित्
કર્તું વયમસમર્થાઃ, ન તુ પુરુષકારવિરહાદિતિ ભાવઃ ।

અત્ર ચેત્ત્વ ઇત્યેકકર્તૃકારકીય અનુપતત્યાદીનામનેકક્રિયાણામન્વયાદીપકાલહારઃ, પશવ
દ્વિત્યુપમાલહારચોલ્લસ્યોપરસ્પરનૈરપેક્ષેણ સંઘટિઃ । ગિજરિણીહતમ્ ।

(૧૭) મોતમિનૌદ પ્રજ્ઞાન । (એઈ અંશેષ નાન વિરુદ્ધક)

(૧૮) ૭૨પદે નાધવ ઓ મન્કરન્દય પ્રવેશ ।

(૧૯) મક । (મન્કરણ નિન્દા ક્ષેત્રિણ) વે વિપદે આમાનેર મન
નાલતીર પ્રત્યાશા અવનશન ઓ કરિતે પારિગ્રહે ના, એકેવારે પરિત્યાગ ઓ
કરિતે પારિગ્રહે ના, પરંતુ અત્યુષ્ઠી ૭૨૨ શ્રી કિન્કરુવારિનૂતારૂપ ગાઢ
અરુદાત્રે પ્રવિષ્ટે રહેતે છે । અહે, દેવપ્રતિકૂલ્ય ધનતઃ આનન્દા પશવ ત્રાવ
નાલતીર કોનઈ ઉપકાર કરિતે ના પારિગ્રા એઈ વિપદે અર્થાદિ આઈ ।

साध । हा प्रिये सालति ! कासि, कथमविज्ञाततत्त्वम्
अद्भुततमं भटिति पर्यवसितासि, ननु अकरुणे ! प्रसोदसम्भावय
मान् । (१७)

प्रियसाधवे ! किमसि मय्यवत्सला

ननु सोऽहमेव यमनन्दयत् पुरा ।

अयमुदगृहीतज्ञमनीयकङ्कण-

स्तव मूर्त्तिमानिव महीत्सवः करः ॥ (१८)

वयस्य मकरन्द ! दुर्लभः पुनर्जगति तावतः स्नेहस्य
सम्भवः । (१९)

(१७) साधेति । अविज्ञाततत्त्वं अनभिज्ञतयाद्यर्थः अनप्य अद्भुततमं अद्वयतमं
यदा साक्षात् पर्यवसितासि विनाशितासि ।

(१८) प्रियेति । प्रियः साधवो यन्मातृदाभूते । सालति ! यदि किं किमपि
पश्यस्यसि चेदस्तिरहिता असि । निर्निमित्तं तवेदं केहराहित्यमतीतदुःखमिति भावः ।
तत्तं केहं धारयितुमाह—नन्विति । अहं स एव साधवः, पुरा पूर्वं मयादेवतयात्मा
लागन्द्वीविशारिणीयादमरमन्त्रादि इत्यर्थः, आगृहीतं मय्यु विधुं करुण्यं मनीषं दृष्टुं
भूषणविशिष्टं येन तदाभूतः, मूर्त्तिमान् धृतविदहः महीत्सवः आनन्द इव तयागं इव जग्दि-
यं समनन्दयत् समतोषयत् । तदाचातुर्यादि दर्शनशरीरं तस्य एतेनूनादमं हर्षदेव तदा
करुण्यमिति भावः ।

अत मूर्त्तिमान् महीत्सव इव कर इति साक्षात्परीक्षीयात्तद्वरः । मङ्गुभाषिणी
इत्यन् ।

अत एव शीघ्रम् वितीर्षातमविवक्तमुत्तरसातत्परितोषमादेति परितोषत इत्युच्यते ।

(१९) तावत इति तादृशपरिमितमन्तर्यः ।

(२०) साध । हा प्रिये ! साधवे ! क्वसि अत्रात्र ? मातुः विद्वत्स-
परितोष ६ आनन्दालास दिग्गमिष इत्येव ।

(२१) अविज्ञाततत्त्वं । मङ्गलि ! क्वसि अत्रात्र क्वसि अत्रात्र इत्येव
इत्यन् । अत्रात्र इत्युच्यते इत्येवमत्रात्र इत्युच्यते । अत्रात्र इति अत्रात्र इत्युच्यते
इत्युच्यते अत्रात्र इत्युच्यते, अत्रात्र इत्युच्यते ।

সরসকুসুমজামৈরহৈ রনঙ্গমহাজ্বর-

ধিরমধিরতোম্মাশো সৌদঃ প্রতিচণদাক্ষণঃ ।

লক্ষসিব ততঃ প্রাণান্মোক্তং মনো বিধৃতং তথা,

কিমপরমতো নিব্বৃট্ যত্কার্পণমাহুসম্ ॥ (২০)

অপিচ । ময়ি বিগলিতপ্রত্যাগত্বাহ্বিহবিধে: পুরা,

বিকলকারণের্মর্মক্ষেদ্যথাবিধুরৈরিব ।

(২০) যেহুপরিমিতং সমর্থংকুমার—সরসেতি । তথা মালতী সরসানি সমর্থনি

অভিনবানোতি যাবত্, যানি কুমারানি পুত্ৰানি তদন্ত্যামে: সুকুমার: অঙ্গৈ: শরীরে: অবিরতোম্মাশৌ

অনপরতোম্ময়নকারী প্রতিচণদাক্ষণ: সন্তোদাতিমোদন: ন তু সাধারণজ্বরপত্ সন্নিবাস ইত্যর্থ:,

অনঙ্গমহাজ্বর: কামগমলানুতাপ: ধিরং বহুতাপং সৌদঃ মদবাসিতপ্রত্যাগত্যা সচ্চ: স্তব: ।

ততঃ তদনন্তরং গন্ধনেগ সচ্চ পিবাহৌদযোগে সতি মদবাসিতপ্রত্যাগাবিগমানন্তরমিত্যর্থ:, প্রাণান্

লক্ষসিব সৌক্তং পরিত্যক্তং মনসিচং বিধৃতং নিয়োজিতম্ । মরণং নিযিতমিত্যর্থ: । ততশ্চ

যত্কার্পণসাহসং পাত্মনৈব পাণিদানসাহসং নিব্বৃট্ কৃতকুমার্যা সত্যা পিতাশ্রয়পেচয়া নিশ্চয়ং

প্রাপিতং, অত: অপরং ইতোধিকং কিং যেহুনিদগ্ধেন কথ্যতামোতি শ্রেয়: । অপরিমিতসেচং

বিনা পূর্জ্ঞানৈকমপি কুলকুমর্যা সম্পাদয়িতুং ন শক্যেত ইতি স্বর্জ্যেব জগতি তাড়য়চ্চৈহস্য

সম্ভবৌ দুর্লভ ইতি ভাব: ।

অব প্রথমপাদে লুপ্তোপমা, তৃতীয়পাদে চ ত্রীতী্যপমাত্তদ্বার: ইত্যনयो: পরস্পরনৈরপেচৈশ্চ

সঙ্কর: । হরিষৌহসম্ ।

(২১) ময়ীতি । হে সখি ! মকরন্দ ! অসী মালতী বিবাহবিধে: পুরা ময়া সহ গম্বর্জ্য-

(১২) বয়স্ক মকরন্দ । তাদৃশ অপরিমিত স্নেহের সম্ভব জগতে পুনরায়

দুর্লভ ।

(২০) অভিনব কুমুমের শ্রাব সুকুমার-অঙ্গবিশিষ্ট। এই মালতী (আমার

প্রাণি প্রত্যাশায়) অবিরত উন্মথনকারী ও মর্সদ। অত্যন্ত ভীষণ কানঅর

বহুকাল সহ করিয়াছি। তৎপরে আমার প্রাণি প্রত্যাশা তিরোহিত হইলে

ভূণের শ্রাব প্রাণ পরিত্যাগ করিতে সঙ্কল্প করিয়াছি। তৎপরে যে স্বপ্নই

প্রাণিদানরূপ নাহি নির্বাহিত করিয়াছে, ইহা হইতে অধিক স্নেহের নিদর্শন কি

स्मरसि रुदितैः स्नेहाकृतं तथा व्यतनोदसा-
वहमपि यथाभूवं षोडशतरङ्गितमानसः ॥ (२१)

[साविगम् ।] अहो नु खलु भोः ! (२२)

दलति हृदयं गोदोद्वेगं विधा तु न भिद्यते,
वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।
ज्वलयति तनून्मन्तर्द्वाहः करोति न भस्मसात्,
प्रहरति विधिर्मम स्नेदी न कान्तिं जीवितम् ॥ (२३)

विवाहानुष्ठानात् प्राक् नथि विगलितप्रस्थान्तात् मन्दनेन सह विवाहावधारणेन नदवानौ हताश-
त्वात् नष्टेन्द्वयया हृदयविधाकर्षणीयया विधुरैः दुःखितैरिव विकलैः स्वस्वविषयदानविमुखैः
करद्वैः इन्द्रियैः उपलब्धिता सती रुदितैः रोदनेः तथा तत्प्रकारं निरतिशयनित्यैः, स्नेहाकृतं
नहिषयकानुरागमिश्रायं व्यतनोत् विगमरितवती, यथा येन स्नेहाकृतेन वहमपि षोडशतरङ्ग-
व्यदानुभवजनितस्नेहतरङ्गितं चञ्चलं मानसं चित्तं यत्न, तथाभूतः अभूवन् इति त्वं स्मरसि
किमिदम् । तदाच कुरुति तादृशस्नेहस्य सम्भवः सुदुर्लभ एवेत्येव नास्ति वक्तव्यमिति भावः ।
अथ द्वितीयकरद्वै बाधानुपीतमेवालङ्कारः । हरिषोडशम् ।

(२१) साद्वैगमिति, तत्तत्प्रकारपञ्चनितानित्येकाद्वैगेन सहितं यथा स्वातन्त्र्यद्वयः ।
“अहो नु खलु भो” इत्येकमेवातिविषादसूचकमवयवम् ।

(२२) दलतीति । नाहः दृढ उद्वेगः नादतीव्रद्वैगजनितस्नेहः यत्र तदाभूतं हृदयं
दलति विच्छिन्नं भवति, तु किन्तु विधा न भिद्यते विधाविभक्त न भवति, तदास्नेहो दुःखावसान-
सम्भवादिति भावः । विकलः तद्विरहविकलः कायः शरीरं मोहं मूर्च्छां वहति लभते, किन्तु
चेतना चेतनं न मुञ्चति चिराय न क्लेशति । तदास्नेहोऽपि पुनर्दुःखानुभवसम्भवादिति भावः ।
मन्तर्द्वाहः विरहजनितमन्तरीयमोहकलनायः तनून् र्द्वाहं ज्वलयति कलानयति, किन्तु

(२३) हे मन्द ! आरुह्य दलित आनन्द शक्तिं मन्दस्नेहविराजितं निम्नस्नेहविराजितं
मूर्च्छा (नन्मन्द मन्दैव विराजितविराजितम्) आनन्द शक्तिं निम्नस्नेहविराजितं
मन्दस्नेहविराजितं मूर्च्छा दुःखित रोजितैः येन यत्र विरह एवम् विरह इन्द्रियविनिष्टः एव
नामही कोतनद्वारा स्नेहोऽपि स्नेहादिप्रकारं विरहो कश्चिदस्ति । तद्वारा आरुह्य
उदीय बाधामुद्वेगपीडां चकम्पना रोजितविराजितः, हे मन्दस्नेह मन्दस्नेह मन्दस्नेह
(२४) नाहः उदीयमानी आनन्द मन्दस्नेह विरहित रोजितः, किन्तु मन्दस्नेह विरहित
रोजितः न । तद्विरहविरहित मन्दस्नेह मन्दस्नेह मन्दस्नेह मन्दस्नेह मन्दस्नेह

મકા ! વયસ્ય માધવ ! નિરવગ્રહં દહતિ દૈવમિવ દારુણો
વિવસ્વાન્, ઇયચ્છોતે; શરૌરાવસ્થા, તત્ અસ્ય પદ્મસરસઃ પરિસરે
મુહૂર્તમાસ્યતામ્ । અત્ર હિ—(૨૪) :

ઉદ્ગાલવાલકામલાકરમાકરન્દ-

નિથન્દસંવલિતમાંસલગન્ધવન્ધુઃ ।

મધ્મસાત્ મધ્મીભૂતાં ન કરોતિ, તથાત્વેઽપિ દાદ્યાભાવેન શોકાગ્રે નિર્વ્યાણસમ્ભવાદિતિ ભાવઃ ।
તથા મર્મચ્છેદો હૃદયવિદારણકારી વિધિઃ દૈવં પ્રહરતિ પ્રહારં કરોતિ, કિન્તુ જીવિતં જાવનં
ન ક્રાન્તિ ન વિનાશયતિ, તથાત્વેઽપિ દુઃખોપગમસમ્ભવાદિતિ ભાવઃ । તથાચ મરણં વિના
વિરહદુઃખનિવારણોપાયો નાસ્તિ, તન્મરણમપિ ને ન સમ્પ્રદ્યત ઇત્યાશયઃ ।

અત્ર વિચ્છિન્નત્વમોહપ્રાપ્તિદેહજ્વલનપ્રહારરૂપકારણનાં સત્ત્વેઽપિ હિધાવિમજ્જત્વચૈતન્ય-
પરિભ્રામમધ્મીભૂતત્વવિનાશરૂપકાર્યાંશામભાવાત્ ચત્વારો વિગોક્રાન્તકારણાસ્તેષાંચ મિથો નેરપેલોષ
સંઘટ્ટિઃ । હરિણૌત્તમ્ ।

“મનયેષામુત્તુપત્રઃ અમઃ સિદ્ધ ઇતિ સ્મૃત” ઇતિ દર્પણલક્ષણાદત્ર સિદ્ધોનામ વિમર્ષસત્ત્વે
રજ્જમ્ ।

અયંચ શ્લોકઃ “ગાદોદ્વેગં હિધા તુ ને”ત્યત્ર “ગાદોદ્વેગો હિધાન ત્વિ”ત્યેતાવગ્માતેષ પરિ-
વર્તિત ઉત્તરરામચરિતેઽપિ દ્રશ્યત ઇત્યનુસન્ધેયમ્ ।

(૨૪) મકેતિ । દૈવં પૂર્વકર્મ્માન્વિતદુરહટ્મસિત્વ દારુણઃ પ્રચણ્ડકિરણભ્રાન્નોપયઃ
વિવસ્વાન્ માધ્યાહ્નિકઃ સૂર્યઃ નિરવગ્રહં નિષ્પતિત્વં યથા સ્યાતયા દહતિ ત્વાં સન્તાપયતિ । ઇયં
નિતાન્તં ક્ષાન્તિસમાક્રાન્તા । પદ્મસરસઃ પદ્મવહ્નિસરોવરસ્ય પરિસરે તોરે સુહૃં કિયત્સમયં
વ્યાપ્ય આસ્યતાં ઉપવિશ્યતામ્ ! અવ દૈવમિવેતિ પૂર્ણપમાણકારઃ, તિદ્ધમેદોઽપ્યેતાદગમ્યતે
ધીમતામુષે ગાવામાત્રોપમાદોષઃ “યત્તોદ્વેગેન ધીમતા”મિતિ દર્શિત્વચનાત્ ।

ઠેઠઠઠ પરિચાગ કરિટે પારિટેહે ના । વિરહરુચિતાઝાઝોર પોલનગાપ
મનોર મણાપિટ કરિટેહે, કિહ્ત એકવારે ઝમ્મોહૂત કરિટેહે ના । એવઃ
હનર વિગાગરકારો વિધિ આશવ કરિટેહે, કિહ્ત એકવારે વિનાશિટ
કરિટેહે ના ।

(૨૪) મકા ! વયસ્ય માધવ ! નેરવેવ ગ્રામ નાશન યથા ઇ અગ્રાથિતકે
(ડોનાલ્ડ) મણુશ કરિટેહે । ડોનાલ નવીવાનકાઝ કાઠિયૂજ, અદ્યેવ એ
પ્રકારેન મદાનવેવ ડોનાલ કિદરકાન ઉપદેશન કરવ, એદવાન—

त्वां प्रीणयिष्यति पुरःपरिवर्त्तमान-
कालोलशीकरतुषारजङ्घः समीरः ॥ (२५)
इति परिक्रम्योपनिशतः । (२६)
गंतम् ।] भवतु, एवं

सक । [स्वर्गतम् ।] भवतु, एवं तावत् अन्यतः प्रक्षिपामि
[प्रकाशम् ।] वयस्य माधव ! ! (२७)

(२५) उपवेशनप्रयोजनमाह—उभालेति । उद्गतानि रविकिरणशोषपालजलतया समुत्थितानि नालानि देवां वधाभूता ये बालकनलाकराः अचिरविकल्पप्रसूहाः (चाकुरो निशहोत्पत्तिस्थानयेष्टे तु कथ्यत इति नैदिनीकारः) तेषां मकरन्दनियन्त्रेण मकरन्दसम्बन्धि-
चरणेन रसचरदेनेति यावत्, संवदितः विनिश्चितः यो मांसलग्नः परिपुष्टवीर्यं तेन बन्धुः
निवन्, तदा पुरः पश्ये परिवर्त्तमानाः दौडुल्यमानाः ये कल्लोलाः विशालसरोवरकलतरङ्गाः
तेषां शीकरैः जलैः गुफारवत् हिनवत् जङ्गः शीतलः (सुषीमः शिशिरो जलः ! गुफारः शीतलः
शीतो हिनः समान्दिल्लका इत्यनरः) सनीरः पवनः त्वां प्रीपद्यति क्लान्तिनिवारणेन प्रीत
करिष्यति ।
इदं हृत्तादुप्रासव्ये कानुप्रासौ इच्छालङ्कारौ, तथा चारोप-
रूपोपयोगित्वात् परिपामालङ्कारः, गुफारवत् पश्येवचानेन न, तेषां शीतलः
प्रभासनात् पश्येवचानेन न, तेषां शीतलः

पवन इत्याहुमासत्कैकानुमासौ इच्छालङ्कारौ, तथा चारोपमापद्य दन्तुत्स प्रकृतप्रती-
 करणोपयोगितात् परिणामालङ्कारः, गुणारजइन्द्रयोरापानाकारेण प्रीतिप्रती-
 प्रतिभासनात् पयोवसाने तु गुणारवत् हिनवत् लङ्ः प्रीतिप्रती-
 लङ्कारः इत्यन्योरङ्गादिभावेन सङ्ग इति संसृष्टिः । इत्युक्तं तदा पौनरुक्त्य-
 र्दष्टोक्ते दया— परिणामपुनरुक्तवशाभासलङ्कार-
 विषमाकृतधारोपे प्रकृतापोपयोगिनि ।
 परिणामो भवेत्कालानुसङ्गादिभावेन ।
 पानातलो

संस्थिः
विपनाकतदातेषु महताद्योपशोभिनि ।
रिपानो भदेत्त्यानुत्थाधिक्ययो

परित्यागो भवेत्कल्याणलक्षिकरूपो विधा ५^५
 चानागतो यदर्थं पौनरुक्त्यावभास्यम् ।
 पुनरुक्त्यावभासः स निश्चयः ॥

एतद्वदन्तः श्रीरत्नावभासम् ।
 नृ ।
 एवं वदन्तः ।

[illegible]

(২৫) উল্লিখিত দু'জন ও জাতি প্রকৃষ্টিত শ্রমসংস্থাপন কর্মসূচিতে যোগদান করা হয়েছে।

(सं) (पुनर्निर्माण के लिए)

হা প্রিয়ে মালতি ! ।

তরুণতমালনীলবহুলোন্নমদস্বধরাঃ,

শিশিরসমীরণাবধূতনূতনবারিক্রিয়াঃ ।

কথমবলোকয়েয়মধুনা হরিহেতিমতী-

মদকলনীলকণ্ঠকলহৈর্মুখরাঃ ককুমঃ ॥ (৩৫)

শোকান্ধি নাটয়তি । (৩৬)

মক । কোঃপ্যতিদারুণো দশাবিপাকঃ সম্ভ্রতি বয়স্যস্য ।

[সাস্ত্রম্ ।] ময়া পুনর্বজ্রময়েন কোঃপি বিনোদ আরব্ধঃ ।

(৩৫) তরুণতমালবত্ প্রৌঢ়তাপিচ্ছহৃৎচবত্ নীলাঃ শ্যামবর্ণাঃ বহুলাঃ বহবঃ উন্নমন্তঃ উদগচ্ছন্তঃ স্বধরাঃ মেঘাঃ যাসু তথোক্তাঃ, শিশিরসমীরণৈঃ শীতলপবনৈঃ অবধূতাঃ কম্পিতাঃ নূতনবারিক্রিয়াঃ প্রত্যয়শীকরাঃ যাসু তথোক্তাঃ, হরিহেতিমতীঃ ইন্দ্রচাপবতীঃ যয়া মদকল-নীলকণ্ঠানাং মদমন্তমযূরাণাং কলহৈঃ কলকলৈঃ (কলহং কলকলেঃপি বেতি বিশ্বঃ) মুখরাঃ শব্দাঘমাণাঃ ককুমঃ দিশঃ অধুনা অঘিন্ মালতীবিরহোপভোগকালৌ কথং কেন প্রকারেণ অবলোকয়েয়ম্ পশ্যেয়ম্ । সমতীবোহোপকতয়া কথমপি দ্রষ্টুং ন শক্যামিতি ভাবঃ ।

অত্রাপি চাপরূপবিগ্ৰহে অভিধাতব্যে হেতিতি সমালঙ্কারঃ । নহটকং নাম হ্রস্বম্ । “যদি ভবতো ন জী ভজজ্ঞানাগুরুনহটক”মিতি তল্লক্ষণম্ ।

এবং “কদম্বনীপকুটম্ভৈঃ সাহলৈঃ সেন্দ্রগোপকৈঃ । মেঘবাতৈঃ সুখস্বর্ণৈঃ প্রাণ্ডকাংশ্ প্রদর্শয়ে”দ্বিতি বিধানানুসারেণ বর্ণাকালবর্ণনাচ্ছিন্নং নাম নাট্যলক্ষণম্ । তথাচোক্তং—
“দেশকালস্বরূপেণ বর্ণনাচ্ছিন্নম্ভ্যত” ইতি ।

(৩৬) শোকান্ধি চিত্তবৈধূর্যজনিতাং পীড়াং নাটয়তি শরীরকম্পাদিনাভিনয়তি ।

দর্শ্য-সমোগমেয় সম্পর্কজনিত শোভাধারণকারী সেই সকল নিবন (অর্থাৎ প্রিয়তমাপতীঃ সহিত বিচরণ করিবার জন্য যেনোত্রাঙ্ক্য সন্নিবেশিত দিবসসকল) এই প্রিয়বিরহকালে পরিদ্রষ্ট হইতেছে ।

(৩৬) হা প্রিয়ে মালতি ! যাহাতে তরুণ তয়ানবৃক্ষের শ্যাম নীলবর্ণ বহুমেঘ উদ্ভগত হইতেছে ও শীতল সমীরণ নূতন জনকগাণিকম্পিত হইতেছে চাপবৃক্ষ এবং বহুবাংকোনাশলে নুতন ভাবের নিকুম্ভগ সম্প্রতি আমি কিরূপে অবলোকন করিব ?

(৩৬) (শোকজনিত পীড়ার অভিনয়)

नेःज्ञस्य ।] एव' पर्व्ववसितप्रायेव नो साधव' प्रति प्रत्याशा ।
 उभयं विलोच्य ।] कथं प्रसुग्ध एव ? । [आकाशे ।] सखि
 ज्ञानति ! किमपरं । निरनुक्तोशासि । (३७)

अपह्नितबाल्ये त्वया विहितं साहसतस्य दण्डया ।

तदिहानपराधिनि प्रिये सखि ! कोऽयं कण्ठोन्मिक्तकमः ॥ (३८)

[illegible][illegible][illegible][illegible]

পয়োনিধিশরচ্ছন্দ্র ! হা কামন্দকৌমকরন্দানন্দনমুখচ্ছন্দ্র ! মাধব !
 অয়মত্র তে জন্মনি অপশ্চিমঃ পশ্চিমাৱস্থাং প্রাপিতো মকরন্দবাহু-
 পরিষ্বঙ্গঃ । স এষ মকরন্দো মুহূর্ত্তমপি জীবতোতি সৈব
 সংস্থাঃ । (৫১)

আজন্মনঃ সহনিবাসতয়া ময়ৈব
 মাতুঃ পয়োধরপয়োঽপি সমং নিপীয ।
 ত্বং পুণ্ডরীকমুখ ! বন্যুতয়া নিরস্ত-
 মেকো নিবাপসলিলং পিবসীত্যুক্তম্ ॥ (৫২)

জীবিতেশ্বরঃ প্রাণনাথঃ সতৃপ্তবোধনম্ । সৌন্দর্য্যেণ বিনির্জিতা পরামুতা রতিরমণ্য কামদেবস্য
 ক্রায়া ছত্রিয়েন তয়াভূত ! কামিনীহৃদযানাং মন্যয় ! কন্দর্পেত্বরূপ ! তদ্বদুন্মাদকরেতি
 যাবত্ । বাম্বাঃ পিতাদয়ঃ এব পয়োনিধয়ঃ সাগরাস্তেষাং শরচ্ছন্দ্র ! তদ্বদাদাজনকত্বাত্
 শরচ্ছন্দ্রস্বরূপ ! কামন্দকৌমকরন্দয়োঃ আনন্দন, আনন্দজনকঃ মুখচ্ছন্দ্রঃ বদনেন্দুর্য্যস্ব তয়াভূত,
 শ্রুত জন্মনি অয়ং ময়া দীযমানঃ অপশ্চিমঃ ইতঃপরমপি দাতুমমিলিপণীয়ত্বাদচরমোঽপি মকরন্দস্য
 সম বাহুপরিষ্বঙ্গঃ আলিঙ্গনং পশ্চিমতাং চরমতাং প্রাপিতঃ নীতঃ দেবহৃৎকেনেতি শ্রেয়ঃ । জীবতোতি
 ত্বাং বিনেত্বাদিঃ । সৈব সংস্থাঃ এবং মনসি ন কৃত্যঃ । ত্বদ্বিরহিতং মনাপি জীবনং ন
 চক্ষমপি স্যাস্বতোতি ভাবঃ ।

(৫১) আজন্মন ইতি । হে পুণ্ডরীকমুখ ! যে তোত্পলবদ্যনীরমাস্য ! আজন্মনঃ
 জন্মন আরম্ভ সহনিবাসিতয়া একতাবস্থানেন হেতুনা ময়ৈব সমং সাই মাতুঃ পয়োধরপয়োঽপি
 জননীকনদুগ্ধমপি নিপীয পীত্বা ত্বং একঃ একাকী বন্যুতয়া পিতাদিবাম্ববসমূহৈন নিরস্ত
 নিচ্ছিন্নং প্রদত্তমিতি যাবত্, নিবাপসলিলং তর্পণজলং (পিতৃদানং নিবাপঃ স্যাদিতি মতঃ) পিবসি

আশ্রয় ! হে (দয়াদাক্ষিণাদি গুণ দ্বারা) লোকের শিক্ষক ! হে স্বয়ংগ্রহণে
 মালতীর জীবিতেশ্বর ! হে (সৌন্দর্য্যে) কামদেব-সৌন্দর্য্যবিজয়কারিণী ! হে
 কামিনীহৃদহরকম্প ! হা বাক্যবসমুদ্ভবশরচ্ছন্দ্র ! হা কামন্দকৌমকরন্দানন্দন-
 মুখচ্ছন্দ্র ! মাধব ! (চিত্রাভিনয়গীত বসিয়া) তোমার একমুখে যাহার শেষ হইত
 না, তাদৃশ মকরন্দের (আমার) এই ভুজালিঙ্গন দৈব কর্তৃক চরমতা প্রাপ্ত
 হইল । সে এই মকরন্দ মুহূর্ত্তকালও জীবিত থাকিবে, এরূপ মনে করিও না ।

(৫২) হে পুণ্ডরীকমুখ ! জন্মাবধি আমারই সহিত একতাবস্থান বশতঃ

ମକ । [ବିଲୋକ୍ୟ ।] ଅସ୍ତ୍ର ! କାସି ? କିମହଂ ତ୍ବୟା ପ୍ରତି-
ଷିଦ୍ଧଃ ? (୮୬)

ସୌଦା । ଆୟୁଷ୍ମନ୍ ! କିଂ ତ୍ବଂ ମକରନ୍ଦଃ ? (୮୭)

ମକ । ମୁଚ୍ଛ, ସ ଏବାକ୍ଷି ମନ୍ଦଭାଗ୍ୟଃ । (୮୮)

ସୌଦା । ବତ୍ସ ! ଯୋଗିନୀ ଅକ୍ଷି, ମାଳତ୍ୟା ଅଭିଜ୍ଞାନଞ୍ଚ ଧାରୟା-
ମୀତି । ବକୁଳମାଳାଂ ଦର୍ଶୟତି । (୮୯)

ମକ । [ଚୈତ୍ୟାସଂ ସକରୁଣମ୍ ।] ଆର୍ଯ୍ୟେ ! ଅପି ଜୀବତି
ମାଳତୀ ? (୯୦)

(୮୫) ପ୍ରବିଷ୍ଟିତି । ସୌଦାମିନୀ ସହସା ଦ୍ରୁତଂ ପ୍ରବିଷ୍ଟା ମକରନ୍ଦାନ୍ତରୀକ୍ଷେ ସମୁପସ୍ଥାୟ, ବାରଦିକ୍ଷା
ପତନାନ୍ନିବର୍ତ୍ତ୍ୟ ଆହୂୟର୍ଥଃ । ସାହସେନ ଆତ୍ମହତ୍ୟାସାଧକେନ ପର୍ବତଶିଖରାନ୍ନଦୀପତନରୂପସାହସିକ-
କର୍ମଣା, ଅଳଂ ଚ୍ୟର୍ଥ ।

(୮୬) ମକେତି । କିଂ କିମର୍ଥେ ? ପ୍ରତିଷିଦ୍ଧଃ ମରଣାଧ୍ୟବସାୟାନ୍ନିବାରିତଃ ।

(୮୭) ମାଳତୀସକାଶାତ୍ ଯୁତଂ ମକରନ୍ଦଂ ସନ୍ଧ୍ୟାୟ ପୃଚ୍ଛତି—ଆୟୁଷ୍ମନ୍ନିତି ।

(୮୮) ତତ୍କାଳାଭିଳାପିତମରଣପ୍ରତିବନ୍ଧାଦିରକ୍ତାଂ କଥୟତି—ମୁଚ୍ଛେତି । ସ ଏବଂ ମକରନ୍ଦ
ଏବ ।

(୮୯) ଯୋଗିନୀତି କାଚିଦିତ୍ୟାଦି । ଅଭିଜ୍ଞାନଂ ନିର୍ଦ୍ଦର୍ଶନଚିହ୍ନମ୍ ।

(୯୦) ଚୈତ୍ୟାସମିତି, ଚୈତ୍ୟାସେନ ଚୈତ୍ୟସୁକ୍ତେନ ସହିତଂ ଯଥା ସ୍ଥାପ୍ତପଦାର୍ଥଃ । ଅପି
ମନ୍ତ୍ରେ ।

(୮୫) ମୋଗାମିନୀ (ମହିମା) ପ୍ରବେଶ କରିଛା ଓ ନିମନ୍ତନ ହେତେ ମକରନ୍ଦଂ
ନିବୃତ୍ତ କରିଛା) ବଂସ ! ଏହି ମନ୍ତ୍ରମାଧକ ମାହିମିକ କର୍ମେ କୋନଓ ଫଳ ନାହିଁ ।

(୮୬) ମକ । ମାତଃ ! ତୁମ୍ଭେ କେ ? ଆମାକେହି ବା ନିଗାରିତ କରିତେହି
କେନ ?

(୮୭) ମୋଗା । ଆୟୁଷ୍ମନ୍ ! ତୁମ୍ଭେ କି ମକରନ୍ଦ ?

(୮୮) ମକ । ପରିତ୍ୟାଗ କର, ଆମି ମୋହି ମନ୍ତ୍ରମାଗାହି ବାଟି ।

(୮୯) ମୋଗା । ବଂସ ! ଆମି ଯୋଗିନୀ, ମାଳତୀର ଚିହ୍ନ ଓ ଧାରଣ
କରିତେହି । (ବକୁଳମାଳା ମୋହାଇନ)

(୯୦) ମକ (ଚୈତ୍ୟାସଂ ଓ ଶୋକେନ ସହିତ) ଆର୍ଯ୍ୟେ ! ମାଳତୀ କି ଜୀବତି

सौदा । अथ किम् । वत्स ! किमत्याहितं माधवस्य
यदनिष्टे व्यवसितोऽसि इति आक्षिप्तास्मि । अथ माधवः
क्व ? । (८१)

मक । आर्य्ये ! तमहं प्रमुग्धमेव दैराग्यात् परित्यज्य आगतः,
तदेहि, तूष्णे सन्भावयावः । [त्वरितं परिक्रामतः ।] (८२)

माध । [आश्वस्य ।] अये ! प्रतिबोधितः एवास्मि केनापि नून-
मस्य अभिनवजीमूतजलवाहिनः प्रभञ्जनस्य अनपेक्षितास्मदवस्योऽयं
व्यापारः । (८३)

(८१) अथ किमिच्छाम्यननवाहः सादृशीजीवन् वेद्यर्थः । अत्याहितं निरतिशयानिष्टं ।
इत इयं दृष्टेः काकाङ्क्षायाभाह—अदिति, यद्वद्वान् अनिष्टे पञ्चतान् पतनवदे चाकहन्वा-
साधककर्मणि, प्रवृत्तः लटतः ।

(८२) मकेति । प्रमुग्धं अचेतनं । दैराग्यान् तज्जीवनस्याद्याविरहिणं सुजीवनं
इत्यपि वैदृश्यात् । सन्भावयावः अनेन मालम्भमिच्छानेन रक्षितुं दक्षिण्यावहे । [त्वरितं सत्वरं
यदा साक्षया परिक्रामतः सौदागिनीमकरन्दौ नाधवमसीपदमनाय पादविष्टे पं कुरतः ।

(८३) आदस्येति अचेतनं लब्धेः लट् । किमुनि अन्विष्टातज्जननं । विविक्त्याव-
धारयति—नूनमिच्छादिना । नूनं निमित्तं अभिनवजीमूतजलवाहिनः नूतनजलधरसद्वि-
कपाकर्मिणः प्रभञ्जनस्य पदमना । अनपेक्षिता अन्विष्टता अस्मदवस्योऽयं सादृशीविष्टे पञ्च-
मदीयदृष्टेर्वा यस्मिन् सादृश्या अयं नतप्रतिषेधोऽन्यथैवः आगतः आसीत् । तदावैवं मदीय-
दृष्टवस्याभिप्रेति इति पक्षी नैवातिदुःखः दुःखानुभवश्चरं मदीयदृष्ट्यामङ्गमस्तीति भावः ।
अनेन सादृशीविष्टे पञ्चनितदुःखानुभवश्चादधै तदनेनैव वरमिति ध्वनिः ।

(८१) सौदा । मदीयौ दीरिष्टा साह । २२५ । नाददत हि दोन अद्याहित
शेदाह ? २६ ८२५ पुनि कनिष्ठे साह । (८२५) वरददत अरिददह ।
साह २६ ८२५ अरिददह २६ ८२५ शेरुदह । अस्ति नादद ८२५ ।

(८२) मके । आर्य्ये ! देवासावकासा साह २६ ८२५ अरिददत अरिददह
अरिददत अरिददह ८२५ । अरिददत अरिददह ८२५ । अरिददत अरिददह ८२५ ।
(८२५ २२५ अरिददत अरिददह ८२५)

(८२५ २२५ २२५ २२५ २२५ २२५ २२५ २२५ २२५ २२५)

মক । দিষ্টা পুনঃ প্রত্যাপন্নচেতনো বয়স্যঃ । (৫৪)

সৌদা । [বিলোক্য ।] সংবদতি উভयोर्मালतीनिवेदितः
शरीराकारः । (৫৫)

মাধ । ভগবন্ পৌরস্ব্যপবন ! (৫৬)

ভ্রময় জলদানম্ভোগভান্ প্রমোদয় চাতকান্
কলয় শিখিনঃ কেকীক্লণ্টান্ কঠোরয় কৈতকান্ ।
বিরহিণি জনে মূচ্ছাং লব্ধ্বা-বিনোদয়তি ব্যয়াম্
অকরণ । পুনঃ সংজ্ঞাব্যাধিঁ বিধায় কিমীহসে ? ॥ (৫৭)

(৫৪) দিষ্টা ভাগ্যে ন, প্রত্যাপন্ন লব্ধা চেতনা 'চৈতন্য' যেন তাড়শঃ ।

(৫৫) বিলোক্যেতি মাধবমকরন্দ্যোঃ শরীর' বিশেষতঃ নিরীচ্যেত্যর্থঃ । উভयोঃ মাধব-
মকরন্দ্যোঃ মালতীনিবেদিতঃ পরিজ্ঞানার্থে মালত্যা কথিতঃ শরীরাকারঃ দেহাকৃতিঃ সংবদতি
দৃশ্যমানৈতদেহ্যোঃ সংঘটতে । তথাচ মাধবে মাধবমকরন্দ্যাবিত্যদ নাস্তি সন্দেহ ইতি ভাবঃ ।
স্বগতীকিরিত্য' ।

(৫৬) পৌরস্ব্যপবন ! পূর্বদিগ্ ভবপ্রমত্তন !

(৫৭) ভ্রময়েতি । অম্ভোগভান্ সলিলাম্ভনরান্ জলদান্ মেঘান্ ভ্রময় জগতামুপকারায়
বর্ষণার্থে চতুর্দিক্ পরিচালয় । চাতকান্ চাতকাখ্যপক্ষিণঃ প্রমোদয় সলিলপ্রদানেন সন্তোষয় ।
শিখিনঃ ময়ূরান্ কেকায়াং স্বকীয়শব্দে চতুষ্কণ্ঠা উত্সুকতা যेषাং তথাভূতান্ কলয় গর্জনে
বিশিখি । তথা কৈতকান্ কৈতকীতরূপ কঠোরয় জলসেকেন প্রীদান্ কুরু । এমিত্যেব ব্যাপারঃ
কস্মাপি চতিবিরহাদাপত্তির্নাস্তীতি ভাবঃ । পুনঃ কিন্তু হি অকরণ ! দয়ালিশয়ন্য !

আমার এই বিরহাবস্থার অবগতি না থাকায় নূতন মেঘের জনবহনকারী
পবনেরই (আমার চৈতন্য সম্পাদনরূপ) এই কার্য ।

(৯৪) মক । ভাগ্যবশতঃই বয়স্য পুনরায় চৈতন্যলাভ করিয়াছে ।

(৯৫) সৌদা । (অবলোকন করিয়া) মাধব ও মকরন্দের শরীরাকৃতি
মালতী যেরূপ বলিয়াছিল, এরূপ অবিকলই দেখা যাইতেছে ।

(৯৬) মাধ । ভগবন্ পূর্বদিক্ প্রভব বাগে !

(৯৭) সলিলগর্ভ মেঘদগুহকে চতুর্দিকে পরিচালিত কর । চাতক পক্ষি
গকে (জনদান করিয়া) মন্ত্রণে কর । ময়ূরদগকে (গর্জনে দ্বারা)

साध । देव वायो ! तथापि भवन्तमेवं प्रार्थये । (८९)

विकसत्कदम्बनिकुरम्बपांशुना

सह जीवितं वह मम प्रिया यतः ।

अथवा तदङ्गपरिवासशीतलं

मयि किञ्चिदर्पय भवान् हि मे गतिः ॥ (१००)

कृताञ्जलिः प्रणमति । (१):

अत्र प्रथमाङ्गे प्रस्तुते वर्षानिले अप्रस्तुतकामुकव्यवहारसमारोपात् समासीक्तिरलङ्कारः ।
शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(८९) साधेति । तथापि संज्ञाव्याधिविधायित्वेन ममानिष्टकारित्वेऽपि । “एवं
वक्ष्यमाणम् ।

(१००) विकसदिति । प्रिया मलितो यतः यस्मिन् प्रदेशे विद्यते तं देशमित्यर्थः, विकसतां
प्रफुटतां कदम्बानां नीपकुसुमानां निकुरम्बस्य समूहस्य पांशुनाः परागेण सह मम जीवितं
जीवनं वह प्रापय । तत्काले कदम्बकुसुमानामाधिक्येन विकाशात्तद्वहनस्य च वायोः सम्भव-
परत्वादायासव्युत्पत्तासूचनाय सहासोक्तिरिति मन्तव्यम् । पदान्तरमाह—अथवेति । अथवा
तदङ्गेषु तस्या मालयाः शरीरेषु परिवासेन समन्तादवस्थानेन शीतलं किञ्चित् यत् किमपि
वस्तु मयि अर्पय । तेनापि मम कथञ्चित्कालिसम्भवेन सहानुपकारः साधितो भवेदिति भावः ।
अथ तदपि कथं करोमीत्यतः आह—भवानित्यादि । हि यस्मात् भवान् मे मम गतिः सम्पत्ति
आश्रयः । तथाचाश्रितोपकारसाधनं महत्तत्त्ववाक्यमेव कर्त्तव्यमित्याशयः । मञ्जुभाषिणो-
वृत्तम् ।

(१) प्रणमतीति वायुमित्यादि ।

(८९) श्रुत । निधन आगौर आगच्छ, एते वायु मागतेन देवता सम्पादन-
रूप उचित कार्यः इति करिग्राह्ये ।

(१००) साध । देव पवन ! तथापि आपनात्के एहे आर्धना करिग्राह्ये ।

(१००) येहे देशे प्रिया नागती अवस्थान करिग्राह्ये, कदम्बकुसुमपांशुना
पराग सहित आसार जीवनके ओ सेहे प्रेश पाठग्राह्ये । अथवा सेहे मागतीर
शरीरावस्थाने शीतल ये कोन वस्तु जानाहे दर्पय कव । ये हेहे तूहिहे
सम्पत्ति आसार आश्रय ।

(१) (इति आश्रितोपकारसाधनं महत्तत्त्ववाक्यमेव कर्त्तव्यमित्याशयः)

सौदा । सुममाहितः खलु असिज्ञानदर्शनस्य अवसरः
पञ्चलो नालां मुञ्चति । (२)

माध । [साजूतविषयहर्षम् ।] कथमियमस्माद्विरचिता प्रियायाः
स्तनोद्गेददुर्ललितमूर्तिः अनङ्गमन्दिराङ्गणवकुलप्रसवमाला ।
[निरूप्य, सहर्षम् ।] कः सन्देहः । तथाहि स एवायमस्याः—(३)

सुगन्धेन्दुसुन्दरतदीयसुखावलोक-

हेलाविमृहलकुतूहलनिङ्गवाय ।

(२) कौशिकः । अनिश्चानप्रदर्शनस्य बहुलमाहारूपमालतीचिह्नप्रदर्शनस्य, सुसमाहितः सत्सुचितः स्वस्वरः इत्येते सन्धयः । अञ्जली वायुनल्लारकृते हन्ते नाधवस्त्राञ्जली ।

(३) साङ्गतविषयदर्शनमिति, आङ्गतेन "या वकुलमाला नया मालत्यै समर्पिता सैवैय-
मन्ति" इति भाष्ये, विषयेन विलुप्तोद्देशनाश्रयरीत्यापि वकुलमालायाः कथमिह प्रामि-
रित्वाद्यर्थे, हर्षेण मालयभिज्ञानीभूतमालालामनितानन्देन च सह यदा स्नातयैव्यः ।
स्तनोद्देशेन स्तनयोद्देश्या दुर्ललिता दातोऽपि स्तनावरद्वयसमलप्रीकरणात् किञ्चिन्मालि-
न्यापादिता मूर्तिः कान्तिर्दस्यास्तदाभूता इयं अगहनन्दिरस्य कामदेवाद्यतनस्य अङ्गने चतरे यो
वकुलः वकुलद्वयः तत्प्रमदवनाला तत्कुमुदनिर्मितं माल्यं कथं देन प्रकारेण ? अवागत-
मिति श्रेयः । समीक्षा कः सन्देहः ? सैवैयं वकुलमालिन्वय कः संशयः ? संशय-
निरासकं हेतुनभिधातुमाह—तदाहीति । अस्याः वकुलमालायाः, स एवेति वक्ष्यमा-
द्योक्तान्स्मृतेन भाग इत्यनेनान्वेति ।

(५) सुगन्धेति । सुगन्धः मीमांसकानादिभिः सात् समतीव मनोहरः य इत्युच्यते । तद्वत् सुन्दरस्य तद्वत्सुखस्य सात्तद्वत्तद्वत् प्रबलितेन मनोहरेण य इति । महाभारतसिद्धसुखती

(২) সৌদ। বহুলাঙ্গারুণ আলিভানপ্রদর্শনর এই দৃষ্টব্য অনুসর।

(ନାଥବେଦ ଉପାଦିତେ ବହୁଳସାଧାରଣ ଉପାଦାନ)

(୩) ମାଧ । (ଅଭିପ୍ରାୟ ବିକାଶ ଓ ହର୍ଷେ ସହିତ) ପ୍ରିୟତମା ! ମାନସର
 ଶବ୍ଦଦ୍ବୟ ଉଚ୍ଚାରିବାରୁ ତୁମ୍ଭମତେ ଶକ୍ୟବଶେଷେ ସମସ୍ତେ ମତେ ହତାଶ ଓ ଅସ୍ବର୍ବଣ୍ୟ କିଛି
 ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଆମର ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁସବୁ ବହୁବ୍ୟକ୍ତିର ପୁରାଣା
 ଏହି ହାତେ ଆସିଲ କି ଶ୍ରୀମାତେ ? (ନିବନ୍ଧରେ ଅବଲୋକନ କରିବା ହର୍ଷେ
 ସହିତ) ଏହି ସେ କେହି ବହୁବ୍ୟକ୍ତିର ହାତେ ଆସି ଯାନ୍ତେ କି ? ଦେହେ—

(୫) ଦଳୋପହାସରେ ଶାନ୍ତ ହୁଏତ ନାମଧୀବଦନେର କବଳୋପହାସନିତ୍ତ ଶୁଦ୍ଧାର-

[প্রবিষ্ট মকরন্দঃ ।]—কিমন্যত্,

প্রभवति हि महिम्ना भवेन योगेश्वरीयम् (১৮)

[নেপথ্যে ।] কথমতিদারুণো জনমংমর্দং বর্ততে ? (২০)

মালত্যাযমধিগম্য বিরক্তচেতাঃ,

সাংসারিকেণু বিপথেষু চ জীবিতেষু ।

(১৮) বিলোক্যেতি, তু, তামায়াসং মকরন্দঃ মহমোপস্থিতানুর্দিতং যোগীনাং নিরীধোদয়ঃ ।

সাদৃশ্যং আয়ত্নাং নান্যথা সচ যথা জ্ঞাতত্যা আহেতি জেয়ঃ ।

কথমতি । ইহ অধিনু প্যানে মম বত্সঃ মকরন্দঃ কথং কেন প্রয়োগেনৈব সহসা উপস্থিত ইতি জেয়ঃ । তস্য মাধবসহচারিত্বাৎ সাধাণিকত্বাদিত্যি ভাবঃ । তদেতৎ পরিলোকিতং তেজোজাতং কিং ? কিম্ভিন্নিকম্ ?

মকরন্দঃ সহসা প্রবিষ্ট পরিত্যক্তস্যাত্মনো “তৎ কিমেত” ইতি কামন্দকোপ্রশ্নস্বোত্তরং দদাতি—কিমন্যদিত্যি । অন্যত্বং কিং ন কিমপি, ইয়ং হি মদবলোকিতা কাচিৎ যোগেশ্বরী প্রকটযোগসম্পদশালিনী যোগিনী, স্বেন মহিমা স্বকীয়যোগমাছাৎ ইন প্রभवति । তথাচ তस्या এবৈদং তেজোজাতং পূর্বমপ্যজ্ঞাতাঃ মদীয়তেজসাং ময়া পরিলক্ষিতত্বাদিত্যি ভাবঃ । ইতএব “নির্ণয়ঃ পুনঃ অনুভূত্যাংকথন”মিতি লক্ষণাদেব নির্ণয়ী নাম নিব্বাহণসম্বন্ধঃ ।

সহসা তাড়নালোকিততেজঃপুঞ্জদর্শনেণ চকিতা এব প্রথমং পতনাত্ কিস্বিদপেচা মকরন্দসন্দর্শনেণ চ সম্ভ্রাতহতান্নাবগতিবাসনাশতঃ সৌদামিনীহতান্নমবগত্য সয় এব চ মালতীমাধবাবাগচ্ছন্তী নিরীচা সর্বাঃ পতনাধিরতা ইতি বিभावনীয়ম্ ।

(২০) নেপথ্য ইতি । সম্ভ্রাতহতান্নঃ কথিদাগলুকঃ জনবাহুল্যমালোক্য পুচ্ছতি—কথমতি । অতি দারুণঃ অতি মহান্ জনসম্মর্দঃ লোকসঙ্কটঃ ।

(২১) বিদিতহতান্নঃ কথিদুঃখাভিভূতবনেচরঃ পূর্বোক্তপ্রশ্নস্বোত্তরমাহ—মালত্যা । “করুণবনেচরবচনাদনুরিতা”মিতি বচ্যমাণমাধবোক্তিरेवास বনেচরোক্তত্বং সমর্থয়तीতি

(১৯) কাম । (অবলোকন করিয়া আশ্চর্য ও হর্ষের সহিত) আমার বৎস করন্দ এখানে হঠাৎ আসিল কি প্রয়োজনে ? এই তেজঃপুঞ্জেরই বা হেতু ? (মকরন্দ প্রবেশ করিয়া) অন্য আর কি হেতু হইবে ? এই যোগীশ্বরীই । যোগপ্রভাবে এই তেজঃপুঞ্জ বিস্তার করিয়াছেন ।

(নেপথ্যে) অতি দারুণ জনসম্মর্দ বর্তমান কেন ?

অমাত্য ভূরিবহু মালতীর বিনাশ অবগত হওয়ার পবে সাংসারিক

निश्चित्य वज्रपतनाय सुवर्णविन्दु-

नभ्येति भूरिवसुरित्यधुना हताः स्यः ॥ (२१)

मदयन्तिका । लवङ्गिके । भक्ति मालदीमाहवाणं मंदंमणमहत्तवो
भक्ति अच्चाहिदं अ (ठ) ।

कामन्दकीमकरन्दौ । [मरुपम् ।] हा धिक् कष्टम् । आश्चर्य-
माश्चर्यम् ! । (२२)

(२) भक्ति मालदीमाहवाणं मरुपमणमहत्तवो भक्ति अच्चाहिदं ।

যস্যাঃ পুরা পরিচয়প্রতিব্ধবীজ-

সুদৃভূতমূরিফলশালি বিজৃম্বিতং তে ॥ (৫১)

মদয়ন্তিকালবঙ্জিকে । ইয়ং সা অজ্জা সৌদামিনী । (প)

মাল । বাঢ়' ইমাএ কখু, মঅবদৌসংবন্দ্যপক্ববাদিণীএ গিব্-

(প) ইয়ং সা অজ্জা সৌদামিনী ।

নিঃস্বার্থ মালত্যাধারাদিৰূপৈঃ বোধিসত্ত্বং প্রাণযয়েনাপি পরোপকারং কর্তুং কৃতসঙ্কল্পং বুদ্ধ-
বিশেষং অতিক্রান্তৈঃ বর্তমানৈঃ বিলসিতৈঃ অচরণৈঃ স্পৃহণীয়া সাহস্যামপ্যাভ্যাগণীয়া সিদ্ধিঃ
মন্দার্থসিদ্ধির্যস্মাদৃশৌ ত্বমেব জগতঃ সর্বলোকানাং বন্দ্য বন্দনীয়া নমস্কারযোগ্যা । তথাচ
সর্বনমস্কারযোগ্যায়াস্তত্র মগ্নমস্কারমপ্যনুচিতমিব নম্যে ইতি ভাবঃ । যস্মিন্তে তব
পুরা বিদ্যাযত্নকালে পরিচয়ঃ নিরতিশয়শৃঙ্গাপাত্ত্বেনাবগতিঃ স এব প্রতিব্ধং উত্পন্নং বীজং
যস্য তথাভূতং ইদং বিজৃম্বিতং চেष्टিতং মালত্যাধারাব্যচরণং মিতি যাবত্ । উদভূতৈঃ সম্ভ্রাতৈঃ
মূরিभिः बहुभिः फलैः माधवलवङ्गिकादीनां जीवनपालनरूपैः शालते शोभते इति तथोक्तं
अभूदिति शेषः । विद्यायतनकालसम्बद्धा मयि तवापरिमितशङ्कैव मालत्याधाररूपकार्यस्य
बीजं तेन च मालत्याधाररूपकार्येण मालतीशोकेन जीवनविसर्जनीयतानां माधवादीनां जीवेन-
रक्षणरूपं प्रचुरतरफलं सम्पादितमिति तदोद्यमिः स्वार्थपरोपकारिता सर्वथैवागण्यधन्यवाद-
योग्येति सरलार्थभावार्थौ ।

অত্র বিজৃম্বিতে স্থিষ্টবিশেষণসাম্যে ন প্রথমমবজাভুরাদিক্রমিকফলমালিনীচ্যাদি-
ব্যবহারসমারোপাত্ সমাসোক্তিৰলঙ্কারঃ । “প্রশয়াদনুবর্তনং অনুবর্তি”রিতি :লচণাদনুবর্তি-
নাং নাট্যালঙ্কারঃ । বসন্ততিলকাভ্রম্ ।

(৫) মদেতি । ইয়ং পরিদৃষ্টমানা, অজ্জা সৌদামিনী সা? যা বজ্রলম্বালামায়া
মাধবান্নিকমাগতা সা কিমিত্যর্থঃ ।

(৫১) আরও দেখ । বোধিসত্ত্ব নামক বুদ্ধবিশেষেরও অতিক্রমণ
কারী এবশ্বিধ (নিঃস্বার্থভাবে মালতীর উদ্ধারাদিরূপ) ব্যবহার দ্বারা যাহার
মন্দার্থনিকি আশাদের ও স্পৃহণীয়, তাদৃশ ভূমিই জগতের বন্দনীয় । যেই
তোমার পূর্ন পরিচয়রূপ সমুৎপন্ন বীজজন্য মালতীর উদ্ধাররূপ আচরণ
মাধবদির জীবনরক্ষারূপ সমুৎপন্ন বহুকলশালী হইয়াছে ।

(প) মদপ্রাপ্তিকা ও লবঙ্গিকা । এই অর্থাৎ সৌদামিনীই কি তিনি ?

भस्त्रिभ्र कवात्कुण्डलां अत्तणो आवमधं उदणोश्च सं भववदो-
निद्विसेमं समासासिदह्नि, किञ्च केमरावलीसाहिस्वाणहत्याए इह
आगन्तूण, सल्ले तुल्ले सन्धारिता सरणादो. सा एसा जोविद्व्यदाइणो
सौदामिणी (फ) !

सदयन्तिजानवदिङ्गे । नृप्यससा गा कण्डिहा भववदो । (व)

(इ) कण्डा कण्डा भववदोससमददयन्तिजान, निमिदं स कण्डाकण्डाकण्डा कण्डा-
सुवरीय सः भववदीनिमिदं ससादसिदह्नि, किञ्च केमरावलीसाहिस्वाणहत्याए इह
आगन्तूण, सल्ले तुल्ले सन्धारिता सरणात्, ईसा जोविद्व्यदाइणो सौदामिणी

(क) सल्ले तुल्ले सन्धारिता सरणात्

মাধবমকরন্দৌ । অহৌ নু খলু ভোঃ ! । (৫২)

অপি চিন্তামণিচিন্তাপরিশ্রমমপেक्षতে ।

इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमाचर्य्यमार्य्यया ॥ (৫৩)

সৌদা । [স্বগতম্ ।] হন্ত ! লজ্জয়তি মামেব সৌজন্য
মৈপাম্ । [প্রকাগম্ ।] ভগবতি ! এতৎপ্রহৃষ্টনন্দনাভিনাশিত
রাজা পদ্মাবতীশ্বরেণ ভূরিবসোঃ প্রত্যক্ষমভিলিখ্য পত্রম্ অধুমত
মাধবস্য প্রেধিতম্ । [ইতি পত্রমর্পয়তি ।] (৫৪)

(৫২) অহৌ নু খলু ভোরিতি হৃদাং শর্য্যব্যোতকমে কমেবাশ্রয়ম্ ।

(৫৩) অণীতি । চিন্তামণিরপি প্রার্থকস্য চিন্তানুসারেণ ফলপ্রদৌ মণিচিন্তা
চিন্তা পরিশ্রমং প্রার্থকস্য চিন্তারূপং পরিশ্রমং অপেক্ষতে ফলদানবিষয়ে প্রতীক্ষতে । তু
আর্য্যয়া শ্রেষ্ঠয়া অনয়া সৌদামিন্যা অচিন্তিতং অঘাভিরভাবিতং মালত্যাভীনাং মম্বাকং পরিচরণ
রূপমচিন্তিতকার্য্যমিত্যর্থঃ, কৃতং সম্পাদিতং, ইদং আচর্য্য মন্যে ।

অণীপনীয়ভূতায়ঃ সৌদামিন্যা উপমানাচিন্তামণেরাধিক্যবর্ণনেन व्यतिरेकालङ्कारः,
म च क्लैकानुप्राशेन संसृज्यते । तेन च सौदामिनाः समतीव दशावतीत्वरूपं वस्तु व्यज्यत
इत्यलङ्कारेण वस्तुध्वनिः ।

(৫৪) সৌদীতি । এতেষাং কামন্দক্যাভীনাং সৌজন্যং প্রশংসাবাদঃ মাং অত্যন্তং নিরতিশয়ং
লজ্জয়তি লজ্জায়ুक्तां करोति । আত্মপ্রশংসাশ্রবণে সজ্জনানাং লজ্জায়াঃ স্বাभाविकत्वादिति
भावः । प्रहृष्टेन भूरिवसीरनलप्रवेशनिवारणात् सन्तुष्टेन नन्दनेन अभिनन्दितः परमभाग्य-
शालितया प्रशंसितः तेन । माधवस्येति समीपे इति शेषः ।

(৫২।২৩) মাধব ও মকরন্দ । অহৌ কি আশ্চর্য্য !! চিন্তামণিও
ফলদান করিতে যাচকের চিন্তারূপ পরিশ্রম অপেক্ষা করিয়া থাকে । কিন্তু
এই মাননীয় যোগিনী আমাদের অচিন্তিত বিষয় সম্পন্ন করিয়াছেন, অতএব
ইহা আশ্চর্য্য মনে করিতেছি ।

(৫৪) সৌদা । (স্বগত) অহৌ ! ইহাশ্রিতের সৌজন্য আমাকে
অত্যন্ত লজ্জিতা করিতেছে । (প্রকাশে) ভগবতি ! হৃদয় নন্দন কর্তৃক
প্রশংসিত রাজা পদ্মাবতীশ্বর ভূরিবসুর সমক্ষে এই পত্র লিখিয়া দীর্ঘজীবী
মাধবের সমীপে পাঠাইয়াছেন । (পত্র অর্পণ করিল)

काम । [गृहीत्वा वाचयति ।] त्वस्त्यस्तु वः परमेश्वरः
समाज्ञापयति । यथा—(५५)

ज्ञाध्यानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्वये च त्वयि
प्रत्यस्तव्यत्तने महीयसि परं प्रीतोऽस्मि जामातरि ।
तेनेयं मदयन्ति काय भवतः प्रीतैर तव प्रेयसे
सिन्धुय प्रथमानुरागघटिताप्यस्माभिरुत्सृज्यते ॥ (५६)

(५५) कानिति । गृहीत्वा सौदामिनीहस्तात् पद्मादाय वाचयति (वाचमाचष्टे इतीनन्-
नालधातोरपम्) पठति । वो दुष्महं खल्वि शुभं कञ्चु भवतु । परमेश्वरः नरेन्द्रः पद्मावतीश्वर
इति यावत्, समाश्नादयति सम्पन्नवधीधयति ।

(३६) ज्ञातानां प्रत्यक्षनीयानां कृतिनां सौख्यसंग्रहाणादिसङ्कटसम्पन्नानां धुनि
 करे स्थितवति वर्तमाने, मेघान्तरे सङ्कटसमुद्भूते, प्रकृत परमसौभाग्येभ्यः कर्तितं स्वसुखं
 विष्णुं यत्नं तदाभूति (एतेनातिव उन्मादहृष्टमभितं सूचयन्) सर्वत्र हि नृपानां नृपानां
 नादिराजिर्लोकानां महति तदि ज्ञातातरि कदाचिहभगिनाः नाकयाः स्थानिणि कति यं कदम्बं
 प्रोतः आह्वयितः क्वचि भवति । ज्ञातातरि प्रत्यक्षनीयानां सर्वेषामेव तदि सङ्कटादिति भावः ।
 ततः किमिवावाह्यादाह—तेनेति । तेन हेतुना भवतः प्रोतं तत्र सङ्कटं तत्र प्रोतं
 प्रियतमस्य निहाय सुहृदं नृपानां प्रदत्तं पूज्यं अनुवादिनं आसक्तिविमोदितं प्रियतां वृत्तादि-
 तादि यत्नं सङ्कटनिका कथाभिः यत्नं सङ्कटनिका सङ्कटनिका ।

[illegible]

(୫୫) ବାମ । (ଏହି ପ୍ରାୟ ୧୫ଟି ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖିତ) ଦୋଷାବଳୀର ଉପର
ଭାଗ, ଉପାଦେୟତା ଲାଭାବରେ ଉପାଦେୟ ନୁହେଁ ।

(୧୧) ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ ଗୀତାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି ଯେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ
କିମ୍ବା କୌଣସି ଅନ୍ୟ ଶକ୍ତିକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପାସନା କରାଯାଏ । ଏହା
କିମ୍ବା କୌଣସି ଅନ୍ୟ ଶକ୍ତିକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପାସନା କରାଯାଏ । ଏହା
କିମ୍ବା କୌଣସି ଅନ୍ୟ ଶକ୍ତିକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପାସନା କରାଯାଏ । ଏହା
କିମ୍ବା କୌଣସି ଅନ୍ୟ ଶକ୍ତିକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପାସନା କରାଯାଏ । ଏହା

साधवमकरन्दो सकौतुकम् । भगवति ! अन्यथा वस्तुवृत्तमन्यथा वचन
माय्यायाः । (३)

लव । [जनान्तिकम् ।] भगवदि ! किं एत पङ्क्तिवज्जिदम् । (व
काम । [स्वगतम् ।] सम्प्रति मदयन्तिकासम्बन्धात् नन्दनोप
ग्रहात् प्रत्यस्तशङ्काः खलु वयम् । [प्रकाशम् ।] वत्सै ! न खलु
अन्यथा वस्तुवृत्तं, यतः आवकावस्थायामस्मत् सौदामिनौ प्रत्यक्षमनयो

(व) भगवति ! किन्तु प्रतिपत्तयम् ?

(ल) कथमिति पूर्वं मनोरथ इति शेषः । पिता मन्दनार्पणस्यैव स्थिरीकरण
देतकादावयोर्विवाहप्रसम्बन्धात् कथं तयोर्जनोभिलाषः पूर्वं भवितुमर्हतीति भावः ।

(६२) भाषेति । वस्तु एतद्विवाहसम्बन्धः अन्यथा मन्दनकारिण भूरिवसोरननुन
वरकन्दोर्दृष्टरादुरागीण भगवत्या अनुग्रहेण चैवर्द्धः, हस्तं निष्पन्नं । नन्दोऽपि सादनीयाय
सौदामिन्यास्तु वचने "यदसाद्यो" इत्यादि वाक्यं अन्यथा तदन्वयकारिण तद्विपरीतभावेन
यावत्, हस्तं उत्पन्नं । तदाहि भूरिवसुः नन्दनेन सहैव सादनीयविरहित्यादमे स्थिरीक
वान्, सौदामिन्या पुनरप्यने भूरिवसुदेवानयोरेतौ नन्दसन्तानसम्बन्धकरताभिवाद्य "कामं" इति
तत्कारिवाहनिष्पत्तिसौदामिनोवचनयोर्नन्दसामञ्जस्यमिति भावः ।

(२) लवेति । अत्र—साधवमकरन्दप्रपद्ये किं प्रतिपत्तयं भगवन् किमुक्त
प्रतीयम् । एतेन लवद्विकाया अपि सकृन्ति तादृशासामञ्जस्यमपि समुचित इति ज्ञानेन ।

(६४) कामेति । मदयन्तिकासम्बन्धात् साधवमकरन्दप्रपद्ये नन्दनेन नन्द मदयन्ति
विवाहसम्बन्धहेतोः नन्दनोपसृष्टान् नन्दनकर्तृत्वाक्यद्वयव्यतिरेकान् प्रत्यनन्दः । अन्वयान्दः ।
पूर्वं रक्ष्यमिदं लोकरमरणाद्विनिमित्तमिव वदन्तु इत्यन्वयः ।

(६५) लव । (६६) लव । (६७) लव ।

(६८) लव । (६९) लव । (७०) लव । (७१) लव । (७२) लव । (७३) लव । (७४) लव । (७५) लव । (७६) लव । (७७) लव । (७८) लव । (७९) लव । (८०) लव । (८१) लव । (८२) लव । (८३) लव । (८४) लव । (८५) लव । (८६) लव । (८७) लव । (८८) लव । (८९) लव । (९०) लव । (९१) लव । (९२) लव । (९३) लव । (९४) लव । (९५) लव । (९६) लव । (९७) लव । (९८) लव । (९९) लव । (१००) लव ।

(२) लव । (३) लव । (४) लव । (५) लव । (६) लव । (७) लव । (८) लव । (९) लव । (१०) लव । (११) लव । (१२) लव । (१३) लव । (१४) लव । (१५) लव । (१६) लव । (१७) लव । (१८) लव । (१९) लव । (२०) लव । (२१) लव । (२२) लव । (२३) लव । (२४) लव । (२५) लव । (२६) लव । (२७) लव । (२८) लव । (२९) लव । (३०) लव । (३१) लव । (३२) लव । (३३) लव । (३४) लव । (३५) लव । (३६) लव । (३७) लव । (३८) लव । (३९) लव । (४०) लव । (४१) लव । (४२) लव । (४३) लव । (४४) लव । (४५) लव । (४६) लव । (४७) लव । (४८) लव । (४९) लव । (५०) लव । (५१) लव । (५२) लव । (५३) लव । (५४) लव । (५५) लव । (५६) लव । (५७) लव । (५८) लव । (५९) लव । (६०) लव । (६१) लव । (६२) लव । (६३) लव । (६४) लव । (६५) लव । (६६) लव । (६७) लव । (६८) लव । (६९) लव । (७०) लव । (७१) लव । (७२) लव । (७३) लव । (७४) लव । (७५) लव । (७६) लव । (७७) लव । (७८) लव । (७९) लव । (८०) लव । (८१) लव । (८२) लव । (८३) लव । (८४) लव । (८५) लव । (८६) लव । (८७) लव । (८८) लव । (८९) लव । (९०) लव । (९१) लव । (९२) लव । (९३) लव । (९४) लव । (९५) लव । (९६) लव । (९७) लव । (९८) लव । (९९) लव । (१००) लव ।

(६६) लव । (६७) लव । (६८) लव । (६९) लव । (७०) लव । (७१) लव । (७२) लव । (७३) लव । (७४) लव । (७५) लव । (७६) लव । (७७) लव । (७८) लव । (७९) लव । (८०) लव । (८१) लव । (८२) लव । (८३) लव । (८४) लव । (८५) लव । (८६) लव । (८७) लव । (८८) लव । (८९) लव । (९०) लव । (९१) लव । (९२) लव । (९३) लव । (९४) लव । (९५) लव । (९६) लव । (९७) लव । (९८) लव । (९९) लव । (१००) लव ।

निष्णातश्च समागमोऽपि विहितस्तुत्प्रेयसः कान्तया

सम्प्रीतो नृपनन्दनौ, किमपरं श्रेयस्तदपुनश्चताम् ॥ (६६)

[माध । सहर्षं प्रणमति ।] भगवति ! अतोऽपि परं प्रियमस्ति

तथापि इदमस्तु, भगवतीप्रसादात् । (६७)

प्रियतमस्य मकरन्दस्य कान्तया तत् प्रियतमया मदयन्तिकया सह निष्णातः चातुर्यपूर्णः समागमः संयोजनमपि विहितः निष्णादितः । तथा नृपनन्दनौ नृपः नन्दनश्चेतुभी सम्प्रीतो सम्यक्प्रीति-युक्तौ, सञ्जाताविति शेषः । स्वकीयाभिप्रायासिद्धावपि योग्यसमागमदर्शनादिति भावः । अपरं एतेभ्यः अन्यत् यत् श्रेयः तवाभीप्सितं मङ्गलं तदपि उच्यतां अभिधीयताम् । मया तदप्यवश्यं सम्पादनीयमिति भावः ।

“वरप्रदानसम्प्राप्तिः काव्यसंहार इष्यते” इति लक्षणादेव काव्यसंहारो नाम निर्व्वहण-सर्व्वे रङ्गम् । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

अत्र माधवस्य मालतीलाभ एव कार्य्यं नामार्थप्रकृतिः प्रथमाज्ञादाहुपन्यस्तानामनुरागादिद्विप-यीजाद्यर्थानां सर्व्वेषामेव तत्फलकत्वात् । तल्लक्षणं यथा दर्पणे—

“अपेक्षितानु यत् साध्यमारभो यन्निवन्धनः ।

समापनन्तु यत्सिद्धौ तत्कार्य्यमिति सम्यतम् ॥”

एवं मकरन्दस्य मदयन्तिकालाभेन सह माधवस्य मालतीलाभ एव फलावस्था । तल्लक्षण-मपि तत्रैव—

“सावस्था फलयोगः स्यादयः समयफलोदयः” ।

(६७) माधेति । अतोऽपि परं अतःपरमपि प्रियमस्ति किमिति काकुः । नास्त्येवेत्यर्थः । सर्व्वेषामेव प्रियाणां भगवत्या सम्पादनादिति भावः । तथापि सर्व्वेषां प्रियाणां भगवत्या सम्पादितत्वेऽपि, भगवतीप्रसादात् भगवत्यास्तवानुगृह्यात्, इदं वक्ष्यामाणं अस्तु भवतु ।

मेहे मन्त्रम मन्त्रम इहेयाछे । मन्त्रमन्त्रिकार नहिउ ठोमार पन्त्रम अिष्टुत्तम मन्त्रमेन्त्र छाडूरीपूव मन्त्रमन्त्र ७ निष्णातित इहेयाछे । ब्राह्म एव नन्त्रन ७ अीतिगूळ इहेयाछे । एधन अपन्त्र मार वाश अडीअित थारेक ठाश ७ वग । (आनि मन्त्रानन वन्निव) ।

(७१) माध । (शर्व्वेन नहिउ) उग्रनति ! अतःपरं वाक् किं अिष्टुत्तम् ? तथापि आपनाद अमाये अहे इहेउ—

